

VESNA
LESKOŠEK

*Zavrnjena
tradicija*

---

*cf.

**cf.*

Vesna Leskošek
Zavrnjena tradicija
© Vesna Leskošek, Založba /^{*}cf., 2002

Ljubljana 2002

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

396(497.4)''1890/1940''

LESKOŠEK, Vesna

Zavrnjena tradicija : ženske in ženskost v slovenski zgodovini
od 1890 do 1940 / Vesna Leskošek, - Ljubljana : Založba /^{*}cf.,
2002. - (Lila zbirka)

ISBN 961-6271-50-4
12043456

Vesna
Leskošek

ZAVRNJENA TRADICIJA

Ženske in ženskost
v slovenski zgodovini od 1890 do 1940

Milina pogleda in zlati kodri napravijo vtis, da deklica pri svojem delu neznansko uživa – geni ji očitno ne dajo miru in notranji goni jo ženejo za vrv.

PREDGOVOR

Dobro se spomnim trenutka, ki me je usodno povezal z raziskovanjem ženske preteklosti. Zunajzakonski partner se je pred približno osmimi leti ukvarjal z raziskovanjem slovenskega katolicizma in mi je od časa do časa tudi kaj prebral. Tako mi je prebral dva ključna odlomka iz dela Antona Mahničā, ki je konec 19. stoletja govoril o ženskah podobno, kakor o njih govorijo sedanji cerkveni oblastniki. Prebiral pa mi je tudi odlomke iz dela Angele Vode, ki so razkrili vso moč upora proti vlogi, ki je bila ženskam namenjena v zgodovini. Oba sta me prevzela in privezala k raziskovanju. »Sad« nenadnega spoznanja o tem, da je preteklost, ki bo razkrila »novo resnico« o ženskah nasploh in tudi o meni sami, pomembna, je bilo resno in dolgotrajno delo. Opravljala sem ga z užitkom, ki ga pred tem nisem poznala. Nikoli si nisem mislila, da sem zmožna sedeti deset ali dvanajst ur nepretrgano pred računalnikom, ne da bi morala vsake pol ure teči okoli bloka, da bi zadostila svoji potrebi po aktivnosti in gibanju.

Poleg razkrivanja zgodb, ki so me včasih spravile na rob solz ali pa so me navdale z neukrotljivim besom, je bilo najlepše srečevati ljudi, ki so se ukvarjali z enako temo – raziskovanjem ženske preteklosti. Tako sem srečala »visoko« nosečo Mirjam Milharčič Hladnik, ko je v temnem in zaprašnem arhivu mrzlično iskala vire za svoje delo, in pozneje sva preživeli nekaj popoldnevov v razpravljanju o predvojnem ženskem gibanju.

Na poti sem srečala tudi Sabino Ž. Žnidaršič, pa Ireno Destovnik in več mlajših in starejših raziskovalk s tujih univerz. Spomnim se skupine osnovnošolk, ki so pri predmetu zgodovina pripravljale seminarsko nalogo o Splošnem ženskem društvu in so v Zgodovinskem arhivu Ljubljana preživljale cele popoldneve ter vnesle v ta tihi in dolgočasni prostor nemir in živahnost. Po začetni zadregi smo z veseljem razpravljale o dekletih in fantih v današnjem času. Še zlasti pa so bili zame koristni pogovori z nekaterimi delavkami na oddelkih za dislocirano arhivsko gradivo pri Arhivu RS - za Bežigradom, na Kongresnem trgu - in v Šolskem muzeju, ki o ženskah v zgodovini vedo več, kot lahko preberemo v vseh zgodovinskih knjigah skupaj.

Pogovori so dobili bolj jasno strukturo, ko sem pisala disertacijo in se pogovarjala z Mirjano Nastran Ule in Tanjo Rener, ki je besedilo predlagala za objavo Založbi /* cf. Pričujoče besedilo je močno predelana doktorska disertacija, k čemur je največ prispevala urednica Zoja Skušek, ki mi je s svojimi predlogi pomagala pri odločitvi, katere dele besedila moram izpustiti in katere spremeniti.

K vsebini so bistveno prispevale številne prijateljice, s katerimi se bolj ali manj aktivistično srečujem že desetletja, z njimi delam in se zabavam, vsaka zase pa je tako posebna, da je nobena druga ne more zamenjati. Tako posebni sta tudi moji sestra Milena in mama Nada, s katerima sem živela v ženski skupnosti, kjer ni bilo prostora za učenje tradicionalnih spolnih vlog. Obe sta močni ženski, še zlasti mama, ki ji ni bilo lahko ostati sami z dvema hčerama v času, ki do samohranilk ni bil prijazen. Pa ga je uspešno prestala in iz njega prišla močnejša, čeprav bolj bolna in izčrpana. Že desetletje si v pokoju celi rane in uživa.

Tako posebni pa so tudi vsi trije moški v mojem življenju, Srečko, Tomaž in Jure, ki se jim spolne vloge tudi ne zdijo povsem samoumevne.

Ljubljana, julij 2002

I. ŽENSKA PRETEKLOST KOT CENZURIRAN SPOMIN

Razlog za raziskovanje življenja žensk v preteklosti je pragmatičen, saj na splošno veljata vtis, da ženske niso prispevale k slovenski zgodovini, in prepričanje, da so razlike med spoloma naravne. Ta vtis se je s časom spremenil v vednost o spolnih razlikah in o razmerjih med moškimi in ženskami, ki ni absolutna, temveč se spreminja glede na situacije, vsebine, čas ali kontekste. Vednost ne zajema le idej, temveč črpa iz praktičnega delovanja institucij in iz struktur, vsakdanjih praks in ritualov, ki skupaj konstruirajo družbene realnosti, zato je način urejanja sveta in je neločljiva od družbene organizacije. Spol je tako »družbena organizacija biološke razlike«¹, ki ne temelji na naravnih razlikah med moškimi in ženskami, temveč na vednosti o pomenu teh razlik. Pomeni telesnih ali spolnih razlik pa se v posameznih kulturah, družbenih skupinah ali časih različno konstruirajo. V razliki ni nič takega, kar bi v različnih kulturah lahko enoznačno interpretirali. Spolne razlike torej niso vzrok za določeno družbeno organizacijo neenakosti, pač pa družbena organizacija neenakosti vzpostavlja spolne razlike.

Tradicionalnost slovenske družbe, ki se med drugim kaže

---

¹ Joan W. Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York, 1988, str. 2.

tudi v delitvi javnega in političnega prostora na dva bloka. Ti imata vsak svoj niz prepričanj, vrednot in stališč – ti ne omogočajo razvoja pluralnosti mišljenj in delovanj –, je mogoča tudi zaradi tradicionalne družbene organizacije razlik in neenakosti, zlasti razlik med spoloma. Te razlike so hierarhizirane, kar spola postavlja v položaj nadrejenosti oziroma podrejenosti. Diskurz o ženskah je še vedno ujet v binarnost med naravo/kulturo, telesom/razumom, zasebnim/javnim, civilnim/političnim, čustvenim/racionalnim in biološkim/družbenim spolom, pri čemer naj bi prvi binarni pol pripadal ženskam, drugi pa moškim. Ker je podatkov o vlogi žensk v zgodovini malo, primanjkuje tudi ustreznih argumentov, s katerimi bi bilo mogoče preseči dihotomno razmišljanje. V vsakdanjem življenju se namreč pokaže, da za spremembo stališč in prepričanj niso dovolj citati iz tujih raziskav, navedbe iz literature in spoznanja znanosti. Prej ko slej imamo opraviti z zdravorazumskim prepričanjem – tega ponazarjajo tudi javnomnenjske raziskave² –, da vse bistvene lastnosti ljudi izhajajo, denimo, iz njihove nacionalne pripadnosti. Po tem prepričanju nas posebne ali različne naredi to, kje se rodimo in kakšne narodnosti so naši predniki. Tako mišljenje je pomembna ovira za prenos izkušenj, znanj in raziskovanj iz sveta v okvir lastne države. Zlasti to velja na področjih, ki so močno obremenjena s stereotipnimi sodbami in predsodki.

Zadnja leta pogosto ugotavljamo, da so ženske v slovenski zgodovini spregledane.³ Nobeden od pomembnih pisnih virov slovenske zgodovine ne omenja dogodkov, imen ali dejstev, v

---

² Mirjana N. Ule *et al.*, *Predah za študentsko mladino*, Urad RS za šolstvo, Ljubljana, 1996, str. 225.

³ Cf.: Ivan Lovrenčič, v: Tjaša J. Mrgole, *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes*, Zgodovinski arhiv, Ptuj, 1998; Cf. tudi: Peter Vodopivec, »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje. Prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848-1900)«, *Zgodovina za vse*, št. 2, let. 1, Celje, 1994.

katerih bi bile ženske glavne ali pomembne akterke. Tako lahko v knjigi *Slovenska kronika XX. stoletja* najdemo na 475 straneh približno deset dogodkov, povezanih z ženskami, in približno devet ženskih imen v celem prvem delu knjige, ki obsega obdobje od 1900 do 1945. Podobno se nam zgodi ob pregledu *Zgodovine Slovencev*, *Zgodovine slovenskega naroda* ali *Slovenske zgodovine*. Ne v teh ne v drugih knjigah o slovenski zgodovini ni datuma, ko so ženske dobile volilno pravico, kaj šele s tem povezanih dogodkov. Gre torej za popolno zanikanje ženskega prispevka k zgodovini Slovenije pred drugo svetovno vojno.

Iz literature in pregleda slovenskih zgodovinskih knjig pa je hkrati jasno, da opazovalci zato tako redko zapisujejo dejanja žensk, ker jih ne zanimajo ali pa ne pritegnejo njihove pozornosti. Kot primer vzemimo boj za volilno pravico. Ženske niso imele ne aktivne ne pasivne volilne pravice, kar jih uvršča med tiste, ki so najbolj čutili posledice družbene neenakosti. Pri tem ni toliko pomembno, kako so volilno pravico pridobile, kolikor je pomemben odgovor na vprašanje, zakaj je niso imele in zakaj je boj zanjo zamolčan, nepopisan? Na to vprašanje si ne moremo odgovoriti tako, da rečemo, da to ni pomembno, saj vemo, da je bil glavni argument proti volilni pravici žensk strah, da bi se zaradi njihovega glasu lahko spremenil politični zemljevid Slovenije, da bi torej ženske spremenile razmerja moči v državi. Ta strah je bilo čutiti še na drugih področjih. Splav in civilni zakon sta bili prav tako temi, ki sta spodbijali moč katoliške cerkve zlasti v času Katoliške akcije. To sta bili tudi temi, ki sta povzročili razkol v ženskem gibanju, predvsem med katoliškimi ženskimi društvi in drugimi, ki so bila bolj liberalna. To spodbijanje moči pomembne politične institucije in brezkompromisen boj z njo, ki je kazal tako na moč žensk kakor na njihovo neodvisnost od prevladujočih ideologij, je pomembno družbeno dejstvo, ki ima več posledic. Ostri argumente v gibanju, postavlja civilno dogajanje ob bok uradno političnemu in nam kaže ženske v čisto novi luči. In prav za to gre. Če zanikamo pomen javnega delo-

vanja žensk, zanikamo njihovo jasno podobo, kakršna se je kazala s tem delovanjem. Posledice niso samo, da ženske svoje argumente iščejo vselej znova, tako kot vselej znova iščejo svoje mesto v družbenem življenju, temveč so bistveno globlje. Ustvarjamo namreč napačno sliko časa, dogodke opisujemo tako, kakor niso potekali, ali pa jih zanikamo in hierarhiziramo.

Tako, na primer, v zgodovinskih virih ne najdemo ničesar o eni najradikalnejših ženskih organizacij na Slovenskem pred drugo vojno, ki se je imenovala Ženski pokret. V idrijskem arhivu nič ne vedo o društvu Veda, ki velja za prvo žensko nestanovsko društvo na Slovenskem in je bilo ustanovljeno leta 1898. Prav tako so v Trbovljah začudeni, če jim omenimo društvo Katarina Zrinjska. Še nikoli namreč niso slišali zanj. Tako se je izgubila tudi sled za prvo feministično založbo pri nas, Belo-Modro knjižnico, ki je bila ustanovljena konec dvajsetih let 20. stoletja. Eden izmed vzrokov za pomanjkanje podatkov je, da so ženske začele pri nas aktivneje nastopati v javnosti šele sredi 19. stoletja, in še takrat zlasti na literarnem področju. Pred revijo *Slovenka*, ki jo je izdajala tržaška *Edinost* od leta 1897 do leta 1902, z izjemo nekaj člankov ni najti pisnih sestavkov s tematiko iz javnega ali zasebnega življenja, ki bi jih pisale ženske. Prva slovenska knjiga, ki se je ukvarjala z žensko zgodovino,⁴ je izšla leta 1922. Ta imenitni prikaz življenja žensk je napisal moški, Leonard Lenard. Drugih popisovalcev ali popisovalk ženske preteklosti skoraj ni mogoče najti, razen knjige *Slovenska žena*, ki jo je leta 1926 izdalo Splošno žensko društvo iz Ljubljane, uredila pa Minka Govekar, in knjige *Starejše pesnice in pisateljice*, ki sta jo leta 1926 uredila Fran Erjavec

---

⁴ Z uporabo pojma »ženska zgodovina« ne mislimo na posebno zgodovino, ki bi veljala le za ženske, temveč na manjkajoči del splošne zgodovine, kjer so se doslej vrednotili večinoma moški dogodki. Raziskovanje žensk in raziskovanje ženskosti se med sabo razlikujeta, tako kot sta med sabo različna tudi izraza. Prvi pomeni raziskovanje žensk nasploh, drugi pa raziskovanje spolnih vlog. Treba je raziskati oboje.

in Pavel Flere. Vse novejšje knjige, ki se ukvarjajo s slovensko zgodovino, so usmerjene večinoma v popisovanje dogodkov, kjer so bili glavni akterji moški. V teh debelih knjigah ni ženskih imen in dogodkov, razen zelo redkih izjem.

Posledice pomanjkanja ženskih dogodkov⁵ in imen v novejši zgodovini so usodne. Ženske se lahko identificiramo le z nenavzočnostjo oziroma z neaktivnostjo, nezmožnostjo oziroma s tem, kar naj bi ženska bila, in ne s tem, kar dejansko je. Raziskovanje preteklosti je potemtakem večplastno početje. Omogoča kontinuiteto, prikazuje dejansko dogajanje, širi možnosti, razkriva življenje žensk, njihovo delo, misli, položaj in imena oziroma identiteto. Pri tem ne gre za odkrivanje ali pisanje posebne ženske zgodovine. Gre za razumevanje preteklosti v vsej njeni kompleksnosti družbenih in osebnih razmerij. Namen večine novejših raziskovanj ženske zgodovine je preseganje teh nasprotij, česar pa ni mogoče storiti drugače, kakor da v ospredje postavimo manjkajoči, vendar konstitutivni del človeške zgodovine – zgodovino žensk in drugih izključenih. Doslej je namreč zgodovinopisje zares upoštevalo le eno javno in politično zgodbo, ki je temeljila zlasti na selekciji dogodkov in njihovih akterk in akterjev po pomembnosti. Ti dogodki imajo učinek na vso družbo in ostajajo del kolektivnega spomina, ki je izrinil ali prezrl vse, ki so imeli v teh dogodkih neželene ali slabo vrednotene vloge.⁶

---

⁵ Ko govorimo o ženskih dogodkih, nimamo v mislih le tistih, ki jih določajo opredeljene družbene vloge, v katere so vpete ženske (rojstva, poroke, smrti – matere in žene), temveč tudi tiste, kjer nastopajo zunaj družbeno določenih vlog (javno, politično). O ženskih dogodkih je treba govoriti tudi zato, ker so bistveno pozneje kot moški pridobivale nove vloge, položaje in zlasti pravice. Pravica do šolanja, volitev in javnih služb ima – če vse to upoštevamo – drugačne posledice v družbi in tvori drugačne dogodke.

⁶ Kdo se, na primer, ob misli na majniško deklaracijo iz leta 1917 še spomni 200 000 podpisov, ki so jih v podporo zbrale ženske v enem samem mesecu. Ta akcija je bila javna in politična in je bistveno prispevala k množični podpori deklaracije.

Ljudje »pozabimo« osebne spomine tako, da naredimo izbor – izberemo tisto, česar se hočemo spominjati, in izpustimo drugo, in podobno velja tudi za kolektivni spomin. Kolektivna pozaba tennih strani dogodkov je škodljiva za posameznike in posameznice ter za celotno družbo. Ne moremo ozdraveti ali sprejemati boljših odločitev v prihodnosti, če se izogibamo odgovornosti za posledice minulih dejanj.⁷

Selektivni spomin je rezultat vrednotenja določenih dogodkov, češ da so zgodovinsko pomembni, v kolektivnem/selektivnem spominu pa ti postanejo prevladujoči. Zato zgodovina ni le kolektivni spomin, je proces, s katerim ljudje ohranjajo in interpretirajo preteklost in jo reinterpretirajo skozi čas, ko se postavljajo nova vprašanja. Pri raziskovanju ženske preteklosti gre torej za dvoje, za odkrivanje dogodkov in razkrivanje njihovega pomena. Pomembno je tako prvo kot drugo.

Ženska preteklost na Slovenskem postaja interes zgodovinarke šele v zadnjem času, ko je bilo objavljenih nekaj člankov in raziskav, ki počasi odstirajo tančico z drugačne, bolj aktivne vloge žensk v preteklosti. Vendar doslej objavljeni podatki dajejo prešibko podlago za sociološko analizo ženskosti v preteklosti. Pri raziskovanju smo naleteli na podobne ovire, s katerimi so se srečevale raziskovalke drugod po svetu – s pomanjkanjem zgodovinskih virov, praznimi arhivi, pomanjkljivimi informacijami o tem, kje viri sploh so, in z nepovezanostjo arhivov. Čim bolj segamo z našim raziskovanjem v preteklost, tem manj informacij nam je na voljo, hkrati pa teže razberemo, kakšna je bila udeležba žensk pri opisanih zgodovinskih dogodkih, kakšna sta bila njihova vloga in vpliv. Povsem ne-realno je pričakovati, da bomo v obstoječih pisnih virih lahko pogledali v življenje žensk v preteklosti. Pisana zgodovina je namreč zgodovina vojn, visoke politike, menjav oblasti, in

---

⁷ Gerda Lerner, *Why History Matters. Life and Thought*, Oxford University Press, New York, 1997.

dustrije, kmetovanja in podobnih tem. Prepoznava sicer razredne neenakosti (kmečki upori, odprava tlačanstva in pozneje položaj delavcev), ne zajema pa vsakdanjega življenja. Ker ženske v uradni politiki niso imele moči in vpliva, je proučevanje vsakdanjega življenja ključno za razumevanje njihove preteklosti.

Michelle Perrot⁸ se je s podobnimi težavami spopadala v zgodnjih sedemdesetih letih 20. stol. v Franciji, ko je skupaj s kolegi in kolegicami z oddelka za zgodovino in sociologijo na Université de Paris vzpostavila prvi seminar ženske zgodovine v Franciji. Spričo pomanjkanja materiala in teoretičnega okvira so seminar poimenovali »Ali imajo ženske zgodovino?« Vprašanje je bilo zlasti posledica pomanjkanja dostopnih virov in prepričanja, da so v splošnih zgodovinskih knjigah popisani dogodki – ti so usodni za ljudi, ki živijo v neki državi in so kot taki univerzalni – veljavni za oba spola. Dogodki, ki niso popisani, so brez posebne vrednosti za zgodovino. Zato je zgodovinpisje v bistvu legitimiranje razmerij moči. Boj za zgodovino je zato boj za pravico do interpretacije. Vendar je vprašanje o tem, ali imajo ženske svojo zgodovino, danes že preseženo, še več, raziskovanja so pokazala, da so bile ženske v preteklosti vpete v družbeno dogajanje na način, ki razbija stereotipne, ustaljene podobe o naravi žensk in njihovi družbeni vlogi.

Najpogostejši ženski vlogi, ki sta znani v vsej zgodovini, sta bili materinska in gospodinjska.⁹ Od antike do danes skoraj ne najdemo drugih informacij o dejavnosti žensk, ki bi jih napisale same ženske, v nasprotju s tem pa je zgodovina polna diskurzov in metafor o ženskah. So reprezentirane, a same ne spregovorijo. Zato je raziskovanje ženske zgodovine odkriva-

⁸ Cf.: Perrot, *op. cit.*, str. 6.

⁹ George Duby, Michelle Perrot, *A History of Women. From Ancient Goddesses to Christian Saints*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992.

nje preteklosti, ki nam pove, kaj so ženske v zgodovini zmogle, kje je bilo njihovo mesto, kakšne so bile njihove vloge, kako so živele, v čem je njihova moč in v čem šibkost. Mnoge izmed zgodb so do potankosti take, kakršne so zgodbe o ženskah danes. Danes se srečujemo s podobnimi ovirami, prepričanji, prepovedmi in razmerji kakor ženske pred stoletjem ali več. Enega od vzrokov lahko najdemo v nenehnem zakrivanju in odkrivanju ženske zgodovine, ki bi ga lahko razumeli tudi kot zakrivanje in odkrivanje lastne identitete. Prav spomin namreč omogoča nadaljevanje.¹⁰ Brez spomina začenjamo vedno znova od začetka. Odvzemanje zgodovine je zato odvzemanje spomina in s tem identitete,¹¹ zato se vedno znova sprašujemo o sposobnostih, zmožnostih in bistvu ali pa vedno znova iščemo ustrezne argumente proti prepričanjem, ki veljajo za ženske in o ženskosti.

Spomin in pozaba

Spomin je ključni koncept, ki nam pomaga pojasniti, zakaj so ženske izpadle iz zgodovinopisja in kakšne so posledice tega izpada. Pojasni pa tudi, kako so ženske pridobivale podobe in statuse, ki jih imajo v sedanjosti. Durkheim definira spomin kot zavest o času, ki je minil. Ljudje so bolj povezani tam, kjer imajo iste spomine, skupni, kolektivni spomin je torej vir družbene povezanosti. Čut za solidarnost ustvarjajo s skupnim spominjanjem, četudi so spomini travmatični. Spomini niso objektivni in ne temeljijo vedno na dejstvih, zato solidarnost lahko temelji na mitskih predstavah. Zgodbo lahko dobimo le tako, da spomine med seboj izmenjujemo, in ne tako, da jih individualiziramo.

---

¹⁰ Michelle Perrot (ur.), *Writing Women's History*, Blackwell, Cambridge, 1984, str. 12.

¹¹ Podobno trdi tudi Yvonne Knibiehler v isti knjigi in pravi, da je spomin osnova identitete; *ibid.*, str. 34.

Pri ustvarjanju spomina moramo razumeti mehanizme prepletanja sedanjosti in preteklosti. Družbena verovanja in prepričanja so hkrati kolektivne tradicije ali spomini iz preteklosti, so pa tudi ideje in dogovori iz sedanjosti. V tem smislu ni družbene ideje, ki hkrati ne bi bila spominjanje družbe. Preteklih dogodkov, ki so pustili močan vtis v spominu, ne moremo zajeti v čisti, konkretni obliki, ker s časom pridobivajo različne pomene in postajajo element družbenega sistema idej. Družbena misel je zato spomin in celoten družbeni kontekst je sestavljen iz kolektivnih spominov ali zaznav, pomembni pa so le tisti spomini, ki jih lahko v vsakem obdobju rekonstruiramo. Kolektivni spomin v vsakdanjem življenju oživljajo in vzdržujejo posebni rituali, obredi, epske pesmi, spomeniki, prazniki in druge tradicije. Vendar skupnosti ne povezujejo obredi, temveč kolektivni spomin, ki ga obredi ustvarjajo, obnavljajo ali prebujajo, zato da bi vzdrževali sedanjost. Zato mora človek prinesiti s seboj nekaj preteklosti, da izoblikuje svojo sedanjost in identiteto. Podobno hoče skupnost prebuditi preteklost, da bi lahko izoblikovala sedanjo situacijo in odkrila prave teme sedanjosti.

Odkrivanje nove preteklosti se vselej dogaja v času hitrih sprememb. Tako bi lahko označili tudi obdobje, v katerem živimo in v katerem se je pokazala potreba po obujanju ženske zgodovine, ki bo pripomogla k razjasnjevanju sedanjosti in razumevanju ženskosti v današnjem času. Ženske so v današnjem nacionalnem kolektivnem in zgodovinskem spominu pasivne spremljevalke dogajanj, saj jih kot akterk v zgodovino ni najti. Zdi se, kot da bi v času, ki je minil, ženske ne počele nič pomembnega, le rojevale so otroke in skrbele za družino. Tako so namreč prikazane v zgodovino pisju predvsem na spremljajočih fotografijah, te pa so pomemben agens pomnjenja ali spominjanja. Če se spominjamo le takih žensk, kako naj potem verjamemo, da je njihova »narava« drugačna, aktivna, intelektualna in kulturna? Po drugi strani pa na vpis v zgodovino vplivajo prav prepričanja o tem, kakšne so ženske,

kakšna je njihova »prava narava«. Ker za ženske velja, da zaradi pomanjkanja intelektualnih zmožnosti ne zmorejo nič pomembnega, kar bi bistveno vplivalo na javno življenje, jih popisovalci zgodovine spregledajo. Krožni tok lahko pretrgamo le tako, da pretrgamo vzorec,¹² in to tako, da ženske vključimo v zgodovinopisje, ki prek izobraževanja vpliva na kolektivni spomin. Za boljše razumevanje je treba pojasniti dva med seboj odvisna koncepta, in sicer kolektivni in zgodovinski spomin.

*Kolektivni spomin*¹³ je prenos vednosti – znanj o dogajanju v preteklosti – in je zato družbeno konstruiran. Kolektivnih spominov je toliko, kolikor je skupin ali institucij v družbi. Vsak kolektivni spomin zahteva podporo skupine, ki živi v določenem prostoru in času. Da bi priklicali spomine, je dovolj, da se povežemo s to skupino in sprejmemo njeno refleksijo. Ne moremo razmišljati o preteklih dogodkih, ne da bi o njih govorili. Govoriti o nečem pa pomeni povezovati lastna mnenja z mnenji skupine, ki ji pripadamo. Vendar za doseganje družbene povezanosti ni dovolj le premišljevanje v lastni skupini, temveč je treba spomine soočiti s skupinami, ki mislijo drugače, ki imajo drugačna prepričanja.¹⁴ Kritiki so lahko le ljudje, ki imajo drugačno zgodbo o istem dogodku. Njihove kritike stimulirajo priklic spomina in destabilizirajo narativno rekonstrukcijo.¹⁵ Spominjanje lahko pripomore k temu tako,

---

¹² Predsodki in stereotipi vplivajo na zapisovanja, ker zapisov ni, se utrjujejo.

¹³ Cf.: Coser, *op. cit.*, str. 24–53.

¹⁴ Cf.: Richard Sennett, »Disturbing Memories«, v: Fara, Patterson, *op. cit.*, str. 13.

¹⁵ Sennett uporabi primer Jeruzalema, ki je imel v zgodovini različne duhovne centre mesta, odvisno od tega, kdo je imel v mestu oblast, ali Judje, muslimani, kristjani ali Rimljani. V Jeruzalemu ni večnega duhovnega centra: »Ko bodo pripadniki različnih ver razumeli, da »Jeruzalem« ni njihov, da je vsaka vera prestavila svoj lastni sveti lokus skozi čas, ko se je mesto razvijalo, le takrat lahko te religije postanejo bolj vzajemno tolerantne, ker bodo manj zasidrane v lastni moralni geografiji.« *Ibid.*, str. 19.

da si ljudje spomine izmenjujejo in jih ne individualizirajo v eni sami skupini, ki ima skupno vednost. Spomin ne sme biti individualen, temveč se mora soočati z različnimi prepričanji in konflikti v prostoru, ki tako soočenje omogoča. Žrtve so slišne le, če iščejo stik s tistim, kar se jim je dejansko zgodilo, zato obramba ni v zatiranju preteklosti,¹⁶ temveč v naracijah, ki krepijo moč subjekta, ki se spominja.¹⁷

Pri *zgodovinskem spominu* se človek dogodkov ne spominja neposredno, temveč ga o njih poučijo. V tem primeru se preteklost ohranja skozi institucionalizirano interpretacijo, najpogosteje skozi zgodovinopisje. Zgodovina je pisana tradicija,¹⁸ ki se lahko ustvarja vedno znova glede na potrebe sedanjosti in narekuje spomin in pozabljanje posameznikov in družbe. Družbeni in zgodovinski spomin se oblikujeta s tradicijo in z izobraževanjem, individualna preteklost tako postane organiziran konstrukt in je vzporednica kolektivni preteklosti. Pozabljanje povzroča zgodovinske manke, ki so lahko resen

---

¹⁶ Moč narativnega je predmet psihoanalize, ki se ukvarja tako s spominjanjem kot s pozabljanjem. Juliet Mitchell opozori na tri interpretacije spomina. Prva pravi, da spomin obstaja, je zatrt in ga lahko spet pridobimo. Zgodovino lahko rekonstruiramo ne glede na resnične izkušnje ali le glede na občutke. Druga pravi, da je spomin niz opisov in sledi, ki nimajo izvira in ne vsebine v posamezniku. Tretja (mati-analitik, ki pestuje otroka v mislih) bo pripomogla k razvoju predbesednega otrokovega-pacientovega spomina. Vendar je pomemben odnos, in ne spomin. Kar te tri interpretacije povezuje, je osredotočanje na pomanjkanje spomina. Pred sto leti je psihoanaliza začela s pozabljanjem, ne s spominjanjem. Vendar se vsa potiskanja dogajajo zaradi spominjanja, ne pozabljanja. Spomin je proces pozabljanja, označevanja in obujanja vtisov in poteka po že določenih sledeh. Zavest je stanje brez takšnih sledi. Spomin in zavest sta zato alternativni, ne moreta se dogajati istočasno. Ni spominov iz otroštva, temveč le spomini o otroštvu. Spomin nima izvora ali korenin v objektih preteklosti niti v izkušnjah. Cf.: Juliet Mitchell, »Memory and Psychoanalysis«, v: Fara Patterson, *op. cit.*, str. 100-106.

¹⁷ *Ibid.*, str. 25.

¹⁸ Jacques Le Goff, *History and Memory*, Columbia University Press, New York, 1992.

problem za razvoj kolektivnih mentalitet in identitete. Skupine in posamezniki so v zgodovini pridobivali moč tudi tako, da so obvladovali spomin in pozabljanje. Odkrivanje pozabljenega kaže na mehanizme manipulacije s kolektivnim spominom, ker je ohranjanje preteklosti v pisnih kulturah vedno prepuščeno volji zapisovalcev.

V novejšem času se povečuje pomembnost oralne zgodovine, avtobiografije, subjektivne zgodovine, ki postajajo podlaga za znanstveno delo in omogočajo prezrtim, da spregovorijo in spremenijo podobo preteklosti. Raziskovanje se vedno bolj usmerja v vsakdanje življenje v preteklosti in k takim analizam družbe, ki upoštevajo družbeno distribucijo moči, kar ima učinke na zgodovinopisje. Neenakosti se legitimirajo tudi z zgodovinopisjem.¹⁹ Zgodovina namreč zadovoljuje vrsto človekovih potreb, deluje kot spomin in kot vir osebne identitete ter vzdržuje pri življenju izkušnje in ideje. Je kolektivna nesmrtnost in kulturna tradicija.²⁰ Skupne vrednote, ideje in izkušnje postanejo nacionalne, etnične, religiozne ali rasne kulturne tradicije. Ko se preteklost uredi v sisteme, postanejo zgodovinski dogodki ilustracije filozofij in širši interpretativni okviri, preteklost postane dokaz, model, nasprotje sedanjosti ali simbol sprememb.

Na zgodovinarjeve ideje in metode vpliva družbeno okolje, v katerem zgodovinar deluje. Cenzura nastaja tako v individualnem kakor v kolektivnem spominu. Zgodovinarjeva pripadnost kakšni skupini vpliva na njegovo interpretacijo vzrokov socialnih sprememb in na izbiro zgodovinskega materiala.²¹ Predsodki, nacionalizmi in drugi pojavi, ki vzdržujejo ali povzročajo neenakost, imajo vpliv na pisanje zgodovine.

---

¹⁹ Ameriška zgodovinarica Gerda Lerner je v ZDA pribežala pred drugo vojno iz Avstrije zaradi judovskega rodu. V ZDA je postavila prvi univerzitetni študij ženske zgodovine.

²⁰ Cf.: Lerner, *op. cit.*, str. 110-117.

²¹ Cf.: Le Goff, *op. cit.*, str. 114.

Sistem dominacije temelji na »odkritju«, da lahko z arbitrarnimi razlikami med ljudmi upravičujemo in razlagamo neenako distribucijo resursov, ki je v rokah maloštevilne elite. Rasizem, antisemitizem, razne oblike etničnih predsodkov, seksizem in homofobija so sredstva, s katerimi naj bi dosegli ta cilj. Gre za ustvarjanje prepričanj, da so razlike resnične in pomembne. Zgodovinopisje vrednoti kot univerzalne le dogodke, v katerih je bila udeležena maloštevilna elita, ki je obvladovala resurse in imela družbeno moč. Tradicionalni zgodovinarji so vse ljudi enačili s to skupino in prezrli razlike med njimi. To vzpostavlja občutek lastne vrednosti tudi pri tistih, ki ne dominirajo, niso pa uvrščeni v skupino različnih oziroma drugih. Če prezremo razmerja moči, ki temeljijo na razlikah, te razlike krepimo. Ko je sistem dominacije in hierarhije institucionaliziran v navadah, zakonodaji in praksi, se zdi naraven in pravičen, ljudje pa se o tem ne sprašujejo več, razen v primeru, če se zgodovinske okoliščine temeljito spremenijo.

Zgodovinopisje lahka reproducira neenakosti, kar je mogoče videti tudi iz naše zgodovinopisne literature. Na pomembno vlogo žensk ne kažejo ne komemoracije, spomeniki, prazniki, obredi in ne knjige, šolska zgodovina ali univerzitetno učenje. To so namreč sredstva, s katerimi se kolektivni spomin ustvarja in vzdržuje. Kolektivni spomin je konstruiran tako, da ženskega delovanja v javnosti ne vrednoti ali pa ga razvrednoti. Primer takega razvrednotenja v novejši slovenski zgodovini je nadomeščanje praznika dneva žensk z materinskim dnevom. Osmi marec je izginil s šolskega urnika praznikov, vpeljali pa so praznovanje materinskega dneva, pri čemer se je poudarek premaknil z lika ženske na vlogo matere. Otroci se učijo, da je ženska predvsem mati, to mnenje pa podpirajo zgodbe, pesmi, spisi, ki ustvarjajo podobo dobre matere. Ta je redko javna delavka, zaposlena in aktivna, pogosteje je zvesta in pridna in, če je le mogoče, popolnoma predana svoji družini. Podoba ženske, ki smo jo praznovali na dan žena, je bila seveda drugačna, delovna, aktivna, močna, enakopravna. Ta podoba z

izginotjem praznika izginja tudi sama, posledice pa so vidne v ponovnem obujanju mita matere in razvrednotenju podobe javne delavke. Opisani primer je dobra ilustracija, kako lahko s kolektivnim spominom manipuliramo.²² Če torej hočemo vplivati na enakopravnejši ženski status, potem moramo biti pozorni predvsem na to, kakšno je obredje, ki ustvarja podobo ženske v javnosti. Premisliti moramo o praznikih, spomenikih, razstavah, komemoracijah in seveda o uvrstitvi ženske zgodovine v izobraževalni proces. Potreba po obujanju praznovanja materinstva je seveda nastala zaradi današnjega časa in ne zato, ker bi odkrili kakšne posebne dokumente iz preteklosti. Obujanje preteklosti, iskanje virov, ki javnosti niso znani, vselej nastane zaradi potreb sedanjosti. Podobno je s pričujočim delom. Nastaja, ker smo ženske ponovno izrinjene iz javnosti in ker smo se naveličale ponavljati eno in isto zgodbo o tem, kaj ženske zares so, zgodbo, ki je brez zgodovinske perspektive nujno neuspešna. Pravica do interpretacije in družbena moč sta med seboj povezani kategoriji. Interpretacija obvelja, ko stoji za njo zadosti ljudi, da lahko postane del kolektivnega prepričanja. S tem dobi interpretacija legitimnost, njeni tvorcji pa družbeno moč. Vse to pa ni preprosta operacija, ni namreč dovolj, če preteklost raziščemo in jo predstavimo javnosti, saj je javnost prepričana o »naravnem izvoru« razlik med ljudmi, ko pa so jo o tem prepričevali zgodovinopisje in druge tradicije, tako da so skrbeli za pozabljanje vsega, kar bi kazalo na enakost, in obujali tisto, kar je kazalo na razliko. S tem so ustvarjali družbene mentalitete in

---

²² Če to povežem z nedavnimi dogodki ob referendumu za umetno oploditev, je rezultat ustvarjanja novega kolektivnega spomina popolnoma skladen z navedeno ugotovitvijo. Samsko žensko kot potencialno uporabnico storitve so nasprotniki posega naslikali kot karieristko, ki je zamudila biološki vlak za oploditev, ker je bila bolj predana delu kot pa družini. Veliko volilk in volilcev se je z glasovanjem proti spremembi zakona uprlo ravno tej podobi, ki se ne ujema s podobo matere v današnjem kolektivnem prepričanju.

identitete, ki so bile vzpostavljene na binarni kodi, binarno mišljenje pa je podlaga diskriminatornega ravnanja. To, da nekoga ni v zgodovini, ima prav tako pomen, kakor če je v njej navzoč. Kaj torej lahko storimo? Odgovor je v naracijah, pripovedovanju različnih zgodb, ki omogočijo, da spomini dobijo legitimnost. Naracija – pripovedovanje zgodb – nas opozorja na pomembnost jezika, s katerim ustvarjamo pomene tako v pisnih kakor ustnih tradicijah. Prav jezik vzpostavlja mišljenje in vpliva na delovanje.

Raba jezika

Ko prebiramo in pregledujemo slovenska zgodovinska besedila, vidimo, da se selektivni spomin ustvarja tudi z rabo jezika, ki vzdržuje neenakosti. Večina zgodovinskih knjig je namreč napisana v moškem spolu s podmeno, da ta predstavlja oba spola. Moški spol pri pisanju nasploh, ne samo zgodovine, je predstavljen kot nevtralna slovnična oblika. Taka podmena ne drži in ne vzdrži presoje, ko opozorimo na posledice uporabe, ki se pokažejo najprej v nerazpoznavanju vloge žensk. A ne samo to. »Lingvistični redukcionizem« zvede na en spol tudi celotno zgodovinsko dogajanje, zlasti če dogodek gledamo skozi predsodke in stereotipe, ki veljajo za pojmovanje ženskosti in moškosti. Ženske si predstavljamo tam, kjer domnevamo, da bi lahko bile, in ne tam, kjer so dejansko bile. Nazoren primer za to je bogat slikovni material, ki spremlja besedilo v zgodovinskih knjigah. Oglejmo si primer: večina zgodovinskih knjig²³ omenja med drugim tudi železarstvo kot pomembno industrijsko vejo 18. in 19. stoletja, zapisi o žebjarjih pa so pisani v moškem spolu. Glede na to, da je bilo žebjarstvo težka industrija, te veje ne povezuje-

---

²³ Meta Sluga (ur.), *Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 528. Cf. tudi: Sergej Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana, 1961, str. 390.

mo z ženskim delom, saj velja za fizično zahtevno, torej ženskam neprimerno. Sklepali bi potemtakem lahko, da je moški spol uporabljen zato, ker so izvajalci del moški. Vendar nas na napačno presojo opozori fotografija iz 19. stoletja na strani 531 v knjigi *Zgodovina Slovencev*. Prikazan je oddelek kroparske tovarne, v katerem vidimo za stroji same ženske. V sobi je en sam moški v obleki in kravati, ki stoji na sredini – bržkone delovodja. Ženske sedijo ali stojijo za stroji v očitnih delovnih držah, z zavihanimi rokavi, predpasniki in z ruto na glavi.

Fotografska informacija je presenetljiva, saj opozori na bistvene nevarnosti uporabe enega spola za opisovanje življenja obeh. Uporaba moškega spola se nanaša tako na situacije, ko so akterji dogajanja moški in ženske, ko so akterji samo moški, pogosto pa tudi tedaj, ko so akterke dogajanja same ženske ali pa so ženske v veliki večini. Če to ni posebej zapisano, ne moremo vedeti, kdo se skriva za zapisanim. Dilema postane še posebno stvarna takrat, ko ni omenjenih nobenih ženskih imen; ženska imena se namreč sčasoma izgubijo, ker dogodki, pri katerih so omenjena, ne veljajo za pomembne. Uporaba moškega spola tako vse bolj pomeni moške akterje dogajanj. Ker ni ženskih imen in dogodkov, kjer bi bile kot spol omenjene, potem jih v zgodovini dejansko ni. Zgodi pa se nekaj drugega. Ker ni imen in ne dogodkov, začnejo moški dogodki prekrivati tudi ženske. To, kar je univerzalno v uporabi moškega spola, je v bistvu univerzalnost moškega delovanja, zato uporaba moškega spola ni nevtralna,²⁴ temveč univerzalna, ker postajajo dogodki, ki jih ta raba ustvarja, uni-

---

²⁴ Hierarhizacija spolov na način, da moški spol prikazujemo kot nevtralen in ženski kot izrazito parcialen, razliko med spoloma povečuje, ne zmanjšuje. V nasprotju s tem dejstvom so jezikoslovci in jezikoslovke prepričani, da se neenakost povečuje prav v zahtevah po uporabi obeh spolov. (Cf.: Ana Vidovič Muha, »Prvine družbene prepoznavnosti žensk prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti«, *XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1997, str. 69.)

verzalni, veljavni za oba spola. Taka raba prikriva razlike oziroma neenakosti med moškimi in ženskami ter žensko participacijo v zgodovini.

Jezikoslovci in jezikoslovke²⁵ upravičujejo tako stanje z nizom trditev in pravil²⁶, a si nasprotujejo v temeljnih opredelitvah glede uporabe moškega slovničnega spola kot kategorije, ki naj bi predstavljala oba spola. Različna mnenja kažejo predvsem to, da ni enoznačnih in dokončnih interpretacij, temveč je tudi jezik sistem, odprt za spremembe. Še sploh takrat, ko se začnemo zavedati, da z jezikom oblikujemo in prenašamo pomene, uporaba jezika pa je podlaga za oblikovanje in izražanje družbenih identitet. Učenje jezika ni samo internalizacija jezikovne kode, temveč tudi učenje statusa in vlog, primernega družbenega vedenja in tudi pogleda na svet.²⁷ Jezik je potemtakem podlaga za pridobivanje in vzdrževanje kulturne identitete in sredstvo za reprodukcijo družbenih razlik, hkrati pa osrednji posredovalec prenosa zgodovinsko oblikovanih vrednot, pomenov in praks.

Slovnična kategorija spola potemtakem ne more biti loče-

---

²⁵ Cf.: Toporišič, Stabej, Majdič v: Kozmik (ur.), *Neseksistična raba jezika*, Vlada RS, Urad za žensko politiko, Ljubljana, 1995; Todorovic, *Slovenična kategorija spola*, Diplomaska naloga, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, 1999; cf. op. 47; Lenček, »O zaznamovanosti in nevtralizaciji slovnične kategorije spola«, *Slavistična revija*, 1972, let. 20, št. 1, str. 55; Stabej, »Seksizem kot jezikovnopolitični problem«, *XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1997, str. 57; Korošec, v: Kozmik (ur.), *Neseksistična raba jezika*, Urad za žensko politiko, Ljubljana, 1995; Pogorelec, *Slovenska skladnja in poimenovanje ženskih oseb*, tipkopis za izposajo v knjižnici Oddelka za slovanske jezike in književnost, 1997; Kunst Gnamuš, »Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo«, *Jezik in slovstvo*, 1994/95, let. XI, št. 7, str. 255.

²⁶ Vesna Leskošek, »Med nevtralnostjo in univerzalnostjo uporabe moškega slovničnega spola«, *Časopis za kritiko znanosti*, 2000, let. XXVIII, št. 200-201, str. 409.

²⁷ Tim Ingold (ur.), *Companion Encyclopedia of Anthropology. Humanity, Culture and Social Life*, Routledge, London, 1994, str. 861.

na od pomena, ki ga ima spol v neki kulturi. Čeprav s kategorijo spol naslavljamo fizična moškega in žensko, se pomen kategorije nanaša predvsem na njun družbeni spol. Trditev je mogoče izpeljati iz pojmovanj o zaznamovanosti, nezaznamovanosti in nadspolnosti. V nobenem od obeh bioloških spolov ni namreč nič nadspolnega, zaznamovanega ali nezaznamovanega. Vsak spol je determiniran s svojimi biološkimi posebnostmi, ki jih ne moremo hierarhizirati. O nadspolnosti bi pogojno lahko govorili le takrat, ko gre za ujetost enega spola v telesu drugega ali v redkih primerih hermafroditov. Govor o nadspolnosti, zaznamovanosti ali nezaznamovanosti se torej ne nanaša na biološki spol (čeprav ga naslavlja), temveč na družbeno konstrukcijo spola. *Nanaša se na pomene, ki so pripisani enemu ali drugemu spolu.* Posledično pa večja uporaba moškega spola za označevanje dejavnosti, ki je pripisana moškosti, pomaga vzdrževati razmerja med spoloma.

V zadnjih letih vse bolj zavračamo uporabo moškega spola za predstavljanje obeh spolov. Nobeden od spolov ni več reprezentativen in z nobenim od družbenih spolov se ne moremo več identificirati. Hkrati je treba tudi ostro zavrnilo tezo, da so ženske oblike *izpeljanke* izmišljenega spola, kar je drugi argument jezikoslovja za zaznamovanost ženskega spola. Tudi moški spol besede »delavec« je bil izpeljan iz besede »delo«, pa je postal samostojna in polnovredna beseda. Zaradi morfemske končnice »ka« ženska beseda »delavka« ni le izpeljanka iz besede moškega spola, temveč je samostojna beseda, ki deluje sama zase in opisuje žensko, ki dela in ne žensko-moškega, ki dela.

O napačni rabi slovničnega spola je pisala že dr. Alma Sodnik²⁸ v knjižici *Smernice za vzgojo deklet* iz začetka prejšnjega stoletja:

---

²⁸ Alma Sodnik je bila prva ženska, ki je bila v Sloveniji zaposlena na univerzi. Bila je doktorica filozofije in zaposlena na Filozofski fakulteti, ukvarjala pa se je s fenomenologijo in estetiko. Je avtorica več knjig.

Kdor le nekoliko opazuje naše življenje, ta mora priti prav kmalu do prepričanja, da sloni ves naš kulturni, delovni in osobito industrijski sistem le na moških vzorih, moških vrednotah in moških sposobnostih. ... Dan na dan npr. čitamo v časopisju: »Pošten najditelj se naproša ...,« dasi obstaja vsaj polovična možnost, da je najditelj – ženska. V poštnem obratu se govori skoraj izključno o »nastavljancu«, »dolžniku«, v šoli o »učitelju« in »učencu«, v zdravilstvu o »zdravniku« in »bolniku«, v tovarni o »delavcih«, v politiki o »državljanih«, v estetiki o »umetnikih«, v okvirju narodov pa o »Angležih«, »Francozih«, »Nemcih«, »Slovanih« itd. V vseh teh in podobnih primerih utegne polovica oseb, ki pridejo v poštev, biti ženskega spola, kar pa ne pride nikjer do izraza. Kako dominira moški značaj tudi na polju etike, nam pokaže mnenje, da nima »krepost« na sebi nič ženskega, razen slovniškega spola, ki pripada tej besedi. In ali moremo govoriti o naključju, da se v celi vrsti jezikov krijejo izrazi za pojma »človek« pa »mož«? Tudi v sintaksi ima moški spol prednost pred ženskim. Kot odgovor pa moremo zopet reči, da ima moški spol zato v sintaksi prednost pred ženskim, ker jo ima tudi v življenju.

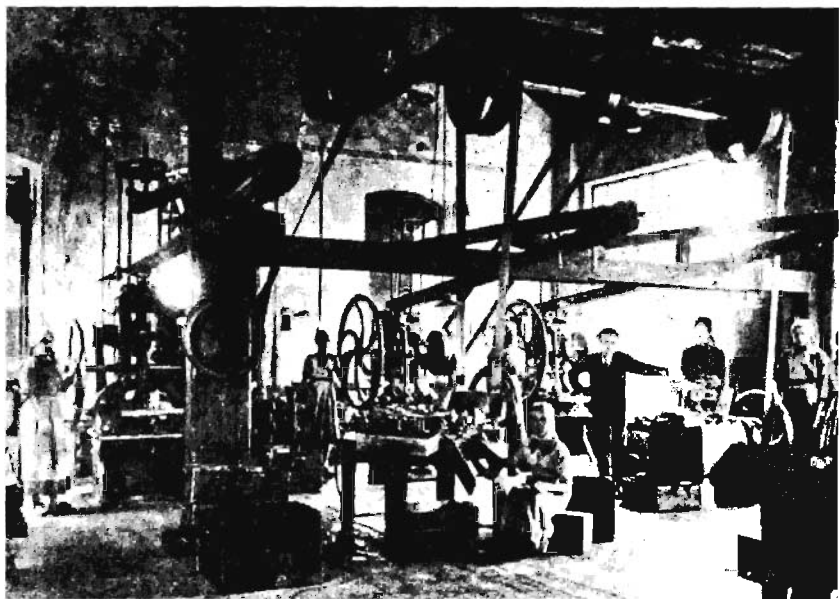
NENAVADNO TENKA
a kljub temu zjamčeno zanesljiva!

**Manjvredne imitacije energično odklonite,
gre za vaše zdravje!**

Reklame za kondome se začnejo v časopisu *Slovenski narod* pojavljati že v dvajsetih letih 20. stoletja. »Hudičevo gumico« so kljub cerkvenim protestom dobro prodajali.

Žebljarska industrija je zaposlovala tako ženske kot moške - prve za stroji in druge med njimi.

II. TELO

Telo je aktualiziral feminizem, ki se je ukvarjal z vednostjo in oblastjo oziroma s teorijo in politiko telesa. Razprave o telesu se ukvarjajo zlasti z naravnim, biološkim in družbeno konstruiranim telesom ter s spolno razliko in se med sabo ločijo po tem, kolikšno vlogo in moč prisodijo enemu ali drugemu. Podlaga mnogih feminističnih tekstov je prepričanje, da je družbena identiteta žensk pogojena s kulturno percepcijo njihovih teles. Ne glede na to, ali so ženske veljale za »nepopolne moške, za premikajoče se maternice, za zemeljski odsev božje lepote ali satanove hčere«¹, jih je opredeljeval odnos družbe do ženskega telesa in je vplival na definiranje ženskosti. Zato je telo tema feminističnih razprav ves drugi val feminizma, razprave o telesu pa lahko najdemo tudi v besedilih prvega vala. Zahteva po pridobitvi moči za nadzor in upravljanje z lastnim telesom je pomembna tema feministične teorije, ki izhaja iz prepričanja, da je ženska telesa skozi zgodovino definirala moška govorica, zato morajo ženske o svojem telesu spregovoriti same in tako začeti spreminjati veljavna prepričanja oziroma »spodkopavati verovanje v 'naravne' temelje

---

¹ George Duby, Michelle Perrot, *A History of Women. Renaissance and Enlightenment Paradoxes*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1993. str. 47.

družbeno kodiranih razlik, sistema vrednot in reprezentacij«. ² Zahteva po uvajanju lastne govornice izhaja iz pomembnosti jezika. Vsebine in ideje namreč niso realnosti, ki jih jezik reflektira, temveč kulturne kategorije, ki jih jezik konstruira. Jezik organizira telo glede na prepričanja določene kulture. Človekovo telo torej ni univerzalen koncept, temveč fleksibilna ideja, ki jo lahko različno interpretiramo glede na čas, prostor in kontekst. Celó v eni kulturi telesni ideali ne veljajo za vse ljudi enako. Hkrati pa telo dojemamo kot svojo lastnino. Telo je torej splet prevladujočih ideologij in lastnih hotenj. Avtonomija pri ravnanju z lastnim telesom je odvisna od možnosti, ali lahko ta splet reflektiramo, in od količine moči, potrebne za spreminjanje veljavnih družbenih razmerij, skratka, od vednosti in oblasti.

Možnosti za refleksijo so odvisne od moči družbenih ideologij in so hkrati odsev prevladujočih mentalitet. Pomembno je vedeti, da je telo posamezno in kolektivno, da izraža korporativno identiteto, da je materialno kot fizični organizem in nematerialno kot telo verovanj, legend in mitov. Besedilo je podobno telesu, ker raste, se spreminja in razpada, lahko pa vidimo tudi telo kot besedilo, v katerem je zapisana osebna zgodovina. Po drugi strani pa telo jeziku ponuja izraze in metafore. Ko raziskujemo telo, moramo vedeti, kako je klasificirano, kaj je in kako ga izkušamo. Družbe definirajo ideale telesa, da lahko definirajo njegovo identiteto oziroma način, kako naj ljudje razumejo svoje telo. Del te identitete je družbeni nadzor nad goni.

Meje telesa določajo družbe z raznimi zakoni in rituali, denimo s prepovedjo incesta ali z mučenjem. A na teh mejah ni nič svetega, saj številne družbe telesno mučenje definirajo kot kulturno dejanje (npr. genitalna mutilacija). S telesom in njegovimi deli lahko neskončno eksperimentiramo, vendar

---

² Rosi Braidotti, »Koncept spolne razlike«, Delta, št. 2-3, 1998, str. 62.

nepopolno telo vzbuja anksioznost in strah.³ Oglaševanje izrablja ta strah s tem, ko nas sili misliti o sebi kot o nepopolnih bitjih. Prikazuje nam proizvode, s katerimi lahko izpopolnimo svoje pomanjkljivo telo, ki pa nimajo nikakršne vrednosti, ker jih nadomeščajo vedno novi, zato nikoli do konca ne nadomestimo pomanjkljivega telesa.

Večina zgodovinopisja žensko prikazuje skozi optiko tradicionalnih vrednot. Ženske so zapisane le svojim telesom, in to tako dolgo, dokler jim telesa dobro služijo in dokler jih uporabljajo za zadovoljstvo svojih gospodarjev in jih podrejajo družbenim zahtevam. Reduciranje na telo v tem primeru pomeni izključevanje žensk iz zgodovine, hkrati pa je logično, da je treba začeti z raziskovanjem ženske preteklosti prav pri telesu. Konceptualizacije telesa imajo dolgo zgodovino, temeljni razcep pa izhaja iz razcepa med duhom in telesom, iz katerega izhajajo tudi razcepi med naravnim, kulturnim, družbenim in biološkim. Ta razcep je zlasti definiral ženske in ženskost in je temelj neenakosti in razvrednotenja, ki ga ženske doživljajo, kadar stopajo v javnost.

---

³ M. Featherstone et al. (ur.), *The Body: Social Process and Cultural Theory*, SAGE Publications, London, 1991.

Jugoslovanska ženska ekipa je v Londonu na mednarodnem tekmovanju v hazeni (ženska igra z žogo) leta 1934 premagala vse nasprotnice in si priborila prvo zlato kolajno. Ekipo so sestavljale športnice iz Slovenije in Hrvaške.

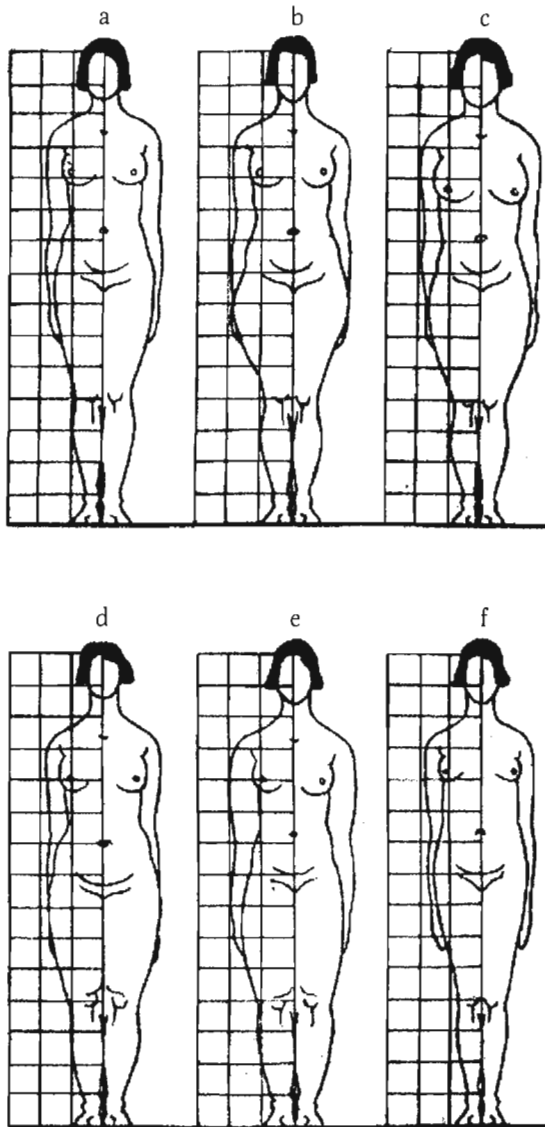
RAZCEP MED UMOM IN TELESOM

Teorije telesa se lotevajo raziskovanja vednosti, ki izhaja iz tradicij in izpeljav zahodne filozofije. Ta povezuje um s humanostjo človeških bitij in racionalnost z zmožnostjo pridobivanja znanj in nadzora. Izhaja iz prepričanja, da je treba telesne želje podrediti racionalnemu umu, višje duhovne vrednote pa je mogoče doseči le tako, da z discipliniranjem telesa, ki je inferiorno, reguliramo seksualnost. Filozofske ideje o telesu se v času spreminjajo in se gibljejo v prostoru med ločevanjem in povezovanjem obeh polov.⁴ Razcep je prevzelo krščanstvo, ki ima telo za minljivo, nepopolno in nečisto, celo gnusno. Telesa se moramo sramovati in ga preseči, transcendirati. Telesno trpljenje in seksualna vzdržnost sta vstopnici v dobro posmrtno življenje. S tradicijo zavračanja telesa je pretrgal šele Nietzsche, dokončno pa so telo in um združili fenomenologi, ki trdijo, da bit nima trdne narave, zato telesa in uma ne moremo ločevati.

Foucault je z analizo diskurzov moči pokazal, kako disciplina, kazni, norost in seksualnost konstruirajo človekovo telesnost, njegovo utelešenje. O svojem delu govori kot o izdelovanju zgodovine teles, ki jo določa tako, da izdeluje zem-

---

⁴ Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1994.

Antropolog dr. Božo Škerlj opisuje šest tipov ženskega telesa:
 a.) normalni tip, b.) bočni tip, c.) zgornji tip, d.) spodnji tip,
 e.) okončinski tip in f.) mladostni tip. Najbolj množičen je tisti,
 ki si ga, po besedah Škerlja, moški privzgojijo.

ljevid teles in učinkov moči nanje. Telo se konstruira skozi diskurze, zato telesnosti ne moremo zajeti, ker je vedno prepletena v mrežo že obstoječih pomenov, ki se oblikujejo v različnih diskurzivnih praksah. Odnos med umom in telesom določa umestitev telesa v moderne disciplinske sisteme, um pa postane lokacija diskurzivne moči. Podobno Judith Butler zavrne idejo preddiskurzivnega telesa, ker družbene norme uravnavajo institucionalno in diskurzivno konstrukcijo telesne materialnosti.

Postmodernizem je z dekonstrukcijo objektivističnega pogleda na svet relativiziral sprejeta znanja in resnice. Vpeljal je epistemologijo stališč, ki znanje vežejo na izkušnje. Znanje je utelešeno, to pa nam omogoča prepoznavanje tako tistega, kar nas druži, kot tistega, kar nas deli v različne družbene skupine. Telo postaja masa, ki jo lahko oblikujemo in preoblikujemo, kar je dalo nov zagon tako znanosti kakor umetnosti, ki eksperimentira s sredstvi za preoblikovanje telesa.⁵ Razpravam o naravnem in družbenem telesu so se v zadnjih letih pridružile tudi razprave o projektu telesa, ki ga lahko oblikujemo kot del posameznikove identitete. Projekt telesa je spolno določen, vendar ga lahko uporabimo tudi za konstruiranje identitet, ki razbijajo stereotipe o ženskosti in moškosti.

Posebno mesto v novejših razpravah o telesu ima Donna Haraway⁶, ki v kiborškem manifestu opredeli kiborga kot kibernetični organizem, križanca med strojem in organizmom, bitje družbene stvarnosti in hkrati fiktivni stroj. Kiborg je utelešenje fikcije in izkušnje, vanj sta vtisnjeni tako zunaj-

---

⁵ Na telo se vežejo še nekateri drugi koncepti, kot so, na primer, besedilo, ki raste in se spreminja kot telo; meje telesa, ki se relativizirajo s telesnim izločanjem ali s fizičnimi posegi; hrana, obleka in telesni tabuji, seksualnost, medicinska in reprodukcijska tehnologija in drugo, kar ni predmet pričujočega besedila.

⁶ Donna Haraway, *Opice, kiborgi in ženske*, ŠOU, Koda, Ljubljana, 1999, str. 241–280.

materialna kakor materialna stvarnost. Je stvar postspolnega sveta, ni ujet v sanje o izvirni enotnosti in ne v dihotomije, ki delijo spola na dve polovici. Sega onkraj meje, ki deli duha in telo, žival/človeka in stroj, idealizem in materializem. Vsakršne dihotomije so ideološko vprašljive, kajti vsak pol lahko razstavimo in na novo sestavimo popolnoma drugače.

Danes si težko zamislimo, da bi filozofija znova podprla ločitev enotnega telesa na dva povsem ločena pola. Popolnoma drugače je pri religiji. Temeljne dogme so svete in ostajajo nespremenljive. Ena temeljnih nevprašljivih resnic je tudi ločitev duha in telesa, ki še danes vpliva na odločitev glede celibata in ženskam ne dovoli, da bi bile duhovnice. Krščanstvo razume razcep med duhom in telesom dobesedno. Tako stališče katoliške cerkve je še zlasti pomembno, ker je vplivalo na vsakdanje življenje ljudi. Kaj je to pomenilo in še pomeni za ženske na Slovenskem, nam pokaže pogled v zgodovino.

Področja izključitve

Delitev na um in telo je imela za ženske skozi zgodovino usoden pomen, saj so jih različne ideologije, predvsem pa krščanstvo, vezale le na telesni binarni pol. Pamet, razum, mišljenje in s tem objektivnost, racionalnost, zmožnost sprejemanja odločitev in produciranja znanosti so bili pridržani za moške. Čustva, čutnost, telesnost, neracionalnost oziroma subjektivnost in preprostost v mišljenju pa so pripisali ženskam. To je postavilo ženske v podrejen položaj. Bolj ko je kakšna skupina moških dobivala družbeno moč, bolj so bile ženske izločene. Z modernizacijo so najprej izgubile pravice in šele z nastankom ženskega gibanja so jih začele spet pridobivati. Tako so pri nas, na primer, začeli opuščati oporočno prakso žensk na prelomu iz 19. v 20. stoletje.⁷ Podobno je

⁷ Cf.: Vilfan, *op. cit.*, str. 257-261.

bilo z volilno pravico, ki so jo imele le ženske s premoženjem, volile pa so lahko po moških predstavnikih. V vaški srenji so imele nekaj besede tudi blagarice, ki so bile vdove.⁸

Nekaj avtoric je svoja raziskovanja usmerilo v žensko izločenost iz znanosti, v to, koliko je znanost omejena z idejo moškosti in kaj bi pomenilo za znanost, če bi bilo nasprotno.⁹ Znanost producira teorije s široko razlagalno močjo, na katero poleg notranje logike vplivajo tudi zunanji dejavniki, na primer, okolje, v katerem se produkcija znanosti dogaja. Posledice se ne kažejo le v različnih načinih zbiranja dejstev, izbiri znanstvenega interesa, temveč v različni organizaciji znanja, različnih interpretacijah materiala. S tem je omejeno osnovno prepričanje, da je znanost povsem avtonomna in nujno progresivna. Tako je znanstvena nevtralnost le ena od ideologij, ker zanemari politične in družbene učinke na znanje oziroma vednost.¹⁰ Številni sociološki avtorji in avtorice imajo za diskriminatorno sociobiologijo, ki sociologijo uporablja za promoviranje neenakosti, ki jih biologija sama ne more upravičiti.¹¹ Taka so bila tudi medicinska raziskovanja v času nacistične Nemčije ali pa evgenika na začetku stoletja pri nas in po svetu. Znanost pogosto uporabljajo ali so jo uporabljali za dokazovanje inferiornosti žensk (razprave o razvitosti ali nerazvitosti možganskih polovic,¹² o manjši lobanji, slabši zmognosti logičnega mišljenja¹³ in še o čem), kar je vzrok za manj-

⁸ *Ibid.*, str. 458.

⁹ Ellen F. Keller, *Reflections on Gender and Science*, Yale University Press, New Haven, London, 1995.

¹⁰ *Ibid.*, str. 5.

¹¹ *Cf.*: Browning et al., *op. cit.*, str. 420.

¹² V reviji *Slovenka* so objavili argument nasprotnikov ženske emancipacije, da imajo ženske manjše možgane od moških. Zapisali so, da je to res, vendar pa so ženske prav tako sposobne za izobraževanje, enakopravnost pa bi lahko ocenjevali takrat, ko bi jim odprli »ista pota omike in omogočili razpolagati z istimi učnimi sredstvi kot moškim«. *Cf.*: *Slovenka. Glasilo slovenskega ženstva*, Priloga časopisa *Edinost*, Trst, 1900, št. 9, str. 218.

¹³ *Ženski svet* je objavil poročilo o raziskovanju ženskih zmognosti: »V sred-

šo participacijo žensk v znanosti, saj je bila njihova udeležba v njej že vnaprej sumljiva. Spol kot kategorija analize dolgo časa ni imel znanstvene kredibilnosti, saj je veljal za izključno subjektivnega in političnega.

Posledice delitve na moško objektivnost in žensko subjektivnost so se kazale tudi v vsej zgodovini izobraževanja pri nas. Tradicionalna vloga žensk je bila prenos znanj in vednosti med generacijami. V razvijanju kulture je delovalo predvsem domače ognjišče, kjer sta babica in mati sporočali mladini stara izročila, razna domača opravila, združena z ljudskimi zabavami, denimo, trenje, preja in mletje prosa. Posredovalke izročila so bile še vražarice in domače zdravnice, potepuhi in berači. Vloga prenašalke izročila je začela izgubljati pomen med drugim tudi z razvojem šolstva, iz katerega so bile deklice dolgo časa izločene. Dominikanke v Velesovem so, na primer, kmalu po ustanovitvi samostana leta 1238 odprle šolo za hčere plemičev, slovenska dekleta pa od nje niso imele dosti. Leta 1504 je takratni patriarh dovolil, da so odprle še posebno splošno šolo, toda učenk je bilo malo. Tudi klarisinje so odprle šolo za plemiške hčere, pouk je potekal v nemščini. Šolanje je postalo nekoliko bolj dostopno v času reformacije, ko so reformatorji s Trubarjem na čelu vpeljali šolanje v slovenščini, vendar so šole po ponovni prevladi katoliške cerkve zaprli in vpel-

---

njem veku celo niso verjeli, da imajo ženske dušo, in je bilo kar veliko posvetovanj, študij in cerkvenih zborovanj, da so potrdili, da ženske imamo dušo. Zdravniki so tehtali naše možgane, srce, kri in drugo, da bi dognali na podlagi telesnega ustroja, če smo zmožne takih del kot moški. Holandski znanstvenik je na podlagi dolgoletnih študij, v katere je vključil tisoče zdravnikov in vzgojeslovcev, ugotovil, da ženske zaostajajo za moškim v vztrajnosti. Pretežna večina žensk je živčno bolna (med 100 jih je 70), se bolj predajajo opojnim sredstvom - zlasti morfiju in kokainu. Ni nobenih ženskih znanstvenih izumov, vsi so moški. Na polju računstva in modroslovja so ženske na slabšem, uspehe zaznamujejo le na področju leposlovja in umetnosti. Domišljavi so moški v isti meri, skopi pa so bolj«. Cf.: *Ženski svet. Glasilo ženskih društev Julijske krajine*, Ljubljana, 1926, str. 60.

jali pouk v nemškem jeziku, ki je bil za slovensko govoreče nedostopen.¹⁴

Cerkveni poglavarji so bili prepričani, da šolanje ni v skladu z žensko naravo oziroma z ženskimi intelektualnimi sposobnostmi. Goriškemu škofu Mahničju se je zdelo nadvse pogubno vsestransko izobraževanje žensk, zdelo se mu je nemogoče, da bi se »že od narave površno bitje žensko le v en predmet vglobilo«. Mož je bil zanj odsev božje lepote, žena pa le odsev tega odseva.¹⁵

Zaradi tradicionalne vezanosti na dom je bila ženskam tudi literatura dokaj nedostopna. Prebirale so le verske knjige, ki so bile namenjene utrjevanju in spodbujanju materinstva in gospodinjstva. Skromno slovstvo se je nanašalo le na poklice, ki so bili v skladu z domnevno naravo žensk. Leta 1788 je Anton Mahovic prevedel *Podvuzhenje sa babize*, leta 1799 je Valentin Vodnik prevedel *Kuharske bukve in Babishtvo ali porodnizharski vuk sa babize*. Veliko bolj bogato se je razvijalo nabožno slovstvo, namenjeno ženam in dekletom. Lenard trdi, do so bile slovenske ženske zelo »ukaželjne«. Ker niso hodile v šole, so se brati in pisati naučile drugje. V zadnjem obdobju narodnega preporoda¹⁶ je bilo med ženskami znanje branja že zelo razširjeno. O tem priča veliko število knjig, ki so jih v prvi vrsti, ali vsaj v znatni meri, uporabljale ženske. Že leta 1675 je izšel življenjepis svete Margarete Cortonske z naslovom *Sporcorjeine ene imenithne gresknize, katiera je skusi resvetlyne boshje ena velika svetniza postalla*. Najplodnejši slovenski pisatelj 17. stoletja Matija Kastelic je največ svojih knjig napisal z namenom, da »ustreže pobožnemu ženstvu«. Marko Pohlin je leta 1774 »delavnim Slovenkam za vzgled« popisal življenje

¹⁴ Leonard Lenard, *Slovenska žena v dobi narodnega preporoda. Kulturno - zgodovinska skica*, Tiskarna sv. Cirila, Maribor, 1922, str. 36.

¹⁵ Cf.: Sluga, *op. cit.*, str. 517.

¹⁶ Od druge polovice 18. stoletja pa do začetka izhajanja Bleiweisovih *Novic*.

svete Notburge, Cigler pa življenje svete Heme. Slomšek je velik del svojega književnega dela namenil ženskam in dekletom. Poleg spisov, namenjenih obema spoloma, je pisal tudi posebej za ženske. Poleg molitvenikov so imele pomembno vlogo tudi cerkvene pesmarice, ki so proti koncu 18. stoletja začele nenadoma krožiti med ljudmi.¹⁷

Šole so se za deklice odprle šele z gibanjem »Prosveta«, ki ga je začel Jožef II. Najbolj se je dekliško šolstvo razmahnilo v Trstu. V vseh tržaških ljudskih šolah je bilo dečkov 1463, deklic pa 1325, in to leta 1851.¹⁸ Pouk je bil v italijanskem jeziku. Ko je leta 1848 marčna revolucija v Avstriji končala policijski absolutizem in se je začela »pomlad narodov«, so se 6. aprila zbrali kranjski deželni stanovi, ki so med drugim sklenili, da »razun šolske izreje fantov naj bi se tudi izreja deklic pazljivejši izpeljavala«¹⁹. Vendar je to ostalo samo na papirju, sistematični razvoj šolstva se je začel šele dve desetletji pozneje. Kaplan Hicinger je imel v Kamni Gorici nedeljsko šolo za dečke in deklice; slednje so bile po njegovih besedah bolj pridne.²⁰ Edina strokovna šola za ženske v slovenskem jeziku, ki je pred revolucijo 1848 obstajala v Ljubljani, je bila šola za babice. Župnik Lovro Pintar je že leta 1845 priporočal ustanovitev Rokodelske šole za deklice, vendar je bila ideja veliko pre zgodnja. Prav tako je priporočal več učiteljic, ki bi ustanovljale šole zlasti na podeželju, vendar le, če za to ni ustreznega moškega. Zapisal je, da imajo ženske prav tako »prebrisane glavice« in da znajo z vzgojo otrok bolje rokovati kot moški.

¹⁷ Cf.: Lenard, *op. cit.*, str. 88.

¹⁸ Podatek pojasni veliko participacijo žensk v javnem življenju v Trstu. Večina ženskih aktivistk je izhajala s Tržaškega, tudi prva ženska revija *Slovenka* je izhajala v okviru časopisa *Edinost* v Trstu.

¹⁹ *Ibid.*, str. 136–137.

²⁰ S tem je hotel poudariti, da so imele boljše ocene, ne pa, da so bile bolj disciplinirane.

Skušnja nam tudi kaže, da dostikrat žene bolje učijo kot moški, in de se več mladenčev pod šibo učiteljev popači, kot pa dekličev pod milosrčno voditvo učiteljic. Drugi dobiček je, da bi lahko potem te deklice doma druge otroke učile in potem kot matere svoje otroke spopolnjevale.²¹

Naslovi cerkvenih knjig marsikaj povejo: *Krščansko devišstvo* (Slomšek), *Nevesta Kristusova* (prevod), *Lilija v božjem vrtu ali deviški stan, njegova lepota in pomočki ga ohraniti* (Jeranov molitvenik, ki so ga sedemkrat ponatisnili), *Pirhi za device*, *Angel varh za žensko mladost*, *Kristus devicam svojim na srce govori*, *Sveta Ana*, *Molitvenik za deklice*, *Molitvenik za gojenke šolskih sester*, *Nedolžnost v pobožnosti*, *Marijina hči*, *Krščanski posel ali bukvice za posle*, *Glej tvoja mati* itn.²² Kot pravi Lenard, je bilo sestaviti molitvenik zelo hvaležno delo, ki je pomenilo tudi lahko zaslužen denar. Prodajal se je lahko in hitro, zaslužil je izdajatelj, pa tudi pisatelj, saj je bila potreba po branju velika, izbire pa ni bilo.²³ Poleg molitvenikov je izhajalo tudi veliko drugih knjig z versko vsebino. Še zlasti so bile priljubljene knjige o zamaknjenih devicah in prerokovanjih. Leta 1837 je izšla *Čudapolna historija zamaknjene device Marije od Mörl*, leta 1848 pa *Posebno imenitne prerokbe zamaknjene Marije Stiefel* in prerokovanja nekega sedemnajstletnega dekleta. Izhajali so tudi popisi prikazovanj »matere božje«. Pojavljati so se začeli življenjepisi svetnic, za »vzpodbudo in vzor ženskam«. Leta 1846 je Slomšek pričel izdajati *Drobtinice*, ki so se obračale

²¹ *Ibid.*, str. 138 - 140.

²² *Ibid.*, str. 114-115.

²³ V reviji *Ženski svet*, 1929, str. 243, lahko preberemo zgodbo o ustanovitvi prve ženske založbe pri nas, Belo-Modre knjižnice. Ustanoviteljice med vožnjo z vlakom začnejo razgovor o ženski založbi in razvije se živahna razprava, v kateri sodeluje večina potnikov. Gospodje jih odvrtačajo od namena, neka kmečka ženica pa jih spodbudi z besedami: »O ljube gospe, le izdajajte Vaše knjige, če bodo res dobre. Tako rade sežemo v nedeljo popoldne na polico. Saj imamo nekaj knjig. Mohorjeve in druge. A vse je premalo. Ne moreš vedno eno in isto prebirati.«

tudi na žensko bralstvo. Predvsem s pesmicami in zgodbami ter življenjepisi tudi slovenskih žensk. Predstavljal je ženske, ki so bile zgled pobožnosti, dobre varuške ali poštene kmetice. *Drobtinice* so prinašale predvsem moralne nauke z naslovi: *Slaba mati, hudoben sin, Kam slabo znanje pelje, Ne prešestuj, Čudovita zibelj ali strah za hudobne žene, Nekaj za može, Slaba reja otrok, Pouk za zakonske žene in vdove, Pouk za device in samice, Petero smrtnih nevarnosti dekliške sramežljivosti* in druge.²⁴

Cerkev je dodobra izrabila željo po izobrazbi in branju, ki so jo gojile ženske v prejšnjih stoletjih.²⁵ Če sodimo po naslovih, si je verska literatura predvsem prizadevala vzgajati ženske za ponižnost, uslužnost in bogaboječnost. Knjige so ponujale identifikacijske modele, ki jih je bilo nemogoče doseči, saj zgodbe niso vsebovale nič zemeljskega, vsakdanjega. Vpeljevale so tri sprejemljive statuse žensk, in sicer device, vdove in zakonske žene/matere, vse tri statuse pa so konceptualizirale tako, da jim nikoli ni bilo mogoče popolnoma zadostiti. Ker so bili modeli v svojem idealu nedosegljivi, so hkrati delovali kot močno disciplinsko orodje, saj je bil strah pred grehom močan, posledice hude, hkrati pa se ni bilo mogoče izogniti grehu ali kršenju zapovedanega načina življenja, saj je bil ta nedosegljiv. Knjige so hkrati popisovale vse mogoče grozljive kazni, ki so se zgodile grešnim dekletom in ženam. Iz tega začaranega kroga je bilo, tako kakor iz cerkve, težko izstopiti. Ker ni bilo druge literature in izobrazbe, so bili ponujeni ideali in kazni referenčni okviri za vsakdanje življenje. Težko je bilo o sebi misliti drugače.

Leta 1608 je neki jezuit dosegel, da so za pouk deklic v

²⁴ Cf.: Lenard, *op. cit.*, str. 118–120.

²⁵ Aškerc v pismu reviji *Slovenka* pozdravlja izhajanje in poudari njeno pomembnost za izobraževanje žensk, saj je: »[...] naše ženstvo res sila zaostalo. Če hočemo napredovati v svetovni omiki, napredovati mora vzporedno z moškojo inteligencijoj tudi ženska, drugače smo izgubljeni.« *Slovenku*, 1897, št. 1, str. 2.

Ljubljani zaposlili posebno učiteljico. Učiteljice so začeli zaposlovati, ker so frančiškanski duhovniki menili, da ni primerno, da oni sami učijo deklice. Tako so najeli učiteljico v Kamniku in Novem mestu, pozneje so jo najeli tudi Idrijčani, vendar ne iz verskih vzrokov. Verski časopis *Zgodnja Danica* je priporočal, naj se zaradi javne morale ustanovijo po večjih krajih posebne šole za deklice, da ne bodo dečki »izpostavljeni skušnjavam«. Poučevale naj bi seveda ženske, »ki so si izbrale samski stan«²⁶. Leta 1781 je bilo na Kranjskem 16 šol z 902 dečki in 202 deklicama. Leta 1870 je bilo že 291 učiteljev in 46 učiteljic.²⁷ V šolo je hodila le petina deklic, učiteljic pa je bila le šestina. Vendar se je obvezno osnovno šolstvo hitro razvijalo, prav tako so se množile ženske učiteljice, vendar izobrazba za ženske ni postala samoumevna. Ves čas so bili glasni pomisleki o tem, kako izobrazba vpliva na ženskost in ali ženske zaradi svoje narave sploh lahko konkurirajo moškimi v izobraževanju.

Nespodobnost izobraževanja

Nedvomno uspešna pisateljica, esejistka in kritičarka Pavlina Pajk je v drugi polovici 19. stoletja objavljala v številnih časopisih. Bila je izobrazena in polno udeležena v javnem življenju. Napisala je tudi članek o ženskem vprašanju, v katerem pa se zavzema za vzgojo ženskega srca in ne razuma.²⁸ V njem trdi, da je edini pravi poklic ženske materinstvo in s tem podložnost, pokornost in zvestoba možu. Nasprotuje

---

²⁶ Ta zahteva je tudi podlaga za uvedbo celibata za učiteljice, proti kateremu so se ženske bojevale vse do druge vojne.

²⁷ Minka Govekar (ur.), *Slovenska žena*, izdalo Slovensko Splošno Žensko Društvo, Jugoslave Express Reclame Company, Ljubljana, 1926, str. 236.

²⁸ Kar je v skladu s klasično katoliško dihotomijo med ženskostjo kot srcem in moškostjo kot razumom. Zelo nedvoumno je o tem pisal Mahnič.

obveznemu šolanju deklic, ker je učenje matematike, fizike in drugega za deklice mučenje. Starši jih dajejo v šole le zato, da se lahko hvalijo z izobrazeno hčerko. Ženske so ustvarjene za vzrejo in vzgojo otrok, vendar morajo biti tudi malo izobražene, da lahko uspešno opravljajo svojo vlogo, ki jim jo je namenila narava. Pisati morajo pravilno slovenščino, kakšen svetovni jezik ne škodi, nekaj morajo vedeti tudi o književnosti. Vendar je za tako izobrazbo dovolj le nekaj ur na dan, ostali čas pa naj prebijejo v učenju gospodinjstva in negovanju bratov in sester ter učenju ročnih del. Kljub vsemu pa morajo ceniti izobrazbo, ki jo lahko dosežejo.²⁹

Sporočilo je dvojno. Po eni strani se mora ženska izobraziti, vendar se mora pri tem zavestno omejiti na znanja, ki naj izboljšajo družinsko življenje. Slovenščino mora znati za pisanje pisem, svetovni jezik pa za pogovor z gosti in salonsko druženje. Gre bolj za zapoved, kako naj ženske živijo, kot za razpravo o njihovih zmožnostih. Zapoved izhaja iz bojazni, da bi izobražene ženske obrnile hrbet veri in domu. Preseneča tudi trditev, da sta matematika in fizika za deklice mučenje, saj ne temelji na raziskavah, ki jih v drugi polovici 19. stoletja zagotovo še ni bilo. Zaradi teh prepričanj so deklicam odrekli učenje teh predmetov, kar je imelo praktične posledice v pomanjkljivem znanju matematike in fizike.

V 19. stoletju pa hkrati že najdemo kar nekaj žensk, ki so bile dobro izobražene in so se kakor Pavlina Pajk ukvarjale s pisanjem esejev, kritik in literature, ki so jih objavljale v različnih slovenskih časopisih.³⁰ Znanih imen je okoli petde-

---

²⁹ Fran Erjavec, Pavel Flère, *Starejše pesnice in pisateljice*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1926, str. 216–223.

³⁰ Znan je spor med Marico Nadlišek-Bartol in Mahničem, ki ga je spodbudila Marica z ostrim odzivom na njegove napade na Prešerna, Gregorčiča, Aškercu, Jurčiča in na slovenski prevod D'Amicisove knjige *Srce*. Mahnič jo je v odgovoru označil za »slovensko amazono«, saj se na njegovo pisanje odziva le ona, molčijo pa vsi moški publicisti, kot na primer Stritar, Celestin, Tavčar ali Vošnjak. Cf.: Govekar, op cit., str. 111.

set, vendar jih je bilo najbrž več, saj je bilo za ženske značilno, da se niso podpisovale pod članke ali pa so uporabljale psevdonime. Nekaj jih je sodelovalo pri reviji *Slovenka*, v kateri najdemo tudi članek o enakosti, ki pa ga je napisal moški, podpisan Roščin. Ta je *Slovenko* pozdravil, ker da bodo z njo ženske lahko dokazale, da niso »slabi spol« in da ni:

kakega posebnega ženskega uma, nego je le občečloveški um, kateri je dal pravični Stvarnik v jednakej meri vsem katere je ustvaril po svojej podobi, naj si bodo jednega ali drugega spola. No do proste resnice: videti v ženskej bitje enakopravno z njimi, v svojej celoti moški niso še došli. Seveda tudi graščaki cele vekove niso mogli umeti, da so njihov robovi prav taki ljudje, kakor oni.³¹

Glavni namen revije *Slovenka* je bil izobraževanje žensk, nujno za njihovo enakopravnost z moškimi. Pri tem so poudarjali, da izobrazba nikakor ne škoduje ženskemu srcu.³² Ženske ostanejo kljub izobraževanju zveste soproge in skrbne matere oziroma to vlogo opravljajo še bolje kot prej. Apelirali so na moške, naj svojih žena ne puščajo v nevednosti, saj bo njihova sreča večja, če bo žena postala ustrezna sogovornica. Redno so objavljali poročila o ženskah zdravnicah, odvetnicah in tudi protestantskih duhovnicah v ZDA, najdemo tudi poročilo o nekem avstrijskem profesorju, ki je nagnal iz predavalnice slušateljico, ker ni hotel predavati ženskam. Ves čas pa v člankih srečujemo podobno sporočilo, kakršno najdemo pri Pavlini Pajk. Zahtevajo daljše in boljše izobraževanje za deklice, vanj pa je nujno treba vključiti tudi gospodinjstvo, ker je prava ženska le tista, ki se ne odpoveduje svojemu poklicu gospodinje.

Podobno je tudi Splošno slovensko žensko društvo v svoj

³¹ *Slovenka*, 1897, št. 2, str. 2.

³² Ker je v razpravljanju o ženski naravi prevladoval katoliški diskurz, lahko sklepamo, da je bilo pisanje namenjeno zlasti polemiziranju s katoliško cerkvijo, ni pa hotelo povzročiti konflikta. Poanta je, da izobražena ženska še vedno ravna v skladu s svojo naravno vlogo, ki jo določa cerkev.

ustanovni akt leta 1901 napisalo, da je glavni namen društva izobraževanje žensk, saj je izobrazba temelj za večjo svobodo in enakopravnost. V tajniškem poročilu iz leta 1902 je zapisano, da je dolžnost ženske, da se izobražuje, pa naj bo služkinja ali zdravnica:

Ako se omoži ji je pa še tembolj treba temeljite izobrazbe, da more izvrševati častno svoj poklic kot soproga in kot mati. Da temu doslej ni bilo vedno tako, so krivi v prvi vrsti moški sami; saj gospodom je bila in je deloma ženska še samo gospodinja ali pa igrača; z njeno telesno lepoto, toaletno eleganco ter z njenim denarjem se ponašajo pred svetom; čestokrat pa se dogaja tudi nasprotno; žena, hči, sestra živi od sijaja svojega moža, očeta, brata. To je jako ceneno in komodno, a malo častno ter docela neopravičeno, kajti kar je mož, oče, to nikakor še nisem jaz. Toda kakor je rečeno, možje sami nas razvajajo. Saj razmotrivata ženin in nevesta, predno se vzameta, natančneje čno vsa vprašanja glede stanovanja, toalet, obiskov ter zlasti glede dote, torej vse postransko pride na vrsto. Pozablja pa se pri tem na bistveno: zaročenca pozabita premisliti ali sta si po izobrazbi in naziranju tako blizu, da bosta mogla živeti srečno vse življenje drug poleg drugega. In ko sta že poročena, prav redko skuša mož razširiti ženi obzorje, saj se razgovarja z njo o najplitvejših, vsakdanjih stvareh in ako govori že ž njo o čem resnejšem, važnejšem, o višjih vprašanjih kulture, o dnevnikih dogodkih, o literaturi in umetnosti, je vedno površen, brez vsake temeljitosti. Navadno ne ve žena ničesar o težnjah moža, da, niti ne sluti, kaj ga boli in kaj veseli. Dokler bo tako, bodo žene smatrali za nižja bitja, ki imajo v zakonu večje dolžnosti, nikakor pa ne istih pravic! Ženske bodo imele iste pravice in dolžnosti le tedaj, če bodo srčna in umstvena izobrazba moštva in ženstva vzporedna. Zlasti slovinci potrebujemo ne le zunanje elegantnih in v vedenju uglajenih dam, nego predvsem inteligentnih, izomikanih in samostojno pametno mislečih žen in deklet.³³

Alma Sodnik, doktorica filozofije in prva ženska profesorica na ljubljanski univerzi je napisala knjižico z naslovom

---

³³ ZAL, fond SSŽD: fasc. 2, šk. 4.

*Smernice za vzgojo deklet.*³⁴ Kljub svoji visoki izobrazbi in aktivni participaciji v javnem življenju je menila, da »čimbolj ženska opravlja dela, ki so jih prej opravljali moški, bolj pojemajo one njene telesne in duševne lastnosti, ki vsebujejo normalno največ privlačnosti za moža«. Pravi, da je to tudi vzrok, da so ženske, ki delajo v »moških« službah, samske. Samskost pa je tudi glavna nevarnost, ki preti »pristni« ženski, ki se ne more uveljaviti, hkrati pa so te javne uslužbenke ženske, ki imajo telesno in duševno največ smisla za materinstvo. Zago-varja ločeno izobraževanje deklic in dečkov na osnovnošolski in srednješolski ravni, ker to zahteva »narava obeh spolov«. Deklice morajo že tako slediti moškemu učnemu načrtu, poleg tega jih opredeljuje tudi virilnost učiteljic, ki v boju za poklic prevzamejo značilnosti moških kolegov. V tekmovanju z moškimi izgublja ženska samo sebe, svojo žensko svojevrstnost. Sodnikova pa hkrati zelo jasno zatrdi, da nista edina ženska poklica materinstvo in gospodinjstvo, temveč je ženska zmožna opravljati paleto različnih del. Klasični poklici so vzgojiteljica, učiteljica, otroška vrtnarica, družabnica, pomočnica pri domačem delu, gospodinja, strežnica, šivilja itn. Poleg teh je lahko tudi obrtnica ali uradnica, možni so še ženski socialni in akademski poklici. Vodilo pri izbiri pa mora biti »ohraniti žensko svoji lastni naravi«. Ženski na primer ne pristoji, če »je pravna zastopnica navijalca cen ali verižnika, lahko pa je pravna zastopnica zanemarjene dece ali nezakonske matere.«³⁵

Na to, kako so ženske sprejemale razliko med umom in telesom, je imela nedvomno velik vpliv katoliška cerkev, ki je v svojih naukih ženskam pripisovala srce, moškim pa razum. Z izključnim in stoletja trajajočim monopolom, ki ga je imela na literaturo, je v večini svojega pisanja ženske prepričevala o njihovi telesnosti. Njihovo najpomembnejše poslanstvo so

---

³⁴ Letnica izida ni navedena, str. 8.

³⁵ *Ibid.*, str. 9–20.

skrb za dom in materinstvo, ponižnost, požrtvovalnost in dolžnosti do moža in boga. V mnogih knjigah je katoliška cerkev ženske poučevala o njihovi pravi naravi,³⁶ o tem, kaj v bistvu so in kaj morajo biti, pri tem pa je izoblikovala sistem nadzora,³⁷ kazni in ustrahovanja³⁸ za kršitve, ki so bile neizogibne. Realno življenje žensk je bilo namreč nekaj povsem drugega od zapovedanih in pripovedovanih zgodb, a o tem pozneje. Posledica tega je bil zlasti strah pred kaznijo, ki je vodil v podrepitev, včasih pa tudi v upor. Za upor pa je bilo potrebno vsaj nekaj izobraženosti, ki je dajala dovolj samozavesti za javno delovanje (Bartolova v boju z Mahničem v devetdesetih letih 19. stoletja, pozneje ženske v boju za pravico do splava). Pavlina Pajk je kot izobraženka sicer cenila izobrazbo in vedela, da je potrebna in pomembna, vedela pa je tudi, da izobrazba vpliva na večjo samostojnost in neodvisnost in hkrati zbuja dvom o cerkvenih dogmah. Razlike med Pavlino Pajk in *Slovenko* so bistvene. Prva je zapisala, da je izobraževanje žensk potrebno in upravičeno le takrat, ko je nujno za njihovo boljše delovanje na zasebnem področju, s čimer je podprla žensko »naravo«, v reviji *Slovenka* pa so menili, da je izobraževanje pomembno za večjo participacijo v javnosti, pri tem pa ženske po njihovem vendar ne bi smele pozabiti na svoje temeljno poslanstvo v zasebnosti.

Pri branju teh člankov dobimo vtis, da so si ženske revije s tem, da so zagovarjale, kar je v njihovem času veljalo za politično korektno, zagotovile nemoteno izhajanje,³⁹ zadostile so oblasti cerkve, tako da so upoštevale družbene odnose, ki jih

---

³⁶ Na primer: J. Kalan, *Slovensko dekle. Kažipot našim mladenkam*, Tiskarna sv. Cirila, Maribor, 1929.

³⁷ Spoved, redni cerkveni obredi.

³⁸ V knjigi *Slovensko dekle* J. Kalana je nekaj zgodb o strašnih smrtih tistih deklet, ki so hodile na ples.

³⁹ *Slovenko* je izdajal časopis *Edinost*, ki je bil krščanski časopis, vendar neodvisen od cerkvene hierarhije.

je narekovala, vendar se jim niso povsem podrejele. Čeprav so bile ženske, ki so pisale v revijo, tudi katoličanke, so le redko omenjale dolžnosti do vere, bojevale so se za enakopravnost in pravico do participacije žensk v javnem življenju. Nikakor ne moremo reči, da je revija reducirala ženske na zasebno, saj so razprave v njej že feministične, čeprav ne povsem jasno artikulirane. Avtorice zagovarjajo samostojnost, pravice, enakopravnost in izobraženost, vendar se pri tem ženska ne sme ukloniti svetu, ki ga narekujejo moški, ne sme sprejeti moškega diskurza. Verjamejo v pristno žensko naravo, ki je drugačna od moške, zato je konkuriranje v sferah, kjer vlada jo moški, prevzemanje moškosti. Podobne teze lahko danes slišimo v razpravah o ženskah v politiki.

Izobraževanje žensk so omejevali in onemogočali vse do druge svetovne vojne. Zapirali so dekliške šole, prepovedovali vpis na gimnazije ali fakultete in hkrati apelirali na ženske, naj prepuščajo izobraževalna mesta svojim moškim kolegom. Pri tem pa so se sklicevali na žensko »naravo«, ki da za zahtevnejše izobraževanje ni najbolj ustrezna.

Meje med normalnim (biološkim) in patološkim (naravnim)

Na razcep med umom in telesom se vežejo razprave o naravi in kulturi, družbeni konstrukciji in biologiji. Narava in biologija nista enotna pojma, tako kakor nista tudi kultura in družbena konstrukcija. Narava je neke vrste pre- ali nadbiološko poimenovanje, ki naj bi kazalo na značaj ali duševne značilnosti neke osebe, te pa izhajajo iz njenih bioloških dispozicij, na katere vplivajo nepojasnjene sile, npr. usoda, prekletstvo družine ali vpliv zodijskega. Tako naj bi bil del narave gensko prenosljiv, del pa pod vplivom raznih sil. Ko se v zgodovinskih besedilih avtorji in avtorice sklicujejo na naravo, pogosto v ta pojem vključujejo oboje, biologijo in značaj,

osebnostne značilnosti ali neko »temeljno bistvo«, ki pa je ne-ulojljivo in ga ne moremo natančno definirati. Nedefinirana narava, ki čaka, da jo zapolnimo, ki je večpomenska in tako izpostavljena raznim manipulacijam, je z razvojem biologije postala tudi del bioloških interpretacij moških in ženskih teles.

Na področju telesa prevladujejo zdravorazumski pogledi na telo kot na predružbeno, biološko entiteto, ki določa identiteto. Take poglede zagovarja zlasti sociobiologija, ki pravi, da so vzrok za neenakosti genetske in fizične razlike med moškimi in ženskami. Zgodovinska raziskovanja pokažejo, da so vse do 18. stoletja človeško fizičnost razumeli generično. Moško telo je bilo norma, žensko pa je bilo odstopanje od moškega⁴⁰ in je bilo kratko malo inferiorno. Biologistični pristopi torej reducirajo socialne fenomene na domnevno biološke mehanizme. Sociobiologija je zato prej seksistična in rasistična ideologija, ki uporablja znanost za opravičevanje neenakosti. Taka znanost je običajno lažna, kar pokažejo tudi različne teorije rasnega razlikovanja, ki utemeljujejo manjvrednost kakšne izmed ras z njenimi biološkimi značilnostmi.⁴¹

Primer takega razkrivanja pomenov lahko najdemo tudi v slovenski zgodovini. Da telo ni preprosto na voljo za osvoboditev, ker je ujeto v mreže različnih diskurzivnih praks, nam pokažejo diskusije o evgeniki. S sociobiologijo jo lahko enačimo po tem, da je osnovno orodje obeh gen oziroma dednost, ki pa ga tako evgenika kot sociobiologija uporabljata za pojasnjevanje neenakosti in potemtakem za legitimiranje dominantnosti. Pri nas se je evgenika začela razvijati v tridesetih letih prejšnjega stoletja, njen glasnik pa je bil antropolog dr. Božo Škerlj, ki je bil tudi začetnik zdravstvenih anamnez. V reviji *Ženski svet*⁴² je objavil članek o evgeniki, več pa je objavljjal v reviji *Eugenika*. Zapisal je, da:

⁴⁰ Navznoter obrnjeni moški spolni organi.

⁴¹ Cf.: Browning et al., *op. cit.*, str. 421.

⁴² *Ženski svet*, 1933, št. 7–8, str. 171.

je potrebno poznati dedno tvarino, ki jo ima vsak v sebi in sicer polovico od matere in polovico od očeta. Pomebno je dvojje in sicer: 1. da nosimo v sebi »večno« dedno tvarino, ki jo moramo nepokvarjeno ohraniti za potomce, in 2. da ni razlik med moškim in žensko, kar se tiče pomembnosti in potrebe za potomstvo. Oba sta si enakovredna. Vsi nauki, vse filozofije o manjvrednosti in podložnosti ženske se razblinijo v nič pred tem naravoslovnim dejstvom. Dedna tvarina se enako prenaša in na sinove in na hčere. Če tudi hči s poroko zgubi družinsko ime, s tem ne zgubi tudi dedne tvarine svojega rodu. Rod je treba torej zasledovati tako v moške kot v ženske prednike. [...] Pomembno je zasledovati bolezni, sploh take, ki so nevarne – duševne bolezni, kot epilepsijo ali idiotijo. V takih primerih nam bo morda čut odgovornosti branil poročiti se ali vsaj imeti otroke. To je ljubezen do materinega še ne rojenega otroka, ki ga nočemo videti bolnega ali pohabljenega.

V naslednji številki *Ženskega sveta*⁴³ je Škerlj pisal o različnih telesnih konstitucijah žensk.

Ženska je v primerjavi z moškim manjša, ima nižjo in širšo medenico, ima nekoliko daljše spodnjo telo, okroglejšo glavo z bolj pokončnim, obokanim čelom, okroglejši obraz in v obče bolj okrogle oblike po licu in telesu, ker je podkožna tolšča bolj razvita, mišičevje pa manj. Razvite so prsi, dlaka na srami je pod trebuhom bolj vzdoravno odrezana, dočim sega pri moškem lahko do popka. Pri višini se ji prilega manjša teža zaradi šibkejših kosti in mišičevja.

Ženske razdeli na šest tipov, največ pa je tistih, »ki jih moški v določenem obdobju iščejo in si jih potemtakem na neki način vzgojijo«.

Škerlj je tako pripomogel k razbitju mitov o dveh naravah in dveh bistveno različnih telesih moških in žensk. Naredil je celo več, poudarjal je popolno enakopravnost in zatrjeval, da so neenakosti popolnoma neupravičene in jih ni mogoče pojasnjevati z biologijo. V tem smislu je nedvomno opravil velik premik v razumevanju spolov in tudi ponudil možnost za osvo-

⁴³ *Ženski svet*, št. 11, 1933, str. 248.

boditev, ker je dal konkretne argumente zanjo. Škerlj kot evgenik pa je začel kmalu pisati o prisilnih sterilizacijah, ki so potrebne za ohranitev zdravega rodu, na kar se je odzvala Angela Vode. V *Ženskem svetu*⁴⁴ je objavila daljši članek o evgeniki, ki jo je povezala z nacizmom. Poudarila je, da je glavna misel fašizma kot prevladujočega gibanja v Nemčiji, da živijo v dobi, polni bolezni, ki se imenuje vsesplošno propadanje. Ker je vse v krizi, od morale do duhovnega življenja, je treba narode preporoditi v celoti. Hitler hoče zato zavojevati vse ozemlje, kjer živijo Nemci. Narodu mora vcepiti zavest, da ima pravico do takega početja. Sovražniki so tisti, ki propagirajo bratstvo med narodi. Predvsem je treba iztrebiti Jude, ki kvarijo čistost arijske rase. V ta namen so v Nemčiji izdali vrsto zakonov o evgeniki, med njimi tudi zakon o prisilni sterilizaciji.

Angela Vode je v ta kontekst postavila tudi Škerljevo definicijo evgenike kot nauka o izboljšanju človeškega rodu s pomočjo biološke metode. Škerlj je močno poudarjal dednost, in sicer tako telesno kakor duševno. Človek vse lastnosti bolj ali manj podeduje po svojih starših. Usodne pa so tiste lastnosti, ki ovirajo posameznika v njegovem lastnem razvoju ali ki se razvijajo v tako smer, da bi lahko imeli nosilca teh lastnosti za protisocialnega, družbi nekoristnega ali celo nevarnega človeka. Slaboumni so v najboljšem primeru družbi v breme, saj je treba zanje vzdrževati posebne zavode, sami pa s svojim delom nič ne prispevajo. Evgenika pravi, da je med njimi tudi veliko zločincev. Škerlj je mislil, da se vse preveč pomena pripisuje okolju, v resnici pa da je bolj pomembna dednost. Nasprotoval je družbeni skrbi za slaboumne otroke. Po njegovem ta skrb nima nič opraviti z etiko in človeškostjo. Dedne tvarine namreč ni mogoče spremeniti z vzgojo. Poleg tega se manjvredni in dedno obremenjeni množijo dosti hitre-

---

⁴⁴ *Ženski svet*, št. 7-8, 1934, str. 174.

je in obilnejše in zato je potrebnih vedno več zavodov, ki se vzdržujejo z javnimi financami. Zato jih je treba sterilizirati, kar je najustreznejše evgenično sredstvo zdrave družbe proti manjvrednim.

Angela Vode je tako razumevanje označila z negativno evgeniko. Poudarila je, da je treba razvijati tudi pozitivno evgeniko, ki je skrb za zdrav rod z vzgojo, bojem proti alkoholizmu in prostituciji in s prepovedjo zakona med manjvrednimi. Izrazila pa je pomisleke proti sterilizaciji. Ta posega najgloblje v človeka, zato jo je treba premisliti v vseh njenih posledicah. Sprejeti prisilno sterilizacijo kot zakonit ukrep, pomeni dati družbi veliko moč za poseganje v človekovo bistvo. Citirala je Bertranda Rusella, ki je dejal, da je sterilizacija huda nevarnost, ker lahko oblast vsako mnenje, ki je nasprotno uradnemu, razume kot slaboumje. Pri nekaterih oblastnikih je posebno priljubljena rasna evgenika, ki narodom ali plemenom, ki sebe razumejo kot absolutno superiorne, daje argumente, da lahko uničujejo manjvredne. Zato je evgenika v službi politične propagande skrajno nesprejemljiva, kar dokazuje Nemčija, ki že uporablja tudi koncentracijska taborišča za izolacijo manjvrednih. Sprejemljiva je le pozitivna evgenika, ki vzbuja odgovornost posameznika do skupnosti in odgovornost staršev do otrok in temelji na spoznanju o tem, kakšne so posledice alkoholizma in spolnih bolezni na potomce, in o dedni obremenjenosti. Razumevanje manjvrednosti je zelo individualno, določa se v tako različnih okoliščinah, da je težko ustvariti normo, ki bi bila splošno veljavna, poudarja Angela Vode. Manjvredni so res pogosto protisocialni, vendar je tudi na pomembnih položajih veliko ljudi, ki družbo oškodujejo. Slaboumne ženske velikokrat zanosijo, ker so bile posiljene. V takih primerih je po njenem mnenju sterilizacija upravičena, vendar mora mati sama privoliti vanjo. Tako kakor prisilno materinstvo je treba odklanjati tudi prisilno sterilizacijo.

V pisanju Vodetove zlahka prepoznamo veljavno mejo med normalnim in patološkim, zdravim in bolnim, ki je veljala v tistem času, sledi njenega pisanja pa lahko prepoznamo še v današnjih razpravah o sterilizaciji, ki jih je pred nekaj leti izzval belgijski škandal v zvezi s steriliziranjem ljudi s prizadetostjo. Prav tako lahko elemente evgenike prepoznamo v socio-bioloških ali medicinskih razpravah, čeprav je bila zahteva za ohranitev rase dominantnih v tistem času zelo radikalna, še najbolj v potezah Hitlerjeve politike rasne čistosti. Škerlj je kot argument za sterilizacijo uporabil ljubezen do otroka, danes isti argument uporabljajo borci proti umetni oploditvi. Prepričanja obojih imajo posledice za ženske in za njihovo reprodukcijo. Skrita agenda obojih je nadzor nad reprodukcijo. Na prvi pogled Škerlj trdi, da sta oba spola enaka in poudarja pomembnost dednega materiala obeh. Razlika se pokaže v skrbi za nerojenega otroka, ki v ospredje posegov postavi žensko. Vodetova je to prepoznala in prikazala celo vrsto ženskih izhodišč, ki niso bila pogosto tematizirana, če so sploh kdaj bila. Trdila je, da je za steriliziranje žensk s prizadetostjo nujna privolitev v poseg, opozorila je na možne zlorabe, če bi dali preveliko moč izvrševalcem, in prikazala, kakšen je pomen evgenike v nacizmu. Odločno se je postavila proti posegom v telo, čeprav se je po drugi strani strinjala s prepovedjo porok in s tem spolnosti med prizadetimi.

Konceptualiziranje ženskega telesa

V prepričanjih o ženski biologiji in njeni naravi lahko prepoznamo prevladujoče ideologije, ki so tisti čas veljale v svetu. Te razprave niso bile plod domačih raziskovanj, temveč so odsevale tisto, kar je sprti ali z zamikom prislo v domačo teorijo in prakso. Ob koncu 19. in v 20. stoletju je izhajalo veliko knjig o lepem vedenju. Tako lahko v reviji Slovenka iz leta 1897 beremo natančna navodila za držo žensk, ki jih je

napisal dr. Dežman.⁴⁵ Očesu naj bi ugajalo, če hrbtenica ostane središče drže, os vratnih vretenc pa je pomaknjena malo naprej. Glava ne sme biti nagnjena nazaj, ker to izraža oholost in »brezobrazno neumnost«. Udje ne smejo nikdar biti povsem stegnjeni, ampak je treba roke držati na pol upognjene v laktu. Sedenje s stegnjenimi rokami in nogami žali »pristojnost«. Ženske noge so ustvarjene za kratke korake, če ženska dela predolge, izgubi vso milino ženskega koraka.⁴⁶ Pravila salonskega vedenja so natančna, določajo, kako vstopamo, odhajamo, koga najprej pozdravimo, koliko časa moramo ostati, kaj ženska sme in česa ne. Zaradi takih zapovedi so meščanske ženske preživele v zaprtih in zakajenih prostorih večino svojega časa. Tesno prilegajoče se obleke, pod njimi pa steznik, so dajale videz šibkih in bledih telesc, način hoje in drže pa je odseval bolnost telesa, ki ga je medicina pogosto označila za histeričnega.

Šibka in bleda telesa, premalo gibanja, tobak in neprežračeni prostori so bili predvsem značilni za meščanske ženske. Značilni zato, ker so razne konvencije tak način življenja zapovedovale, diktiral ga je pogled takratnega javnega življenja. Pogled je deloval kot disciplinska praksa, učinke nadzora pa so razne stroke definirale kot patologijo. Disciplinske prakse zajemajo oba, tako gledalca kakor gledanega. Pogled predpostavlja upoštevanje določenih pravil in napotkov. Nadzorovati gledanje pomeni hkrati nadzorovati telo.⁴⁷

---

⁴⁵ *Slovenka*, št. 20, 1987, str. 4.

⁴⁶ Stavak zelo dobro ponazarja temeljni obrat od tega, kar je žensko, k temu, kar mora biti žensko. Kratak ženski korak odseva žensko milino in je zato skladen z njeno naravo. Zaželeni pogled je hkrati meja normalnega. Predolg korak ni več skladen z žensko milo naravo, zato sodi v polje patološkega, neženskega. Ker pa je treba normo upravičiti, jo argumentirajo z žensko biologijo, ko pravijo, da so ženske noge ustvarjene za majhne korake. Ne gre torej več za potrebe gledalca, temveč za telesno potrebo ženske. Užitek na strani gledalca, napor pa na strani gledane.

⁴⁷ Vse oblike moči temeljijo na vizualnih strategijah. Moč pogleda lahko

V reviji Slovenka najdemo prvo razmišljanje o ženski fiziologiji leta 1902. Članek se postavi po robu razmišljanjem, ki povezujejo žensko šibko telo s šibko inteligenco. Čeprav ima avtorica⁴⁸ manjšo družbeno moč, ko si prizadeva definirati ženskost, kakor, na primer, predstavniki medicine, je pomembno, da ima dovolj moči, da nasprotuje prevladujočim ideologijam, in hkrati spretnosti, da artikulira svoje stališče. Članek govori o pravici do javnih služb. Glavni argument, da žensk niso pripustili k tem službam, je, da je ženska telesno nesposobna za taka dela. Avtorica članka ve, da ima promoviranje nesposobnega in šibkega telesa svoj namen, in sicer omejevanje žensk na zasebno. Pravi, da razen nežnejše in šibkejše fizične konstitucije ni nobene bistvene razlike med moškimi in žensko, čeprav temu nasprotuje večina moških, pa tudi ženske iz nižjega sloja in nekatere iz srednjega. Govorilo se je o manjših in lažjih ženskih možganih, vendar količina ni pomembna. Gre za razvitost možganov, in ne za količino, znano je namreč, da ne obstajata dva razuma, pravi avtorica. Vsi ljudje imajo namreč srce in čustva. Razlike med spoloma je pripisala velikim razlikam v vzgoji. Glavni vzrok za nasprotovanje ženskemu poklicnemu delu je videla v konkurenci z moškimi. Vendar te konkurence ne bi bilo, če bi ženske dobivale za isto delo isto plačilo.⁴⁹ Rešitev vidi v tem, da se moški

---

uporabimo za nadzorovanje, s čimer si podredimo opazovanega. Vendar opazovalca nikoli zares ne prepoznamo. Ko internaliziramo moč pogleda, sami prepoznamo, kdaj prestopimo mejo dovoljenega. Večina podob, ki jih vidimo, nam pove, kako naj se vedemo in prikazujemo. Zunanja pojavnost naših teles naj bi kazala na našo notranjo vrednost. Kar vidimo, je vedno tisto, kar naj bi videli. Kultura določa razlike med pomembnimi in nepomembnimi oblikami, Cf.: Michel Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, Delavska enotnost, Ljubljana, 1984, str. 195–225.

⁴⁸ Članke je podpisovala z imenom Sava.

⁴⁹ Plača žensk na istem delovnem mestu za isto delo je bila praviloma nižja. Učiteljice so na primer dobivale le 80 % moške učiteljske plače in so morale živeti v celibatu.

začnejo skupaj z ženskami bojevati za enako plačilo, in ne v tem, da ženske odstranijo iz služb. Zato vidi glavni vzrok za nasprotovanje ženskemu delu v moškem egoizmu. Moški so lahko doslej brez truda obdržali svojo »službico«, če pa bodo na trgu delovne sile tudi ženske, bodo morali za to službo tudi nekaj pokazati, se zanjo bojevati. Zaradi izobraževanja, ki ženskam ni dostopno, imajo še vedno več možnosti. Ženska je bila podrejena, ker je bila eksistenčno odvisna, z osamosvojitvijo pa se ta oblast konča. Moški ne morejo več gospodariti nad življenjem in srečo žensk. Čeprav bi morali biti srečni, ker so dobili polnega, svobodnega sočloveka, ki misli s svojo glavo, hkrati čutijo, da bodo izgubili oblast in jo bodo morali deliti.⁵⁰ Avtorica nazorno pokaže razliko med dvema interpretacijama. Kar nasprotniki ženskega zaposlovanja pripišejo biologiji, ona pripiše družbenim neenakostim. Vendar so imeli nasprotniki še dodaten argument, in sicer veliko količino družbene moči, ki je zagotovila popolno zmago za nekaj naslednjih desetletij.

O tem, kako se narava začne spreminjati v biologijo, nazorno govori tudi članek, z naslovom »Biološka tragedija žene«⁵¹, ki izhaja iz teze, da je narava biološke značilnosti zelo krivično razdelila med moške in ženske. Že pri reprodukciji je možev biološki delež le spočetje, potem nima več nikakršnih bioloških obveznosti. Ves nadaljnji razvoj novega bitja ne vpliva več na njegovo telo. Zato sta očetovska ljubezen in odgovornost sociološki in ne biološki kakor pri ženski. V prvem obdobju rasti, ki traja od rojstva do menstruacije, med spoloma ni razlike. Rahle razlike je zaznati le pri nagnjenosti k boleznim, deklice so, na primer, večkrat božjastne kot dečki. Druga doba, ki se začne z menstruacijo, zaznamuje konec enakosti. Pri ženski se periodično vršijo procesi, ki vplivajo na

---

⁵⁰ *Slovenka*, št. 7, 1902, str. 181-192.

⁵¹ *Ženski svet*, 1929, str. 213-237.

vse telo, zato se ženska ne more enako kakor moški posvečati razvoju svoje celotne osebnosti. Na zunaj začne dekličino telo pridobivati ženske obline. Menstruacija pretresa cel organizem, pade temperatura, krvni obtok in dihanje sta počasnejša, »duševno poglobljanje« je oteženo, delovna zmožnost se zmanjša.

Táko je stanje pri zdravi ženski, pri občutljivi pa spremembe vplivajo na živčevje in duševno ravnotežje ter dobijo patološke razsežnosti. Pri zdravem poteku menstruacije ženska opravlja delo nezainteresirano in malodušno. Strojepiska, na primer, tipka počasneje, pevka izgubi moč glasu. Pri patološki menstruaciji hitro zaide v histerijo, besnost in blaznost, nagiba se k samomoru ali zločinu. Druga ženska doba pomeni torej »večen boj proti nemoči lastnega telesa«. Tretja doba se začne z oploditvijo, ki prinese vrsto pomembnih pretresov v njenem telesu. Moški je po kratkem trenutku omame prost vseh bioloških obvez, ženska pa plačuje ceno vse življenje. Vzpostavi se oblast zorečega ploda, ki brezobzirno zahteva popolno žrtvovanje in samozatajevanje matere. Tragiko poveča še dejstvo, da je vloga ženske ob oploditvi le pasivna in ne ustvarjalna. Ženska ne ustvari otroka, ona le izbere otrokovega očeta. Vse ostalo je le igra naključja. Oploditev povzroči velike kemične spremembe v telesu, kot, na primer, občutje neugodja. Vse moči materinega telesa so osredotočene na to, da ustvarijo ugodno okolje za rast otroka. V času nosečnosti pa ni v neredu le ženino telo, temveč tudi njeno živčevje. Najbolj zdrava nosečnica lahko pozna duševne motnje, pri duševno obremenjeni ženski pa že najmanjši povod sprevrže nosečnost v duševno bolezen. Ko plod raste, rastejo tudi duševne in telesne bolečine, tako da si vsaka ženska želi čimprejšnji porod. Bolečine pri porodu so najstrašnejše bolečine in so nedeljivi del ženskega telesa,⁵² porod sam pa je resna nevarnost za življe-

---

⁵² Že od začetka stoletja lahko beremo različne zapise o tem, da bolečine

nje ženske: »A tudi porod, ta biološka in fiziološka katastrofa ne sklene verige vseh ženinih bolečin in težav.«⁵³ Pride dojenje, ki žensko izčrpava, saj se mleko tvori tako, da jemlje hrano iz krvi. Mati otroku daje del svoje energije, ki ni majhen. Dojenje je videti naravno in navadno, zahteva pa veliko samozatajevanja in žrtvovanja. Šele po koncu dojenja se pri ženski nehajo biološki vzroki sprememb.

Njeno delo se prenese na njeno duševnost, ki jo je pri porodu popolnoma zavezala otroku. Materinstvo ji zastre pogled na preostali svet. To škoduje razvoju njene osebnosti, kar povzroči dokončen razkol med možem in ženo. Mož namreč nima podedovane občutljivosti za čare lastnega otroka. Spolno suženjstvo ženske se neha šele po klimakteriju. Nova tragedija pa je v tem, da začne tedaj njeno telo hitro propadati. Klimakterij pa ni samo propadanje telesa, temveč tudi propadanje duše.

Avtorica članka je povzela razlago ženske in moške biologije po knjigi ruskega znanstvenika Nemilova. Pristavila pa je, da take razlike ne smejo biti vzrok za ponovno zaslužjenje ženske. Priznati je treba, da obstaja biološka neenakost med spoloma, vendar se ne sme postavljati enega višje in drugega nižje. Moški in ženska sta enakovredna, četudi sta biološko različna.

Družbene konstrukcije in kulturne reprezentacije

Sociologija spolov se ukvarja s tem, kako na telo vplivajo družbeni odnosi, procesi in institucije. Izhodišče konstruktivističnega pristopa je prepričanje, da človeško telesnost

---

pri porodu niso nujne, ker jih lahko ublažijo razna narkotična sredstva. V reviji *Ženski svet* je bila polemika, ali je porod v bolečinah nujnost ali ne.

⁵³ *Ženski svet*, 1929, str. 237.

opredeljujejo družbeni fenomeni.⁵⁴ Konstrukcija in konstruirano telo odsevata mnogovrstnost in nezvedljivost načinov predstavitve pojmov »ženska« in »telo« v raznih diskurzih in praksah. Teh načinov ni mogoče kratko malo sešteti, da bi proizvedli vednost o telesu in odkrili njegovo resnico. Teze o konstruiranosti telesa zavrnejo identifikacije z enim telesom, ki omogoča vednost o lastni osebi in o sebi kot o ženski ali moškem. Pomembne so razlike med govorom o družbenem spolu in med govorom o spolni razliki.⁵⁵ Teoretičarke družbenega spola zanima predvsem, kako na spol vplivajo kulturni in družbeni procesi, govor o spolni razliki pa vključuje tudi nezavedno oziroma željo in identifikacijo. Razmerje med spoloma zgodovinsko obvladujejo oblastna razmerja, ki določajo družbeni položaj spolov, učinke te diskvalifikacije pa izkušajo ženske v svoji telesni eksistenci. Koncept »političnega telesa«⁵⁶, v katerem se prepletajo razne družbene intervencije in diskurzi, presega dvojnost med biološkim in družbenim telesom.

Razpravo dodatno zaplete to, da so se zapovedani pogledi, ki so delovali kot disciplinske prakse, v zgodovini spreminjali in nikoli niso veljali za vse ljudi, temveč so se razlikovali po slojih in statusih. Večina zapovedi za ženske in ženskost ni veljala za kmetice ali delavke. Te so od nekdaj delale zunaj gospodinjstva, zaposlovale so se v tovarnah, rudnikih ali delale na polju. V prejšnjih stoletjih ni z izjemo katoliške cerkve – ženske so bile glavne porabnice njene ponudbe – nihče govoril o njihovih mišičastih telesih ali načinih vedenja. Konvencije se tudi niso nanašale na najvišje sloje, ker so jih ti ustvarjali, pač pa na tiste ženske, ki so bile potencialne udeleženke v javnem življenju, ki so lahko konkurirale za ugledne službe, ki so

---

⁵⁴ Cf.: m/f, *op. cit.*

⁵⁵ Cf.: Braidotti, *op. cit.*, str. 59.

⁵⁶ Cf.: Haraway, *op. cit.*, str. 214–240.

imele možnost za izobraževanje, pisanje in objavljanje. Na našale so se tudi na ženske, ki so prestopile meje svojega stanu. Ženske nižjih slojev so bile v svojem delovanju omejene z bojem za preživetje in nizkimi plačami.

Kulture se izražajo s podobami telesa, ki odsevajo vse vidike vsakdanjega življenja. Vse podobe nimajo istega statusa. Ene so zapovedane, druge cenzurirajo različni sistemi, denimo pravni in izobraževalni sistem, in jih nadzorujejo discipline, kakršna je, na primer, medicina. Noben sistem ali disciplina ne dajeta enotne razlage telesa. Ni enega znanstvenega zemljevida telesa, ki bi ga lahko univerzalno uporabili za vse družbe. Telo je hkrati del narave, kulture in družbe. Kulture delijo telesa na ustrezna, ki jih častijo, in na neustrezna, ki jih izločajo. Nadzorovati telo pomeni nadzorovati željo: ne samo to, kaj si lahko želimo, temveč tudi, kako si lahko to želimo. Žensko šibko telo vzdržuje zlasti ideal ranljive, šibke ženske, še posebno skupaj z mišičastim idealom moškega.

Z žensko in njenim zunanjim videzom so se veliko ukvarjali v *Novicah*. Ženska naj se oblači po stari modi, opravlja naj svoja ženska dela in naj bo pokorna možu. Tako pravi Bleiweis v *Novicah* in to je tudi sicer trdno stališče časopisa. V letniku 1852⁵⁷ je objavljeno »pismo« starih slovenskih mater iz onstranstva svojim vnukinjam, v katerem grajajo ošabnost in prevzetnost, ki jo te izražajo z obleko. Hvalijo jopice in krila iz domačega blaga, ki so prepasane le s pasom:

vse ste šolobarde ošabniga ptujstva postale, ki ne gre za vas. Zaslužek gre zdaj rakom žvižgat po muslinu in tibetu, svili in baržunu, po krajcih dražih ptujih, ne pa domačih idriških. Cvetoči venec nedolžnosti in krotkosti žuga že zveneti v hudi soparici ošabnosti. Pod svileno obleko prosta kmečka hči svoj terdi, pa pri vsem tem visoko častiljivi stan zatajuje; spod pa nosi po troje in še več kikelj pošterkanih, da je kakor mravlja, zgoraj tanjka, spodaj široka! Lejte jo, kak se kaže in

⁵⁷ *Novice*, 1852, str. 354.

ponuja po mestu kerčmarjeva hči, vsa v svili in v zlatu – clo rokavice žlahtne gospode na rokah! Merino in drage svilene rute obeša po sebi kravarica, in tako zaslužek celiga leta za eno obleko potrosi! Roka za vile, grablje vztvarjena, dragi svilnati dežnik čez težko zlato avbo, ali čez tejnko s širocimi krajci obšito pečo razpenja! Ako bo to vse tako naprej šlo, kmalu bo tako delječ prišlo, da bo kravarica v rokavicah molzla in pastirica v svilnatih nogavicah za kravami letala! Če mislite si z dragimi tenčicami poštenega moža privabiti, se motite, ker dober gospodar se nališpanega in okrišpaniga dekleta boji, ne pa, da bi ga vzel za ženo, ki bi mu zapravila, kar si je on z delam in varčnostjo prihranil.

Podobnih norčevanj in žalitev najdemo v *Novicah* še več. Že leta 1849⁵⁸ Peter Hicinger govori o klobuku kot o tistem dragem, nerodnem jerbasu ali košu, ki mu z nemško besedo pravijo avba. »Treba si je gristi žnable, da nas smeh ne popade,« pravi. Deviškim nevestam bolj pristoji lahki in pripravniki »šapelj« ali pa kar lepo razčesani lasje, v kite spleteni in okrašeni z barvnimi trakovi in rožami. Norčevanja in žalitve so pogoste, nanašajo pa se zlasti na ženske iz obrtniških slojev ali kmetice, ki si privoščijo bolj modno obleko in s tem grešno prestopijo iz svojega stanu med meščanke.

Prva razmišljanja o smislu in namenu zapovedanega vedenja so začeli objavljati v reviji *Slovenka*. Tako najdemo v letniku 1900⁵⁹ odgovor na Valenčičevo knjigo *Vzgoja in omika, ali izvir sreče* (ta je v javnosti doživela »mnogo hvale in nobene kritike«), ki jo je napisala Ivanka Anžič in z njo izzvala številna nasprotovanja. V kritiki je izhajala iz prepričanja, da je najdragocenejša, kar ima človek, svobodna, nesmrtna, božanstvena duša in lastna svobodna volja. Tega ljudje ne morejo doseči, ker o sebi ne odločajo sami, temveč se morajo podrežati pravilom in zapovedim. Že ob rojstvu hočejo imeti zraven svojo roko »bontonisti«, ki ne prizanašajo niti porodnicam in nji-

⁵⁸ *Novice*, 1849, str. 34.

⁵⁹ *Slovenka*, št. 9, 1900, str. 199.

hovim možem. V življenju skoraj ni več odnosa, ki ga ne bi uravnavali natančno določeni obredi, ki onemogočajo razvijanje svobodnega in individualnega mišljenja. Ljudje naj bi bili le marionete. Zato se veliki duhovi izogibajo te konvencionalne družbe. Še posebno se slabosti »bontonske omike« kažejo na ženskah. Ženskam ni dostopna izobrazba, ker velja prepričanje, da ji niso kos. Učijo se v najrazličnejših »penzionatih«, v katerih je vse prepojeno z etiketo in najnesmiselnejšim nadzorovanjem. Iz zavodov pridejo te »institutske gospice« arogantne, domišljave, a tudi nevedne in plitke. Prava omika je omika duha in srca, ne pa predpisi in bontoni, ki prikrivajo pravo naravo in silijo ženske k umetnim odnosom. Ljudje mislijo, da se dekleta ne morejo šolati na licejih v Švici ali na Dunaju, ker ni spodobno, da potujejo same, za gardedame pa je potovanje predrago. To je nesmisel, pravi avtorica članka. Ni razloga, da mlada dekleta ne bi potovala sama. Vendar bi morala biti vzgoja usmerjena v samostojnost, ne samo v to, da si najdejo moža in potem pravilno skrbijo zanj. Dekleta, ki so tako nadzorovana, da jih venomer nekdo spemlja, so nepripravljena na samostojnost, saj se ne morejo naužiti svobode, ko jih izpustijo iz kletke. To se zgodi tudi tistim, ki so zaprte v samostane, saj iz nevednosti nasedejo vsakršnim moškim poklonom, tudi najbolj neumnim.⁶⁰

O bontonu so vseskozi veliko pisali, še zlasti pa je objavljenih veliko kritik zaradi posledic, ki jih imajo vedenjske norme za ženske. V reviji *Ženski svet*⁶¹ beremo, da so ženske že samostojne in imajo lastna stališča, zato je neprimerno s tituliranjem z gospo vzdrževati razliko med poročeno in neporočeno žensko. Gospe bi morale biti vse samostojne ženske, ne le poročene. Tudi tituliranje z milostljivo je neprimerno, in sicer zato, ker tako še vedno poudarjamo socialne razlike. Ne-

⁶⁰ *Slovenka*, št. 1, 1902, str. 6.

⁶¹ *Ženski svet*, št. 6, 1930, str. 186.

potrebni so nasveti o tem, da morajo dame na ulici nositi rokavice ali klobuk. Ali pa zapoved, da imajo poročeni gospe in gospodje v družbi prednost pred neporočenimi. Tak bonton reproducira razlike v družbi. Nepotrebno je tudi kavalirstvo, ki je v času boja za enakopravnost že preživelo, s tem pa tudi navada, da mora plačevati moški, kar je za žensko žaljivo, nava-ja avtorica članka. Med najznačilnejšimi znamenji ženske zaslužjenosti je nedvomno žensko nagnjenje h koketiranju. Žensko so degradirali na igračko, vzeli so ji razum in voljo. Koketiranje ni odsev njene narave, temveč posledica te zaslužjenosti. Že pri vzgoji so žensko osleparili za njen razum, prikrajšali so jo pri razvijanju njenih telesnih moči ter jo zaslužjili duševno in telesno. Za življenjski boj ji ostane edino le zunanost, kot jo določajo zapovedani načini oblačenja in vedenja, je končala članek avtorica.

Krepitev telesa

Na prelomu stoletja so začeli v *Slovenki* izhajati članki, ki so radikalno spremenili pogled na žensko telo in so bili predmet javnih razprav cela desetletja. Zadnji dve desetletji 19. stoletja se je pisalo o ženski telovadbi, ki bi okrepila žensko šibko telo. Marica Nadlišek Bartol in takratni vodilni katoliški teoretik Anton Mahnič sta se v polemiki, ki se je razvila, ker je Mahnič obsojal nekatera literarna dela, ki bi jih bilo treba »zažgati«⁶², dotaknila tudi telovadbe. Marica Bartol je trdila, da vzgoja žensko sili v podrejeni položaj, in sicer tako, da ji onemogoča telesne dejavnosti, ki bi ji okrepile telo, zato ženske veljajo za šibkejše po naravi. Predlagala je uvedbo telovadbe, ki je takrat že bila na urniku v nekaterih ženskih učiteljskih. Mahnič je ostro zavrnil telovadbo, ker naj bi bila za ženske nenaravna in naj bi žalila njihov npravstveni čut. Vsak normalen

⁶² Cf. Govekar, *op. cit.*, str. 111.

človek bi tako žensko dejavnost presodil za smešno in nes-pametno. Narava je ženski dala sramežljivost, vendar ženska ostane taka le, če jo pustimo pod plaščem časti, mičnosti in le-pote. Če pa ji ponudimo priložnost, da začne telovaditi, potem bo izgubila tisto boječnost in sramežljivost, ki je najlepši okras ženske.⁶³

Za Mahničovo pisanje je značilno, da poudarja dvojnost ženske narave, kar nasploh velja za katoliške pisce. Za nežno-stjo in pokornostjo, ki ju ženska lahko neguje le tedaj, ko je zavarovana pred vsemi možnimi nevarnostmi, se skrivata razbrzdanost in nenadzorovana strast, ki ju izzove že naj-manjši poseg v prvi del njene narave. Njena narava oziroma značaj in osebnost se spremenita takoj, ko se spremeni njen način življenja. V cerkvenih diskurzih o ženskem telesu ne gre za žensko biologijo, ta je namreč nespremenljiva, temveč za njeno naravo, ki je abstrakten pojem, nedefiniran in neskon-čno raztegljiv, kot je nedefinirana in raztegljiva, denimo, dia-gnoza histerije pozneje v medicini. Pogled na ženske je opre-deljevalo tudi zatrtje spolnosti, ki so se ji katoliški duhovniki vsaj načelno prostovoljno odrekli, kar pa še ne pomeni, da je s tem izginila tudi želja po spolnosti. Spolne fantazme in pred-stave o spolnosti, povezane z izvirnim grehom, ki so vzbujale strah in krivdo in hkrati predpisovale norme vedenja, ki so bile podlaga za družbene posege v življenja ljudi, so imele uniču-joče učinke na ženske. Padeč Adama, ki je podlegel Evinemu zapeljevanju, je potencialna nevarnost, ki grozi vsakemu du-hovniku in je temelj za mizoginijo katoloških oblastnikov.⁶⁴ Padeč, ki je prispodoba za spolni odnos in povzročča nečistost, je temeljni mejnik med pozitivno in negativno podobo ženske.

⁶³ Anton Mahnič, *Rimski katolik*, Peti tečaj, Gorica, 1893, str. 317-321.

⁶⁴ George Duby, Michelle Perrot (ur.), *A History of Women. Silences of the Middle Ages*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1992, str. 21.

Njeno devištvo je sveto, njen padec pa smrtni greh. Pasti ali ne pasti postane najpomembnejše vprašanje v življenju žensk.

Vendar se je ženska telovadba hitro širila in že na začetku 20. stoletja so ustanovili prvo žensko telovadno društvo. Članke o ženski telovadbi so razbijali predsodke o tem, kaj je za žensko primerno in kaj ni. Nekdaj se je ženskemu telesu podala šibkost, ki jo je ženska vzdrževala med drugim tudi tako, da se ni smela gibati, ker to ni sodilo k podobi ženskosti. A telo je stanovanje duše, in ker imajo dušo moški in ženske, je telovadba primerna za oba spola. Ženske jo potrebujejo še toliko bolj, ker so privezane na dom in pogosto ne morejo na sprehod, kar za moške ne velja. Ne gre za to, da bi postale močne in gibčne, čeprav bi jim to koristilo, okrepiti si morajo mišičevje, da zadostijo potrebam telesa. Deklice so v obraz večkrat blede rumene, zgrbljene so in slabokrvne. Pisci poudarjajo, da zahteva po telovadbi ni le posledica emancipacije, temveč ima telovadba praktične učinke. Ženske tako, na primer, lažje prenesejo bolečine pri porodu, otroci pa so bolj zdravi. Grške lakedajmonske ženske so zaradi redne vadbe slovele ne samo po telesni lepoti, temveč tudi po odločnosti in neustrašnosti.⁶⁵

Piscu⁶⁶ zgornjega zapisa se je zdelo, da se mora distancirati od ženskega gibanja, verjetno iz povsem praktičnih razlogov. Žensko gibanje je bilo politično in je imelo zato številne nasprotnike in redke podpornike. Z distanco si je pridopil simpatizerke in simpatizerje različnih političnih opredelitev. Ne glede na to je pisec ženski dodelil pravico do duše, do mišic in zdravja, s tem pa tudi do močnejšega značaja, kar je še dodatna zanimivost zapisa. Mahnič se je namreč v svojem nasprotovanju ženski telovadbi bal prav močnega ženskega značaja. Spremenjena podoba telesa je vplivala na spremembe v

---

⁶⁵ *Slovenka*, št. 6, 1900, str. 101.

⁶⁶ Podpisoval se je z imenom Žitomir.

ženskosti. Povezava med telesnim videzom in med osebnostnimi značilnostmi je konstanta vseh opredelitev ženskosti, kar je bilo razvidno tudi iz medicinskih opredelitev duševnih bolezni. Pisec je prispeval k osvoboditvi žensk bolj, kot se je morebiti nadejal.

Zaradi povezave med telesom in ženskostjo kot družbenim spolom pa je bila telovadba še naprej sporna dejavnost, zlasti za katoliške časopise. V *Slovenki*⁶⁷ iz leta 1919 preberemo, da telovadba ni mogla uspevati, ker ni bilo primernih vaj. Ugotovitev je presenetljiva, saj je bila v tem času telovadba že vpeljana v redno šolanje, obstajalo pa je tudi več ženskih telovadnih društev. Avtorica je vzrok za svojo trditev našla v dejstvu, da so deklice delale iste vaje kot dečki, nosile isto telovadno opremo, ne glede na to, da je žensko telo menda drugače ustvarjeno. Tudi zaradi ženske lepote bi morali izključiti vaje, ki jih dečki lahko izvajajo. Pri taki telovadbi trpi ženska nravnost, njen čut za spodobnost in dostojnost, zato so bile proti njej matere, ki se jim je zdela deška telovadba preveč divja in nevarna.

Avtorica članka drugačnih vaj za deklice ni zahtevala zato, ker te obstoječih ne bi mogle izvajati, temveč zato, ker se zanje ne spodobijo. Trdila je, da imajo nežnejšo sestavo in šibkejše mišičevje, izbirati pa je treba vaje, ki ne žalijo ženskega čuta. Ženska potrebuje povsem druge vaje kot moški iz treh razlogov: »anatomično-fiziološkega, estetičnega in etičnega«. Telovadba ne sme delati mišičastih žensk, ki bodo podobne moškim. Moški naj ostane moški in ženska ženska. Pri primitivnih plemenih težko ločimo moža od žene, ker si dela delijo. Pri belcih pa je razlika velika. Moška telovadba naj goji zdrav-

---

⁶⁷ Leta 1919 je začela izhajati revija, ki si je ime sposodila pri prvi ženski reviji. Urejala jo je prav tako Ivanka Anžič Klemenčič, le da je tedaj revija popolnoma prešla pod katoliški vpliv. Cf.: *Slovenka, Glasilo slovenskega ženstva*, Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana, 1919.

je in silo, ženska pa naj vpliva na zdravje in lepoto. Vaje morajo biti izbrane tako, da ne škodijo ženskim organom. Tudi ni namen vzgajati prvovrstne telovadkinje, temveč zmožne matere. Ženska telovadba ne sme nasprotovati prirojenim ženskim lastnostim, kakršna je smisel za lepoto. Najbolj primerni so ljudski telovadni plesi.⁶⁸

V isti reviji lahko preberemo, da je telovadba za deklice postala dejanska potreba. Ženska potrebuje zdravo in močno telo za dve svoji največji nalogi – za nalogo matere in nalogo strežnice. Telovadba jim krepi tudi duha, da bodo boljše matere, gospodinje in žene. Deklice ne obolevajo zaradi svoje nežnejše telesne sestave, temveč zato, ker med šestim in petnajstim letom zanemarjajo telesno vzgojo. Dečki se prosto in veliko gibljejo, deklice pa zaradi napačnih stališč ostajajo negibne. S telovadbo se zatre tudi škodljiva sanjavnost, sentimentalnost, ki kvarji toliko deklet, pa tudi čezmerno razburljiva domišljija. Cilj ženske telovadbe je poleg splošnega vpliva na nravni in telesni razvoj tudi razviti telo, ki ne bo samo zdravo, temveč krepko, gibčno, vztrajno in prijetno na pogled.⁶⁹

Razvoj govora o telovadbi nam nazorno pokaže, kako se je konstruirala ženskost. Ženske so že zgodaj razumele, da razlike v vzgoji omogočajo podreditev ženske in dominacijo moškega, kar se nanaša tudi na telo. Pobude za uvedbo telovadbe izhajajo iz preproste ugotovitve, da so ženska telesa bolj blede, bolehnata in šibkejša, ker so ženske zaprte doma. Telo bi okrepili, če bi deklicam in ženskam dovolili prav toliko gibanja kolikor moškim. Zelo preprosta in razumljiva utemeljitev. Telovadbo pa so zavračali iz dveh razlogov: češ da je za žensko nenaravna in nemoralna. V nevarnost spravlja žensko naravno sramežljivost, ker z gibanjem z nje odpadeta boječnost in sramežljivost. Mahnič s tem ni zanikal argumenta Marice

---

⁶⁸ *Slovenka*, št. 34, 1919, str. 70.

⁶⁹ *Slovenka*, št. 5–6, 1919, str. 113.

Bartol, nasprotno, potrdil ga je. Ona je trdila, da se bo ženska s telovadbo spremenila in da je to zaželeno, enako je trdil tudi on, le da zanj to ni bilo zaželeno. Marica Bartol pravi, da bo ženska bolj samozavestna in močnejša, Mahnič pa, da bo manj boječa in manj sramežljiva. Oba sta se v oceni sprememb torej strinjala, le da sta bila idejna nasprotnika. Tudi tukaj se pokaže, kako nestabilen je pojem »narava«. Če je nekaj nenaravno, še ne pomeni, da telesno ni mogoče. Narava se namreč nanaša na sramežljivost, kar je značajska lastnost in ne biološka danost. Ko torej Mahnič trdi, da so ženske po naravi sramežljive, meni, da mora biti to del njihovega značaja. Značaj je tisti, ki se spremeni, ko se osvobodi zapovedane lastnosti. Narave ne moremo razumeti kot biologije, kajti biološke danosti so nespremenljive, čeprav danes tudi to ne drži več.

Govor o telovadbi se je razvil obetavno. Ženski so dodelili dušo, povedali, da se ženske ne gibajo zato, ker se to zanje ne spodobi, in ne zato, ker tega telesno ne zmorejo. Dali so jim pravico do mišic in posredno povedali, da jim bo okrepljeno telo pomagalo pri odločnosti in neustrašnosti. Vendar pa so hkrati potegnili novo mejo med tem, kaj je pri ženskem telesu želeno in kaj neželeno, kaj normalno in kaj patološko. Ženska sme telovaditi, a ne zato, da bi bila gibčna in močnejša, temveč zato, da bo lažje rodila in bodo otroci bolj zdravi, pa tudi zato, da bo imela lepše telo. Lepo telo prevladuje in tako nastaja meja med ženskami in moškimi. Pri določanju te meje pa izhajajo iz morale in estetike in ne iz zmožnosti telesa. V enakih vajah in enaki telovadni opremi vidijo nespodobnost. Neželeno je razvijanje mišic in divjosti ter izpostavljanje nevarnosti, telovadba skupaj z dečki in vse, kar bi deklice delalo podobne dečkom. Zaželene so vaje, ki prispevajo h krepkemu in gibčnemu telesu za materinstvo in negovanje bolnikov ter vaje, ki krepijo lepoto telesa in duha, da bodo ženske boljše žene in gospodinje, da bodo pregnale sentimentalnost in sanjavost. Namenoma je potrebno izbirati take vaje, da bo ženska ostala ženska in moški moški.

Vidimo lahko, da se zadnji zapis ne razlikuje veliko od Mahničevega, ki telovadbo v celoti zavrne, ker bi se z njo izničila ženska narava, pri kateri je katoliška cerkev vztrajala dolga stoletja. Ker je postala telovadba nekaj desetletij pozneje dejstvo, ki ga ni bilo več mogoče zanikati, so morali vpeljati take vaje, ki so podpirale katoliško konstrukcijo ženske narave. Zapovedi so bile sramežljivost, milina in telesna lepota, ki jih v članku omenja Mahnič, poleg teh pa še krepitev materinstva, negovanja bolnikov, gospodinjenja in vloge žene. Tako se je stari diskurz o ženski naravi dokončno umestil v novo dejavnost. Poudariti pa je treba, da ni sledu o argumentih, ki bi kazali na to, da ženske niso zmožne izvajati vaj zaradi bioloških značilnosti. Treba je sicer paziti na njena rodila, vendar to nima nič opraviti z omejenimi možnostmi gibanja. Gibanje se omeji zgolj zaradi prevladujoče podobe ženskosti in moškosti.

Ko je izšla knjiga *Lepodržne vaje za mladino in ženo*⁷⁰, je bila telovadba za ženske že nekaj normalnega. Prevladujoči diskurz ni več zadeval spola, temveč zdravje. Knjiga je ilustrirana s fotografijami, na katerih vidimo ženske v dresih, kakršne smo poznali pri telovadbi še pred desetletjem. V njej je govor o ortopedski telovadbi, ki je namenjena manjšanju bolečin v hrbtenici in boljši drži. Ne loči med deklicami in dečki, poudarja pomembnost gibanja, hoje, pravilne obutve in drže. Izrazja v zvezi z ženskostjo in moškostjo, primernostjo telovadnih vaj ali pa prepričevanja o potrebnosti telovadbe za ženske ni več. Telovadba je nekaj, česar ni treba več utemeljevati. Gre predvsem za promocijo zdravja in zbujanje odgovornosti, da zdravje vzdržujemo. Diskurz o telovadbi je bil v tistem času nedvomno del osvoboditve, ki je ženski dal pravico do lastnega telesa, vendar pa je sčasoma vključil vanjo stare podobe o ženskosti.

---

⁷⁰ Ljudmila Šlibar, *Lepodržne vaje za mladino in ženo*, Belo-Modra knjižnica, Ljubljana, 1930.

ŽENSKO TELO V SLOVENSKI ZGODOVINI

V zgodovini teles se srečuje več zgodovin, vse od zgodovine medicine, tehnologije, umetnosti, literature, zakonodaje, izobraževanja, pa do hrane, mode, spolov in dela. Foucault je postavil telo v osprednje družboslovja in institucij, skozi katere deluje. Glavno pravilo delovanja obeh je definiranje razlike med normalnim in patološkim. Ko to razliko ugotovimo, lahko uravnavamo in discipliniramo človekovo vedenje. Razlika pa nikoli ni dokončna, temveč je arbitrarna. Nenormalnega ne določamo glede na normalno, ampak narobe. Iščemo znamenja nenormalnega telesa, ker brez tega ne moremo vzpostaviti normalnega. Nenormalnost postane pogoj za naš občutek identitete. Nepravilna telesa so izključena iz družbe, vendar brez njih praviloma ne moremo delovati. Čeprav se definicije nenormalnega telesa v času spreminjajo, njihova kulturna vloga ostaja enaka. Družbe vedno znova iščejo točke nenormalnega, da lahko formulirajo nove različice normalnega.

Ne glede na to, ali verjamemo v predružbeno telo, ki je očiščeno pomenov in na voljo za prepoznavanje prave narave, ali pa menimo, da so taki esencialistični pristopi vnaprej izgubljeni, so si osnovna prepričanja o spolni razliki ali konstrukciji ženskosti in moškosti podobna. Določajo jih oblastna razmerja, ki neenakosti legitimirajo tako, da postavijo veljavna merila moškosti za univerzalna in merila ženskosti ne samo za parcialna, temveč kratko malo za manjvredna. De-

konstrukcija teh razlik, sledenje diskurzu skozi zgodovino, reflektiranje pomenov in spodbijanje razlik v vsakdanjem življenju je odgovor, ki jemlje moč temu univerzalizmu. Tako početje pa je mogoče le s posegi v zgodovino, skozi katero so se oblikovale razlike. Gre za pravico do interpretacije, ki je mogoča s pomočjo zgodovinskega spomina.

! Žensko so priklepali na dom razni rituali, šege in navade, pregovori in druga sporočila, ki so prehajali večinoma⁷¹ z mater na hčere in so delovali kot nenapisani zakoni, po katerih so se morale ravnati. S pokristjanjevanjem pa je katoliška cerkev uveljavila razviti sistem nadziranja in sankcioniranja ženskosti. Ženska telesa so bila v vsej zgodovini izpostavljena raznim oblikam fizičnega nasilja in mučenja. Domače pretepanje je bilo normalno, delno samoumevno in celo koristno tako za žensko kot za otroke.⁷² Strategije preživetja so bile usmerjene zlasti v iskanje načinov izogibanja in ne v problematiziranje samega nasilja. Analiza tekstov pokaže, da je bilo nasilje ena najbolj tabuiziranih tem, ki je ostajala skrita predvsem zato, ker bi razkritje omajalo moč – tako fizično kot duhovno –, ki je temeljila na ustrahovanju. Narobe pa je bila zmožnost fizičnega kaznovanja del moškosti, tako da je moški, ki ni pretepal žene in otrok, veljal za revo in mehkužneža.⁷³ Samoumevnost domačega nasilja je bila med drugim tudi posledica sporočila, ki ga je prinašalo javno kaznovanje. Ženske so javno kaznovali huje kot moške, ker se je zanje še manj spodobilo, da bi kršile zakone. Najhujši prekršek so ženske zagrešile, ko so prekršile pravila ženskosti.

---

⁷¹ Lenard opozarja, da je bilo ohranjanje tradicije, izročila in znanj domača žensk, in sicer kratko malo zato, ker so moški nenehno potovali, bodisi zaradi vojn ali zaradi trgovanja. Iz sveta so nosili novosti in nove navade. Ženska je bila vezana na dom, zato je bila ohranjevalka tradicije in lokalnih navad, še bolj pa je bila pomembna pri ohranjanju znanj, denimo, zeliščarstva, zdravilstva itn. *Op. cit.*

⁷² Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja*, Globus, Zagreb, 1982, str. 156.

⁷³ *Ibid.*

Na umore žensk so začeli opozarjati po letu 1927 v *Ženskem listu*, kjer najdemo članke o morilcih žensk.⁷⁴ Morilec je bil oproščen, ker je bila ubita ženska »manjvredna oziroma moralno pokvarjena«. Drugemu so za umor žene prisodili le štiri leta zapora. Avtorica članka opozarja, da žensko za umor moža obesijo, moški pa dobi le nekaj let zaporne kazni. Za podobno dejanje je torej izrečena veliko hujša kazen. V *Ženskem listu*⁷⁵ najdemo poročilo o ženski, ki je ubila svojega nasilnega moža. Rzsodba, ki je bila po mnenju avtorice krivična, je bila smrt na vešalih. Porota, ki so jo sestavljali samo moški, je kazen utemeljila s temi besedami: »Sicer bodo mislile, da smejo napraviti z možem, kar hočejo.« V istem članku beremo zahtevo, naj v imenu človeške pravičnosti in uvidevnosti to žensko pomilostijo. Zahteva je utemeljena s tem, da ženske pogosto trpijo fizično nasilje dolga leta in umorijo moža takrat, ko tega ne zdržijo več.

Suženjstvo

Zapisi o trgovanju z ženskami za prostitucijo so začeli izhajati z ženskim tiskom. Trgovci, ki so dekleta ugrabljali ali pa jih vabili z obljubami o lepšem življenju in življenjskih priložnostih, so imeli ponekod svoje klube in so ponarejali potne liste. Obstajale so celo borze za belo blago in ženitne posredovalnice, ki so bile v bistvu posredovalnice pri prostituciji. V tujini so te ženske zaklepali v sobe.⁷⁶ Ženske, ki so jih tja pripeljali z ugrabitvijo ali zvijačami, so navadeno umrle že po nekaj letih zaradi telesnih in duševnih muk.⁷⁷

⁷⁴ *Ženski list*, Glasilo Zveze delavskih žen in deklet, Ljubljana, št. 1, 1929, str. 2.

⁷⁵ *Ženski list*, št. 12, 1927, str. 1.

⁷⁶ Današnja poročila o trgovanju z ženskami se v ničemer ne ločijo od zapisov iz začetka 20. stoletja.

⁷⁷ *Slovenka*, št. 6, 1901, str. 154.

Vendar so nekoliko drugačno obliko trgovanja na našem ozemlju poznali že pred tem. Fevdalni odnos do podložnikov je bil podoben odnosu do sužnjev. Posestnik si je jemal pravico do odločanja o zakonskem in spolnem življenju svojih podložnikov in tudi nesvobodnega plemstva. Za nesvobodnjake je bila značilna omejena svoboda gibanja, omejena ženitna svoboda in omejitve pri svobodni izbiri poklica, kar je vplivalo na omejeno premoženjsko sposobnost, zlasti v zvezi z nepremičninami.⁷⁸ Nesvobodnemu plemstvu je »gospod« izbral ženina ali nevesto, pri čemer je lahko zahteval tudi pravico do prve noči – *ius primae noctis*. Štajerski ministeriali, denimo, ki so bili pred letom 1237 nesvobodno plemstvo, so šele tisto leto dobili iz cesarjevih rok pravico, da svobodno ženijo svoje otroke.⁷⁹

S tem bi lahko pojasnili zapise o trgovanju z otroki, zlasti z deklicami, za ženitev, o čemer se je pisalo vse do začetka 20. stoletja. Kup neveste je bila pogodbeni oblika sklenitve zakona. Pogodbe nista sklepala ženin in nevesta, marveč predstavnika njunih rodbin ali rodov. Ženinova rodbina je nevestini rodbini plačala precej visoko kupnino. Kako se je ta kupnina pri Slovencih prvotno imenovala, ni znano. Ugrabitev neveste je bila pri nekaterih ljudstvih precej splošna, drugod je bila bolj izjema. Pri Slovencih kažejo nanjo le nekatera mesta v narodnih pesmih. Ugrabitev je bila edina možna oblika poroke med dvema, ki sta bila skupaj po svoji volji. Kadar so starši obljubili hčer v zakon nekemu po svoji izbiri, se je dogovorila s svojim fantom, da jo je ugrabil, odpeljal drugam in se z njo poročil. Včasih so ugrabitev izvedli navidezno, da bi se izognili visokim stroškom svatovanja.⁸⁰ Poleg ekonomsko dobičkonosnih zakonov so se sklepali tudi politični zakoni. Tako

---

⁷⁸ Cf.: Vilfan, *op. cit.*, str. 77–81.

⁷⁹ *Ibid.*, str. 186.

⁸⁰ *Ibid.*, str. 250–254.

so se, na primer, celjski grofje praviloma poročali iz političnih razlogov.⁸¹

Podatke o zakonih, ki so se sklepali iz ekonomskih ali drugih koristi, najdemo še v začetku 20. stoletja. V 19. in v začetku 20. stoletja ne najdemo več zgodb o ugrabitvah, ki so bile nekakšen regulativ nasilnim porokam in edina možna oblika porok iz ljubezni ali vsaj porok s prostovoljno izbiro. V nasprotju s tem pa najdemo kar nekaj zgodb o samomorih deklet zaradi prisilnih porok.⁸²

Za ženske in moške brez premoženja je veljala popolna prepoved poročanja, zlasti po odpravi porok »na roko«, kar je pomenilo, da bosta zakonca živela le od lastne delovne sile brez svoje zemlje. Poroke »na roko« so začeli prepovedovati, ko je cerkev dobila pravico do sklepanja porok. Omejevanje teh porok je bilo vzrok za vse večje število nezakonskih otrok.⁸³ Ko je katoliška cerkev postajala vse močnejša, so se začela vzpostavljati nova oblastna razmerja, ki so začela bistveno vplivati na življenje žensk. Prepoved porok v najnižjih slojih je omogočila celo vrsto posegov v življenje žensk, ki so se kazali v bolj ali manj rigorozni obliki vse do začetkov ločitve cerkve od države, vzpostavitve pravne in socialne države in do začetkov ženskega gibanja, ki se je uprlo cerkvenim posegom v življenje žensk. S prepovedjo poročanja so povezani status nezakonske matere in otroka, spolno in fizično nasilje, splav,

---

⁸¹ Na posledice takih porok kaže zgodba Friderika Celjskega. Hermanov sin Friderik se je poročil z Elizabeto Frankopansko, pri tem pa je imel zvezo z Veroniko z Desenic, kar je povzročilo smrt obeh; prvo je menda ubil Friderik sam, drugo pa Herman II., da bi se opral pred mogočnimi hrvaškimi Frankopani, čeprav je celjsko trško sodišče Veroniko oprostilo obsodbe »čarovništva«. *Cf.*: Sluga, *op. cit.*, str. 217.

⁸² Tako je hči Andreja Galskega Eva Barbara pojedla nekaj strupenih pajkov in umrla, ker jo je Schnitzenpaum z izanskega gradu kljub njenim protestom odpeljal in zaprl za grajske zidove. *Cf.*: Govekar, *op. cit.*, str. 36.

⁸³ *Cf.*: Vilfan, *op. cit.*, str. 254.

detomorilstvo, prostitucija in celibat, ki so že dolga stoletja glavni predmet cerkvenih posegov.

Nezakonske matere in detomorilke

Prepoved poročanja med moškimi in ženskami brez premoženja je določal obči državljanski zakonik iz leta 1815. Ta pravi, da »se zakon ne dovoli osebam, ki nimajo potrebnih dohodkov za preživljanje družine, ki so dokazano splošno znanega slabega vedenja, ki imajo nalezljive bolezni in telesne napake, ki ovirajo glavni smoter zakona«⁸⁴. V prepovedi poročanja ljudi brez premoženja še v začetku 20. stoletja vidijo rešitev tudi nekatere ženske avtorice, ko razmišljajo o revščini in ogroženosti otrok, kar je nesmiselno, saj rojevanja otrok ne omogoča zakon, temveč reproduktivne zmožnosti moških in žensk. Ni res, da bi se zaradi prepovedi poročanja rojevalo manj otrok, rojevalo se je več nezakonskih otrok brez vsakršnih pravic. Prepoved je treba razumeti v kontekstu zapovedi katoliške cerkve, da je zunajzakonska spolnost grešna in zato prepovedana. Zunajzakonski otroci niso bili več družbeni problem, temveč produkt osebne nemoralnosti grešnic in grešnikov. Za otroke revnih staršev je morala poskrbeti država, usoda nezakonskih mater in otrok pa je bila povsem individualen problem. Ker je materinstvo zunaj zakona osebna deviantna patologija, so jo preganjali enako ali strožje, kakor so preganjali vse prestopke zoper zakon in javno moralo. Storilec oziroma otrokov oče pa je bil razbremenjen vsakršnih dolžnosti, krivda za greh je padla izključno na ženske. Leta 1919 je bila sicer prepoved porok umaknjena iz nove zakonodaje, a je ostal status nezakonskih otrok in mater zakodiran v zavesti javnosti.

---

⁸⁴ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, II. del, Mohorjeva družba, Celje, 1993, str. 258.

Preganjanje nezakonskih mater in otrok je imelo poleg ohranjanja cerkvenih dogem še praktične učinke. Varovalo je posvetne oblastnike pred dolžnostmi do otrok, saj so z individualizacijo krivde vso odgovornost prenesli na ženske. Te so preganjali, zaznamovali in jih brez pravic odstranjevali iz skupnosti. Izgon je omogočil najem novih delavk, ki jih je bilo vedno lahko najti. V tem smislu je katoliška cerkev s celotno svojo zgradbo služila kapitalu. Nove gospodarje je bila vedno pripravljena sprejeti, podporo pa jim je bila pripravljena tudi bogato poplačati.⁸⁵ Bolj ko se je pod cerkvenim vplivom zaostrovala nerazdružljivost monogamnega zakona, bolj neznošen je postajal položaj nezakonskih mater in otrok. Ker je predzakonsko občevanje veljalo za nemoralno, so za nezakonske matere uporabljali sramotilne kazni. Zapirali so jih v kostnico ali pa so morale stati ob križu pri cerkvenem vhodu. Posledice so čutili otroci, ki so jim župniki dajali nenavadna imena. Ovire so se kazale pri opravljanju poklicev in pri izobraževanju.⁸⁶ Še zlasti je otroke prizadela nezmožnost dedovanja po očetu.⁸⁷

Za detomorilke je bila navadno določena smrtna kazen. Lenard poroča, da so ljubljansko deklico Uršiko zaradi te »pregrehe« na Friškovcu pri Ljubljani obglavili. Nezakonska mati, ki je umorila svojega otroka, je bila po starih ljubljanskih postavah pokopana živa in potem jo je rabelj v grobu prebodel s kolom.⁸⁸ Kazen prebadanja s kolom je bila v navadi za detomorilke in so jo izvajali po vsem ozemlju Slovenije. Smrtno kazni so izrekli za detomorilstvo še potem, ko se je položaj nezakonskih mater v javnosti že začel tematizirati. V *Ženskem listu*⁸⁹ najdemo poročilo o tem,

⁸⁵ Cf.: Duby, Perrot, *op. cit.*, str. 204.

⁸⁶ Cf.: Vilfan, *op. cit.*, str. 415.

⁸⁷ O pravnem položaju nezakonskih mater in otrok je pisala Sabina Ž. Žnidaršič, *Delta*, št. 1-2, 1997, str. 57.

⁸⁸ Cf.: Lenard, *op. cit.*, str. 42.

⁸⁹ *Ženski list*, št. 4, 1924, str. 4.

da so porotniki, sami moški, katerih modrost je merjena po njih premoženju, obsodili nezakonsko detomorilko na vešala, dočim brezvestnega očeta nikdo ne zasleduje, saj ni paragrafa v zakonu, ki bi to določal.

Lenard je poudaril, da je treba primere nezakonskih mater razumeti kot žrtve takratnih »nezdravih« družbenih razmer. Osebam brez premoženja je bil zakonski stan prepovedan, po drugi strani pa so bila revna dekleta na vse mogoče načine izpostavljena zalezovanju moških iz »tako zvanih« višjih slojev, od katerih so bila eksistenčno odvisna.⁹⁰

O detomorih in nezakonskih materah in otrokih so začeli več pisati po začetku izhajanja *Slovenke*. Objavljali so različne tragične zgodbe, ki so počasi postajale del zavesti redkih ženskih aktivistk. Eno izmed poročil govori o dekletu, ki je bila »poštena in verna« in je ljubila svojega fanta. Ko je župnik izvedel, da je noseča, je poslal v hišo, kjer je služila, tri moške z nalogom, naj takoj izženejo »blodnico« iz fare, ker bi sicer priklicala nesrečo nad hišo. Gospodar si ni upal upirati se. V drugem kraju se je zgodilo isto, po nalogu dekana so nosečnico izgnali. Potem je našla tretjo hišo, kjer pa jo je gospodar kljub hudim pritiskom duhovščine obdržal. Avtorica članka pravi, da se taki primeri »krščanske strpljivosti« pogosto dogajajo na deželi, zato ni čudno, da se ženske zatekajo k detomorom. V imenu javne morale vedno preganjajo le ženske, soudeležnemu moškemu pa se ne skrivi niti las na glavi. Noseča ženska, ki nosi nezakonskega otroka, še posebno dekla, je madež za faro in nesreča za hišo in jo je treba preganjati »kot steklega psa«. Njen ljubimec, ki jo zataji in prepusti nehvaležni usodi, ostane še vedno poštenjak, ki se mu ni treba bati najmanjšega preganjanja in zaničevanja. Nasprotno, če ga mati njegovega otroka toži za alimente, so vsi na njegovi strani, pomilujejo ga, če se mu ni posrečilo izviti se dolžnostim, ki mu

---

⁹⁰ Cf.: Lenard, *op. cit.*, str. 42.

jih v tem primeru nalaga zakon, kar je jasen dokaz dvojne morale, ki zastruplja našo družbo. Ženske bi morale biti v teh primerih solidarne med sabo.⁹¹ To je hkrati eden prvih pozivov za skupno žensko delovanje, ki govori, da so se ženske zave-dale, da le združene lahko dosežejo družbene premike.

Avtorice člankov so v preganjanju detomorilk videle dvojno moralo. Za otroka sta potrebna dva, pravijo, moški in ženska. Ko se zgodi detomor, pa je kriva le ženska. Moški so sicer dolžni plačevati alimente, vendar le takrat, ko sodnik ugotovi, da imajo zadosti materialnih sredstev (te moški ponavadi prikri-jejo ali zapravijo). Moški so pri spolnosti svobodni, ker vedo, da nimajo nikakršnih dolžnosti. Število detomorov bi zmanj-šali, če bi se z zakonom določila moška soodgovornost pri skrbi za otroka. Število detomorov bi se znižalo, če bi uveljavili zakonska določila o obveznosti očetov.⁹² Pozneje se je tem zahtevam pridružila še zahteva po splavu, saj neželena rojstva niso omejena le na primere, ko je oče znan, temveč so tudi posledica posilstev in spolnih zlorab.

Dragotin Lončar je pisal o spolni vzgoji in pojasnil, zakaj so revna dekleta pod stalnim pritiskom bogatih mladeničev. Mladi moški se morajo z ženskami svojega statusa vesti po pravilih, ki so nenaravna in zelo omejujoča. Z revnimi dekleti pa se lahko družijo brez pravil. Zato so žrtve spolne razbrzdano-sti največkrat ženske in dekleta iz revnih slojev, ki služijo strastem višjih slojev. Če se »mladi bogatini«⁹³ bojijo bordelov, potem zasledujejo mlade šivilje, prodajalke in vse, ki so brez zaščite. Zato so zahteve po pozni spolnosti nenaravne. Prav tako je nenaravno odpovedovanje spolnosti v zakonu.⁹³ Poleg tega moških k skrbi za svojega otroka ne zavezuje noben zakon, dodatna težava pa je dokazovanje očetovstva.

⁹¹ *Slovenka*, št. 4, 1901, str. 106.

⁹² *Slovenka*, št. 7, 1902, str. 200.

⁹³ *Slovenka*, št. 2, 1901, str. 38-41.

Ker je *Slovenka* leta 1903 prenehala izhajati in je ni nadomestil noben drug ženski časopis, nekaj časa člankov s to temo ni bilo. Razprave so se iz javnosti prenesle v nastajajoča ženska društva. Splošno slovensko žensko društvo, ki je nastalo leta 1901, je to temo odprlo večkrat, in sicer se je zavzemalo za izenačevanje statusa neporočenih in poročenih žensk in za izenačenje pravic zakonskih in nezakonskih otrok. Argumente za to zahtevo je nanizala Angela Vode. Leta 1936, skoraj štiri-deset let po prvih zapisih, je v reviji *Ženski svet*⁹⁴ pisala o položaju nezakonskih mater in ugotovila, da je ves čas slišati slavospeve materi, hkrati pa je ta pogosto poteptana, ponižana in trpeča. Mati ima pravico roditi otroka, z njim pa razpolaga mož.⁹⁵ Po eni strani je materinstvo sveto, po drugi pa verjamejo, da je ženska, ki rodi, nečista in se mora po porodu očistiti. Dvojnost sporočil je tudi v razliki med poročeno in neporočeno materjo. Poročeno slavimo, neporočena je vir zla, najhujša pregreha in zabloda. Obe vodi isti klic narave, obe sledita istemu hrepenenju, ki je v vsaki ženi najplemenitejša sila njene biti, poudarja avtorica. Obsoditi je treba brutalnost ljudskih običajev in zakonov, ki nezakonsko mater skupaj z otrokom izločajo iz človeške družbe. Opozorila je na to, da je Jožef II. zakonske in nezakonske otroke izenačil in so ti smeli celo dedovati. Po Jožefovi smrti so ta zakon odpravili. Po-udarila je tale dejstva iz zakonodaje tistega časa:

1. Nezakonski otrok nima pravice do očetovega priimka, imenuje se po materi in mora sprejeti njeno državljanstvo.

2. Zakonski oče je zakoniti varuh otrok, oče nezakonskega otroka pa nima nikakršnih dolžnosti. Zastopa ga varuh, ki ga ob rojstvu določi sodišče. Varuhinja je lahko tudi mati, lahko pa sodišče določi sovaruha za zaščito nezakonskega otroka.

⁹⁴ *Ženski svet*, 1936, št. 5, str. 11.

⁹⁵ Po občem državljanškem pravu je otrok do osemnajstega leta starosti pod oblastjo očeta. Cf.: A. A. Pčeljnikov, *Za vsak dan. Univerzalni informativni priručnik za ženski svet*, Tiskarna sv. Cirila, Maribor, 1940, str. 16.

3. Vzgoja je prepuščena materi, če je ta neprimerna, ga mora oče vzeti k sebi ali mu oskrbeti varstvo.

4. Skrb za materialno dobro je stvar očeta, če je on ne zmore, preide na mater oziroma na materine starše. Očetovi sorodniki nimajo nobenih dolžnosti, očetje pa se velikokrat izognejo plačevanju tako, da prepišejo svoje premoženje na sorodnike.

5. Otrokovemu očetu morajo dokazati očetovstvo in potem mora ta plačevati preživnino, ki jo določijo po premoženjskem stanju in otrokovih potrebah, ki se z leti zvišujejo. Ta dolžnost velja, dokler se otrok ne more sam vzdrževati, enako kot pri zakonskem otroku.

6. Če oče ne prizna očetovstva, ga mati lahko toži za priznanje in za preživnino. Oče je tudi dolžan povrniti materi stroške za porod in za prvih šest tednov preživljanja otroka. A če je oče Srb, mati tega zaradi srbskih zakonov ne more iztožiti.

7. Člen 171. predvideva olajševalne okoliščine pri splavu, saj določa, da se nezakonsko mater oprostijo vsake krivde, če si je splav opravila sama.

8. Po zakonu o vojski in mornarici je časniki prepovedano poročiti nezakonsko mater.

9. Med duhovnike ali menihe gredo lahko samo zakonski otroci.

10. Državna uradnica nima pravice do otroških doklad, uradnika, ki sta otroka posvojila, pa jo imata. Nezakonsko mater uradnico vedno disciplinsko premestijo ali celo vržejo iz službe. Očetu se seveda ne zgodi nič.

11. Varstvo iz socialne zakonodaje pa uživajo vse ženske, ne glede na zakonski stan. Pripravlja se nov državljanski zakonik za vso državo in ženske nameravajo predlagati popolno izenačitev nezakonske matere in otroka z zakonskima, kakršno pozna norveški zakon, kjer je izrecno rečeno, da nikjer ne sme biti zapisano, ali je otrok zakonski ali ne.

Iz navedb lahko vidimo, da se je status matere in otroka v desetletjih vendarle nekoliko izboljšal. Zakon je vpeljal odgovornost očeta, čeprav je lahko ta razvil celo vrsto strategij izogibanj, in alimente, ki jih je ženska lahko iztožila, nezakonski otroci so bili izenačeni z zakonskimi, niso pa smeli opravljati duhovniškega poklica. A status neporočene matere je bil še vedno povezan s sramoto in diskriminiranjem. Pravice ne-

zakonskih otrok so se večale, status matere pa je ostajal enak. Kljub zahtevam po enaki odgovornosti moškega je zunajzakonska spolnost še vedno veljala za greh, ki ga ženski ni mogoče odpustiti. Otrok je dobil iste pravice kot v zakonu rojeni, ker za svoje rojstvo ni bil kriv in nanj ni mogel vplivati, mati pa je svoj položaj lahko izbirala in nanj vplivala. Morda so bile v nekoliko boljšem položaju ženske, ki so bile posiljene in njihovo materinstvo ni bilo posledica lastne zmote. Kljub vsemu pa je bilo to obravnavanje nezakonskih mater bistveno boljše od tistega, ki ga je promovirala katoliška cerkev in so ga avtorice in avtorji člankov o tej problematiki že na prelomu stoletja obsodili.

V tridesetih letih 20. stoletja pa že naletimo na poročila in razprave o prostovoljnem nezakonskem materinstvu. V *Slovenskem narodu*⁹⁶ je mogoče prebrati članek o tem, da ženske zdravnice opažajo, da so v zadnjem času prihajale roditi nezakonske otroke ženske, ki so priznale, da so zanosile namenoma, da so hotele otroka, ne pa tudi moža. To so bile večinoma izobražene ženske, »samosvoje žene«, ki se niso nameravale omožiti, niso pa se hotele odreči materinstvu. Na svoje nezakonske otroke so bile ponosne in se niso zmenile za družbene predsodke. Kot odziv na take ženske odločitve je *Slovenec* objavil »jeremijado« o otroku, ki ni imel pravice spoznati očeta. Avtorica članka v *Slovenskem narodu* je opozorila, da je veliko otrok, ki o svojih očetih nič ne vedo, ker so ti imenitni gospodje in velečastiti dostojanstveniki, ki ne priznajo svojih nezakonskih otrok.

Zapis seveda preseneti, saj pokaže, da družbeno dogajanje ni bilo enotno, da so v nekem času obstajali vzporedni družbeni pojavi in procesi, česar ne smemo zanemariti. V dvajsetih letih prejšnjega stoletja imamo pri nas že kar nekaj izobraženih žensk, ki so bile samostojne, so skrbele zase in živele neod-

---

⁹⁶ *Slovenski narod*, 16. maj 1926.

visno življenje. Za ta čas je bilo značilno, da poroke še niso bile povsem stvar svobodne odločitve, saj lahko najdemo kar nekaj člankov proti dogovorjenim porokam iz ekonomskih ali statusnih koristi. Po drugi strani pa je bil položaj poročene meščanske ženske ugoden, saj ji je omogočal izkoriščanje privilegijev po možu, na primer, uživanje koristi iz njegovega naslova ali položaja. Odločitev za samostojno življenje z otrokom je bila zato pogumna in je zahtevala zavest o tem, da je ženskost marsikaj drugega kakor tisto, kar je bilo javno veljavno.

Pri tem pa je zanimiv argument proti prostovoljnim nezakonskim materam, ki ga najdemo v *Slovencu*, kjer se sklicujejo na koristi otrok. Enake argumente pri reguliranju reproduktivnih pravic lahko poslušamo še danes pri odločanju o umetni oploditvi. Glavna skrb je korist otrok, ki ne bodo poznali očeta oziroma na katere oče ne bo imel vpliva. Glede na patriarhalnost družinskih razmerij je v življenju brez moškega v nevarnosti učenje vlog in s tem prenašanje znanj in vednosti o ženskosti in moškosti. Skrb se torej ne nanaša na to, da otrok ne bo poznal očeta kot osebnosti, temveč očeta kot prenašalca znanj o moškosti. Otroci bodo poznali le mater in ženskost, ki pa ne bo imela več istega pomena kakor v heteroseksualni skupnosti moškega in ženske. Ženske, ki same vzgajajo svoje otroke, ne demonstrirajo želene delitve vlog in oblasti, temveč opravljajo vse potrebne funkcije same, tega pa se med odraščanjem nauči tudi otrok. V tem argumentu je zato mogoče prepoznati skrb, da se s samostojnim materinstvom na neki način spreminja družbena ureditev, v kateri lahko ženske začnejo pridobivati pomembne vloge in položaje.

Z zahtevo po samostojnem materinstvu kot pravici se je zgodil zanimiv obrat. Položaj nezakonskih mater je bil namreč eno izmed prioriteten delovnih področij cerkve, ki je skrbela za javno moralo. V tem smislu so bile nezakonske matere zaželeno in potrebne, saj se je po njih udeleževala cela ekonomija uravnavanja spolnega in moralnega življenja po meri

katoliške vere, ki je imela dobre učinke tudi za oblastnike in kapital. Očeta ni nihče omenjal, oče ni bil potreben za zdravo rast otroka. To je najbrž posledica popolnega nadzora in podreditve nezakonske matere, ki je bila deležna javnega kaznovanja in ustrahovanja in je bila potisnjena v skrajno revščino, s katero se je bojevala vse svoje življenje. Ne ona in ne otrok nista nikogar ogrožala, saj je bil tudi otrok z različnimi simboli – na primer z imenom, ki je kazalo na zunajzakonsko rojstvo – zaznamovan za celo življenje. Pri izobraženih ženskah pa se je to nenadoma spremenilo. Ni bilo več javnega kaznovanja, bile so izobražene in zmožne skrbeti same zase, cerkev ni imela več nikakršne moči za intervencijo in otrok je bil zakonsko izenačen z otroki, rojenimi v zakonu. Spremenila se je tudi terminologija. Družba takih žensk ni več imenovala nezakonske matere, temveč samosvoje žene, ki si same izberejo svoj položaj. Ker nihče več ni mogel posegati v žensko telo, je bilo treba ustvariti nov argument, ki so ga v času razvoja človekovih pravic našli v pravici otroka do očeta. Zagovarjanje te pravice je sčasoma omogočilo vedno večji nadzor nad reprodukcijo žensk in je še danes v polni veljavi v medicini.

V tistem času pa se je tudi verbalizirala dvojna narava materinstva kot bistvenega elementa ženskosti. Stoletja so o materinstvu pisali kot o temeljnem poslanstvu ženske, o njenem poklicu, nedeljivem delu njene narave. Žensko naj bi gnali v materinstvo njeni notranji goni, ki so hkrati tudi zagotovilo za zdravo rast in razvoj otroka. Ta naravno dana sposobnost dela žensko najboljšo vzgojiteljico, gospodinjo in ženo in jo po drugi strani tako bistveno opredeli v njeni telesnosti, da ni zmožna početi nič drugega kakor skrbeti za svoje telo in druga fizična telesa. Vse te naravno dane zmožnosti pa nenadoma izginejo, ko ženska rodi otroka zunaj zakona. Taka ženska je kratko malo brez vsakršne vrednosti in njeno usodo živi tudi otrok. Tudi ta je brez vsakršne vrednosti, zaznamovan in manjvreden. Žensko torej napolni z nekakšno nadnaravno silo

in ji podeli zmožnost materinstva akt poroke in ne to, da se je rodila kot ženska. Ne gre torej za njeno biološkost, temveč za njeno »naravo«, ki jo uravnavajo razni obredi. Ta narava ni dana, temveč se lahko spreminja glede na obliko in vsebino ženskega življenja. Vendar je teza o nadnaravnosti akta poroke pretirana, nihče je ne omenja in v njej nihče ne išče vzroka za nenadno pridobitev naravnih zmožnosti. Kaj je torej tisto, kar te zmožnosti omogoči? Očitno oče, saj je akt poroke namenjen združitvi moškega in ženske. Moški, in ne ženska sama, omogoči, da ženska opravi svojo nalogo tako, kot je treba, in hkrati omogoči pravilen razvoj otroka. Zaželeni so torej le tisti otroci, ki so rojeni v zakonu, ker je v njihovem razvoju ključna figura oče. Brez očeta in njegovih posegov v razvoj otrokove osebnosti je ta za družbo že naprej izgubljen. Pri nezakonskih materah in nezakonskih otrocih zato ne moremo najti nikakršnih dobrih lastnosti, ki so pripisane zakonskim materam in otrokom. Matere se med sabo ne ločijo po svoji naravi, temveč po statusu, ki ga imajo.

Splav

Zahteva po splavu je nekakšno logično nadaljevanje govora o telesu, kakor so ga tematizirale ženske same. Javno so že spregovorile o fizičnem nasilju in posilstvih, detomorih in nezakonskih materah in otrocih, poleg tega pa še o preštevilkah družin, ki zaradi revščine živijo na skrajnem robu človečnosti, otroci pa množično umirajo. Dolgo časa so bile njihove zahteve skromne in so imele dvojno sporočilo. Po eni strani so prepoznavele položaj ženske, po drugi strani pa jih je pritisk javnosti, predvsem katoliške, silil, da so same omejevale svoje zahteve. Sčasoma je bilo takega samoomejevanja ali cenzuriranja vedno manj, kar se je pokazalo prav pri zahtevi po splavu oziroma abortusu, kot so ga imenovali že takrat. Tako tudi ni naključje, da zahteve po splavu niso postavile

meščanske ženske, temveč je splav zahtevala Zveza delavskih žena in deklet, saj je te ženske ta problem veliko bolj neposredno zadeval.

O temi so avtorice začele pisati v *Ženskem listu* leta 1925.⁹⁷ Zahtevale so spremembo 144. člena kazenskega zakonika, ki je prepovedoval odpravo telesnega plodu. Argumente za zahtevo so iskale predvsem v pravici do lastne presoje o rojstvu. Spopadale so se s prepričanjem, da je greh, če se ženska brani imeti otroke; splav je namreč katoliška cerkev povezovala predvsem z odklanjanjem materinstva. Avtorice so temu nasprotovale in so splav povezovala predvsem z revščino in nezmožnostjo preživetja. Zahtevale so pravico do lastne presoje o tem, koliko otrok bodo lahko prehranile in vzgojile. Bog jim je poleg možnosti, da rodijo, dal tudi razum, da presodijo, koliko otrok bodo lahko imele. Krivično je siliti bolne, izčrpane zakonske žene, da imajo veliko otrok, prostovoljne nezakonske matere, ki so prevečkrat skupaj z otrokom prepuščene bedi in pomanjkanju, pa zaničevati. Poudarile so še, da je odprava telesnega plodu res enaka uboju, vendar je prav taka krivica rojevanje človeških bitij, ki bodo živela v bedi in počasnem hiranju. Ženske se bodo težko odločile za tako operacijo, zato naj se opravljajo v skrajni sili, so menile.

Odgovor na članek je prišel iz cerkvenih krogov. V *Cerkvenem glasniku za tržiško župnijo* so objavili članek z naslovom »Javni poziv k moritvi!«. Ženske so cerkvi sicer priznale pravico do mnenja, vednar so menile, da je članek »absurden in demagoški«⁹⁸. V njem katoliški funkcionarji pravijo, da so zahteve po splavu klic k moritvi, ker ima že spočeti otrok pravico do življenja. Ženske, ki splav zahtevajo, so morilke, pisec pa uporablja še druge zmerljivke in psovke. Ženske so ostro odgovorile. Najprej so nasprotovale pretapljanju cerkvenih

⁹⁷ *Ženski list*, št. 9, 1925, str. 1.

⁹⁸ *Ženski list*, št. 10, 1925, str. 1.

zvonov v topove in blagoslavljanju orožja, ki ubija otroke. Poudarile so, da cerkev zanimajo le spočeti otroci, ne pa tudi rojeni – tem pravice odrekajo. Cerkve ne ganejo otroci, ki delajo v rudnikih in ne jok proletarskih otrok. Pozovejo cerkev, naj ustvarijo take življenjske razmere, da delavcem ne bi bilo treba živeti v strahu, kako bodo preživeli in vzgojili otroke, pri tem pa poudarijo, da to ni v interesu dušebrižnikov, ki uporabljajo boga, dušo in vero v posmrtnost za svoje socialne in gospodarske namene. Katoliška cerkev je odrekla enakopravnost zakonskim in nezakonskim otrokom, katoliški duhovniki pa zagovarjajo »smrtno kazen«.

V *Ženskem listu* so leto pozneje⁹⁹ pisali, da si pri nas lahko privoščijo umetni splav premožne ženske, delavke pa ne. Te so lahko le detomorilke ali pa so odvisne od mazačk. Splavi niso posledica moralnega razpada moderne družbe, poznajo jih od nekdanj, splav pa lahko napadajo zaradi zastarele zakonodaje in v imenu morale. O njem bi se morali odločati glede na zdravstvene, evgenične in socialnoekonomske vzroke. Znova poudarijo, da je porod preveč intimno spojen s »telesnim in duševnim bistvom ženske«, da bi ji splav iz gole lahkomišelnosti postal igrača in šala. Zahtevajo tudi pravico do zaščite in pozovejo oblasti, da pričnejo izobraževati ženske o tem, kako preprečiti neželjeno nosečnost.

V istem letu se je začela proti *Ženskemu listu* prava gonja s prižnic. Ženske so morale pri spovedi obljubiti, da lista ne bodo brale, ker je brezverski. Avtorice zapisa so poudarjale, da *Ženski list* nikoli ni pisal čez vero ali prepovedoval hoje v cerkev. Želele so le enakopravnost ženske z moškim, ker niso verjele, da je pravični bog naredil razlike. Spomnile so se psovka, ki jih je izrekel trziški župnik, in groženj s prižnic s hudičem in peklom.¹⁰⁰ V letu 1927 so začele organizirati javne shode za

⁹⁹ *Ženski list*, št. 7, 1926, str. 2.

¹⁰⁰ *Ženski list*, št. 2, 1927, str. 1.

podporo splavu in proti členom 144 do 148 KZ.¹⁰¹ Vsi dnevni-ki so o tem poročali dokaj korektno, le *Slovenec* ne. Tržiški *Cerkveni glasnik* je napadal ženske s »svinjami«¹⁰² in »vlačugami«¹⁰³. Avtorice so spraševale pisca, ki je s svojo posvečeno roko napisal članek, zakaj si je v svojem življenju izbral poklic, ki je beg pred očetovstvom, in se s tem odrekel očetovskim skrbem in trpljenju? Shodi v podporo splavu so bili po celi Sloveniji, le v Trziču je bila vsa nedeljska pridiga namenjena »najgršim lažem o organizatorkah«. Če bi bile same tako prostaške kakor gospodje okoli *Cerkvenega glasnika*, so poudarile avtorice, ne bi lagale, temveč bi lahko povedale številne bridke resnice o duhovščini. Zelo odločno pa so duhovščini sporočile, da se boja ne bojijo. Pisce *Cerkvenega glasnika* so opozorile, da so imeli vzgojo v svojih rokah cela stoletja:

Kakšen je svet danes, ste krivi največ vi, ker ste želeli, da vsak posameznik ve, kje leži kost nekega svetnika, za življenje pa se niste brigali.¹⁰⁴

Ko je bil istega leta napovedan v Trziču ženski shod v času mednarodnega ženskega tedna, je *Cerkveni glasnik* znova objavil članke proti splavu in organizatorkam.¹⁰⁵ Ženske so znova napovedale jasen boj proti duhovščini in ustrahovanju. Začele so govoriti o kontracepciji, ki naj bi jo iznašli in priporočali zdravniki, in sicer v obliki injekcije. Opozorile so na škotskega zdravnika, ki je priporočil anestezijo pri poro-

¹⁰¹ *Ženski list*, št. 4, 1927, str. 2.

¹⁰² Primerjava s svinjami ni nič novega in je veljala za splošno prisposodbo telesnosti. Hieronij piše proti škofom, ki mirno prenašajo: »... da so žene klerikov noseče in da otroci kričijo v materinem naročju. Konec koncev se v ničemer več ne razlikujemo od svinj.« *Cf.*: Ute R. Heinemann, *Katoliška cerkev in spolnost*, DZS, Ljubljana, 1994, str. 104.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ženski list*, št. 5, 1927, str. 3.

dih, da ženska ne bi čutila bolečin. Duhovščina ga je obsodila, da dela proti božji volji, ker je bog določil, naj ženska trpi.

Argumenti so sčasom postajali vedno bolj artikulirani, spreminjalo pa se je tudi izrazje. V *Ženskem listu*¹⁰⁶ so poudarili, da je poleg splava potreben nadzor nad porodi. Avtorice so se začele nekoliko distancirati od svojih zahtev oziroma so jih omilile. Niso več govorile o odpravi plodu, ker je to nevarno za zdravje matere. Če zanositve ni mogoče preprečiti drugače, mora splav opraviti zdravnik, in to nekaznovano. Poudarile so, da se ne strinjajo s tem, da bi abortus delale meščanke in bogate ženske, ker imajo te več možnosti za nadzor nosečnosti in tudi več denarja za svojo zaščito. Ker so enakopravne z moškimi, bodo ustvarjale življenje po svoji volji in po svoji potrebi. Vedno več je tudi podatkov o tem, kako je urejen splav v raznih državah, kjer se o tem pogovarjajo tudi v parlamentu.

Leta 1930 se je spremenil kazenski zakonik, ki je vpeljal spremembe pri obravnavi splava in detomora.¹⁰⁷ Po starem kazenskem zakoniku je bil detomor zločin. Če je zakonska mati umorila dete, je dobila dosmrtno ječo, nezakonska mati pa od tri do dvajset let težke ječe. Novi kazenski zakonik iz januarja 1930 je določal:

1. Detomor je prestopok, ki se za poročene ženske kaznuje s strogim zaporom od sedem dni do pet let, za nezakonske matere pa z navadnim zaporom, ki traja enako dolgo.

2. V lažjih primerih sme sodišče omiliti kazen po lastni presoji.

3. Poskus detomora po novem kazenskem zakoniku ni kazniv. Vendar se tretja oseba, ki bi napeljevala mater k detomoru, kaznuje z zaporom najmanj deset let.

4. Odprava plodu se kaznuje z zaporom od sedem dni do treh let, poskus ni kazniv. Če so nezakonske matere same odpravile plod, jih sme sodišče oprostiti vsake kazni.

5. Kdor noseči ženi pri odpravi plodu pomaga, se kaznuje od

¹⁰⁶ *Ženski list*, št. 10, 1928, str. 1.

¹⁰⁷ *Ženski list*, št. 2, 1930, str. 3.

sedem dni do pet let. Če to storijo zdravnik, lekarnar ali babica, pa se kaznujejo z zaporom od enega leta do pet let.

6. Nova je določba, da se ne kaznuje zdravnik, ki abortus predhodno prijavi oblastem in z mnenjem komisije zdravniško pravilno prekine nosečnost ali odpravi plod, da materi reši življenje ali odvrne neizogibno nevarnost za njeno zdravje, če to na noben drug način ni mogoče.

Cerkveni odziv na to najdemo v *Vigredi*.¹⁰⁸ Avtorji trdijo, da revščina ne more biti razlog za to, da se odpravijo »božje postave«. Izkušnje po njihovem potrjujejo, da je tam, kjer je revščina največja, družinsko življenje najbolj pravilno in zdravo. Otroci, ki živijo v revnih, a velikih družinah, so najbolj opremljeni za življenje. Boj za preživetje jim vliva pogum, podjetnost in samostojnost. Koder sta v družini samo en ali dva otroka, zrasteta v slabiča, ker je vanju usmerjeno preveč strahu in pozornosti staršev. Domače življenje je bolj srečno, če morata oče in mati živeti za družino in ne misliti nase. Pot do nebes je trnova, in žena bo zveličana s tem, da bo rodila otroke. Zdržnost tudi ni težka takrat, ko v zakonu iščemo duhovnost, nadnaravno zvezo duš. Zdržnost silno utrdi oblast duha nad telesom. Splav je umor, ker ima otrok že od začetka dušo, zato božje kazni pridejo nad starše, morilce svojih otrok.

V naslednjem letu so v *Ženskem listu* že začeli pisati o »indikacijah« za splav.¹⁰⁹ V njem najdemo trditve, da so socialne indikacije za splav bolj pomembne od zdravstvenih. Najpomembnejše je, da ima ženska pravico razpolagati sama s svojo osebo, torej pravico do osebne svobode: »To mora biti principelno pojmovanje tega problema in tu morajo vse žene zastaviti svoj vpliv.« Razlikovanje med socialnimi in medicinskimi indikacijami so začeli nasprotniki splava uporabljati kot

¹⁰⁸ *Vigred* je bila katoliška ženska revija, ki je izhajala od leta 1923 pa vse do druge svetovne vojne. Cf.: *Vigred. Ženski list*, Ljubljana, št. 11, 1931, str. 263.

¹⁰⁹ *Ženski list*, št. 8, 1932, str. 2.

argument proti posegu. Pozornost so usmerili zlasti v odpravljanje socialnih okoliščin, ki ženske silijo v splavljanje ali detomore. Ženske so zavrnilo argument, da bo narod propadel, ker bo pravica do splava povzročila, da ženske ne bodo več imele otrok. Ta argument so povezale z bojaznijo oblastnikov, da se ne bo rojevalo dovolj potrošnikov. Za to bodo že poskrbeli kapitalisti, so pristavile. Bog tudi ne more skrbeti za vsakdanje preživetje otrok, za to morajo skrbeti njihovi starši, ki pa tega pogosto ne zmorejo. Poudarile so, da morajo ženske vztrajati pri svoji zahtevah.¹¹⁰

V istem letu je Društvo delavskih deklet in žena organiziralo shode za pravico do splava in sicer skupaj z Društvom akademsko izobraženih žena in Ženskim pokretom. Shod je bil tarča številnih napadov. Časopis *Slovenec* je trdil, da zahtevajo nekaznovan umor. Z ene izmed ljubljanskih prižnic so ženske zmerjali s »svinjami«. Vendar so ostale odločne v svoji zahtevi: Dokler ljudje ne bodo razumeli, da je vsako materinstvo enakovredno in da so tudi otroci prav tako vsi enakovredni, dotlej je treba zaščititi nezakonske matere z možnostjo splava. Govor o splavu pa je hkrati postajal vse bolj medicinski. Pomembna je postala evgenska indikacija za splav oziroma »verjetna težka obremenjenost rojenega otroka«. Avtorica je v *Ženskem listu* poudarila, da ilegalni splav povzroča sepse, kronične težke bolezni ali nezmožnost zanositve, narejen je brez zdravniške pomoči, ženske pa ostanejo brez potrebne nege in miru. Škodljive posledice bi se zmanjšale, če bi splav delali v bolnici. Vendar splav ni rešitev, zato je potrebna še večja razširjenost kontracepcije, večja izobraženost o metodah proti zanositvi, sredstva je treba deliti pri bolniških blagajnah po nizki ceni in potreben je zdravniški nadzor teh sredstev. Zakonodajo je treba spremeniti tako, da bo zaščitila ženske. O splavu naj odloča komisija, ki naj jo sestavljajo zdravnik

¹¹⁰ *Ženski list*, št. 4, 1933, str. 5.

evgenik, jurist, sociolog in izobražene zaščitne sestre. Postopek mora biti hiter. Komisija naj skrbi za ženske pri iskanju službe in stanovanja, pomaga naj jim z opremo za otroka, pri nezakonskih otrocih pa naj si prizadeva, da bi k oskrbi pritegnili očeta. Avtorica našteje tri pogoje, ki so potrebni: delo, stanovanje in zaščita mater in otrok. Omenjen je tudi primer, ko je dvanajstletna deklica zanosila z očetom pijancem. Mati je obredla vse, da bi dosegla splav, pa ga ni mogla. Deklica je naredila samomor. Na koncu avtorica poudari, da je pomembna osebna svoboda ženske in njena pravica do odločanja o sebi sami. Že sama narava je žensko omejila, da ne bo izkoriščala te pravice oziroma prekoračila naravno dane meje. Zaradi te odgovornosti morajo imeti ženske pravico do odločanja o sebi.¹¹¹

V istem letu so katoliki organizirali protishod v Ljubljani in zahtevali kazen za proizvajalce kontracepcije in popolno prepoved splava. Govorili so o tem, da sta družina in domača hiša sladek spomin na raj in vzgoja otrok najlepša služba staršev. Mater je treba žrtvovati za otroka. V *Ženskem listu*¹¹² so jim odgovorili, da si cerkev želi neomejenega razmnoževanja ljudi, ker jo skrbi njen lastni obstoj. Več ko je ljudi, več cerkev zasluži. Za cerkev je vse kupčija: krst, poroka in smrt. V kapitalističnem sistemu povzroča preobljudenost revščino, revščina nevednost, na nevednosti in trpljenju pa temeljita vera in cerkev. Cerkev potrebuje pokorne, disciplinirane podložnike in preganja tiste svobodnega duha. Potrebuje močno družino, kjer je mož avtoriteta ženi in otroku. Taka družina pa v kali zatire vsak poskus svobodnega življenja. Citirajo *Slovenca*, ki pravi: »Mož je glava družine, kot je Kristus glava Cerkve.«

Revija *Ženski svet* se je v razpravo o splavu vključila šele na koncu leta 1935¹¹³, ko *Ženski list* ni več izhajal. Regulacija roj-

¹¹¹ *Ženski list*, št. 6, 1933, str. 1–4.

¹¹² *Ženski list*, št. 7, 1933, str. 1–7.

¹¹³ *Ženski svet*, št. 12, 1935, str. 281.

stev je bila vprašanje, ki zadeva vsako žensko, pri tem pa je bila najbolj sporna umetna prekinitve nosečnosti. V letu 1935 je zakon dovoljeval preprečevanje nosečnosti oziroma kontracepcijo, ni pa dovoljeval vsiljive propagande. Državni zdravniki niso smeli dajati navodil za preprečevanje nosečnosti. Prekinitve nosečnosti je dovolila država samo, če je tričlanska komisija ugotovila, da bi nadaljnja nosečnost ali porod ogrožala zdravje ali celo življenje ženske. Vendar je bilo hkrati znano, da so v državi opravili na »stotisoče splavov« brez privoljenja komisije, delali pa so jih zdravniki, babice ali ženske same. Avtorice so nasprotovale razširjenemu mnenju, da ženske želijo splav iz »komodnosti« in pokvarjenosti. Veliko ljudi je takrat že vedelo, da je splav predvsem posledica bede, obupa in sramu, ker je otrok nezakonski, in ker se ženska boji izgubiti službo ali ne more prehraniti sebe in kupa otrok. Poudarile so, da je vsak splav škodljiv, da resno posega v ženino telo in duševnost, mazaški pa ogroža njeno zdravje, povzroča neplodnost ali celo smrt. Ta vednost je spodbudila resno razpravo med zdravniki, laiki in prizadetimi, torej ženskami. V reviji *Eugenika* so začeli objavljati članke o splavu v primerih, ko predvidevajo, da se bo rodil otrok z neozdravljivo telesno ali duševno boleznijo. Zdravniki so menili, da bi morali dovoliti splav v primeru posilstva ali incesta. Odklanjali pa so splav zaradi socialnih indikacij. Vsi zdravniki so priznavali upravičenost evgenske indikacije splava kot dela medicinske indikacije.

Medicina je v razprave o splavu vse bolj posegala in v tridesetih letih 20. stoletja je vzela odločanje docela v svoje roke. Poleg medicine se je v razprave vključilo tudi pravo. Ženske so začele izgubljati nadzor nad pridobivanjem pravic in nad razpravo samo. Zanimivo je poročilo s kongresa medicincev v Beogradu. Razprava je potekala takole:

1. Število splavov, zlasti mazaških, narašča; ljudstvo je treba poučiti o škodljivih posledicah splava in svariti pred njimi; zahtevati je treba čim popolnejšo in daljnosežnejšo zaščito noseče žene, matere in otroka ter družine nasploh; zato naj se obdavčijo »boljši« slojji; dokler

ni zahtevane popolne zaščite matere in otroka, zahteva jugoslovansko zdravniško društvo revizijo členov od 171 do 174 kazenskega zakonika v tem smislu, da se dovoli splav iz evgenskih vzrokov in da se upoštevajo tudi socialno-gospodarski dejavniki; potrebnih je več babic in več bolnišnic, zlasti na deželi; ustanovi naj se centralni urad za zaščito matere in otroka ter družin pri Ministrstvu za socialno politiko in narodno zdravje.

2. Proti delni legalizaciji splava je bil predsednik slovenskega zdravniškega društva, ki je trdil, da bi se dogajale strašne zlorabe, kar 90 % žensk v Jugoslaviji bi imelo pravico do socialne indikacije. Slovenski zdravnik je zavračal splav iz etičnih, verskih in nacionalnih razlogov, ki so bili zanj najbolj pomembni. Ovrigel je tudi trditev, da bi bili otroci v manjših družinah bolj zdravi, in trdil, da je pri revnejših manj splavov kakor pri premožnejših.

3. Proti njemu se je oglasil drug slovenski zdravnik, ki je menil, da je splav dejansko legaliziran, saj pride pred sodnika le manjši odstotek praviloma revnejših žensk. Dvaindevetdeset odstotkov vseh kaznovanih je bilo revnih. Po njegovem bi torej morali prepovedati tudi zdravniški splav, h kateremu se zatekajo bogate ženske. Tudi število splavov se ne bi podvojilo, saj ne bi bilo več mazaških.

4. Kongresniki so menili, da je treba poudariti preprečevanje zanositve oziroma profilakso spočetja.

5. Beograjska zdravnica specialistka je poudarila, da je zaradi napredka medicine umrljivost otrok manjša, zato je potrebno umešno uravnavanje rojstev. Materinstvo je biološka potreba ženske, zato morajo imeti pravico do materinstva tudi neporočene ženske. Noben drug razlog, razen revščine, ni opravičljiv za splav.

6. Pri trajni bolezni pride prav tudi sterilizacija ženske, ki ne vpliva na njeno zdravje, ne ovira njenih telesnih funkcij in je manj nevarna od splavov. Vsi zdravniki na kongresu so menili, da je splav škodljiv in je nosečnost bolje preprečevati na druge načine. Mnogi so priporočali vzdržnost ali upoštevanje naravnega cikla, čemur pa so drugi zdravniki odrekli zanesljivost. Kemična in mehanična zaščitna sredstva so priporočljiva, učinkovita pa so le, če so ljudje o njih poučeni.

V reviji *Ženski svet* so odprli javno razpravo o splavu, pisma pa so objavljali v letniku 1936:

1. Poljska delavka s šestimi otroki je napisala, da mora imeti ženska volčje srce, da lahko stori kaj takega [abortira]. Da delavske in kmečke ženske tega ne bi nikoli storile, bogate pa to delajo iz lagodnosti. Ženska se s tem na silo odpove svoji največji dolžnosti, ki jo je kot mati dolžna Bogu in rodni grudi. Zaščito mater in otrok pa bodo ženske dosegle le, če bodo otroke globoko verno vzgojile.

2. Druga bralka je zapisala, da se časopisne kolone polnijo z razpravami, cerkev daje navodila, zdravniki se prepirajo, samo prizadete nihče nič ne vpraša. Žene delavcev in revnih nameščencev so najbolj poklicane, da o tem spregovorijo. Nihče ne ve, kaj pomeni imeti kup lačnih in nagih otrok, pri tem pa v sebi čutiti »materinsko srečo«. Treba je uzakoniti odpravo plodu, ali pa bodo revne ženske umirale zaradi splavov pri mazačih. Ko bodo o tem odločali zdravniki, naj povprašajo ženske, da ne bo spet takih odločitev, kakršno je predlagal eden izmed zdravnikov, da naj gimnazijko, ki je zanosila, kaznujejo z izključitvijo.

3. Tretje pismo je napisala babica, ki so ji bile znane številne tragične zgodbe družin z več otroki. Ne strinja se s splavom, nujna pa so sredstva za preprečitev nosečnosti. Prodaja teh sredstev bi morala biti strogo nadzorovana in omejena le na alkoholizirane, revne in bolne. Drugače bomo imeli le 1 do 2 otroka na družino, in človeštvo bo trpelo.

4. Bralec je v pismu zagovarjal upravičenost splava le v primeru, če bi bilo s porodom ogroženo življenje zakonske ali nezakonske matere, če so otroci telesno in duševno nerazviti ali »pokvarjeni«. Tisti, ki ne marajo otrok, naj se zaščitijo, saj je danes na voljo veliko sredstev.

5. Ko je neki pravnik na sestanku slovenskih zdravnikov govoril o težkem duševnem pretresu, ki ga vsak nasilen poseg povzroči v najpomembnejšem življenjskem procesu v ženskem organizmu, mu je zdravnica odvrnila, da so tudi hujši pretresi, na primer ta, ki ga doživi ženska ob novici, da je zanosila, pri tem pa ima že 8 otrok, če je dekla ali služkinja, ki je na milost in nemilost prepuščena gospodi ali kmetom, ali pa gimnazijka, ki ji zanositev uniči vse upe za sedanjost in prihodnost.

V pismih si lahko preberemo še tale mnenja:

6. Najbolje bi bilo široke množice poučiti o preprečevanju nosečnosti, ki ne škoduje zdravju. Ženske tega ne bodo zlorabliale, ker

je v njih želja po otrocih pregloboko zakoreninjena. Umetna prekinitev nosečnosti je upravičena pri revnih, posilstvu ali incestu in duševni bolezni. Za omejitev nezakonskih rojstev bi morali imeti strožje zakone, moški bi moral žensko poročiti, če bi ona tako hotela. Starši, ki se ne ozirajo na to, koliko otrok spravijo na svet in jih potem ne morejo spodobno preživeti, so zločinci in brezvestneži, ker otroku namerno škodujejo. Ženska ni stroj za ploditev, je bolj čuteča in premišljena kot moški, zato naj o sebi sama odloča!

7. Zdravniško je potrjeno, da umetni splav slabo vpliva na žensko. Tudi ni res, da se žene iz udobja ali pomanjkanja materinskega čuta branijo otrok. Če bi živele človeka vredno življenje, če bi še vedno lahko opravljale svoj poklic in če bi bil otrokov oče moški, ki bi ga ljubile in se z njimi ne bi poročale zaradi ekonomskih koristi, se otrok ne bi branile. Legalizacija splava je le zdravilo za bolezen, treba je odpravljati vzroke.

8. Zdravniški splav je prav tako nevaren kakor mazaški. Zagovornice splava so mlajše ženske brez otrok, zato je izgovor o stradanju otrok prazen. Narodi so zaradi nizkega števila rojstev že ogroženi. Prizadevati bi si morali za izboljšanje družbenega reda in pravičnejšo razdelitev dobrin in ne za splav. Če ženske zahtevajo volilno pravico, je ne zahtevajo zato, da bi uničile belo raso – to najvišje razvito in nadarjeno skupino – temveč, da bi jo krepile, ne da bi pri tem uničevale druga »plemena«. Manjše število otrok v družini pa tudi ne pomeni, da bodo ti bolje vzgojeni, včasih so še slabše – sploh edinci.

9. Dokler družba tako zelo obsoja noseča dekleta, se bodo te raje odločale za splav kakor za otroka, še sploh nezakonske matere. Najprej je treba omiliti socialno bedo ljudi, potem pa propagirati narod in večji rod, piše pravica z veliko let sodne in odvetniške prakse, ki je odločno za legalizacijo splava iz evgeničnih in socialnih vzrokov. Res je, da je vsak splav zlo in da se bodo vse ženske, ki so res ženske, težko odločile zanj.

10. Dejstvo je, da iz leta v leto več žen abortira in da je splav v posebnem zavodu še najmanj škodljiv. Namen uzakonitve bi moral biti, da legalizirani abortus res izpodrine mazaškega in da se skupno število splavov glede na rojstva začne zmanjševati. Katoliška cerkev v nobenem primeru ni za splav, v čemer je dosledna. Vendar bo vsak zdravnik, tudi katolik, v skrbi za materino življenje opravil splav.

Medicinski in biološki nazor je močnejši od cerkvene prepovedi. Zdravnik v nobenem primeru ne sme pozabiti na svoj poklic in ne sme postavljati svetovnonazorskih prepričanj na prvo mesto.

Razprava, ki je potekala v pismih, se je končala s pismom moškega, ki je zatrdil, da se že zdaj marsikateri splav izvrši proti ženini volji, na moževo zahtevo. Predlagana legalizacija bi razne motive za moževo samovoljo še pomnožila. Zato je treba legalizacijo indikacij za splav resno obravnavati in to zlasti med ženskami, in ne samo med moškimi. Z legalizacijo bi onemogočili zdravnike in mazačke, ki izrabljajo stiske neprostovoljnih pacientk. Vedeti pa moramo, da je edini pravi boj proti splavu večja zaščita matere in otroka. Te pa ne dosežemo z nasveti ženskam, naj se posvetijo predvsem svojemu materinskemu poklicu, temveč jim moramo izvrševanje tega poklica zares omogočiti. Priskrbeti jim moramo potrebno delo in zaslužek, podpreti moramo družine brezposelnih, omogočiti mladim ljudem poroko, vpeljati zakon o minimalnih mezdah, skrajšati delovni čas, ustanavljati posvetovalnice za matere, nove šole, domove, igrišča za otroke. Uveljaviti moramo žensko enakopravnost, zdravstveno osveščenost, vaščani in meščani morajo zdravnikom zaupati, ne pa da se jim izogibajo. Materinstvo ni ženina dolžnost, temveč je njena pravica.

Obsežni zapisi o boju za pravico do splava nam omogočijo, da dobimo pregled, kako se je razvijal govor od skromne, vendar odločne zahteve do vse bolj sofisticiranih argumentov za in proti. Mislimo si lahko, da je bila zahteva po splavu v tistem času nedvomno junaško dejanje, saj so se ženske izpostavljale obsodbam javnosti, ne da bi imele zaveznike ali vsaj zaveznice. Obsodbe so prihajale tako od moških kot od žensk, še najhujše pa so bile cerkvene, saj je moč cerkve segala globoko v strukturo družbe. Katoliki za svoje obsodbe v začetku niso potrebovali posebnih argumentov. Splav je bil kratko malo greh in umor, ženske, ki so ga zahtevale, pa »morilke«, »svi-

nje« in »vlačuge«, obsojene na pravično božjo kazen. Cerkev je zahtevala izločitev teh žensk iz skupnosti, javno jih je obsodila in prepovedala vsak stik z njimi. S podobno mero so ji vračale ženske, ki so opozarjale na protislovja v cerkvenih dejanjih, zlasti na sodelovanje v vojnah in na zagovarjanje smrtne kazni, pa tudi na preganjanje nezakonskih mater in otrok in zatiskanje oči pred tem, da veliko družin živi v skrajni revščini in bedi. Poleg tega je cerkev s celibatom spodbijala lastne argumente. Razlika je pomembna: ženske morajo prevzeti odgovornost za oblike življenja, ki jih zapoveduje katoliška cerkev, cerkev pa se je odgovornosti popolnoma otresla. Posledice nosijo ženske, ne pa cerkveni dostojanstveniki.

Posledice zapovedanega življenja pa so bile težke in brezizhodne. Revščina, bolezn, telesna izčrpanost, beda, prègoni, zaznamovanje in zgodnje smrti so zadevale starše in prav tako otroke iz nižjih slojev, še zlasti pa ženske. Ilegalni splav je namreč povzročal sepso, bolezen in smrt. Temu so se lahko izognile le ženske, ki so bolje opravljene splave lahko plačale z denarjem. Pri ilegalnih splavih so bile ženske kaznovane s posledicami, pri legalnem splavu pa ta kazen odpade. Lahko bi torej rekli, da je nasprotnike pravice do splava motilo prav to, da bi legalni abortus preprečil bolezen ali smrt. Zgovarjanje na dušo komaj spočetega otroka pa je pripraven argument za prepisovanje, kaj je moralno in kaj ni. Da je skrb za življenje nerojenega otroka le pretveza za prepoved splava, dovolj zgovorno pove to, da cerkvi za živorojene ni bilo mar, če so bili nezakonski. To je podoben argument, na kakršnega smo naleteli pri pisanju o prostovoljnih nezakonskih materah, kjer je bila prvič omenjena pravica nerojenega otroka do obeh staršev. Dokler je bil nezakonski otrok breme za žensko in je omogočil cel sistem kaznovanja in nadzorovanja, nihče ni pomislil na dolžnosti očeta. Ko pa so se ženske tega osvobodile in otrok zanje ni bil več breme, je postal oče nepogrešljiva figura v otrokovem življenju. Misel iz enega izmed pisem, da »materin-

stvo ni dolžnost, temveč pravica«, je argument, ki nedvomno seže najgloblje v ozadje problema. K temu bi lahko prišteli le še pravico do upravljanja z lastnim telesom in življenjem, ki so jo posredno izrekli že v prvem zapisu, neposredno pa jo je zapisala Angela Vode v članku iz leta 1932.

Še preden so se razne stroke vključile v normiranje in uravnavanje pravice do splava, so začele ženske razmišljati o kontracepciji, uravnavanju rojstev, izobraževanju o zaščiti, pri čemer so opozorile tudi na to, da porodne bolečine niso nujne, temveč da ženska lahko rodi tudi v anesteziji. Na ta zapis sicer ni bilo odzivov, vendar je prepričanje, da morajo ženske roditi v bolečinah, čutiti še v sodobni ginekologiji. Čeprav zakonsko urejevanje pravice kaže, da je boj žensk obrodil sadove in so imela javna izpostavljanja raznim obsodbam smisel, je mogoče hkrati opaziti, da je katoliška ideologija preniknila v stališča raznih strok, še najbolj medicine. Ženske so nenehno opozarjale, da na odločitve strokovnjakov ne sme vplivati njihov svetovni nazor, hkrati pa so vedele, da so vpliv na urejanje pravice na neki način že izgubile. Za pravilno opravljen splav je bil potreben medicinski poseg, zdravniki pa so si vzeli pravico, da določijo pogoje zanj. Argumenti proti splavu v medicini so izhajali (in še izhajajo) iz etičnih in nacionalnih razlogov. Pri tem so bili etični do potankosti enaki verskim in so se sklicevali na pravico nerojenega otroka, nacionalni pa so izražali skrb za narodovo številčnost, ne pa tudi za kakovost življenja. Za nasprotovanje so izrabili tudi socialne indikacije in pozornost usmerili v njihovo sanacijo, čeprav je bila ta zahteva nedorečena in nejasna. Še najbolj je bil sprejemljiv splav iz evgeničnih razlogov; tak splav namreč zagotavlja kakovost človeške vrste, zato ni nikakršnih težav pri preprečevanju rojstev umsko manj nadarjenih ali alkoholikov in »abnormalnih«, čeprav so to raztegljive kategorije. Komisija je postala arbiter in je odločala o upravičenosti do splava in s tem tudi zamejevala kategorije upravičenih žensk. Splav je postal sprejemljiv tudi v primerih posilstva ali incesta.

Razvoj diskurzov o splavu je hkrati tudi vplival na izboljšanje položaja nezakonskih mater in detomorilk. Kazni za ta dejanja so postale blažje, še zlasti, če so bile nosečnosti posledica posilstva ali incesta. Veliko se govori o kontroli nosečnosti, profilaksi, sterilizaciji, zdravstveni vzgoji žensk, bolnišnicah in socialnih pravicah nosečnic in mater. Ženske so se začele ponovno vključevati v medicinske razprave in so vse močnejše zagovarjale pravico do lastne odločitve za splav. Same so se čutile najbolj kompetentne za odločanje, saj je šlo za njihova telesa in materinstvo, poleg tega pa so zatrjevale, da so povsem zmožne same odločati o sebi. Hkrati pa je prav diskurz o materinstvu splave vedno znova potiskal na obrobje. Eden glavnih argumentov za splav je bil ponovno ženska »naravna nuja« po materinstvu, ki je nekakšen samouravnavajoč mehanizem: Ker žensko narava sama žene v materinstvo, se ne more zgoditi, da bi imela splave iz hladnokrvne preračunljivosti. Po drugi strani je v časopisih tistega časa mogoče prebrati nekaj zapisov o tem, da ženskam iz višjih slojev ne bi smeli dovoliti splava, ker hočejo odpraviti plod iz lagodja. »Naravno nujo« naj bi potemtakem čutile le ženske iz kmečkih in delavskih vrst, ne pa tudi meščanke in izobraženke. Prava narava torej izgine z izobrazbo. Vprašanje lahko zastavimo tudi drugače. Ali je »nuja« res naravna, če jo nekatere ženske čutijo, druge pa ne? To vprašanje je bilo za čas pred drugo svetovno vojno dosti preveč radikalno in si ga niso na glas postavljale niti feministke, ki so ostale neporočene in brez otrok; naletimo pa že v tistem času na razprave o pristnih in nepristnih ženskah, o čemer je pisala Alma Sodnik.

Za raziskavo o tem, kaj je povzročilo uvajanje medicinskega diskurza v razprave o ženskah, pa je pomembno, da je beograjska zdravnica izrekla trditev, da je materinstvo *biološka potreba ženske*, kar je bila podlaga za zahtevo, da morajo imeti pravico do materinstva tudi neporočene ženske. Diskurz o ženski naravi je tako dokončno postal diskurz o njeni biologiji, ki ga je uspešno začela razvijati medicina. Abstraktni pojem

narave, ki so ga po potrebi zapolnjevali z različnimi vsebinami – nekatere med njimi so bile tudi pozitivne –, je postal neizpodbitno, čeprav nikoli dokazano dejstvo. Za dokazovanje tudi ni bilo nikakršne potrebe. Biologija je prevzela najbolj stereotipno delitev na moško in žensko naravo, na njeno telo in njegov um, na njeno srce in njegov razum, pa še na njeno materinskost in njegovo seksualnost. Binarno kodo razlik med spoloma je do konca zakoličil diskurz o ženski biologiji. V enem od člankov so ženske zapisale, da je znanost, zlasti medicinska, povzročila veliko zmot, ker je odločala o vprašanih, ki so npravna, socialna, kulturna in filozofska, ne pa zgolj medicinska.¹¹⁴

Celibat

Z razpravami o naravi, biologiji in bistvu ženske je povezana tudi tema o celibatu. Odprle so jo učiteljice, za katere je bil celibat predpisan. »Celibat je pravo nasilje nad najmočnejšimi in najelementarnejšimi zahtevami človeškega bistva in prava«, je zapisala učiteljica v reviji *Slovenka*.¹¹⁵ Članek je odgovor na trditve, ki jih je zapisal učitelj v članku »Učiteljica in javnost«, ki ga je objavila revija *Slovenski učitelj*. Pisec je hotel učiteljice prepričati, da morajo vse osebne potrebe podrediti idealom učiteljevanja. Učiteljske dolžnosti nimajo v sebi nič zemeljskega, temveč le nadnaravno in angelsko. Učiteljica pa mu je odgovarila, da lahko ravna v skladu s tem, če to verjame, nihče pa tega ne more zahtevati od celotnega stanu, in sicer posvetnega, ne redovniškega. Od učiteljic lahko zahtevajo, da izpolnjujejo poklicne dolžnosti, ne morejo pa od njih zahtevati, da se odpovejo svoji osebni sreči in individualnim željam. To je pravica vsakega človeka in temeljna pravica je tudi ljubezen

¹¹⁴ *Slovenka*, št. 14, 1899, str. 332.

¹¹⁵ *Slovenka*, št. 7, 1900, str. 155.

med možem in ženo. Pisec članka je poskusil učiteljice utišati tako, da je prepoved govora o celibatu povezal s spodobnostjo. Avtorica mu je pojasnila, da se zavzema le za:

tisto čisto ljubezen med enim možem in eno ženo, in ne med moškimi in ženskami. In taki ljubezni zakon po katoliškem obredu ne more škoditi. Zbuditi pa take ljubezni ne more sam obred, zato naj vsak premisli o svojih čustvih, da ne bi zakon profaniral ali degradiral v prostitucijo. Toliko, da preprečim nesoglasja.¹¹⁶

»Pisec govori o zakonski zvezi konec 19. stoletja kot o nemčem pokvarjenem, blati jo in obsoja,« je nadaljevala učiteljica. Ali potemtakem katoliška cerkev podpira nekaj nekrščanskega, nečistega in grešnega, ko je vpeljala zakramentalni zakon? O materinstvu pisec pravi, da je pravo le takrat, ko ima korenine v plemenitejšem delu človeške narave, v umu, telesno materinstvo je zanj le slabša polovica pravega materinstva:

Višje materinstvo je tisto, ki je spočeto v dnu duše, ki veže srce z nevidno vezjo nadčutne ljubezni, tisto materinstvo, ki izliva blažilno moč uka in vzgoje brez sebičnosti, brez vsakega čutnega giba, v srca izročene si mladine.¹¹⁷

Učiteljica se strinja, da je vez med materjo in otrokom res sveta, vendar ima telesni izvor. Ta telesna ljubezen je prepojena s čutnostjo in ni čisto duševna, ni čisto nesebična. Učitelj tudi trdi, da pravi vzgoji lahko škodi, če:

ne najde v veri višjih vzgibov in nadnaravne podpore. Zato je idealno učiteljičino materinstvo, ki ne išče nič svojega, ki samo daje in nič ne jemlje, ki tudi ne pričakuje drugega plačila, razen plačila dobrodelnosti in plemenite ljubezni do bližnjega. S tem idealnim delovanjem, h kateremu so poklicane učiteljice, se da najlepše združiti najčistejši cvet ženskega bitja, in sicer njeno devištvo. Le deviško srce in čista duša lahko gobjita najvišja čustva. To je katoliško naziranje.¹¹⁸

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ *Ibid.*

Učiteljja je našla v kolegovem pisanju polno protislovij in fraz. Iz izkušnje ve, da se učiteljica nikoli ne more povzdigniti nad subjektivno čustvovanje. V vsakdanji praksi je malo prostora za nadnaravno ljubezen do otrok. Učitelji morajo biti predvsem nepristranski in do vseh pravični, pa prav nič vzvišeni. Noseče ženske vidijo otroci vsak dan doma ali na cesti, s tem se ugled poklica ne more zmanjšati. Poleg tega nosečnost ni nekaj nečistega in blatnega, kar bi otroke kvarilo. Izkušnja lastne družine bi učiteljici pomagala pri učiteljevanju. Celibat je upravičen le takrat, kadar si ga človek sam naloži, celibat učiteljic pa ima namen ženske odvrniti od tega poklica. Zaradi strahu pred izgubo službe si ne upajo družiti se z drugimi ljudmi, biti sproščene in svobodne. Najpogosteje so izolirane in osamljene.

Naslednji članek o celibatu je bil objavljen dve leti pozneje.¹¹⁹ Avtorica pravi, da je celibat učiteljic neprostoVOLjna samkost. Če se učiteljice poročijo, izgubijo službo. Celibat naj bi onemogočil, da bi bile učiteljice konkurenca moškim učiteljem, za to pa so izrabili »najsilnejšo in najimenitnejšo silo v človeku – spolni nagon, da jo ukrotijo«. Vendar pa so znani primeri, da ženske učiteljujejo kljub poroki in materinstvu. Mlade učiteljice pogosto pošljejo v zapuščene kraje, kjer nimajo ne družbe, ne duševne opore in ne razvedrila. Če gredo na družabna srečanja, jih druge ženske doživljajo kot konkurenco, saj so ta srečanja namenjena iskanju moža. Učiteljica tako za moške postaja le predmet kratkočasje. Če pa se zaljubi in si dobi partnerja, je takoj ogenj v strehi in jo premestijo v drug kraj. Celibat je nepravična institucija, ki je protinaravna in ima prav nasprotno učinke od zelenih. Poročene učiteljice bi bile namreč zadovoljne, otroke bi učile hrepenenja, ljubezni do življenja in radosti. Spolni nagon bi našel:

svoje očiščenje in notranje posvečenje. Še boljši, višji vzrok za boj proti

¹¹⁹ *Slovenka*, št. 4, 1902, str. 97–100.

celibatu je dejstvo, da gre za omejevanje človeške svobode in uvajanje suženjstva. Pravijo namreč, da je noseča učiteljica pohujšanje za učence in sicer v estetsko-moralnem smislu. To je farizejstvo, saj vidijo otroci doma svoje noseče matere in sestre.¹²⁰

Problem naj bi tudi bil, kako urediti učiteljevanje v času, ko mora po porodu učiteljica ostati z otrokom. Nič drugače kot pri vsaki bolezni z dopustom. Teh dopustov ne bo preveč, saj se ne bo vsaka poročila in ne bo vsaka imela otroka. Tudi pravici do dojenja bi bilo mogoče zadostiti. Za oskrbovanje otrok ni ovir, ker obstajajo dojilje in pestunje. Prav tako bo lahko sodelovala pri vzgoji svojih otrok od drugega do štirinajstega leta, saj tudi ženske, ki so doma, niso ves čas s svojimi otroki.

S poroko izgubijo učiteljice vse pravice, tudi pravico do pokojnine. Ponekod kljub temu poučujejo naprej, nadaljuje avtorica. Taki ukrepi so krivični tudi do moških, ki morajo v vsakem primeru preživljati žensko. Pogosto za to nimajo niti telesnih niti duševnih moči. Tako se morajo učiteljice odločati med ljubeznijo in negotovim položajem. Vsaka učiteljica bi morala imeti pravico, da se sama odloči, ali bo zaradi družine pustila službo ali ne. Tudi nosečnost je prazen izgovor, saj otroci doma vidijo svoje noseče matere. To jih ne pokvari, ne jemlje jim spoštovanja. Učiteljica tudi ne bi puščala otroka samega, saj bi ga lahko pazil mož. Za očeta ni sramota, vzeti otroka v roke, »počediti ga in potolažiti«. Tako delo ne sme biti nikomur v sramoto. Če pa bi imela službo oba, bi najeli žensko, ki bi pazila otroka in opravljala gospodinjske posle. Tako bi imela poročena učiteljica še bolj mirno življenje kot neporočena. Z možem bi se lahko v prostem času razvedrila. Če je tako življenje z varuhinjo in služkinjo dovoljeno nekaterim slojem, zakaj ne bi bilo tudi drugim.¹²¹

Trideset let pozneje beremo podobne argumente v *Ženskem*

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ *Slovenka*, št. 8-9, 1902, str. 224.

svetu.¹²² Celibat je takrat veljal tudi za zasebne in javne uradnice. V *Slovenskem narodu* so izpeljali anketo »Za celibat uradnic in proti«. Mnenja so bila, da je noseča učiteljica pohujšanje za otroke; poročena žena ne spada v službo, njeno delo je doma; dvema gospodarjema ni mogoče služiti, kjer je žena v službi, trpi dom ali pa služba. Očitali so jim zlasti porodniški dopust, čeprav le dva meseca za vsakega otroka. Neki zdravnik piše, da bi tista dva meseca država morala dati plačano porodniško. Če tega ne zmore, naj da manj denarja ali celo nič, vendar naj ne uvaja celibata. Tudi zgražanje nad nosečnostjo v šoli, ki ga izrekajo nekatere gospe, je neprimerno, naj raje svoje otroke učijo spoštovanja do materinstva. Številni so v skrbeh glede vzgoje otrok tistih žensk, ki so v službah. Obsojajo varstvo otrok, ki ga opravljajo služkinje, kar pa je čisto navaden predsodek. Ker ni dovolj služb, naj bi delal samo en družinski član, vendar brezposelnost ni nastala zaradi zaposlitve žensk. Poleg tega so plače tako nizke, da številne družine z eno samo plačo ne morejo preživeti. Zahtevati celibat od žene, ki jo materialna ali duševna potreba sili v poklicno delo, je absurdno in protinaravno. Poklic ne more biti nadomestilo za zakonsko življenje in materinstvo. To, kar velja za naravno za moža, mora družba brezpogojno priznati tudi ženi, konča avtorica članka.

Po dolgih letih se je leta 1932 v *Ženskem svetu* oglasila Elvira Dolinarjeva-Danica.¹²³ Ko je mislila, da je tema o celibatu že usahnila, se je spet začelo govoriti o njem. Občni zbor nekega društva je izdal resolucijo, ki je v pogojih nove šole in po vseh šolskih prenovah izraz »starokopitnosti in konservativizma«. Resolucija prepoveduje zaposlovanje učiteljic, ki so poročene in njihovi možje niso državni uradniki. Te učiteljice naj bi odpustili. Tak predlog je bil za Danico nesprejemljiv, ker je bil očitno usmerjen proti ženskim učiteljicam. Prizadel bi starejše

---

¹²² *Ženski svet*, št. 2, 1930, str. 50.

¹²³ *Ženski svet*, št. 10, 1932, str. 296.

ženske in tiste, ki so živele v slabših razmerah. Sklep je egoističen tudi zato, ker so s tem uradniki svoj status zavarovali, saj sta v teh družinah lahko dve plači. Naj reducirajo plače učiteljem, katerih žene zaslužijo, če je že treba kaj reducirati. Če pridejo do takih sklepov moški, je to še razumljivo, da pa pridejo ženske, je pa nerazumljivo. »Ali slovenska ženska res ne more spregledati? Svet se danes drugače vrti kot v dobi zasanjanega romantizma, ko je bila ženska samo čuvajka domačega ognjišča,« je končala svoj zapis Danica.

Leta 1938 je bil uzakonjen delni celibat učiteljic, ki je bil prav tako obremenjujoč, vendar so ga zagovarjale tudi nekatere učiteljice, ker so bile primorane nadomeščati bolne učiteljice ali tiste na porodniški.¹²⁴ Pri reševanju tega vprašanja so se pokazale med učiteljicami velike razlike. Nekatere so ugotovile, da se problem celibata ne bo premaknil z mrtve točke toliko časa, dokler ženske same ne bodo enotne v svojih zahtevah. Predlagale so, naj ženska pusti službo, če ima moški več plače. Takemu predlogu so druge učiteljice nasprotovale:

Saj ne delamo le za denar, moškimi želimo stati ob strani v vsem kulturnem, gospodarskem in socialnem življenju in dogajanju. Potrjujemo tudi trditev, da študiramo le zato, da si najdemo začasno streho nad glavo in najdemo moža. Poklic ni le izhod v sili, temveč notranja potreba. S tem pokažemo popolno pomanjkanje samoza vesti in čuta odgovornosti. Z razkoli smo se same onemogočile znotraj poklica. Ne smemo se odpovedati ali celo opravičevati, ker želimo kljub poroki še vedno delati v poklicu. Pri nas pa nekatere učiteljice škodoželjno kažejo na druge uradnice, naj tudi njim uvedejo celibat, in se ne zavedajo svojih ženskih pravic. Morale bi zahtevati odpravo celibata, ker je protinaraven in krivičen, in zase zahtevati popolno pravico do dela in do svobode pri izbiri poklica.¹²⁵

Zahteva po odpravi celibata je bila v bistvu zahteva po pravi-

¹²⁴ *Ženski svet*, št. 2, 1938, str. 37.

¹²⁵ *Ženski svet*, št. 1, 1939, str. 15.

ci do seksualnosti, ki so jo ženske prvič postavile neposredno, brez posebnega zavijanja v besede zahtevane sramežljivosti. Spolni nagon je elementaren in močan, so zapisale, zato je protinaravno, da bi ga zatirali, zahteva po celibatu je namenjena krotitvi nagona in s tem nadzoru žensk. Žensko oddaljuje od druženja in javnega življenja, ker jo vidijo kot potencialno konkurentko, celibat pa se krši na skrivaj, kar daje moč moškim. Tema sama je zahtevala govor o telesu, nosečnosti, spolnem nagonu, porodu, zunajzakonskih partnerstvih, omejevanju človekove svobode in suženjstvu, estetiki nosečega telesa, varnosti in pravicah, kakršna je, na primer, nadomestilo v času porodniškega dopusta. Sintagma »čuvajka domačega ognjišča« kot odsev »zasanjanega romantizma«, ki jo uporabi Danica, dobro ilustrira položaj ženske v zgodovini. Abstraktna vloga učiteljice kot nečesa nadnaravnega, angelskega, nezemeljskega, povezanega z nadčutno ljubeznijo, ki jo zmore le deviško srce, je podobna abstraktnemu »pravemu« materinstvu. Vendar je tako zemeljsko materinstvo kakor zemeljsko učiteljjevanje nekaj povsem drugega, nečistega, grešnega, še zlasti, če je povezano s seksualnostjo. Kot so ugotovile tudi avtorice povzetih člankov, je tako pisanje navadno blebetanje, nizanje besed, ki skupaj niso smiselne, temveč protislovne in nelogične. Za pisanjem se skrivajo povsem jasni zemeljski motivi, in sicer odvrčanje žensk od poklica učiteljice, krotenje teles s prepovedjo seksualnosti, zmanjševanje potrebe po socialnih pravicah in izolacija, vse to pa se dogaja v imenu javne morale. Taki motivi se dobro pokažejo v argumentu, da ženske ne bodo mogle služiti dvema gospodarjema z enako predanostjo. Krotka telesa morajo služiti enemu samemu gospodarju.

Podobno piše U. R. Heinemann¹²⁶, ko govori o celibatu katoliških duhovnikov. Celotna ekonomija uvajanja celibata je

---

¹²⁶ Cf.: Heinemann, *op. cit.*, str. 102-120.

zagotavljala vse večji nadzor nad duhovniki. Najprej je cerkev uveljavila prepoved poročanja duhovnikov in hkrati vpeljala edino veljavno, javno katoliško poroko. Z drugim ukrepom je duhovnike zaprla v samostane, ki omogočajo popoln nadzor. Tiste duhovnike, ki so živeli zunaj samostanov, so redno obiskovali in sumljive stalno nadzirali. Celibat je poleg seksualnosti prepovedoval tudi poroko, kar je bil eden od razlogov za številne nezakonske otroke in matere, ki so jih preganjali zaradi greha njihovih očetov. Tudi za sklenjeno zakonsko zvezo z duhovnikom so bolj kot duhovnike kaznovali njihove žene. V cerkvah so jih med javnimi obredi strigli¹²⁷ in jih zmerjali z vlačugami, priležnicami in prešušnicami.

Celibat je orodje za vzdrževanje ločnice med umom in telesom in hkrati med moškimi in ženskami. Učiteljico je bilo treba predstaviti kot nespolno bitje, ker je bilo mogoče le tako vzdrževati prepričanje o ženski naravnosti in telesnosti ter moški kulturnosti in intelektualnosti. Nadspolni moški in ženske, zavezani celibatu, so bili tudi ostro ločeni od večine, ki je spolnost lahko prakticirala. Seksualna vzdržnost je bila namreč najvišji duhovni ideal, ki ga je postavljala katoliška cerkev. Tako je zagotavljala neomajno avtoriteto tistih, ki so živeli v celibatu, postali so sloj nedotakljivih moralnih avtoritet, ki svojega razuma niso kontaminirali s telesnimi potrebami, zato je bil njihov um čist in razsoden v vsakem trenutku. Takemu umu je treba brezpogojno verjeti in ne dvomiti o njem. Kar koli reče duhovnik, zavezan celibatu, postane absolutna resnica. Nadspolnost naj bi imela podoben pomen tudi v šoli, absolutno avtoriteto torej. Pri tem je zanimivo, kako je prvotna ločnica med ženskami in moškimi, ki kaže na močno hierarhijo znotraj cerkve, postala ločnica med učiteljicami in učitelji kot prenašalci znanj in drugimi ljudmi. Pomeni se torej spreminjajo glede na potrebe in niso absolutni. Cerkev je – ločeno od prvot-

---

¹²⁷ *Ibid.*, str. 111.

nega pomena – celibat vpeljala za konkretne potrebe nekega trenutka, potem pa je vedno bolj postajal orodje ekonomske in socialne politike.

Zakonska zveza

Poroke iz koristi so sklepali še v 20. stoletju, vendar se je družbeno ozračje začelo počasi spreminjati in take poroke so vedno bolj obsojali tudi v katoliški cerkvi. Vendar si cerkev s svobodno izbiro partnerja, ki jo narekuje »resnična« ljuubezen, ni predstavljala enakopravnega položaja obeh zakoncev. Najboljši zakon je tisti, ki ga devica sklene z Jezusom:¹²⁸

Ko delajo mlade redovnice svoje obljube, kako lepo, kako do solz ganljivo molijo in pojejo, ker se poročajo in zaročajo s svojim božjim Ženinom. Devica se vda in izroči Jezusu in se veže z njim za vedno in večno. Če mu je le ona zvesta, on ji ni nikoli nezvest! [...] Če svoj ledik stan tako »štema«, naj ga pa ima! Tralalalalom, veselo je moje srce! Če je vesela brez ženina, brez moža, pustimo ji to veselje! Bodimo še mi veseli, da je ona s tem zadovoljna! [...] Ena sreča, če dobiš ženina, – morebiti deset sreč, če ga ne! [...] Pa veste, kaj take, ki ostanete neporočene – poleg tega, da svoj ledik stan »štimate« – še naredite? Tudi ve si izberite Jezusa za ženina!

Kalan je svojo knjigo nasvetov dekletom¹²⁹ napisal v času, ko je bilo žensko gibanje na Slovenskem v polnem razmahu in so ženske začele pridobivati številne pravice, navsezadnje tudi delno pravico do splava pri posilstvih in incestu. Pri prebiranju njegovih nasvetov se zdi, kot da bi živel v nekem drugem svetu, vendar so taka pisanja bržkone našla svoje občinstvo na deželi, kjer so se oblike življenja in mentalitete bistveno razlikovale od mestnih okolij. Kalan nadaljuje takole:

Koliko je zakonskih žena, ki bi desetkrat, stokrat rade vzele nazaj

¹²⁸ Cf.: Kalan, *op. cit.*, str. 50–60.

¹²⁹ Napisal je tudi fantovsko različico, ki jo je naslovil »Fantič, le gor vstan!«

zakonski jarem, ko bi se dalo, in neomožene ostale! Zakonski stan ima seveda svoje prijetnosti, pa tudi svoje grenkosti. In večkrat je grenkosti več kakor pa sladkosti. Če je mož neroden, pijanec ali pa surovež, sitnež, če so otroci nepokorni, pokvarjeni, kaka pokora za ženo, za mater! [...] Večkrat starši kar sami prej vedo, katerega bo, ali katerega naj bi vzela njih hči. Tudi to je dobro, morebiti še najboljše, seveda, če sta tudi fant in dekle s tem zadovoljna. Brez njiju pa ne gre, da bi starši barantali za svoje otroke v taki zadevi, kjer gre za njihovo srečo, kot da bi barantali za vole in krave. Tisti, ki bo zakonski jarem nosil, tisti in noben drug ima zadnjo besedo. Napaka je, da starši še bolj, kot ženin in nevesta, gledajo na premoženje. Naj ju ne zbliža to, koliko ima, temveč kakšen je. Ko pa se odločita za zakon, mora dekle paziti nase in če ženina res ljubi, tudi njega mora vsakega greha varovati. Venec na glavi pri poroki lahko nosiš le, če si ohranila devišvo, čistost in nedolžnost.¹³⁰

V času, ko je izšla Kalanova knjiga *Slovensko dekle*, so potekale javne razprave o pravici do splava, enakih zakonskih pravicah, spremembah statusa nezakonskih otrok in mater in o drugih pomembnih temah, ki so zgornje pisanje že zdavnaj presegle. Dvojna merila za moške in ženske so bila razkrinkana že na začetku 20. stoletja oziroma že v drugi polovici prejšnjega. V tem času je izhajalo več ženskih revij, ustanovljena je bila že Belo-Modra knjižnica, vse publikacije po vrsti pa tako ali drugače govorijo o enakih pravicah moških in žensk. Angela Piskernik¹³¹ je opozorila na dvojno moralo: Kakor so za žensko poniževalna dvojna merila pri plači,¹³² so zanjo poniževalna tudi dvojna merila v zakonu. Ženska ne sme več prenašati pomanjkanja spoštovanja, kar je takrat, ko ji mož ne vrača zvestobe z zvestobo in vedno takrat, ko je možu nekaj

---

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Slovenka*, št. 7-12, 1919, str. 126.

¹³² Učiteljice in druge javne uslužbenke so dobivale 80 % plače svojih moških kolegov z izgovorom, da moški potrebujejo več denarja, ker morajo vzdrževati družino, imajo pa tudi večje potrebe, kot na primer tobak ali pa zapitki v kavarnah.

dovoljeno, kar pri njej velja za greh. Podobno je z družinskim pravom, ki daje prednost možu kot nekakšnemu ženinemu varuhū. On odloča, žena pa mora te odločitve spoštovati. Seveda pa te zahteve ne pomenijo zahteve po svobodni ljubezni ali uvedbe »prostega razmerja«, poudari avtorica. Take ideje so nesprejemljive. S spremembo zakonskega prava je treba zagotoviti popolno enakopravnost med možem in ženo.

V *Ženskem svetu*¹³³ so objavili članek »Žena in zakon«, ki pravi, da:

živimo v dobi, ko se je žena prebudila iz spanja sto- in stoletne sužnosti. Minili so časi, ko je bila žena kolo, vrteče se le po moževem ukazu, odvisna, neodločujoča, teptana v svojih naravnih pravicah. Zgodovina žene nam pripoveduje o ponižanju, izkoriščanju in usužnjevanju s strani moža. Le redke so se znale uveljaviti v teku stoletij.

To se je spremenilo, nadaljuje avtorica. Ženske ne zadovoljujejo več le dom, gospodinjstvo in otrok, temveč hoče delovati širše. Samozavestno stopa izza domačega ognjišča v svet in zahteva zase delež, ki ji pripada. Ženske niso začele gibanja za svoje pravice, ker bi si želele raja na zemlji, svobodne ljubezni in neodvisnosti, vzroki za to so globlji, in sicer se skrivajo v tem, da jih njihovi možje ponižujejo, omalovažujejo in izkoriščajo. Povsod v javnosti vidimo samo moške, ženske niso nikoli niti omenjene, čeprav je njihov delež v javnosti podoben moškemu.

Govor o ženski osvoboditvi pa se v istem članku popolnoma spremeni, ko začne avtorica govoriti o zakonu. V pisanje se vrine klasična podoba ženske, tako kritizirana v prvem delu članka. Avtorica pravi, da je dober zakon tisti, v katerega stopita zaradi ljubezni dva človeka, ki se ujemata telesno in duševno. Tak zakon je steber morale in nrvnosti. Ženska naj za tako srečo prinese v zakon dobro srce, pridne roke, razum,

---

¹³³ *Ženski svet*, št. 8, 1927, str. 245.

modrost in poezijo. Ženska naj bo možu v zakonu žena, ljubica in prijateljica, v skupnem domu gospodinja in vzgojiteljica ter mati otroku. Vsa čustvenost pripada možu. Zanj mora biti popolna. Njena notranjost – srce in bistvo duše – in njena zunanost – postava, hoja, govorica, obleka – naj tvorita harmonično celoto. Žena naj ne prekorači meje estetike, da ne zaide v perversnost. Mož ji bo zvest, če mu bo ostala vse življenje idealna ljubica. Ne sme mu odrekati »telesnega zблиžanja«, ki je naravna potreba in zagotavlja potomstvo. Hkrati pa ženska ne sme omadeževati svoje duše z nezmernostjo in ne kvariti svojega telesa s spolno razuzdanostjo. Možu mora stalno stati ob strani, njemu se mora prilagoditi v »mišljenju in stremljenju«¹³⁴.

Težko bi odgovorili na vprašanje, čemu uvod v članek, ki je v drugem delu čista propaganda za zakon, podrejen verskim načelom. Lahko ga jemljemo kot odziv na vse pogostejše pozive k spremenjeni vlogi ženske, ki jih najdemo v večini drugih zapisov v ženskih revijah. Te zahteve pa povzročajo krizo klasičnega zakona, o kateri je prav tako več zapisov.

O položaju proletark v zakonu je neka druga avtorica¹³⁵ zatrdila, da so še zlasti v težkem položaju tiste, ki so poročene. Živijo brez pravic, pogosto jim umirajo otroci ob rojstvu ali kmalu po njem. Veliko je tudi naravnih abortusov. Družinsko življenje je zaradi eksistenčnega boja nesrečno. Proletarske deklice pričnejo delati že pri desetih ali dvanajstih letih. Številne matere postanejo invalidne. Sramežljivo in tiho trpe dolga leta zaradi nezadostne oskrbe in pomoči pri porodu, toda o tem se javno ne govori. Moški so si ustanovili zavarovalnice za primere nezgod, matere pa nimajo pomoči, ko si kvarijo zdravje z rojevanjem novih delavcev in vojakov.¹³⁶ Številne

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ *Slovenka*, št. 11, 1901, str. 285–287.

¹³⁶ *Ženski list*, št. 1, 1925, str. 2.

matere brez vsakršnih pravic in zaščite doživljajo nasilje, pretepajo jih in mučijo.

Govor o zakonu je odprl celo vrsto izhodišč, ki so bila za življenje žensk ključnega pomena. Iz Kalanovega zapisa povsem jasno izhaja, da so cerkveni predstavniki vedeli, kakšen je status žensk v zakonu in kaj v njem doživljajo. Zavedali so se nasilja, revščine in drugih učinkov zakonov, ki so jih oblikovali in vzdrževali sami, vendar so edino rešitev za ženske videli v samostanskem življenju. Vse drugo je del bremena, ki ga ženske kratko malo morajo nositi zaradi svoje telesnosti in mesenosti. Ravno ta stališča cerkve so onemogočala spremembe in jemala moč argumentom, ki jih beremo v drugih zapisih. Še posebno pomembno je pozivanje k spoštovanju in dostojanstvu, ki se ponavlja v večini člankov. Z dvojno moralo in s pravnim skrbništvom moža nad ženo ženske doživljajo ponižanja, ki jim jemljejo dostojanstvo in jih postavljajo v suženjski položaj, je zapisano v prenekaterem članku. Še posebno močno se tak položaj kaže v primerih nasilja.

Domače nasilje

Pretepanje in druge oblike domačega nasilja dolgo časa niso bili tematizirani. Ko so o pretepanju spregovorili, so ga povezali zlasti z ženskami, ki živijo na dnu družbene lestvice, in z alkoholizmom moških. Nasilje nad služkinjami ali kmečkimi deklami in slabo ravnanje z njimi je bilo problem, o katerem beremo vse do druge vojne. Ne prve in ne druge niso imele zagovornikov, ki bi jim pomagali pri urejanju njihovega položaja. Javnost nasilja načeloma ni odobraval, v vsakdanjem življenju pa se je pokazalo, da je bilo slabo ravnanje dokaj splošno razširjeno, in da so ga tolerirali. Tako lahko najdemo v *Novicah*¹³⁷ poročilo o kmetu, ki je pustil spat deklo na pod-

¹³⁷ *Novice*, 1849, str. 71.

strešju, kjer je zmrznila. Globlje v problematiko časopis ni posegal, prav narobe, nasilje je povezoval z neprimernim vedenjem žensk. Bleiweis je napisal:

Svet ženam, kadar mož razgraja: vzamejo naj vodo v usta ter jo drže, dokler je mož hud, da ne bodo mogle jezicati.¹³⁸

Značilno je, da so za nasilje uporabljali blažilne besede. »Razgrajanje« in »hudost« sta bila nadomestna izraza za pretepanje in razbijanje. Na nasilje so občasno opozarjali tudi duhovniki v cerkvenih pridigah. Recept za zmanjšanje nasilja je bil nadvse preprost, mož naj opusti pijačo in preneha z grobostmi, ženske pa naj bodo pokorne in ne vrtijo jezikov, s čimer razdražijo moža.¹³⁹

O problemu izvemo nekaj več šele po ustanovitvi časopisa *Slovenka*, v katerem so na prelomu stoletja začeli objavljati prve članke o nasilju nad služkinjami in njihovem trpljenju, pa o šestnajsturnem delovnem dnevu in velikih telesnih naporih, ki jih je pogosto spremljalo tudi fizično nasilje gospodinje in gospodarja. Ivanka Anžič, ki je odprla to temo v prvi številki iz leta 1900, je spregovorila o odgovornosti, ki jo ima gospodinja za življenje poslov, takoj ko jih dobi v hišo. Od njih ne more samo zahtevati dela, temveč jih mora tega dela s prijaznostjo in potrpežljivostjo naučiti. V članku poroča o velikem številu samomorov med služkinjami in jih pripisuje zlasti nasilju oziroma slabemu ravnanju.¹⁴⁰ Položaj služkinj primerja z novodobnim suženjstvom, saj imajo v številnih hišah posle za svojo lastnino, s katero delajo, kar hočejo. Opozarja, da služkinje jedo stoje, z njimi nesramno govorijo, na njihov račun zbijajo šale in jim govorijo obscenosti. Pogosto služkinje bežijo ob vsaki priložnosti iz hiše tudi zato, ker nimajo intimnega prostora zase, kjer bi se spočile. Zapiše, da policija ne ukrepa ustre-

¹³⁸ *Novice*, 1844, str. 112.

¹³⁹ Cf.: Lenard, op. 81, str. 99–105.

¹⁴⁰ *Slovenka*, št. 2, 1900, str. 44.

zno v teh primerih, in se sprašuje, ali je javnost zadovoljna s takim ravnanjem.¹⁴¹ V isti številki je objavljen tudi članek o mučenju otrok, ki so žrtve svojih »poživljenih« staršev in ki opozorja na huda telesna mučenja, zanemarjenost in otroško delo.

Istega leta je Zofka Kveder izdala *Misterij žene*, ki je imel velik odmev, malo podpore in številne nasprotnike. Je knjiga o ženskem trpljenju, krivicah in bolečini. Govori o nezakon-skih materah, o želeni in neželeni nosečnosti, o samomorih, zgaranih starkah, o domačem nasilju, ljubezni in spolnosti. Zaradi njene odprtosti in neposrednosti je marsikdo v tistem času ni mogel prenesti. Očitali so ji zlasti neposrednost v opi-sovanju in pretiravanje. V *Slovenskem narodu* so objavili nekaj kritik, še več pa so jih zavrnil, ker se niso strinjale s časopiso-vo obsojajočo oceno. Očitali so ji, da vidi moške kot »smešne bestije in brutalne egoiste«, ženske pa kot mučenice, poseb-ljeno požrtvovalnost. Govekar se v istem časopisu norčuje iz avtorice in ji očita predvsem emancipacijske težnje, zgodbe pa »razburijo živce in obrnejo želodec«¹⁴². V Slovenskem listu so jih imenovali »bedaste in orgije noči ali noč spola«¹⁴³. Druge katoliške kritike so merile predvsem na moralno sprijenost porajajočega se liberalizma, ki je kriv za položaj ženske, kakršnega odkriva »Zofka«, in so pri tem obsodile tudi njeno pisanje, ker da je »frivolno in grdo«. Nekatero ženske so ji oči-tale, da je razkrila skrivnost, ki je prej po nenapisani konven-ciji ostajala za zidovi družinskega doma in je bila del družinske intimnosti. Karla Ponikvar ji je očitala, da je s svojo mlado¹⁴⁴ dekliško roko strgala »temno zagrinjalo noči«¹⁴⁵. Nasilje ni bilo

---

¹⁴¹ Položaj služkinj postane predmet javnega govora šele z ustanovitvijo Zveze služkinj, ki je delovala znotraj Krekove prosvete.

¹⁴² Marja Boršnik, Eleonora Kernc, *Izbrano delo Zofke Kvedrove*, Belo-Mo-dra knjižnica, Ljubljana, 1940, str. 3.

¹⁴³ *Ibid.*, str. 4.

¹⁴⁴ Zofka Kveder je izdala *Misterij žene*, ko je bila stara dvaindvajset let.

¹⁴⁵ Ponikvarjeva nadaljuje: »Vsebinska je tako 'kosmata', da ne sme vsako

tema, ki bi jo bilo dovoljeno izgovoriti naglas, kaj šele, da bi o njej pisali v javnosti. Priznanje so Kvedrovi izrekli le *Rdeči prapor* in *Slovenka* ter kritike v nekaterih nemških in hrvaških časopisih. Knjiga ali posamezne zgodbe so bile namreč objavljene v različnih časopisih. Cankar je v pismu o knjigi zapisal:

da je Zofkina posebnost to, da je zapustila izhojeno pot; ona je sama svoja. [...] Njene slike niso kopije del, ustvarjenih od moških umetnikov; gledala je s svojimi očmi, ne skozi naočnike, patentirane od naše ničvredne tradicije. In to je njena tragična krivda.¹⁴⁶

Vsekakor je knjiga dodobra pretresla slovensko intelektualno in duhovno sceno tistega časa, Zofko Kveder pa postavila v sam vrh ženskega gibanja. Na sliki, ki je objavljena na začetku knjige, je Zofka v moški obleki in s kravato. S svojo drznostjo, upornostjo in nepopustljivostjo je odprla tabuizirane teme, za katere je veljala popolna »prepoved« javnega tematiziranja.

Ko je *Slovenka* prenehala izhajati, je tudi tema o nasilju za nekaj časa poniknila in je bila navzoča le v različnih literarnih delih, vendar v bolj mili obliki. O nasilju je začel znova pisati *Ženski svet*, ki je nasilje nad ženskami in otroki povezoval z alkoholizmom. V prvem letniku lahko preberemo:

Družine doživljajo morje gorja, če je mož pijanec. Gre za nemo trpljenje žene, pomanjkanje, prečute noči ob vzdihih in solzah, o telesnem in duševnem trpljenju pijančeve žene, ki je svetnica in mučenica. Dan za dnem nas uro za uro življenje obsipava s strašnimi

---

mur v roko. Pisateljica naj bi raje pri svojih letih gledala bistre potoke, jasni čisti dan in pisane livade in ne stikala po strašnih temnih nočeh in blatnih jezzerih. Pisateljica naj bi pustila neprodirnega zastora, ki je usmiljeno zakrival toliko blata, toliko živinske strasti. Narava je pač usmiljenejša nego ljudje. Narava zagrinja s plaščem noči strašne orgije. Nežna dekliška roka pa odgrinja in kaže brez usmiljenja ono propalo žensko bitje. Čemu neki. Morda ženski osvoboji v korist? [...] Često prihaja iz njenih spisov taka disonanca, da si mora človek mašiti ušesa in bežati.« *Ibid.*, str. 5

¹⁴⁶ *Slovenka*, št. 9, 1900, str. 213.

in ostudnimi prizori iz takih družin. Otroci v šolah so samo sence s tresočimi rokami, šibkimi telesci.¹⁴⁷

*Ženski list*¹⁴⁸ je objavil pismo ženske, ki opisuje nasilje moža nad njo in otroki in govori o tem, da nima kam iti:

Ko sem pred kratkim prosila stražnika za pomoč, ko je bil mož nasilen, mi je odgovoril: »Ako ga tudi peljem na policijo, ko ga izpuste, bo zopet tak, potrpite, saj zato je zakon, da morate potrpeti.« Zdim se sama sebi kot okovana v dosmrtni ječi. Ah, kako je težko živeti s človekom, katerega se ne more spoštovati.

Na isti strani je še en zapis o nasilju:

Prišel je z okrvavljenimi rokami: tako jo je natolkel, celo po obrazu. Kar gnusil se mi je. Tako mi je pripovedovala moja sosedka, kmalu pa je prišla sama k meni: modri, rdeči, rumeni in zeleni madež okrog njenih oči in po licu. »Tako je napravil iz mene. Šla bi rada od njega, pa kam s petimi otroci.« Ihtenje ji je udušilo besedo. V dvajsetem stoletju in v imenu svetega zakona! Nasvet iz avstrijskega glasila *Die Unzufriedene* pravi, da bi taka žena morala pomisliti, da ima otroke, katerim nima sama skrbeti za hrano, katerim se mora ohraniti zdrava in čista, katerim mora biti vzvišen zgled in cilj, da jim bo v kasnejših letih opora za njih duše in bodo iz nje črpali pogum za življenje. Ona naj bi rajši žrtvovala denar in moža in rajši beračila s svojimi otroki, kot pa sebe in otroke tako zavreči. Kakšne sužnje smo, podjarmljene od lastne mesenosti. Svobodne bi morale biti. Od moških bi se morale pustiti iskati, ne pa laziti za njimi in nastavljati se jim.

Kljub temu, da je bilo pretepanje razširjeno, je bilo tako kakor spolno nasilje in posilstva skrita tema. Oboje je sodilo v polje domače zasebnosti, bilo je del ženske in otroške intime, o kateri se ni govorilo. Govorjenje o tem je grdo in žali ušesa, je menila moralna večina. Življenje je trdo in neizprosno, zato je treba v javnosti govoriti o potokih, travnikih in pticah.

¹⁴⁷ *Ženski svet*, 1923, str. 86.

¹⁴⁸ *Ženski list*, št. 2, 1925, str. 2.

Ustvariti si moramo izmišljeni svet, ki nam je v tolažbo pred neusmiljenim vsakdanjim življenjem. V tisku so bili pogosti nasveti, kakršne je dajal tudi Bleiweis: »Bodi pokorna svojemu možu.«¹⁴⁹ Pogled izhaja iz nazorov katoliške cerkve, ki ima za nasilje nad ženskami v družini zelo preprost odgovor: večnost, ki je končni cilj, lahko dosežemo le s trpljenjem, ponižnostjo in pokoro. Trpljenje na zemlji je poplačano z večno srečo v onstranstvu, zato je dolžnost žena, da nemo trpijo. Škof Jeglič je svetoval zakonskim ženam, naj ne mislijo, da morajo imeti zadnjo besedo, naj potrpijo in molijo, četudi imajo prav. Do moža naj bo žena vedno prijazna, opazovati mora, kakšne volje je mož, kaj ga razdraži in kaj pomiri. Kuha naj, kar mož rad je, oblači naj se tako, da je všeč možu. Do moža, ki je slabe volje, mora kazati sočutje, tudi takrat, ko je pijan, čeprav je upravičeno jezna. Kadar pridejo hudi dnevi, naj »urno skoči v sobico, kjer visi križ na steni in naj moli iz dna duše«. Pogosto je sama kriva za moževo surovost, ker ga draži in mu ugovarja. Mož je glava žene, tega naj ona nika ne pozabi. Bodi pobožna, je zapisal Jeglič, in možu pokorna, ker tako hoče Bog. Je pa žena lahko tudi več vredna od moža, kadar je čednostna, natančno izpolnjuje svoje dolžnosti kot žena, kot gospodinja ter mati in tiho trpi. In prav zaradi te vrednosti naj posluša manjvrednega moža, ker tako zahteva njena slabša narava, hišni red in mir, pa sam Gospod.¹⁵⁰

Ko preberemo te in podobne zapise, postanejo reakcije na pisanje Zofke Kveder nekoliko bolj razumljive. Pretrgala je tabu molka in problematizirala temo, ki je veljala za nedeljivi del ženskosti. Trpljenje je za žensko naravno, saj izhaja iz izvirnega greha. Samo trpljenje ji hkrati lahko zagotovi vstopnico za večnost in posmrtno srečo. Če se upira tej zapovedi,

¹⁴⁹ Cf.: Lenard, *op.* 81, str. 106.

¹⁵⁰ Anton Bonaventura Jeglič, *V boj za srečno in veselo krščansko življenje!*, Družba sv. Mohorja, Prevalje, 1921, str. 48–61.

zavrača krivdo, upira se pokori in tako spodkopava temelje cerkvenega nauka. To, da se je cerkev počutila ogroženo, kadar so se odprle ta in podobne teme, se je kazalo v tem, da jih je silovito napadala (cf. tudi splav in razprave o ločitvi oziroma razporoki).

Razporoka, ločitev in razveza

Zahteva po ločitvi in pozneje po razvezi zakona je prav tako radikalna kot zahteva po pravici do splava, po drugi strani pa nujna, saj je bila pogosto stvar preživetja. Svetost cerkvene poroke je bila nedotakljiva, kot je bil nedotakljiv duhovniški celibat. Oboje je povezano z zatrtjem seksualnosti. Ločitev zakoncev ni dopustna, ker bi povzročila samo razbrzdanost in neodgovornost, so zapisali v *Slovenki* leta 1901.¹⁵¹ Ljudje bi prelahko jemali zakon. Na svetu je malo nesrečnih zakonov, vendar je tudi malo srečnih. Poleg tega veliko ljudi nerazdružljivosti zakona ne jemlje kot breme. Če pogledamo zakone, vidimo, da so le »abnormalni« ljudje nesrečni. Recimo v nižjih slojih, kjer je mož pijanec. Vendar je pijanost družbeni problem, ki ga ne more rešiti reforma zakona, temveč sprememba družbenih razmer za proletariat. Tudi zakoni, v katerih je prevelika starostna razlika ali razlika v stanu ali izobrazbi, niso srečni. Toda to so le izjeme, zaradi katerih ne smemo dovoliti razveze¹⁵² zakona.

Teolog Aleš Ušeničnik je leta 1919 v *Slovenki* pisal o razporoki.¹⁵³ Razporoka je le del razkristjanjevanja za svobodomiselnost, ki zahtevajo tudi križ in verouk iz šol, prisego iz sodišč, varstvo katoliške cerkve iz postav. Ženske se zavzemajo za raz-

¹⁵¹ *Slovenka*, št. 5, 1901, str. 109–114.

¹⁵² Razlikovati moramo ločitev zakona, ki pomeni le ločitev od mize in postelje, od razveze, kjer gre za razveljavitev zakonske zveze.

¹⁵³ *Slovenka*, št. 2, 1919, str. 25.

poroko le, če si želijo druge zveze. Za ločitev je tudi cerkev, vendar pri tem ne dovoli druge zveze. Z ločitvijo namreč kljub vsemu ostane vez, dokler zakonca ne loči smrt. Če se bo torej taka žena znova poročila, bo v duši večno nosila razdejanje. Vest ji bo vselej govorila, da jo na prejšnjega moža še nekaj veže, drugemu se je zavezala z novo vezjo, zato ji bo vest prišepetala, da je to prešuštvo. Nazaj ne bo mogla, ker je prešuštnica.¹⁵⁴ Razvezale bi se rade tudi verne ženske, ne samo svobodomiselnice. Cerkev ne dovoli razporoke, ker je ne more dovoliti. Kar je Kristus zvezal, človek ne more razvezati. Ta bi jo nedvomno dovolil, če bi bilo to dobro, ker je imel zelo nežno srce. Zakon ni namenjen le za srečo dveh, temveč za srečo vsega človeštva. Narava narekuje večno ljubezen, brez te zaobljube si dva ne moreta izpovedati ljubezni. Narava noče razdružljivega zakona, ker hoče zagotoviti otrokom mater in očeta. Razporoka bi bila strup, ki bi prinesel propad družine in rodbine, ki sta temelj družbe. Ko je narava hotela to zagotoviti, je tudi spola ločila tako, da se dopolnjujeta, da je težko možu brez žene in ženi brez moža. Možu je vcepila težnjo, da želi živeti v svojem rodu, ženo pa »ozarila« z materinstvom in ljubeznijo do otroka. Razporoka to nasilno pretrga in je zlasti za ženo ponižanje. Žena pogosto zgodaj »ovenek«, mož pa še ima življenjsko silo. Če bi dovolili razporoke, bi on odšel, ona pa bi bila prepuščena bedi in prevari. Mislimo, da je zakon le ljubezenska pogodba. Narava je bila zelo jasna. Ko je Adam prvič srečal pravkar narejeno Evo, je dejal, da bo človek zapustil mater in očeta in bo živel s svojo ženo in bosta dva eno bitje. Kar je torej Bog združil, človek ne more ločiti. Kdor raztrga bitje, raztrga tudi človeka, ker je zakon tako globoko, srčno, telesno-duhovno združenje. Če je zakon nesrečen, se lahko zatečemo le k odpovedi:

---

¹⁵⁴ Po takrat veljavni zakonodaji je bil »zadržek prešeštva« ena od ovir za sklenitev zakona.

Odpoved je napisana v knjigi življenja deklici, ki je uboga, pohabljenjena, nelepa. Temu ni sama kriva, pa vendar se bo morala odpovedati vsemu tistemu koprnenju po ljubezni, ki ni v nje srcu nič manj močna kakor v drugih srcih!¹⁵⁵

Ušeničnik nadaljuje, da si odpoved rade prostovoljno izberejo tudi zdrave, lepe in zaželene redovnice, usmiljenke in misionarke. Eno največjih in najlepših skrivnosti v življenju človeštva je trpljenje za druge, iz katerega izhaja krščanstvo. Veliko bitij žrtvuje svojo srečo, da živi za srečo drugih. Tudi v nesrečnem zakonu zato ni rešitev razporoka, temveč odpoved in trpljenje. Sreča žene je drugotna, pomembna je sreča človeštva. Za to se ženska žrtvuje tako, da ohranja zakon, kajti če se bo zakonska vez razrahljala, gorje človeškemu rodu:

Strasti, ki jih poraja razbrzdan spolni nagon, so premočne in jih ne zadrži nobena človeška postava, če se upre naravni postavi. Razporoka izhaja iz nravne izkrivljenosti in povečuje nravno izkvarjenost. Italijanski sociolog Morselli dokazuje tesno zvezo med razporoko in najhujšimi pojavi človeške duše: zločin, samomor, prostitucija in blaznost. Zato je odpoved edina rešitev za ženo v nesrečnem zakonu. Lahko se navzven ločijo od moža in živijo same. Lahko pa vztrajajo, pa naj pride, kar pride. Pred oltarjem so obljubile možu večno zvestobo in jo hočejo varovati. Mož je pijanec, jo pretepa, je vdan grdim navadam - taka žena molči in trpi. Ne loči se zaradi Boga, otrok in moža. Mogoče bo Bog sprejel nje trpljenje in bo rešil moža. To so svetnice-mučenice. To je najlepša daritev za človeštvo. Vernim ženam daje moč za to Bog skozi zakramentalnost krščanskega zakona. Ne razporoka, zakramentalnost je pravi odgovor. Če bo zakon nesrečen, bo žena sredi muke in stiske z božjim mirom v duši ponižno, vdano molila Zgodi se tvoja volja!¹⁵⁶

Vendar taki in podobni zapisi niso preprečili zahtev po ločitvi in razvezi, ki bi se morali dogajati na sodišču. Posamezni primeri pričajo o težkem položaju žensk v nerazdružljivem

---

¹⁵⁵ *Ibid.*, str. 26.

¹⁵⁶ *Ibid.*

zakonu, saj nimajo na voljo nobenih možnosti, da bi se uprle zlorabam. V *Ženskem svetu*¹⁵⁷ preberemo zgodbo o ženski, ki je mož ni imel rad, saj »ljubezni ni poznal, poznal je le greh. Lepote žene ni občudoval kot božji dar, služila mu je le za pohoto«. Ločiti se je hotela že leto po poroki, pa jo je mati pregovorila, ker bi bila ločitev družini v sramoto. A kjer ni ljubezni, ni svetosti in večnosti, pravi avtorica članka. Žena v takem zakonu je navadna vlačuga, mož pa skrunitelj telesa, ki v resnici ni njegova lastnina. Mož, ki ni osvojil ženine duše, ne bi smel biti gospodar njenega telesa. Pravijo, da ljubezen ni večna, da mine, ker ne vedo, kaj je prava ljubezen. Mislijo, da so to le objemi in poljubi, vendar je to le zmaterializiran čut strasti, ne pa ljubezen. Resnična ljubezen je moč, ki se preliva iz bitja v bitje in se pojavlja v tisočeri oblikah. Za ločitev je potreben pogum. V nesrečnih zakonih pravzaprav trpijo samo otroci. So mešanica dveh nasprotujočih si elementov, nesoglasje dveh duševnosti, ki se ne moreta združiti v harmonijo. Naloga staršev je, da premostijo ta nasprotja. Življenje ločenke je hudo, še hujše pa je živeti v družinskem jarmu.

Bolj ko so razmišljali o ločitvi, bolj so konceptualizirali zakon. Leta 1932 piše Angela Vode o posvetovalnicah za zakone, ki jih omenjajo že prej. Povzema nekega nemškega avtorja, ki pravi, da so prav zakoni, sklenjeni iz ljubezni, najbolj problematični. So torišče napetosti, pričakovanj, iluzij in prevar. Nasprotuje tistim, ki pravijo, da je spolna harmonija v zakonu poglavitna, in pravi, da zakoni, temelječi le na spolnosti, hitro propadejo, ker se ljubezen v vsakem zakonu ohladi. Nič pa ne ohladi ljubezni bolj, kot neprijazen odziv na izraze ljubezenske nežnosti. Umetnost je v prilagajanju, to pa ženska obvlada bolj kakor moški. Pri spolni ljubezni človek hitro zamenja egoizem z ljubeznijo. To ugledamo šele, ko se poleže strast. V resnici pa je zakon resnična dobrina, če stoji na pra-

---

¹⁵⁷ *Ženski svet*, št. 12, 1927, str. 379.

vih temeljih. To je zmaga skupnosti nad težnjami posameznika, zato mora temeljiti še na čem, ne samo na spolnosti. Dobro znamenje je, da se oba vedno dobro počutita skupaj, tudi med prijatelji ali drugje. Samo tisti je dober zakonski drug, ki je predvsem dober prijatelj in s katerim bi se dobro razumeli tudi, če bi bil istega spola. Zato je dostikrat usodno poročati se takrat, ko si najbolj zaljubljen. Zvestoba je za zakon, pred tem pa je treba spoznati veliko drugih ljudi. Konflikte je treba reševati v družini, ne z zunanjimi posredniki.¹⁵⁸

Civilni zakon

Hkrati z razmišljanji o razvezi so se začele tudi razprave o civilnem zakonu, saj lahko cerkveni zakon ločijo le cerkvene oblasti, te pa nasprotujejo razvezi. Mnenja o tem so bila različna. Najbolj se je civilnemu zakonu upirala katoliška cerkev, saj je bilo poročanje dolga stoletja, razen v času jožefizma, v njenih rokah. Prvo pobudo za ločitev zakona je zapisala Elvira Dolinar v *Slovenki*.¹⁵⁹ Trdila je, da je svobodna ločitev brez hudih posledic pogoj za žensko emancipacijo. V nasprotnem primeru je ženska ujeta v življenje, ki ji odvzema možnosti za svobodno odločanje. Temu je nasprotoval Slavoljub,¹⁶⁰ rekoč, da je nerazdružljivost zakona zagotovilo za človeško dostojanstvo. Nemogoče je namreč misliti, da se bosta dva zakonca, ki imata otroke, lahko ločila brez hudih posledic. Če bi ločitev prešla v »kri in meso človeške družbe, bi bilo vse skupaj en veliki ...« Zakon je zveza dveh različnih spolov, posvečena z medsebojno ljubeznijo zakoncev, ki jo lahko razdruži le smrt. Tako odločna stališča so objavljena v naslednjem letniku revije,¹⁶¹

¹⁵⁸ *Ženski svet*, št. 7-8, 1932, str. 234.

¹⁵⁹ *Slovenka*, št. 1, 1900, str. 2.

¹⁶⁰ *Slovenka*, št. 5, 1901, str. 109.

¹⁶¹ *Slovenka*, št. 11, 12, 1902, str. 280-282.

kjer je zapisano, da je najpopolnejši zakon le tisti v katoliškem smislu – monogamen in nerazdružljiv: Težko je namreč razumeti težnje po civilnem zakonu, ki je posledica želje po svobodni ljubezni, ta pa pomeni, da si naj vsak izbira in svobodno menja partnerje za spolno občevanje. Upravičena je le združitev enega moškega in ene ženske iz ljubezni, ki je večna in nerazdružljiva, in tak mora biti tudi zakon. Razlog za propadanje zakona je zlasti v »frivolnosti«
 sklepanja zakonov. Zakon je vzvišen misterij, ki je sklenjen pred Bogom, zato gorje mu, ki bi ga z drzno nogo pogazil v blatu. Za slabe zakone ni rešitev niti civilni zakon.

Bolj resno so se začele oglašati pobude za civilni zakon v tridesetih letih 20. stoletja. Predlagali so, naj se po vsej državi uzakoni civilni zakon, verniki pa se po želji še vedno lahko poročijo tudi v cerkvi. Hkrati naj se dovoli razveza v primerih, ko gre za sporazum med zakoncema. Ko gre za pobudo enega izmed njiju, naj se najprej ločita za dobo treh let, in če se v tem času ne spravita, se lahko pozneje razvežeta. V času, ko so ženske materialno odvisne od moža, je v primeru razveze in ločitve zelo pomembno vprašanje alimentacij, vendar ne za tiste, ki so se razvezale po svoji krivdi. Zato mora biti sleherni ženski dana možnost, da se s svojim delom sama preživlja, uzakoni naj se zavarovanje, gospodinjenje mora biti javno priznано kot enakovredno poklicnemu delu. Uzakoni naj se zavarovanje za bolezen in invalidnost, za primer brezposelnosti in za starost.¹⁶²

Hkrati so v *Ženskem svetu* objavili javno anketo,¹⁶³ ki jo je ženskimi društvom poslala Zveza akademsko izobraženih žena. Vprašanja so bila: 1. Ali ste za civilni zakon? 2. Ali naj bo možna ločitev oziroma razveza civilnega zakona? 3. Iz katerih vzrokov naj bo možna razveza? 4. Kako si predstavljate ali-

---

¹⁶² *Ženski list*, št. 3, 1934, str. 2.

¹⁶³ *Ženski svet*, št. 3, 1934, str. 71.

mentacijo v ločenem oziroma razvezanem zakonu? Anketi je bilo priloženo vabilo na sestanek o tem vprašanju. Udeležile so se ga Ženski pokret, Zveza delavskih žen in deklet, Društvo diplomiranih babic, Atena in Splošno žensko društvo. Krščanska ženska zveza je v daljšem pismu pojasnila svoj pogled, ki je bil »seveda popolnoma odklonilen«. Pozneje je pisno dalo mnenje tudi Društvo mestnih uradnic, ki je na vsa tri vprašanja odgovorilo pritrdilno. Izkazalo se je, da je okoli tega vprašanja vladala zmeda. Krščanstvo trdi, da je zakon dan od boga, vendar se tega dosledno drži samo katoliška cerkev. Vse druge ločine poznajo razvezo. Zato ljudje prestopajo iz vere v vero. Zaradi zmede, ki vlada, je treba zakon sklepati pred oblastjo, ki jo vsi priznajo, in to je državna oblast, zato ženska društva predlagajo civilni zakon. Vsak se lahko tudi cerkveno poroči, če si to želi.

Taka zahteva je logična posledica razprav o zakonu nasploh in o statusu ženske v njem še posebej. Zakonskemu trpljenju se namreč s cerkveno poroko ne da izogniti, ker je legitimni sestavni del takega zakona. Je imanentno žensko zaradi izvirnega greha, omogoča ga ženska narava, tabu molka pa ga drži v zasebnosti. Celotna organizacija trpljenja je torej taka, da se mu ženska ne more izogniti. Edini možni izhod iz nasilja je zakon, ki ga je mogoče razvezati, tak pa je lahko le civilni zakon. Zelo podobno je s pravico do splava, pravicami nezakonskih mater in otrok, pravico do izobrazbe in dela, do enakega plačila za enako delo in z drugimi pravicami, ki so si jih ženske lahko izbojevale le tako, da so zahtevale civilno, posvetno oblast, ki naj nadomesti cerkveno. Cerkev je s svojimi napadi, rigoroznimi ukrepi, zastraševanjem in gromovništvom pravzaprav zgubljala položaj v javnem življenju. Če bi privolila v razvezo zakona, ne bi bilo posebnih potreb po civilnem zakonu, res pa je tudi, da so vse zapovedi skupaj zaokrožena celota katoliškega verovanja, in da bi, če bi pretrgali krog in spremenili eno zapoved, hkrati spremenili vse druge.

Prostitucija

O prostituciji so pisali vse do druge svetovne vojne. Ženske, ki so se z njo ukvarjale, so razne avtorice poimenovala »najnesrečnejši sloj naših sester«. Ko so leta 1900 v *Slovenki* odprli to temo, so spomnili na to, da o moški strani prostitucije nihče ne govori¹⁶⁴, kar je odsev dvojne morale oziroma dvojnih meril, ki pojmujejo ženske kot sužnje in moške kot gospodarje. Prostitucija žensk je »reglementirana«,¹⁶⁵ kar pomeni, da so te »uboge ženske« zaprte v javne hiše, so brez osebne svobode in nimajo nobenih pravic. Pregarjajo samo njih, ne pa tudi moških strank, prav nasprotno, te varujejo. Ta dvojna morala ima praktično stran v tem, da morajo ženske prijavljati svojo obrt, od katere država pobira davke. »Reglementacijo« zagovarjajo z javno moralo, zdravjem in občo koristnostjo prostitucije! »Mnoge od naših najbednejših sester so bile žrtve bogatašev, pohotnikov ali pa so živele v skrajni revščini.«¹⁶⁶ Prostitucija je enaka suženjstvu, saj moški ženske kupujejo in prodajajo.

Ivanka Anžič je naslednje leto zapisala, da je smoter človeške družbe v njeni človečnosti, zato jo moramo soditi: po etičnih dejanjih.¹⁶⁷ Za prostitucijo, ki velja za samostojno žensko obrt, sta kriva vzgoja moških in žensk. Revščina je povzročiteljica prostitucije pri ženskah. Temu pa je vzrok moški egoizem, ki ovira žensko izobrazbo. Vzgoja moških je naravnana k preziranju in zapostavljanju ženskega spola in gospodovanju nad ženskami. Potem so tu še vojaščina in zdravniki, ki govorijo, da je redna spolnost potrebna za normalno življenje moških. Pogoj za prostitucijo kot obrt je trgo-

---

¹⁶⁴ *Slovenka*, št. 11, 1900, str. 256.

¹⁶⁵ Državno nadzorovana, delno legalizirana in pravno urejena.

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Slovenka*, št. 6, 1901, str. 154.

vanje z dekleti. Trguje se, na primer, med Evropejci in kolonijami. V Ljubljani imamo javno hišo, veliko Slovenk je prostitutk v Trstu in Puli, večinoma izhajajo iz vrst služkinj, natakaric in delavk. Spolne bolezni so razširjene. Z »reglamentacijo« so uzakonili razmerje med spoloma in dali prosto pot moški pohotnosti. Slaba pa je tudi za ženske, ker jih utrjuje v prepričanju, da je ženska na svetu le za moško zabavo, da obstaja samo v svoji telesnosti, zato tudi ženske nimajo smisla za drugo kot le za negovanje zunanosti. Ni dosti razlike med prostitucijo revnih in bogatejših, ki dajejo svoje otroke v zakon zaradi koristi. Od oblasti nihče ne zahteva sprememb, ker so ženske v javnosti brezpravne in imajo vso politično oblast v rokah moški. Avtorica zlasti poudari, da je znanstveno dokazano, da vzdržnost ne škodi ne dekletom ne fantom. Znanstveniki poudarjajo pomen in vpliv, ki ga ima vzgoja za ohranjanje čistosti v zakonu. Vzgoja mora biti naravnana na enakost med spoloma in ne na postavljanje enega nad drugega. Tudi čistosti in nramnosti si ne smemo razlagati izključno z verskega stališča, marveč na podlagi občečloveškega dostojanstva in dolžnosti, ki izhajajo iz njega.

Rdeči prapor je trdil, da ne bo nobene potrebe po prostituciji več, ko bo konec razrednega boja in ne bo več razlike v stanovih. V *Slovenki*, ki je objavljala tudi katoliška pisma, so odgovorili, da je to puhla fraza. Ni jasno, zakaj naj bi splošna gmotna blaginja zatrla vse človekove zle instinkte. Gmotna blaginja sama po sebi človeka še ne dela dobrega in moralnega. K temu človeka vodijo vzgoja, ideali in moralna načela. Vzrok za spor je tudi »čistost« v spolnosti. *Rdeči prapor* je trdil, da na spolnih odnosih ni nič nečistega. V *Slovenki* so mu odgovarjali, da potemtakem ne priznavajo nobenega naravnega zakona v spolnosti, da so za svobodno ljubezen, ker so tudi za razvezo zakona. To načelo pa pomeni, da moški in ženska lahko svobodno menjavata partnerje. To je živalsko in prostitucija v novi obliki. V *Slovenki* so bili za nerazdružljivost zakona, vsako spolno občevanje, ki nima prokreativnega

namena, je nečisto, nemoralno. Spolni nagon sam po sebi pa ni nečist, kot tudi lakota ni nečista. Nečisto je spolno občevanje takrat, ko ne temelji na ljubezni. Za prostitucijo ni kriva samo revščina, temveč tudi nemorala žensk, njihova potreba po razkošnem življenju, flirtu in lenarjenju. K prostituciji sodi vsako spolno občevanje, ki ni utemeljeno v ljubezni.¹⁶⁸

Članke o prostituciji so objavljali v naslednjih desetletjih v *Ženskem svetu* in *Ženskem listu*. Ves čas so jih spremljale tudi novice o kongresih in drugih dejavnostih proti trgovanju z ženskami in prostituciji. V *Ženskem listu*¹⁶⁹ so zapisali, da je ženska postala blago, ki si ga je kupil moški. Ker imajo moški v rokah tudi zakonodajo, so poskrbeli za to, da je za dejanje kriva le ženska, moški pa je zavarovan. Prostitucijo so imeli kot nekakšen ventil za zaščito zakonitega zakona. Moški so tudi glavni zagovorniki »reglementacije«, ki prostitutko postavlja pod nadzor.

V *Ženskem svetu*¹⁷⁰ je mogoče prebrati, da je bil leta 1933 sprejet Zakon o boju proti spolnim boleznim, ki je posredno zadeval prostitucijo kot najbolj ponižujoči dokaz ženskega suženjstva, ženske neenakopravnosti in dvojne morale. Ženske so zaničevane, moški pa kljub vsemu spoštovani. »Reglementacija« je legalizacija suženjstva, ženske so na milost in nemilost prepuščene lastnikom javnih hiš in trgovcem z »belim blagom«. Ženska je le blago in pod stalnim policijskim nadzorom. V modernih državah so odpravili »reglementacijo«, javne hiše in kontrolne knjižice in vpeljali abolicijo, »kjer se lahko vsak spolno izživlja, kot se hoče«. Tuje raziskave kažejo, da niso prostitutke glavni vir okužb s spolnimi boleznimi, temveč se sedemdeset odstotkov okužb zgodi drugače. Slovenski novi zakon je eden najmodernejših te vrste v Evropi,

¹⁶⁸ *Slovenka*, 1901, str. 183–190

¹⁶⁹ *Ženski list*, št. 12, 1930, str. 383.

¹⁷⁰ *Ženski svet*, št. 2, 1934, str. 40.

ker odseva to spoznanje, zato napoveduje boj spolnim boleznim vsega prebivalstva in posredno tudi z ozirom na prostitucijo. Oboleli se mora zdraviti in ima pravico do brezplačnega zdravniškega pregleda in zdravljenja. Zdravnik ga mora poučiti o njegovem stanju in odvrniti od nameravane zakonske zveze, dokler ni popolnoma zdrav. Če je vir bolezni znan, mora zdravnik o tem obvestiti policijo, da se prepričajo o točnosti navedb. Če je nevarnost, da bolnik okuži svojo okolico, se mora zdraviti v javni bolnišnici. Preventiva pa je obveščanje najširših krogov, mladine in vojaštva o nevarnostih spolnih bolezni. Prepovedane so javne hiše in vsaka prostitucija. Moški, ki stopa v zakon, mora pokazati potrdilo, da nima spolnih bolezni. Zdravniki izdajajo ta potrdila brezplačno. Ženska, ki ve, da je okužena, in vseeno stopa v zakon, je kaznovana. Kaznuje se tudi izdajanje lažnih potrdil. Če verski ali civilni predstavnik vseeno poroči tak par, je kaznovan. Sprememba je v tem, da se zdaj kaznuje vsakogar, ki prenese spolno bolezen. Ministrstvo za socialno politiko pa je dolžno, da pregleda socialne vzroke, ki ustvarjajo in vzdržujejo prostitucijo. Ustanoviti je treba zavode za priseljenke v mesta ali tiste, ki so izgubile službe. V ruski zakonodaji imajo še člene, da se kaznuje posilstvo ali to, če oseba nadrejenega službenega položaja zlorablja podrejeno osebo.

Dve leti pozneje so v *Ženskem svetu* objavili članek Boža Škerlja, ki govori o evgenskih vzrokih za prostitucijo.¹⁷¹ Prostitutka je rezultat dednosti in okolja. Neznani notranji nagon jo žene v tako okolje, ki potem telesno in duševno vtisne pečat razvijajoči se prostitutki. Govorimo lahko o rojenih prostitutkah. Če je prostitucija znamenje posebne spolnosti, potem lahko predvidevamo, da se taka spolnost pojavi že zgodaj. Nekatera dekleta so po svojih dedni zasnovi predestinirana za prostitucijo. Ameriški sodnik Lindsey o tem sodi le po

---

¹⁷¹ *Ženski svet*, št. 11, 1936, str. 243.

izrazu obraza, svitu oči in polnosti telesa. Zlasti slednje se je potrdilo in danes ne dvomimo več o dedni zasnovi, ki povzroča prostitucijo, pravi Škerlj. Ni pa pri vseh tako. Pri nas so raziskave pokazale, da nastopi pri prostitutkah mesečno perilo štiri mesece prej kot pri neprostitutkah. Pri drugih pa je menstruacija kasnila. Značilna je torej zgodnja ali pa pozna menstruacija oziroma več nerednosti. Ni pa še rečeno, da bo deklica prostitutka, če bo dobila prvo perilo pri enajstih letih. Najzgodnejšo prostitucijo smo pri nas odkrili z devetimi leti, najpoznejšo pa pri petindvajsetem letu. Sam je ugotovil, da »padejo« najprej svetlooke in svetlolase, kar morda govori o okusu naših moških. Ni še vsako zgodnje občevanje prostituiranje. To se začne takrat, ko dekle izgubi individualni interes in strast do moškega, ko ji je vseeno, s kom občuje, in ko je za prostituiranje plačana, vendar ne nujno v denarju. Težko bi bilo verjeti, da se dekleta prostituirajo že s prvim odnosom, da so že tako koristolovske, da se takoj prvič prodajo komurkoli. Tako krivični do njih ne smemo biti. Vzroki za prostitucijo so najpogosteje v družini in vzgoji. Vzgoja se pogosto opira na zglede in ideale in ne na vsakdanje življenje, kar je napačno. Poleg vzgoje so tu še alkohol, slabe razmere, osirotelost, mačeha, neubogljivost, zgled sestre, izgon iz hiše, ločitev od moža in vdovstvo. Na drugem mestu so vrojeni duševni defekti in lahkomišelnost ter npravna neobčutljivost. Potem so še strah pred bedo, iskanje službe, prihod v mesto, prezgodnja služba in brezposelnost ali pa življenje v okolju, ki je idealno za prostituiranje (natakarice, slaba družba, delo v hotelu ali gostilni).

Na članek je odgovorila Angela Vode.¹⁷² Po njenem mnenju je Škerlj problematiko predstavil zelo enostransko. Za statistiko se vedno skrivajo človeške usode. Avtor premalo upošteva gospodarsko socialne razmere in bednega okolja ne uvršča v vzroke, temveč ga ima za neposredno priložnost za prostitu-

¹⁷² *Ženski svet*, št. 2, 1937, str. 42.

cijo. V tako okolje naj bi ženske gnal notranji nagon. Angela Vode se sprašuje, zakaj žene v ta okolja prav dekleta iz revnih slojev? Ali ni bolj res, da so one rojene v to okolje? Ali vzroki niso skriti tu, in ne v notranjem nagonu? Po tujih raziskavah je, na primer, štirideset odstotkov služkinj postalo prostitutk, ker so postale nezakonske matere in se niso mogle več drugače preživeti. Že iz statistike vidimo, da gre v veliki večini za okolje, v katerem prostitutke živijo, dr. Škerlj pa to pripiše njihovem notranjemu gonu. Tudi novejši evgeniki pričenjajo vzroke iskati v neprimerni prehrani in pomanjkanju vitaminov, kar vpliva na zaostalost otroka in nagibanje k bolezni. Tudi vzgoja je možna le v ustreznih okoliščinah, saj vzgoja ne poteka neodvisno od okoliščin.

Tedanji diskurz o prostituciji je neverjetno podoben današnjemu. Še vedno so eni za legalizacijo, drugi pa proti njej, še vedno se iz leta v leto vrstijo kongresi o trgovanju z ženskami, prostitucijo še danes povezujejo s trgovanjem z drogami, našli pa bi še druge podobnosti. Današnji feminizmi se delijo na podpornice in nasprotnice prostitucije, argumenti pa se nanašajo zlasti na prodajo telesa, ki ženske spreminja v porabno blago, še posebno tisto, ki je povezano z oglaševanjem. Ženske še danes zapirajo v stanovanja, odvzamejo jim dokumente in so do njih nasilni. V svoje mreže jih zvabijo z obljubami o porokah ali »umetniškem« uspehu. Seveda pa si danes najbrž nihče ne bi dovolil, da bi prostitucijo povezoval z biologijo in tako determiniral sloj žensk, kar tudi v tridesetih letih prejšnjega stoletja ni bilo pogosto. Ženske so vedele, da v prostitucijo vodijo zlasti eksistenčna stiska, pomanjkanje možnosti in pravic ter revščina. Zahtevale so enako obravnavo moških in žensk, kar so na neki način tudi dosegle z zakonom o spolnih boleznih. Ne vemo sicer, koliko je bil zakon posledica njihovih prizadevanj, vsekakor pa je bil to res eden izmed naprednejših zakonov tistega časa. Treznosti pri pisanju take zakonodaje je tedanji administraciji narekovala zlasti praktična nuja, saj so bile spolne bolezni množične in se je bilo

treba s tem problemom resno spopasti. Čas za moraliziranje je minil. Podobno je bilo tudi z alkoholizmom, le da je bilo spolne bolezni lažje diagnosticirati, nadzirati in zdraviti.

Nadzor so s policije prenesli na medicino, ki je v tistem času že imela nadzor nad reprodukcijo žensk in je bila polno udeležena v javnih razpravah o ženskih pravicah. Prevzela je cerkveni diskurz o ženski naravi in ga dokončno uokvirila v žensko biologijo. Abstraktni pojem narave je postal biološka danost.

Zamaknjene device

Na žensko telesnost in patologijo je opozarjal tudi pojav zamaknjenih devic. Lenard je zapisal, da so ga razumeli kot »zunanji izraz duševnega razpoloženja, ki je vladalo med slovenskimi ženskami«. Bil je versko in socialno popolnoma neškodljiv. Govorili so le o oblikah »ekstravagantne pobožnosti«¹⁷³. O zamaknjenih devicah so rade poročale Bleiweisove *Novice*, iz katerih dobimo podobo zasanjanih devic, ki so nastopale v javnosti in so imele množično občinstvo. Zamaknjene device so nastopale v tistih časih zelo pogosto in igrale v slovenskem prostoru pomembno vlogo. *Novice*, ki so izhajale iz »suhoparnega stališča racionalizma«, seveda tega pojava niso mogle razumeti psihološko in »folkloristično« ali etnološko.¹⁷⁴ Zanje so bili ti pojavi samo skrajna neumnost in prebrisana goljufija, lahko pa tudi bolezen. *Novice* so prišle leta 1851 zaradi konkretnega primera v konflikt z *Zgodnjo Danico*, ki je zastopala cerkveno konservativno stališče, da je pojav v kompetenci cerkvenih oblasti, ker je lahko poleg bolezni ali goljufije še delo boga ali hudiča. V Celju so izhajale takrat malo znane, a politično pomembne *Celjske slovenske novine*, ki so bile bolj liberalen list in so objavljale celo članke proti celibatu

¹⁷³ *Ibid.*, str. 42.

¹⁷⁴ *Ibid.*

duhovnikov. Kljub temu pa so izdale *Prerokovanja blažene device Marije Stiefel*.

V *Zgodnji Danici*¹⁷⁵ Hicinger piše, da se včasih začne kazati Jezusova moč, in sicer pogosto s pomočjo pobožnih duš, ki se kažejo v stanju zamaknjenosti. Ljudje se na to odzivajo različno, nekateri se norčujejo, drugi želijo potešiti svojo radovednost, tretji se spreobrnejo in začnejo s sebe trgati oblačila, zelo redki pa se resno zamislijo ob teh znamenjih posebne pobožnosti. Pojav si lahko pojasnimo takole, pravi Hicinger: Bog ubira čudna pota, ko kliče ljudi v svoje kraljestvo. Po navadi se človek čisti grehov z zatajevanjem, s pokoro in s svetimi zakramenti, razsvetljuje pa se tako, da posluša in premišljuje nebeške resnice. Pri nekaterih pa je to drugače in njihova pot je določena s posebnimi znamenji, s posebnimi razsvetljenji duha in posebnimi načini očiščevanja srca. V takih čudnih znamenjih pa se dostikrat skrivajo človeške zmote in Satanovo delo, zato je potrebna previdnost. Nekatero dušo Bog popelje v posvečenje s prikazovanji in zamaknjenostjo. Nekaterim se prikaže celo sam, vendar pa lahko prikazovanja povzroči tudi Satan. Pri zamaknjenju je človeška duša predstavljena drugam, tam sliši in vidi reči, ki jih potem pripoveduje. Včasih se ji pokaže nebeška svetloba, včasih grozovitosti pekla ali pa trpljenje duš v vicah. Dobro pa je vedeti, da Bog teh duš ne popelje v te kraje zato, da bi o tem pripovedovale radovednim ljudem. To, kar vidijo, je za njihovo posvečenje, le redko v opomin drugim. Včasih se na telesu poznajo znamenja Zveličarjevega trpljenja in njegove smrti.

Dve leti po tem zapisu je začela »pri Soderšici padati v zamaknjenost« neka deklica. Na goro so se odpravili »trije duhovni, en zdravnik in en podobar« pogledat, koliko je resnice v prerokbah,¹⁷⁶ ker se je o njih veliko govorilo. Zamaknjenje

¹⁷⁵ *Novice*, št. 22, 1849, str. 170-171.

¹⁷⁶ *Novice*, št. 39, 1851, str. 196.

se je dogajalo ob petkih, ko je bilo na gori največ ljudi, ki so prihajali poslušat in gledat zamaknjenko. Stara je bila šestnajst let, mlajši sestri sta jo prevažali v vozičku, po hiši pa so jo prenašali na rokah. Bila je »suha, tanjka in bolestne barve«¹⁷⁷. Govorilo se je, da poti sveti pot in obhaja s hostijami, ki priletijo iz neznanega. O mraku je deklica legla v posteljo, zaradi slabe razsvetljave si je skupina prižgala dodatne sveče in se postavila ob posteljo. Ko so ljudje stopili v hišo, so takoj pokleknili, kakor v cerkvi, ostali pa so se gnetli pred okni. Kmalu se je deklica začela zvijati in neprijetno kričati, oči so se ji začele sukati in rekla je, da so ozka vrata in ostra pot v nebesa. Noge je premikala, kakor da bi jo zbadalo trnje, potem je planila kvišku in lomastila okoli z rokami, trdila, da vidi Kristusa z mečem in Marijo, ki toči krvave solze. Govor ni bil povezan, večinoma je bilo vzdihovanje. Ko je začel neki moški moliti rožni venec, se je začela deklica na postelji vesti, kakor da bi imel nanjo posebno močan vpliv. Moški je potem napadel skupino, naj poklekne, in jih je ozmerjal z neverci. Takrat je deklica na postelji pokleknila, divje je premikala ustnice, se trkala z rokami po prsah; morala bi prejeti hostijo. Dva v skupini sta opazila, da ima na jeziku nekaj belega, eden je rekel, da je cigaretni papir. Deklica se je ulegla na posteljo in eden od duhovnikov iz skupine jo je poprosil, naj mu pokaže, kaj ima v ustih. Ni se zmenila zanj, on pa si je ni upal siliti, ker se je bal, da ga bodo ljudje, ki so jokali in vzdihovali, napadli. Začela je moliti za nevernike, pri tem pa je najbrž mislila na skupino, ki je še naprej vztrajala stoje ob postelji. Zdravnik je pogledal rane, vendar mu deklica ni hotela pokazati dlani, na zunanji strani pa je imela krasto. Tudi nog ni hotela pokazati. Vse skupaj je trajalo tričetrt ure. Ljudje so pravili, da je smrtni greh, če se ne odpraviš na goro, pripovedovali so o čudovitih dekličinih pridigah in o čudežih, ki se dogajajo. Oblast bi morala

---

¹⁷⁷ *Ibid.*

škodljive pohode na goro prepovedati, je menil avtor. Gre za bolnega »dekliča«, njeno bolezen pa prikazujejo ljudem kot komedijo v gledališču.¹⁷⁸

V naslednjih *Novicah*¹⁷⁹ je objavljena zgodba opazovalca, ki dokazuje, da je vse sleparija. Našel je kmetijo, kjer nekdo piše navodila za zamaknjeno, v hiši pa je opazoval, kako ji kmečki deklici izročita hostijo. Opazil je tudi starejšega gospoda, ki zamaknjenki prišepetuje, kaj naj stori. Ko pokaže na vrat, si deklica začne za vrat dajati nevidno zanko, ki jo potem zateza in se pri tem zvija od bolečine. Ljudje v sobi so bili zelo prestrašeni, ko so to gledali, vendar so verjeli, da jo muke peljejo k hitrejšemu zveličanju. S kolena se je butala v trebuh in s pestmi mahala okoli ter se pri tem ranila v obraz. Pritekla ji je kri, ki pa je bila tako redka, da je bila videti podobna jagodnemu soku. Potem je bilo vsega konec in ljudje so morali oditi. Nekateri so hoteli ostati in izvedeti, kako se godi njihovim sorodnikom v onstranstvu, vendar so jih odgnali. Avtor je dokaz, da je vse skupaj goljufija, našel v pripovedovanju biblijskih zgodb, ki niso v skladu z verskim naukom. V *Novicah*¹⁸⁰ so povezali zamaknjenje z boleznijo, ki naj bi bila značilna za čas dekliškega odraščanja, ko so deklice bolj blede in slabokrvne. Take postanejo tudi zato, ker jih starši silijo v telesne napore, ki jih zahteva zamaknjenost. Take goljufije so že odkrili in otroke rešili trpljenja, v katero so jih silili starši.

V *Zgodnji Danici*¹⁸¹ so na članke odgovarjali, da so čudeži dokazani, o čemer pričajo svetniki. Med čudeže sodi tudi zamaknjenost, ki jo poznajo po vsem svetu. O primeru »pri Soderšici« se veliko piše in še več govori, vendar lahko o tem sodijo le cerkvene oblasti, ne posvetne. Katoliška cerkev uči

¹⁷⁸ *Novice*, št. 40, 1851, str. 203.

¹⁷⁹ *Novice*, št. 42, 1851, str. 213.

¹⁸⁰ *Zgodnja Danica*, št. 50, 1851, str. 255.

¹⁸¹ *Zgodnja Danica*, št. 47, 1851, str. 192–196.

resnico in ve, da božja mogočnost zmore veliko nenavadnih reči, o kakršnih beremo v knjigah o krščanski mistiki oziroma o višjem in skrivnostnem duhovnem življenju. Tako prikazovanje ne sme biti javno, ker zadeta duša že tako dovolj trpi in se zaradi prevelike pozornosti lahko prevzame. Nenavadni pojavi so večkrat povezani z obhajilom in dajanjem hostije. Zgodilo se je že, da se je hostija iztrgala iz mašnikovih rok in kar sama poletela v usta svetnice. Zgodilo se je tudi, da so hostijo položili na prsi svetnice in je kar izginila, na telesu pa se je vtisnilo znamenje. Hicinger je vnovič opomnil, da je potrebna previdnost pri takih pojavih, še zlasti, če so zamaknjenke mlade deklice.

Predstave so se torej dogajale, njihove akterke so bile ženske, to so počele javno, ljudje so jih prihajali gledat, izvajale so predstave s svojim telesom in izgovarjale besedilo, njihova vloga pa je bila priznana in cenjena, obvladovale so množice ljudi. Na neki način je bila njihova dejavnost legitimna, niso je preganjali, korist pa so imele zlasti verske oblasti, saj se je povečevala verska gorečnost ljudi. Pisci so te dogodke imenovali predstave in jih primerjali z gledališčem, deklice pa imenovali igralke.

Ženske mističarke omenjajo od 12. stoletja naprej in jih uvrščajo v takratno žensko gibanje, ker so delovale javno in avtonomno in si ustvarjale svoje skupnosti z lastnimi pravili delovanja.¹⁸² Taka gibanja so bila delno preganjana, vendar je število svetnic iz tistega obdobja največje. Njihovo javno delovanje je bilo avtonomno, dogajalo pa se je v okviru takratnih prevladujočih ideologij, ki so bile zlasti povezane z vero. Ženske so bile povezane z različnimi oblikami fizičnih in psihičnih manifestacij duhovnosti. Izražale so se skozi besede, smeh, jok, spanje in sanje. Tako javno delovanje je bilo dokaj sprejemljivo, ker ni stopalo v polje moških dejavnosti.¹⁸³

¹⁸² Cf.: Opitz, *op. cit.*, v: Duby, Perrot, *op. cit.*, str. 313-317.

¹⁸³ *Ibid.*, str. 467.

Mistika je bila novo polje delovanja, ki so ga označile z novim jezikom telesa in glasu, telo je postalo primarno sredstvo komunikacije. Pomen so dobila čutila, ki so ponujala nove možnosti doživljanja stvarnosti in onstranskosti. Telo je postalo »teater nasilja«¹⁸⁴ in se je pozneje izpraznilo in izčrpalo. Mistični jezik telesa se je izražal s kriki, stokanjem in solzami.

Verski mysticizem je bil polje ženskega javnega delovanja nekaj stoletij. Pri tem so se izmenjevala obdobja družbene sprejemljivosti in preganjanj. Sprejemljivejše so bile tiste oblike, ki so bile performativne, gledališke predstave za javnost, nekakšne monodrame, katerih scenariji so bili skrbno napisani in igre režirane; tako so vsaj pisali v *Novicah*. Vendar sta režiser ali scenarist ostala skrita, vsa pozornost je veljala glavni igralki, ki je svoje telo ponujala množici in jo pritegnila z besedami, stokanjem, zvijanjem in kričanjem. Predstave so bile zmes ritualnega in performativnega. Imele so namen častiti boga, izganjati zlo, včasih zdraviti, imele pa so tudi namen združevati ljudi, jih izobraževati, slaviti boga in zdraviti duše. Na predstavah so pobirali darila, začenjale so se ob določenem času, zanje ni bila potrebna množica in bile so na določenem, v naprej znanem mestu. Besedilo je temeljilo na svetem, vendar so si igralki dovolile variacije.¹⁸⁵ Predstave zamaknjenk bi lahko tako razumeli tudi kot zgodnje gibalne performanse, ki jih niso obsojali in niso o njih sodili z vidika javne morale, ker so bili verski. Razkritje telesa ni bilo moralno sporno, čeprav se je pri zvijanju, metanju ali trganju obleke marsikaj razkrilo. Vendar pa v takem interpretiranju ne moremo iti predaleč, ker podatki kažejo tudi na možne zlorabe otrok za lažji zaslužek staršev. »Deklica iz Soderšice« je bila očitno hendikepirana, ni mogla sama hoditi in najbrž tudi ne sama odločati o poteku svojega življenja. O svojem življenju pa tudi niso mogle odločati

---

¹⁸⁴ *Ibid.*, str. 470.

¹⁸⁵ *Cf.*: Ingold, *op. cit.*, str. 613.

številne deklice, ki so bile zaradi različnih vzrokov zaprte v razne institucije.

Samostani in sirotišnice

Na prelomu stoletja so nastali prvi zapisi o institucijah, kamor so bile nameščene deklice in ženske. O deklških sirotišnicah je pisala revija *Slovenka*.¹⁸⁶ Članek je osebnoizpoveden in je huda kritika režima v cerkvenih sirotišnicah, kjer poučujejo neizobražene sestre, kjer ni nikakršnega javnega nadzora nad poukom, otroci imajo dolge vsakourne molitve, učiteljice imajo učenke v popolni oblasti in jih nadzorujejo tudi zunaj pouka. Redovnice so zelo stroge glede vedenja, pa tudi enostranske in nerazsodne, odzivajo se na prilizovanje, hinavščino in ovaduštvo, vse to pa »kvari« deklice. Sestre so same vajene absolutne pokorščine, v njih zatirajo vsakršno individualno, samostojno in svobodno mišljenje, ne izobražujejo se, ne berejo, zato si ustvarjajo avtoriteto samo z ukazovanjem in podrejanjem drugih. Deklice pa bi morali vzgajati za samostojnost in življenje zunaj, kjer po navadi nimajo nikogar. Gorje dekletu, če ni trdno in če jasno ne ve, kaj hoče. V sirotišnici se ne naučijo nič drugega kot pisati, brati in moliti. Pogosto z njimi surovo ravnajo, ker si v sirotiščih podajajo roke neizobraženost, nevednost in »najmračnejše terciarstvo«¹⁸⁷. Deklice morajo imeti oči uprte v tla in povešeno glavo, brati ne smejo nič drugega kot le verske knjige. Druge knjige veljajo za pohujšljive in so prepovedane. Prepovedano je tudi osebno prijateljstvo. Sestre deklicam očitajo revščino staršev ali pa njihova dejanja. Sirotišnice so jetnišnice za otroke, zato se jih nihče rad ne spominja. Urnik pokaže vso grozljivost teh institucij. Ob tričetrt na pet deklice vstajajo in to takoj, brez

---

¹⁸⁶ *Slovenka*, št. 10, 1900, str. 225.

¹⁸⁷ *Ibid.*

izjeme. Pozimi so spalnice mrzle. Ob tej uri morajo vstajati otroci od četrtega leta starosti naprej. V pol ure morajo vse pospraviti in zraven moliti v nemščini. Ob šestih je maša, ob sedmih zajtrk. Potem pospravljajo in ribajo, potem šola in ob dvanajstih kosilo. Zatem opravljajo razna dela, počitek po kosilu je le kratek. Ves čas so molitve. Če deklice pomočijo posteljo, so tepene, zjutraj jim namesto zajtrka obesijo rjuho čez glavo in jih postavijo pred vrata. Potem mora deklica rjuho sama oprati v mrzli vodi, tudi pozimi.

To je eno redkih poročil o življenju v sirotišnicah, ki niso bile tema, o kateri bi se veliko govorilo in razpravljalo, zato je bila odločitev za poročanje toliko težja. Redki članki se nanašajo predvsem na življenje po odhodu iz sirotišnice, ki so jo dekleta zapustile pri petnajstih ali šestnajstih letih. V zunanje okolje so prihajale popolnoma nepripravljene, brez poznavanja vsakdanjega življenja. Niso znale upravljati z denarjem, težko so se znašle v medsebojnih odnosih, ker so živele ločeno od fantov, so se prvič zares srečale z njimi šele v svoji mladosti. Poleg tega niso imele osebnih vezi, sorodnikov ali prijateljev, ki bi jim lahko dajali primerno oporo. Pogosto so bile prepuščene izkoriščanju in brezvestnosti gospodaric in gospodarjev. O njihovi zunanji usodi lahko zremo v zgodbah služkinj ali delavk.

Druga vrsta institucij, kamor so pogosto nasilno pošiljali hčere iz odličnejših družin ali vdove, so bili ženski samostani. Samostan je bil nekakšno odlagališče tistih, za katere družina ni mogla več skrbeti, ali pa so jih hoteli »varno shraniti« do poroke. Konec 19. in v začetku 20. stoletja je bil čas, ko je začelo število žensk, ki so se odločale za samostansko življenje, upadati. V tem smislu lahko razumemo Kalanovo propagando, ki pri prepričevanju deklet za nunsko življenje govori tudi o tem, da se dekletu ni treba omožiti, saj ima zares srečno dekle za ženina samega Boga. Slovenke so bile znane kot usmiljene sestre. Celo Avstrijo in Ogrsko smo zalagali s tem »blagom«, je zapisal Kalan. Seveda, če je bila deklica za to poklicana. Že kar

zadeva čast, je dobro preskrbljena, ni ji treba begati po svetu za koščkom kruha, za zidovjem živi zavarovana pred nevarnostmi sveta. Staršem ni treba zanjo skrbeti v nobenem smislu. Vso skrb za njeno premoženje, življenje, zdravje in dušo prevzame samostan. Zato naj starši »Boga zahvalijo«, če ima dekle veselje za samostan:

Če čutiš nagnjenje, veselje za samostan in imaš tudi vse druge potrebne lastnosti za to: zdravje in če je treba tudi kaj dote, če čutiš veselje do takega življenja in si pripravljena na žrtve, se v tem razodeva božji poklic. Zakoni so pogosto nesrečni, mož je nerodnež, pijanec, surovež, sitnež, otroci so nepokorni, pokvarjeni, kakšna pokora za mater in ženo. Zato si izberite Jezusa za moža!¹⁸⁸

Ženski samostani so bili zunaj mest, redovnice niso imele stikov z moškimi in verske oblasti so jih strogo nadzorovale. S svojo panoptično zgradbo, ki je omogočala popoln nadzor, so služili nadzoru seksualnosti in življenja nasploh. Ščasoma pa so se ženski samostani začeli odpirati zlasti na področju izobraževanja, in v začetku 20. stoletja so že ponujali razne programe za zunanje udeleženske, zlasti gospodinjske in kuharske tečaje. Nekateri samostani, kot na primer Zavod šolskih sester Naše ljube Gospe v Trnovem, ki so ga sezidali šele leta 1894, so nastali zaradi vse večjih potreb po izobraževanju deklic. Dve nuni sta leta 1888 odprli en razred, hišo je daroval veleposestnik Ivan Valenčič izrecno za izobraževanje deklet. Povpraševanje je bilo iz leta v leto večje. Šolski samostani so začeli nastajati iz nuje, njihovo delo in organizacija pa sta se razlikovala od tistih v drugih samostanih. Bili so bolj odprti v skupnost in med ljudmi bolj priljubljeni.¹⁸⁹ Več podatkov o življenju v samostanih ni, še zlasti pa o tem ni kritičnih zapisov.

---

¹⁸⁸ Cf.: Kalan, *op. cit.*, str. 48.

¹⁸⁹ *Ženski svet*, 1925, str. 79.

III. SEKSUALNOST

Poglavje o telesu je zgodba o telesnem doživljanju bivanja v realnem svetu, o ujetosti v ideologije reprezentacij in podre-ditev, ki so definirale načine in vsebine vsakdanjega življenja žensk v zgodovini. V poglavju o seksualnosti bomo govorili, kako so se pri tem počutile, kaj so o njih verjeli drugi in kaj so o sebi mislile same. Prav govor o spolni identiteti ustvarja razlike med feminizmi. Gre za različna prepričanja o tem, kaj je vir razlik med spoloma, ali te sploh obstajajo, kako se ustvar-jajo in prenašajo in kako se vse to kaže na vsaki ženski pose-bej in v njenem vsakdanjem življenju.

Bistvo razprav, ki jih nekatere teoretičarke drugega vala feminizma imenujejo razprave o razliki, druge pa razprave o esencializmu, se vrti okoli ženske narave, konkretnije okoli vprašanja, ali obstaja pristna ženska narava ali česa takega kratko malo ni? Te razprave potekajo v vseh vejah feminizma, na katerega vplivajo psihoanaliza, eksistencializem, marksizem, in sicer v sociologiji, antropologiji, filozofiji, literarni kri-tiki in v zadnjem času tudi v takih vedah, kakršna je arheo-logija. Izhodišče esencializma je telo, ki ima svojo govorico in ga lahko beremo kot besedilo. Govorica ženskega telesa je dru-gačna od govorice moškega, ker sta telesi moškega in ženske različni. Privrženke esencializma so spremenile ženskost v ženstvenost in so ohranile žensko telo kot kompleksno in pro-blematično temeljno izhodišče feminizma. Vendar pa se upi-

rajo temu, da bi jih enačili z univerzalizmom, biologizmom ali naturalizmom, kar jim pripisujejo nasprotnice, ki esencializem mečejo v isti koš s patriarhatom, naivnim realizmom, metafizičnim mišljenjem in lažnim univerzalizmom. Esencialistke pa očitajo nasprotnicam, da je njihovo nasprotovanje le zahteva po prostoru v moški teoriji (poststrukturalizem, najpogosteje dekonstrukcija). Antiesencializem naj bi bil davek, ki ga je treba plačati za akademsko uveljavitev.

Čeprav današnja feministična teorija zavrača razprave o esencializmu kot brezplodne,¹ je ostalo vprašanje o spolni identiteti brez odgovora. Ali gre pri esencializmu za iskanje ženskih genealogij oziroma za iskanje bistva, ki se izmakne takoj, ko ga izrečemo, ali pa gre za zavračanje načina življenja in mišljenja, ki ga je definirala skupina belih moških z dovolj družbene moči in je usodno vplival na življenje žensk v zgodovini? Gre torej za klasično vprašanje, na katero Simone de Beauvoir odgovarja, da »se ženska ne rodi«. Spolna identiteta oziroma genealogija spolne subjektifikacije je naš odnos do sebe. Je tudi pozornost, ki jo ljudje posvečamo sebi in drugim na raznih krajih, v raznih prostorih in časih.² Vendar je za identiteto samo odnos do sebe premalo,³ potrditi jo morajo tudi drugi. Nanaša se na prepletanje psihološke notranjosti in sociokulturnega konteksta in referira na trajno povezavo z istostjo, ki omogoča stabilnost, na neki način pa tudi varnost. Del identitete, ki zagotavlja stabilnost, so biološke konstante ali pripadnost določenim skupinam. Temu nasproti je identiteta, ki je na voljo za odkrivanje oziroma ponovno najdenje ali izgubljanje.

Ženske identitete ne vzpostavljajo samo s svojim psiho-

---

¹ Cf.: Braidotti, *op. cit.*, str. 59.

² Paul du Gay, Jessica Evans, Peter Redman (ur.), *Identity: a Reader*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, str. 311.

³ Mirjana N. Ule, *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 2000, str. 84.

loškimi ali duhovnimi sebstvom, temveč tudi s pomeni, ki obremenjujejo kategorijo spola, v katerega so rojene. Pokaže se, da je spol fleksibilen koncept, tako v svoji družbeni razsežnosti kakor v svojem »naravnem bistvu«. Oboje se lahko definira in redefinira, dekonstruira in rekonstruira v vsakem trenutku in je na voljo, da se zapolni s pomeni. Gre za tisto, kar ženske so, kar hočejo biti in kar morajo biti. Pri tem je prva kategorija pogosto edina neznanka, ki je na voljo za definiranje, čeprav umanjka svoboda, ki bi to omogočala. Spol kot analitična kategorija potrebuje zato sprotno definiranje.⁴

Kodo spolnega razcepa lahko prepoznamo šele takrat, ko v vseh znanstvenih disciplinah uporabimo spol kot analitično kategorijo. Ena od raziskovalk je dogajanje v zgodovinopisju interpretirala z metaforo o ogledalu zgodovine. Ogledalo, usmerjeno v preteklost, zrcali minule dogodke bolj natančno kakor kakšno drugo orodje, ker ne kaže nič izmišljenega, temveč le odslikava dejanskost. Kaže pa tudi minljive podobe in zagotavlja občutek, da se spreminjajo in gibajo. Spolne analize kažejo preteklost, ki omogoča znanosti, da bolj jasno prepozna in analizira zgodovinske objekte, ki jih vidimo v ogledalu, kar omogoča naracijo, ki bolj ustreza dejanskosti.

V prvem delu besedila je šlo zlasti za to, kaj se je ženskam dogajalo, drugi del besedila je namenjen vprašanju, kako je to vplivalo na njihovo razumevanje sebe samih. Pomembno je, v kakšnih vlogah so nastopale, kako je te vloge opredeljeval prevladujoči govor, povezan z močjo, in kako so ga oblikovale same. Pri tem pa je zanimivo opazovati, kako so se razvijali argumenti, vzporedne družbene spremembe in hkratne spremembe identitet žensk – iz tega je mogoče razbrati značilne feministične diskurze, kakršnih se ženske lotevajo še danes,

---

⁴ Sama jo bom uporabljala kot fizični spol, ki je družbeno konstruiran, vendar ga hkrati nosilke zasedajo kot človeška bitja z občutki in čustvi ter razumom in nosijo posledice te družbene opredeljenosti.

čprav morebiti nekoliko bolj sofisticirano kot nekoč. Pomembne so predvsem tri teme, v katerih lahko prepoznamo razmišljanja o esenci, konstrukciji ali pa razcepu v jeziku. To so razprave o ženskem vprašanju, emancipaciji in feminizmu, ki so se začele sredi 19. stoletja.

Kristina Gorišek je prva jugoslovanska pilotka, ki je opravila izpit pred vojaško komisijo v Beogradu leta 1936. Doma je bila iz Stične na Dolenjskem.

ŽENSKO VPRAŠANJE

Sintagma *žensko vprašanje*⁵ se pojavlja v slovenskem javnem govoru že od prve polovice 19. stoletja. Lenard piše o organizaciji salonov oziroma kulturnih krogov, ki so začeli nastajati v Sloveniji v tridesetih letih 19. stoletja. Matija Čop je imel izkušnjo s Poljske, kjer so bile ženske že stopile v javno življenje kot pesnice in pisateljice. Tedanja Ljubljana pa ni premogla dekleta ali ženske, ki bi bila »duševna opora, zvezda vodnica ali življenjska tovarišica« tedanjim slovenskim intelektualcem.⁶ Vraz je sodeloval v preporodu na Hrvaškem, kjer so v javnost začele prihajati prve ženske. Hrvatice so hotele celo ustanoviti narodno žensko društvo, središče te ideje pa je bila Bistrica (najbrž ob Sotli). Idejo je podpiral Vraz, ki je hotel, da bi bilo društvo popolnoma samostojno in registrirano. Predlagal je tudi razširitev društva na slovensko območje in priporočil Ljubico Kopelen v Trstu in Marijo Rudež v Ribnici. V pismih

---

⁵ Theodore Stanton je napisal knjigo *The Woman Question in Europe* že leta 1884, žensko vprašanje pa obravnava tudi knjiga *La Femme et le féminisme* iz leta 1900. O ženskem vprašanju začnejo več govoriti s francosko revolucijo, sledi pa peljejo tudi v zgodnejša stoletja. Termina »genre masculin« in »genre féminin« najdemo pri piscih iz 18. stoletja, povezana pa sta bila zlasti s pravici do lastnine. Cf.: Karen Offen, *European Feminisms. 1700-1950*, Stanford University Press, Stanford, 2000.

⁶ Cf.: Lenard, *op. cit.*, str. 53.

svojim prijateljem je poročal o prvih nastopih »Ilirk« z velikim navdušenjem kot o pomembni kulturni zadevi.⁷

»Žensko vprašanje« je bilo v tistih časih zlasti narodno vprašanje. Bolj izobražene ženske, ki bi delovale v javnosti, bi pripomogle k širjenju ideje o samostojnosti in k slovenski identiteti. A da so samostojnost razumeli tudi kot neodvisnost žensk, ki pa nikakor ni bila zaželena, nam pokažejo *Novice*. Bleiweis je bil človek, ki je po naključju hitro obogatel in odprl salon in počasi so si tudi slovenske ženske pridobile pravice za vstop v ta narodni salon, vendar kakšne pomembne vloge v njem niso imele.⁸ Žensko vprašanje kot socialno vprašanje za Bleiweisa ni obstajalo. Ljudje naj pridno delajo, varčujejo, žive po starih navadah, ki so cenejše, in se varujejo dragih novih mod – to je bil edini recept za rešitev vseh socialnih težav. Da ni imel nobenega smisla za socialno vprašanje, priča tudi, da ni imel nobenega jasnega in odločnega mnenja do odprave desetine in tlake, kar sta bili pravzaprav edini vprašanji, ki sta živo zadevali večino ljudstva. Bleiweisovo starokopitnost in pomanjkanje čuta za socialnost je mogoče prepoznati iz številnih nasvetov, ki so bili že za tisti čas nazadnjaški. Ženska naj se oblači po stari modi, opravlja naj svoja ženska dela in naj bo pokorna možu – to so tri glavne in edine točke ženskega vprašanja, kakor ga razumejo *Novice*, ki so ironično poročale o zborovanju v Cincinattiju v ZDA, kjer so se ženske na kongresu pogovarjale »o ženskih pravicah«. Takole so komentirale:

Škoda je, da babelice niso še tega sklenile: da morajo za naprej moške si brke in brade obriti, otroke pestovati in peče nositi.⁹

Prvi članek o ženskem vprašanju najdemo v *Novicah* leta 1853.¹⁰ Iz *Danice Ilirske* so ponatisnili članek z naslovom »Čast ženskega spola v družbi človeštva«:

⁷ *Ibid.*, str. 85.

⁸ *Ibid.*, str. 95.

⁹ *Ibid.*, str. 98.

¹⁰ *Novice*, 1853, str. 263–264.

Mož je glava, žena serce¹¹; v njem razum, v njej čustvo biva. Mož se z overami, s protivnostmi bojuje, žena prenaša žalosti in prenaša skerbi; on je hraber, oster, ona čutiljiva, ljubezniva in mila deležnica vsega dobrega, pa tudi vsih nadlog na različnih potih življenja. In tako oba spola v ljubezni vodita človeštvo k vedno višjej popolnosti. Mož se trudi v zunanjem svetu, njegova opravila so težavna, občinstvo je cilj njegovega prizadevanja, on skerbi za domovino, za narod, za svet. Žena marljivo oskerbuje domača opravila; s petelinovim petjem vstane in se skerbno suče do pozne noči, da celo hišo lepo vredi. Ona celi rane tistih, ki okoli nje žive; kjer zapazi kak vzrok pomilovanja, ondi tolaži z milo, samo njej lastno besedo terpečega ter mu vliva olje v skeleče rane. Čuje in pazi kakor nebeški angelj podnevi in ponoči nad svojimi ljubimi otročiči. Nje celo življenje je posvečeno možu in otročičem. Ona, kakor prislovica pravi, tri hišne vogle podpira. Iz domačega družbinskega življenja izvira poboljšanje občinskega, kjer sreča človeštva obstoji v domači zadovoljnosti in družbinskem blagru. Dobrovoljnost je prva lastnost ženskega spola, in ako se bo svet kdaj poboljšal, zmorejo le žene k temu pripomoči, ker vse dobro izvira iz dobrotljivosti, in zares! tisti narod je srečen, ki ima pametne žene in skrbne matere. Ženski spol tedaj veliko velja v Božjem gospodarstvu človeštva, in veliko več, kakor marsikdo misli. Žena porodi človeka, ki je človeštvu v neizmerni prid, žena odgoji deklico, ki spodbode mladenča k osvobodanju domovine; žena vtolaži moža, ki polovici sveta boj napove. Žene store, česar možu ni mogoče, pomagajo in govore ondi, kjer mož obmolkne; iz žalosti stvarijo veselje, in iz pomanjkanja obilnost, iz razpertja prijaznost. Mesto, na katerem v druž-

---

¹¹ Alfred Lord Tennyson je leta 1847 napisal pesem *The Princess*, kjer v dialogu med starim kraljem in princeso poudari stare spolne hierarhije in nove težnje po enakopravnosti. Besede kralja so identične besedam slovenskega avtorja. V tem spisu torej ne gre za kakšne nacionalne posebnosti, temveč za opis razmerja, ki je obče veljavno v zahodnem svetu. Cf.: Offen, *op. cit.*, str. 88:

The Old King:/ Man for the field and women for the hearth:/ Man for the sword and for the needle she:/ Man with the head and woman with the hearth:/ Man to command and woman to obey;/ All else confusion.

Princess Ida:/ Everywhere/ Two heads in council, two beside the hearth,/ Two in the tangled business of the world,/ Two in the liberal offices of life,/ Two plummets dropt for one to sound the abyss/ Of science and secrets of the mind;/ Musician, painter, sculptor, critic, more.

bi človeškeje stoje, je žlahtno in velike pomembe; kar žena zapusti, tega mož ne more popraviti; kar on v srditosti razmeče, to ona v milej krotkosti zopet skupaj spravi; kadar je on grozna burja, je ona tihi jug, in zares! ker je večkrat vsa hrabrost in jakost moža zastonj, ondi tožeča golobica z ljubeznivo svojo krotkostjo venec zmage utega.¹²

Pisec uporabi zelo preprosto binarno kodo za delitev na moškost in ženskost, ki jo prepoznamo iz številnih poznejših besedil in izhaja zlasti iz krščanske opredelitve razlik. Glava simbolizira razum in srce čustva. Moški deluje, ženska čuti posledice, moški je aktiven in ona pasivna, on je hraber, ona boječa, on je grob in ona mila. Zato on lahko deluje javno in skrbi za ves svet, ona pa zasebno in skrbi za hišo. Vse njeno življenje je posvečeno možu in otrokom in to počne iz dobrote, ki je njena prva lastnost. Moški ne more popravljati njenih napak, ona pa lahko njegove, kjer se njegova moč neha, se njena nadaljuje. Nekaj časa pisec opisuje spola tako, kot da sta dva nasprotujoča si pola istega kontinuuma, vendar tega modela ne uporabi do konca. Naštevati začne precej abstraktne, skoraj nadnaravne moči žensk in jim pripiše več, kot v resnici lahko nosijo. Za na videz prijaznim zavezništvom se skriva velika moralna zaveza žensk, naj izpolnjujejo pripisane jim naloge in lastnosti. Članek v bistvu ne govori o ženskem vprašanju, temveč je proti njemu, čeprav to sintagmo uporablja. Žensko vprašanje je namreč vprašanje pravic, za katere se pisec ne meni, saj žensko popolnoma veže na zasebno, kjer pravic ne potrebuje. Veličastni toni na koncu članka so lahko tudi nekakšna kompenzacija za odvzete pravice. Če poskušamo razumeti, kaj pisec meni o moških, vidimo, da je do njih enako nedosleden. Pripiše jim razum in težko javno delo, odgovornost za svet, po drugi strani pa jih prikaže kot ljudi brez lastne volje. Vse, kar so, je odvisno od njihovih žena. Dekle spodbuja mladeniča, ker se sam ne more, žena vztraja, kjer mož

---

¹² Cf.: *Novice, op. cit.*, str. 99.

omaga, kjer mož ne najde več besed, nadaljuje žena. Ona lahko popravi, kar on pokvari, narobe pa ne gre. Od kod torej trditve o njegovem razumu?

V Evropi so začele ženske bolj množično poudarjati svoj status kot posebno vprašanje od sredine 19. stoletja naprej. Članek v *Danici Ilirski* je bil zelo hiter odgovor na svetovna gibanja, še preden bi se uspelo slabo seme prijeto v slovenski zemljici. Teme ženskega vprašanja so bile v Evropi podobne kakor pri nas le nekaj desetletij pozneje: civilni zakon, razveza, delitev domačega dela, volilna pravica, pravica do lastnine, državljanstva in podobno. Ena najpomembnejših tem je bila prostitucija in z njo povezan promet z belim blagom. O ženskem vprašanju so začele pisati ženske same v osemdesetih letih 19. stoletja. Franja Robidovec se je leta 1884 v *Ljubljanskem zvonu* oglasila s spisom »Beseda o ženstvu«, Marica Bartol je javno polemizirala o vlogi žensk z Mahničem, žensko vprašanje je postalo javna tema, ki je spodbudila tudi nastanek prve ženske revije *Slovenka*, priloge *Edinosti*. Ta revija je bila začetek ženskega gibanja na Slovenskem, kot so ga razumeli ženske in moški tistega časa.

Prvi članek, ki je odprto spregovoril o položaju žensk pri nas, je bil članek dr. Frana Celestina, ki je bil ponatisnjen nekajkrat v daljšem obdobju zgodovine ženskega gibanja, prvič pa je bil objavljen v *Ljubljanskem Zvonu* leta 1884 in si zasluži posebno mesto v zgodovinskem spominu:

Marsikdo reče, da je že drugih vprašanj dovolj. Pri razvitih narodih je ravno to vprašanje v ospredju. Večkrat čujemo, da se da kultura meriti po stanju ženstva, kar se ne da tajiti. Ženstvo se bo tudi razvijalo neodvisno od našega hotenja, tako kot pri sosednjih narodih. Res je pri razvijanju ženstva še vedno nevarnost, da ne zaide na kriva pota, na pot moralne pokvarjenosti, ki je večkrat prišla takoj za veliko moralno strogostjo. Seveda je veliko kriva tudi moška sebičnost, ona sladka zavest gospodovanja, katere se včasih morda celo razviti človek ne otrese lahko, če dobi priliko, da nad slabo žensko pokaže svojo moč. Te sebičnosti ne branimo naravnost, zavijamo jo v razne olepšave, češ

da slaba ženska ne more stati na svojih nogah, da je fizično in duševno preslaba. Veliko je dokazov pri primitivnih ljudstvih, da je ženska fizično zmožna opravljati najtežja dela. Tudi, če je fizično šibkejša, jo lahko zaradi težkega dela toliko bolj častimo. Mi moški tudi mislimo, da ženska ni za strogo mišljenje, posebej pa ne za matematično ali sploh abstraktno. Vendar ženske niti v Evropi in ne v Ameriki niso imele prilike, da se dokažejo. Če pa so dobile priliko, so se izkazale tudi v znanosti. Pogovor o sposobnostih bi rešili, če bi ženske razvile samostojnost in bi premagali mnogoštevilne ovire in predsodke. Tisočletja so se torej ženski možgani razvijali pod pritiskom okolnosti, pod pritiskom bolj ali manj očitnega robstva. Moški možgani pa so se ves čas razvijali v popolni svobodi. Zato ženski razvoj ne bo enak moškemu, zakaj bi pa bil. Oba imata namreč svoj značaj. Ženski um naj bi imel malo kulturnega in več surovo barbarskega življenja, zato naj bi videl marsikaj jasneje in naj bi njegov kulturni instinkt imel večjo naravno silo nego moški. Že sedaj je ženski um vplival na kulturni razvoj s svojim delovanjem na srce in glavo. Zato ne smemo sprejeti fraze, da ženska živi le s srcem, in ne z glavo. Tudi če je ženska bolj srčna in je organizem nežnejši, ali to pomeni, da se njen um ne more razvijati? Ženska glava, polna zdravega znanja, bo vplivala tudi na srce, da bo najplemeniteje gorelo z vso žensko nežnostjo za vse, kar je v najlepšem smislu človeško. Ali se ne bomo potem manj bali duševne praznote žensk? Ali ne bo kulturno razvitje večje in bolj harmonično, ko bosta nanj vplivala tako žensko srce kot njen um? Večje sodelovanje ženskega in moškega uma bo samo izpopolnilo obči napredek. Ženska konkurenca je že danes delo – učiteljice, na pošti, pri telegrafu. To je zgodovinsko dejstvo. Niso pa samo konkurentke, so tudi družice in matere naših otrok, zato mora ženska biti izobrazena. Zato je potrebno opustiti razno besedičenje in nesmiselno dvorjenje in začeti z resnimi pogovori. Besedičenje je žaljivo, saj z ženskami govorimo kot s kanarčki. Več duševne hrane je torej treba. Pogovori bi morali nuditi znanje in nasvet – kaj naj bere, se o tem pogovarjati. Tudi življenje neporočenih bi bilo boljše, ker bi bilo samostojno življenje podprto z znanjem in delom. Samostojno in zavedno ženstvo ne bi izgubilo ženstvenosti, izgubilo pa bi koketstvo in lišpanje. Pravo razvitje jača in krepí, ne pa odvzema pravih ženskih svojstev.¹³

---

¹³ *Slovenka*, 1900, št. 6, str. 127.

Boj za enakopravnost je bil za Celestina družbeni proces, ki ga ni bilo mogoče ustaviti, vzrok zanj pa je bilo gospodovanje, ki se mu moški niso hoteli odreči. Da bi ga obdržali, morajo ženski nenehno dopovedovati, česa je zmožna in kam spada, to pa povedo na tak način, da je prvotni namen zakrit. Ni razlik v fizičnih in mentalnih sposobnostih, ženskam je le treba zagotoviti možnosti in se otresti stereotipov in predsodkov. Delitev na srce in glavo je nesprejemljiva, dokazov za to pa je v svetu dovolj. Ženske moškim niso konkurentke, temveč so njihove partnerke, zato se je treba do njih vesti s spoštovanjem. Samostojna ženska tudi ne izgubi svoje ženstvenosti, ki je ne bi smeli enačiti z zunanjostjo. Za besedami pa se vendarle skriva skrb, da bodo ženske razumele emancipacijo zlasti kot seksualno svobodo. Čeprav trdi, da ženska v ničemer ne zaostaja za moškim, pa vendarle razdeli um in značaj na ženski in moški - vendar ju vrednoti popolnoma enakovredno. Članek odpre večino bistvenih tem, s katerimi so se ukvarjale zaposlene ženske dolga desetletja po njegovem izidu.

»OSVOBOJA«

Poleg ženskega vprašanja je bil najširše uporabljen pojem »emancipacija« ali »osvoboja«, ki je pretrgal povezavo ženskega vprašanja z nacionalno¹⁴ identiteto. Od leta 1848 naprej je bilo najpomembnejše vprašanje Slovencev vprašanje slovenstva in nacionalne osamosvojitve. Za to idejo je bilo treba pridobiti tudi ženske, saj so tvorile dobro polovico naroda. Razliko med emancipacijo in krepitvijo žensk zaradi nacionalnih interesov je dobro prikazala Elvira Dolinar-Danica, ki je članek v *Slovenki* začela s Stritarjevimi besedami: »Narodno življenje nima trdne podlage brez narodnega ženstva.«¹⁵ Zapisala je, da narodi, ki ženski ne priznajo položaja v družbi, tavajo v temi in surovosti, da je pomanjkanje enakopravnih in izobraženih žensk posledica družbene krepitve moči moških in povzdigovanja moških v junake. Javnost izobražene ženske povezuje z emancipacijo, ki je druga beseda za »žensko s pretiranimi, blaznimi zahtevami«. Avtorica se temu upre in pravi, da so ti

---

¹⁴ Nastajanje nacionalnih držav je povsod po Evropi za nekaj časa povezovalo žensko vprašanje z nacionalnim. Na Svetovnem ženskem kongresu leta 1893 je Čehinja Josefa Himpal Zeman zatrdila: »Kar koli ženske počnejo in za kar koli se zavzemajo, ne smejo nikoli pozabiti, da je na prvem mestu njihova dolžnost do naroda, najprej so patriotke in šele nato ženske.« Cf.: Offen, *op. cit.*, str. 213.

¹⁵ *Slovenka*, št. 1, 1897, str. 5.

nazori o »emancipiranih ženskah zlega pomena«. Prvotni pomen besede »emancipacija«¹⁶ pojasni kot »osvobojo otrok izpod varuštva staršev, pri ženskah pa to pomeni osvobojo od postavnega varuštva moža«, torej z zakonom dodeljenega patronata moža nad ženo. Težnja je posledica ženskega trpljenja in krivic, ki jih doživlja v zakonu, pri tem pa oblast še dodatno podpira te krivice, namesto da bi jih preganjala. Postavlja tudi ovire ženskam, ki se želijo zaposliti. Edina opora samostojni ženski je zato njena misel, razum in rabsodnost. Svobodno mora misliti, razumevati in rabsoditi o poteh, ki jih želi prehoditi. Koliko naporov, telesnih in duševnih, jo bo to stalo, ve le ona. Podobno je v zvezi z zakonom. Prava, zemeljska sreča obstaja le v zakonih, kjer se zakonca med seboj spoštujeta, sreča, ki temelji na zvestobi, spoštovanju in zaupanju. Take emancipacije si želi slovensko ženstvo.

Vzroke za to, da se ženske bolj množično ne odzovejo na pobude za osamosvojitve, vidi Danica v življenju Slovencev pod tujim jarmom, ki so ga tiho in mirno prenašali. Skupaj z narodnim prebujenjem pa se je prebudila tudi ženska, čemur številni ljudje nasprotujejo. Napadajo ženske, ki se zavzemajo za emancipacijo, vendar je ideja prebujena in nihče je ne more več ustaviti. Žensko gibanje v Sloveniji ima veliko sovražnikov, pravi Danica. Narod, ki ima še vedno malo političnih pravic, ne more razumeti, kako se lahko kdo ogreva še za kakšne druge pravice, ne le za narodne. Delo žensk za narod je zaželeno, ni pa zaželeno tudi družbeno delo, ker so ženske zanj prešibke, pravijo nasprotniki. Vendar v mrtvih srcih niti narodna ideja ne more živeti. Vsako ljudstvo ima take ženske,

---

¹⁶ Manifest pariškega Društva za emancipacijo žensk definira besedo takole: »Beseda emancipacija pomeni v absolutnem in pravnem smislu zlasti intelektualno in moralno osvoboditev. Ta prvi in najvišji pogoj je za oba spola normalna osnova za družbeni napredek in v sebi nosi vse druge posledice. Beseda je tako zlorabljen, da je razlaga nujno potrebna.« *Cf.*: Offen, *op. cit.*, str. 113.

kakršne si zasluži. Svobodoljuben in napreden rod bo vzgajal svobodoljubne in napredne ženske.¹⁷

S tem zapisom Elvire Dolinar se je začela široka javna razprava in odprla pot številnim polemikam, ki so stigmatizirale ženske v njihovem boju za osvoboditev.¹⁸ A so se ženske z »vsemi topovi« povsem enakovredno tudi odzivale nanje. O tem priča polemika med Marico Bartol in Mahničem, ki se mu ni upalo upirati veliko ljudi, sploh pa ne v javni polemiki. Danica je izjemno dobro artikulirala misli in obvladala jezik, kar za tisti čas ni bila prav pogosta odlika, in očitno je bila izobražena. Brez dvomov bi jo lahko imenovali za prvo slovensko feministko, to oznako pa je imela že v času svojega javnega delovanja. Na Slovenskem se torej začne boj za ženske pravice konec 19. stoletja, že od tridesetih let 19. stoletja naprej pa potekajo razprave o pravici do javnega delovanja žensk, vendar le v okviru obsežnega narodnega vprašanja.

Začetne zahteve po pravicah so bile zelo splošne. Slovenske ženske so potrebovale »širši delokrog, duševne hrane in idej, da bodo znale v življenju najti, kar je lepega, vzvišenega in koristnega, ne le v zasebnem življenju, temveč v širšem narodnem smislu. Zato se morajo ženske boriti za svoje pravice«¹⁹. Postavijo naj se po robu mnenju, da bi konkurenčni boj za delovna mesta zatrl ženski značaj. Tako naj bi bilo mnenje tistih »nacionalnih ekonomov«, ki se mimogrede ukvarjajo še z ženskim vprašanjem. Vendar to velja le za »učene« ljudi. Nižjim slojem nihče ne dopoveduje, da težko delo ni za ženske. Ženske delajo v tovarnah in v slabo plačanih zasebnih službah. Nihče ne trdi, da to delo škodi ženski plemenitosti ali uničuje ženska srca, kot to trdijo za intelektualno, dobro plačano delo. Pa ven-

¹⁷ *Slovenka*, št. 5, 1900, str. 74.

¹⁸ Nekoliko bolj radikalne zahteve je postavljala Celestin petnajst let prej, vendar se o tem ni razvila kakšna posebna polemika. Problem je nastal, ko so o zahtevah spregovorile ženske same.

¹⁹ *Slovenka*, št. 5, 1897, str. 9.

dar je med temi delavkami tudi veliko vzornih mater in soprog.

»Polovica vsega človeštva je zatirana in teptana,« je nadaljevala Danica.²⁰ Moški opravičujejo svojo oblast preprosto. Tako mora biti, ker je ženska rojena za suženjstvo, ker jo »narava« za to določa, ker je tako vedno bilo. Pozabljajo na čas materinskega prava in na ženske vladarke, na čas, ko so ljudje živeli v skupinah. Ženska je začela izgubljati moč z razvojem družine in z začetki življenja v paru. Pa vendarle je bila fiziološko popolnoma ista kot v davnih časih. Nadvladala je moška moč, moški si je prisvojil imetje in žensko, ki je postala njegova sužnja, predmet njegove pohotnosti in stroj za množenje človeškega rodu – in tako je vse do danes. Dela, plačuje davke, nima pa glasu v javnem življenju; kot vdova mora oblačiti in prehraniti otroke, o njih in premoženju pa odloča varuh; dela lahko le v malovrednih poklicih, boljši so pridržani le za moške. Govori se o moških in ženskih poklicih, kot da bi bili ljudje različno sposobni. Ženska naj kuha, po odličnejših hišah pa najemajo moške kuharje, ženske naj bi imele boljše sposobnosti za šivanje in krpanje, krojači pa so moški, ki tudi sami šivajo. Najtežja dela na kmetih opravljajo ženske, to so dela, ki jih je treba opravljati na tleh, čepe. Ženske sadijo fižol, moški pa krompir. Danica se je vprašala, ali je tako zato, ker naj bi šlo za dve različni naravi ali za različne zmožnosti, ki so potrebne za sajenje fižola in krompirja? Delitev je zlasti posledica vzgoje, saj se fantje že zgodaj začenjajo navajati na svobodo, deklice pa vzgajajo v »neumne goske«. Kljub temu pa je po svetu vedno več izobraženih žensk, zdravnic, pravnice, nekatere so matematičarke ali naravoslovke. Na to ljudje le zmanjujejo z glavami, češ, saj ne bodo srečne, ker ne bodo dobile moža. Tudi plače za ista dela so različne, to pa opravičujejo s tem, da moški potrebujejo več denarja za kavarno in tobak in

---

²⁰ *Slovenka*, št. 26, 1897, str. 6.

preživljanje družine. Vendar tudi vdove, čeprav same preživljajo družino, ne dobijo iste plače kot moški. To sili ženske, da poskušajo na vsak način dobiti moža, saj drugače težko preživijo, ker so jim vsa vrata zaprta. Danica je ugotovila, da ženska v primerjavi z moškim nasploh velja za nepopolno, manjvredno bitje.

»Ravno to je vzrok, da se moramo bojevati naprej in delovati v javnosti in se ne ozirati ne levo ne desno,« je zapisala Marija Ana.²¹ Če govorice o tem, da imajo moški večje sposobnosti, zares veljajo, jih ženske ne morejo ogrožati, zato ni nikakršnega vzroka za to, da so notarji in odvetniki prepovedali ženskam vstop v odvetniške pisarne. Očitno se zavedajo, da so ženske enako sposobne. Zato morajo že učiteljice v šolah vplivati na večjo samostojnost in zavest žensk, tako da vplivajo na deklice in dečke. Znebiti se moramo predsodkov, ki jih vzdržujejo tudi ženske same s svojim vedenjem. Moški pridobivajo prednost pred ženskami, ker so navzoči v javnem življenju, več berejo časopise in več razpravljajo. Za konec je Marija Ana povezala status žensk s splošno blaginjo v družbi. Večja ko je blaginja, svobodnejše so ženske.²² Žensko vprašanje se namreč ne tiče le žensk iz »boljših krogov«, vzroki za žensko gibanje²³ so hudi in resni. Začeti je treba z brezupnim stanjem proletarskih žensk, ki pogosto zaradi »gmotnega položaja in duševne surovosti in plitvosti padejo v prostitucijo.«²⁴ Zlasti služkinje težko dobijo delo, izrabljajo jih in zgodaj ostanejo brez dela, ker se zaradi starostne meje ne morejo več zaposliti, nimajo pa nobenega zavarovanja. Zanje ni zatočišč, ne stanovanj in ne denarja. Ostane jim le prostitucija. Moška pohotnost pa preži kot divja zver na tak lahek plen.

---

²¹ Verjetno ima avtorica v mislih politične stranke in predlaga, naj ženske ne postanejo izpostava enih ali drugih, temveč naj ostanejo avtonomne.

²² *Slovenka*, št. 24, 1898, str. 555.

²³ V tem zapisu je prvič opredeljen boj za emancipacijo na Slovenskem kot del ženskega gibanja.

²⁴ *Slovenka*, št. 2, 1900, str. 26.

Pravica do javnega življenja

»Vsaka ženska, ki ima dovolj duševnih moči, ima pravico do javnega življenja,« je zapisala Zofka Kveder. Še sploh mora v javnosti nastopati, ker so obstoječa pravila »ničeva« in nepravična. Na taka pravila kaže primer učiteljic. Mlade so osamljene in izolirane. Ne hodijo v družbo, ker jih takoj označijo za »lovače moških«. V družbi jih vedno podcenjujejo, če hodijo okoli same, pa je to sramotno. Zadostuje že, da jih vidijo, kako se na cesti pogovarjajo z moškim. Mlade damice, ki na pol gole z dekolteji in golimi rameni koketirajo na plesih v družbi svojih tet, pa so popolnoma sprejemljive. Ženskam se očita, da se v boju za emancipacijo želijo postaviti nad moške, kar je nesmisel. Želijo si biti enakopravne:

Želimo si rešitve iz predsodkov in prostosti ter da bi nas razumeli kot popolne ljudi. Ne maramo, da bi se nas zavezanih oči vodilo mimo prepadov, videti jih hočemo in se same braniti pred njimi! Nočemo se odtujiti hiši in domu, postati pa hočemo krepke in močne v značaju in volji.²⁵

Ivanka Anžič je trdila, da ima človek pravico, da živi, zato, ker mora živeti.²⁶ Človek je umno bitje, ki ima svobodno voljo, zato je oseba, torej je njegovo življenje osebno. Nikakor ni dovoljeno, da bi s človekom delali kot s stvarjo, ki bi se lahko kupovala in prodajala. Izključeno je torej vsako suženjstvo. Druga pravica je pravica do osebne enakosti. Ljudje smo vsi enaki, nobeden nima več, nobeden manj osebnih pravic. Te pravice niso miloščina, tako pravo pa zahteva socialna pravičnost. Vsak človek ima dušo, zato ima vsak pravico, da si to dušo izpopolnjuje. Ima pravico, da izpopolnjuje svoje duševne

²⁵ *Slovenka*, št. 1, 1900, str. 19.

²⁶ Mnenje Ivanke Anžič se opira na knjigo *Socializem* J. E. Kreka, ki je bil nekakšen ideolog *Slovenke*, ko se je zamenjalo uredništvo.

zmožnosti, svoj um in svojo voljo. Krivično je torej, če se ženskam jemlje priložnost, da bi se ustrezno duševno razvile.²⁷ Obe avtorici omenjata vpliv javnega delovanja na značaj ali na osebne spremembe žensk,²⁸ ki so vzrok za prepovedi javnega delovanja. Ženske s spremenjenim značajem ne sodijo v tradicionalne konceptualizacije družinskega in javnega življenja.

Ena izmed avtoric je zapisala, da neodvisnost vpliva na značaj ženske, na njeno notranje zorenje. Z zunanjo gmotno osamosvojitvijo se tudi duhovno osamosvoji. Občutek manjvrednosti je povezan z odvisnostjo, najprej od staršev, potem od moža.²⁹ Težko bi našli dokaz, da je ženska manjvredna ali šibkejša, je zapisala. Težko bi nas tudi prepričali, da je ženska res telesno šibkejša od moškega ali da se njen um ne zmore izobraževati. Delo v rudnikih in tovarnah ali na polju je enako utrudljivo za moškega in žensko, delo v gospodinjstvu pa bolj naporno od dela v pisarni. Deklice so v šolah velikokrat hitrejše od dečkov in bolje razumejo učno snov. Rezultati izpitov vedno govore v prid dekletom. Tudi ženske, ki so končale študij in so zaposlene, ne zaostajajo za moškimi kolegi.³⁰

»Emancipacija je osveščanje, prebujanje zavesti o samovrednosti življenja ženske,« je zapisala Anica Černe.³¹ Žensko gibanje kot apel na »človeka v ženi« pa lahko pravilno razumemo samo iz občečloveškega vidika, žensko vprašanje namreč ni le vprašanje žensk. Kot je vsako izkoreninjeno življenje brezdomstvo in osebna tragika, tako je tudi ženska duševnost z vtisnjenim moškim pečatom tragika duševnega brezdomstva. Tega se ženska zaveda, odklanja pa nasilna razlikovanja in krivična obsojanja ženske psihologije, ki so jo sto-

²⁷ *Slovenka*, št. 7, 1901, str. 171.

²⁸ Srečali smo jih že pri govoru o telovadbi.

²⁹ *Ženski svet*, 1934, str. 13.

³⁰ *Ženski svet*, 1938, str. 174.

³¹ *Ženski svet*, 1933, str. 260.

letja držala v podrejenosti in ji jemala dostojanstvo. Ni res, da se emancipirana žena odtujaže družini in svojemu najsvetejšemu poklicu, ni res, da hoče njena duhovna rast zadušiti glas narave in pesem srca, res je le, da v življenje stopa ženska kot polnovreden in notranje oblikovan človek. Z zahtevami ne konkurira moškemu, temveč hoče svoje pravice in izpolnitev. Ne gre torej za enačenje žensk in moških, temveč za približevanje človeka človeku. Še vedno velja, da prijateljstva med moškim in žensko ne more biti, kar je posledica vzgoje deklet za ženskost in fantov za moškost. Vzgojeni so za nenaravno medsebojno obnašanje in nezaupanje, ki pelje v poznejšo neiskrenost, pretvarjanje in prikrivanje. Vzgoja naj dekle sprošča in osamosvaja. Nadzor k temu ne prispeva in ne sme biti vzgojno sredstvo. Vzgajati jo je treba k samozavesti, ki bo ženski dala možnost, da se zave svoje lastne moči in odgovornosti. V njej je treba zbuditi zavest o polnovrednosti. Tradicionalna vzgoja oropa žensko za najboljši del njenega življenja, ker ji ne dovoli intenzivnih, polnih in lastnih doživetij. Življenjska energija je energija lastnega vrednostnega doživljanja in zanjo ni nadomestila. Zato življenje kriči po osebni vzgoji, ki ji je cilj človek v najglobljem in najvišjem pomenu besede. Ženska si mora prizadevati za lastno vrednostno usmerjenost, za duhovnost svojega bivanja, za enoten in skladen lik človeka v sebi. Ženska pa lahko postane in ostane samostojna, duhovno in materialno neodvisna osebnost le s poklicem, zato ji je treba odpreti možnosti za vsako izobraževanje.

Emancipacija je nasprotovanje temu, da moški ženske zaslužujejo, imajo patronat nad njimi in jih omejujejo na dom. Tako razmerje povzroča krivice in podreditve, katerih posledice nosijo le ženske, ker so v podrejenem položaju. Da bi se ženske izvile iz takega položaja, morajo razvijati svojo notranjo moč, saj so njihovo edino orodje misel, razum in razsodnost, za to pa potrebujejo izobrazbo in zaposlitev. Upreti se morajo tistim ideologijam, ki jim odrekajo pravico do zaposlitve, ki jih povezujejo z naravo in jim določajo poseben

značaj in le omejene sposobnosti, opozarjati morajo tudi na resnično dogajanje v družbi in zgodovini. Dejstva so namreč bistveno drugačna od tistih, ki jih promovirajo »narodni ekonomski«, kakor je zapisala Danica. Vzrok za tako stanje vidi jo v oblasti, ki je v rokah moških, in v vzgoji, ki že zelo zgodaj povzroča razlike med spoloma in vzgaja za moškost in ženskost. Ovire so postavljene le meščanskim ženskam, saj je delovanje v javnosti prav njihovo področje. Vzgojo je zato treba usmeriti v enakopravnost med dečki in deklicami, v podporo samostojnosti in samozavesti, opozarjati je treba na predsodke in pomanjkanje svobode in s tem doseči, da bodo ženske enako kakor moški dosegle status polnovrednega človeka.

Konec tridesetih let so se ženske še vedno bojevale za polno pravico do izobrazbe in dela, za ti temeljni zahtevi ženskega gibanja. Vendar pa so že lahko svoje argumente podkrepile s konkretnimi podatki o dobrih dosežkih žensk pri delu in v izobraževanju, ki so jim bili v tistem času že dostopni.

Hkrati pa so že vedele, da se na emancipirane ženske lepijo predsodki in da se razen za osvoboditev bojujejo tudi proti označevanju. Tega se niso lotile tako, da bi te predsodke ovrgle, temveč tako, da so se tudi same distancirale od žensk s »pretiranimi, blaznimi« zahtevami. Ženske so tedaj že obsojale moške, ki so se do njih vedli umetno in konvencionalno, to se jim je zdelo poniževalno, po drugi strani pa so živele v času, ko se je bilo temu težko izogniti, saj je bilo vedenje nasploh omejeno z množico bontonskih pravil. Še zlasti ponižujoče za ženske je bilo, da so imele status otroka, ki ni zmožen skrbeti zase, po drugi strani pa so morale vzeti nase zelo odrasle odgovornosti. Danica je zavrnila dva različna značaja in kategorično govorila o enakosti – z izjemo bioloških razlik. Ni dvomila o tem, da ima ženska moč, odločnost in da je zmožna sama preživeti. Podobno je menila tudi Zofka Kveder, ki je zahtevala, da se ženska odpove varstvu in se spopade s težavami, ker bo le tako pridobila moč in krepkost v značaju in volji.

Pravice, ki so jih hotele te ženske dobiti, so bile pravica do svobodne volje, pravica do lastnih doživetij, do samostojnosti in razpolaganja s seboj, do polnovrednosti in človečnosti, do odločanja o sebi in o otrocih. Že takoj na začetku ženskega gibanja so naredile ključne enačaje in sicer so povezale ženskost³² s samostojnostjo in neodvisnostjo, ki ju je mogoče doseči z delom in izobrazbo – vse to pa jim bo zagotovilo svobodo, jih osvobodilo ponižanj in zatiranja ter jim vrnilo samospoštovanje. V bistvu je bil vzorec emancipacije preprost in so ga vsi razumeli, zato so bili odzivi nanj odvisni zlasti od interesov, ki so jih videli v večji ali manjši svobodi žensk.

---

³² Kot splet ženskih značilnosti, lastnosti, vlog in pojavnosti.

NASPROTNIKI EMANCIPACIJE

Takoj po ustanovitvi *Slovenke* in prvih člankih o emancipaciji, ki so jih pisale ženske, se je oglasila cela vrsta nasprotnikov in nekaj nasprotnic, ki so uredništvo bolj ali manj grobo opomnili na naloge, ki jih ima ženska revija, ali pa so apelirali na odgovornost sodelavk revije za prihodnost človeškega »blagra«. Anonimni Branko je trdil, da je odgovornost *Slovenke* za prihodnost slovenskih deklet velika, zato je pomembno, kaj in kako pišejo v reviji. Vzgajati namreč pomeni vdihniti dobre misli, učiti, kako se odpravljajo slabosti in brzdajo strasti, saditi v mlada srca dobro seme kreposti in čednosti, duha povzdigovati nad podlost in nad blato visoko do edinega vira luči, pristne resnice in čiste ljubezni:

Deklica je kot vrtec mladega zelenja in nežnega cvetja. Ne pričakovani piš strasti lahko zmede in zatre vse, kar je v njem lepega; strupena slana indiferentizma in skepticizma otruje in umori že v korenu skrbno posajeno cvetje.³³

Branko se naprej sprašuje, kako svoj vrt obdelujejo sodelavke revije? Kaj so naredile z deklico, »nedolžno mojo golobico«? Črtice, ki jih revija objavlja, vnašajo burjo in nered v mlade duše, ki ne vidijo več jasno: »Lica so zarudela, povesila je oči in prvokrat jo je bilo sram pred lastno materjo!« Dekle-

---

³³ *Slovenka*, št. 19, 1897, str. 6.

ta je treba učiti resnosti in edine prave ljubezni – ljubezni do Boga! Od njega vse prihaja in k njemu se vse vrača. *Slovenkine* pisateljice ga ne smejo zanemariti, saj so od njega dobile milino, bister um in »gorko« srce, zato mu morajo biti hvaležne. Za Bogom je treba pisati o starših in širiti ljubezen do njih in do bližnjega ter ljubezen do domovine. To so teme, ki jih je treba upoštevati, in potem bo manj mlačnih, anemičnih duš, brez čuta, brez življenja, ki jih srečujemo na čitalniških plesih. Na koncu spomni še na ljubezen do hiše, do reda, do gospodinjstva, do blaginje in do vsega, kar je praktično življenje.

Navodila so jasna. *Slovenka* je lahko uspešna le, če promovira nauk katoliške cerkve. To pa pomeni pripovedovanje zgodb, ki z realnostjo nimajo nikakršnega stika. Nasprotno, zgodbe iz življenja kvarno vplivajo na mlade ženske duše, kakor se je pokazalo že pri odzivih na *Misterij žene Zofke Kveder*. Za Branka so dekleta prazne posode, vrt, ki ga lahko obdelujemo tako ali drugače, so brez lastne volje in osebnosti, v popolnosti prepuščene volji drugih. Zgodbe o saditvi semen vsebujejo govor o ženski in moški seksualnosti ter so ostanke ideologij o ženski kot cvetličnem lončku, v katerega moški zasadi svoje seme, ki opravi svoje edino starševsko dejanje – naredi otroka. Tako v dekleta sejejo semena, ki nujno obrodiijo sadove po volji sejalcev. Poleg ideologij, ki jih v sebi nosi zapis, je v njem mogoče prepoznati odsev člankov in knjig, ki jih je katoliška cerkev dolga stoletja pisala in tiskala za dekleta in žene: pisanje o bogu, starših, domovini in ljubezni, hiši, redu in gospodinjstvu. Manjkata le še čistost, devištvo in ljubezen do boga.

Česar Branko ni povedal v tem zapisu, je dodal naslednje leto. Trdil je, da ženske nosijo prav tako veliko odgovornost za nesrečne razmere v svetu kakor moški.³⁴ Ustvarjene so namreč za delovanje v družini, za vzgojo otrok, vendar jim tako

³⁴ *Slovenka*, št. 14, 1898, str. 320.

delo ne diši več. Želijo si svobode, brezbriznosti in uživanja življenja. Niso več zadovoljne le s kulturnim in umetniškim delom, temveč jih zanimajo tudi politična in socialna vprašanja. Pri tem zanemarjajo dejstvo, da je družina temelj družbe – in če hočemo imeti zdravo družbo, moramo imeti zdrav temelj. Sicer pa jim več pomenijo šport, bicikel, telovadba, plavanje, turistika, orožje, dirke in drsanje. S cigareto v ustih v kavarnah razpravljajo o družbenih vprašanjih, pridigajo, deklamirajo, protestirajo in sodelujejo na kongresih. Spuščajo se v volilne boje, kričijo in agitirajo, so socialistke, anarhistke, so »petroljere in dinamitardinje«³⁵. Zveza moderne ženske z možem ni nikoli tako trdna, da je ne bi bilo mogoče vsak čas pretrgati. Zato ženske ne smejo pozabiti svojih dolžnosti in vere, kajti božja modrost je nezmotljiva. Če se ženska pokvari, potem ni zdravila niti za družino in ne za družbo. Žena je vse-mogočna, nihče se ji ne more upreti. Gorje pa družini, ki jo vodi pokvarjena mati! Dobra žena lahko popravi slabega moža, slaba žena pa pokvari dobrega. Žena v družini natančno pozna svoj cilj, naloge, v javnosti pa tava kot izgubljena, tla pod nogami se ji izmikajo in pada v prepad. Le krščanske junakinje, ki se žrtvujejo za druge, ki se kot device predajo služenju Bogu, ki hodijo v misijone, hodijo po vzvišenih, nenavadnih stezah človekoljubja.³⁶

Uveljavljeno mnenje je bilo, da bo ženska z branjem in delovanjem izgubila »vsa tista blaga čutila, ki so izključno ženska. Boj za obstanek bi porušil vso žensko plemenitost, kajti žensko srce je prenežno za ljuti boj v občih konkurencijah«³⁷. Ostane naj doma pri otrocih in možu in naj ne poskuša doseči služb »reserviranih samo možkemu duhu, možki moči«³⁸. Bogdan Kazak je v *Zori* podobno menil, naj ostane ženska zvesta svo-

---

³⁵ *Ibid.*, str. 321.

³⁶ *Ibid.*, str. 324.

³⁷ *Slovenka*, št. 5, 1897, str. 9.

³⁸ *Slovenka*, št. 15, 1897, str. 8.

jemu naravnemu poklicu. Strokovna izobrazba ni zanjo, ker jo odvrča od naravnega poklica in ji jemlje sposobnost zanj, čeprav je malo izobrazbe vendarle potrebno. Ugotovil je, da razmere silijo ženske k uporabi proti nevzdržnemu položaju in samo nevednež in trdosrčnež bi lahko temu oporekal. Le nerazsodno in sebično »možtvo« bi jo hotelo obdržati na sedanjem položaju. Zmedenost med izobraženci glede razumevanja pomembnih življenjskih vprašanj in sebičnost sta krivi za toliko slepih in zagriženih nasprotnikov in malo iskrenih prijateljev gibanja. Po prijaznem uvodu pa vendarle svetuje ženskam, naj bodo le matere, ker je nemogoče, da bi ženske lahko hkrati opravljale materinstvo in še kakšen poklic. Poklic bi nanje kvarno vplival. Žena moža ne prekaša ne po telesnih in ne po duševnih sposobnostih, zato lahko moški sami postore toliko, kolikor bi prispevale ženske.³⁹

Katoliški pisci so bili veliko bolj nestrpni in avtoritarni. Brez ovinkov so trdili, da je ženski spol v silnem boju časa odpovedal v marsičem. Ženske ne razumejo, da so varuhinje doma, matere, in zato so krive za razpad družine. To so lahkožive, nesmiselne dame, elegantne, razvajene, uživanja željne, ki so v napuhu in zunanosti uničile svoje lastne notranje dobrine, ki hočejo dekolteje namesto spodobno zaprtih oblek, ki so svetu okoli sebe v pogubo. Te ženske ženejo sebe in svojo družino v gospodarsko bedo, kar pomeni, da so v nevarnosti tudi religiozne dobrine. Najtežje in najmanj razumljivo pa je, da je ženski spol odpovedal in v sebi »frivolno« zadušil to, kar je prav ženskemu čustvu tako samo po sebi razumljivo - vkoreninjeno religiozno občutje in doživetje - in se postavil v vrsto tistih, ki sovražijo vero, ki jo hočejo uničiti. Dolžnost je torej, da delamo to, kar je dobro, to pa je tisto, kar je dano od Boga. Cerkev zahteva od ljudi, da ponovno vzpostavijo religiozno-nravne dobrine. Naloga katoliške žen-

---

³⁹ *Slovenka*, št. 8, 1900, str. 172.

ske pa je, da ustvari čisto, jasno religiozno ozračje in sili k zavesti in k religioznemu udejstvovanju vse, ki pridejo z njo v stik.⁴⁰

Položaj se nekoliko bolj zjasni v članku, tudi objavljenem v *Slovenki*. Avtor zapiše, da je »neizpodbitno dejstvo«, da je ženska veliko bolj navezana na vse v zvezi z vero, z Bogom in nadnaravnostjo. Bolj pogosto se udeležuje službe božje, več moli, pogosteje sprejema svete zakramente, rajši posluša božjo besedo kakor moški. Tudi cerkvene bratovščine in družbe imajo več ženskih članic kot moških. V družini so najzvestejše varuhinje verskega mišljenja in življenja, še zlasti matere. »Od kod je žena vezana na nadnaravnost,« se sprašuje pisec? Ali je to prirojeno, torej lastno njeni naravi ali privzgojeno ali pa zgolj nekaj naključnega? Po svoji naravi je šibkejša, slabotnejša od moškega. V telesnih in duševnih zmožnostih, ki se kažejo v razboritosti in bistrosti mišljenja, je šibkejša. Res je to mogoče pripisati manjši izobrazbi, vendar kljub temu zmožnosti niso enake. Ne, poslanstvo moških in žensk je različno. Moški išče in zbira duševne in materialne dobrine, ženska pa jih deli drugim. Pri prvem opravilu je pomemben razum, pri drugem pa srce. Zato je v načrtu božje previdnosti, da je mož oborožen z razumom in ženska s srcem. Ne gre za zaostajanje ženske za moškim, temveč gre za delitev dela in njuno medsebojno izpopolnjevanje. Ker pa je razum pred srcem in čustvi, je moški toliko močnejši, kolikor razum sam po sebi kot duševna zmožnost nadvlada čustva in srce. Je pa tudi tako, da močnejši izrablja, izkorišča, celo zlorablja slabotnejšega. Moški je v zgodovini izrabil svojo moč dodobra in to toliko bolj, kolikor bolj je izginjala pravičnost. Šele krščanstvo je prineslo ženski enakopravnost z možem.⁴¹

⁴⁰ *Vigred*, št. 1, 1931, str. 4.

⁴¹ Eva je bila grešnica in zaradi njenega greha je bil kaznovan ves nadaljnji ženski rod. Ženske so bile ponižane v sužnje in služabnice. Šele Odrešenik, rojen sam iz ženske kot zmagovalec nad kačo, je poravnal s svojo srčno krvjo

Pisec trdi, da je ženska pred Bogom in ljudmi enakovredna moškemu. Ni le nekakšen nadomestek moškega, rezerva njegovih moči, temveč izpolnjuje posebno nalogo v življenju. Vendar še ni popolnoma enakopravna, kar bi bilo normalno. Nima političnih pravic, nima dostopa do izobrazbe, z njo se ravna kot z igračo. Gre za dvojne pravice in dvojno moralo. Ženska se bolj nagiba k vernosti, ker jo vodita nadnaravni sili pravičnosti in ljubezni, katerih nosilka je krščanska vera. Ženska nehote čuti, da krščanstvo s svojimi večnimi načeli pravičnosti, ljubezni in svobode varuje njene pravice pred moško samovoljo. Ljudstvo, ki ni prepojeno z nadnaravnimi načeli, ne spoštuje ženskih pravic. To dokazujejo svobodomsleci, ki zahtevajo razporoko zakona, ki je ženin naravni poklic. Če ga izgubi, potem je vržena na cesto brez vsega, izžeta že v prvem zakonu. Moški v zakon ne prispeva toliko, zato je po razporoki pripravljen na novo zvezo. Vzrok njene pobožnosti je to, da je njen naravni poklic materinstvo, telesno ali duhovno. Prvi namen vzgoje pa je vzgojiti otroke kot dobre kristjane, za Boga in večnost, za kar je vtisnjen ženski poseben čut za ljubezen do Boga, do nadnaravnosti in do vsega, kar nas vodi k Bogu.⁴²

Dve desetletji pozneje so se v katoliški *Vigredi*⁴³ taki zapisi nadaljevali: ženska ima po svoji naravi to srečno lastnost, da manj razglablja in dobrovoljno sprejema božjo besedo. Po svoji naravi ima tudi večje nagnjenje do molitve kakor moški. Zato je ženska, ki nima vere, strašno nesoglasje v naši družbi, za to pa je kriv tudi šolski pouk, ki deklice sili razglablјati in poglob-

---

stari, večtisočletni dolg. Žena je bila povišana iz suznje do enakopravne moževe družice. To je bila prva ženska osvoboditev. Tudi novodobna mati, ki poleg družine še dela, lahko obdrži svoje naravno poslanstvo matere in žene, če obdrži svojo vero, ki ji daje ljubezen in jo povzdiguje v svečenico. Cf.: *Slovenka*, št. 7-12, 1919, str. 135.

⁴² *Slovenka*, št. 7-12, 1919, str. 123.

⁴³ *Vigred*, 1935, str. 228.

ljati se v iste predmete kakor dečke, ki imajo že po naravi dar, da precej zgrabijo stvar s pravega konca brez dolgotrajnega razmišljanja. S tem ni rečeno, da ženske nimajo razuma, toda resnico je treba sprejeti naravnost, brez ovinkarjenja. Tudi akademsko izobraženim ženskam je bolje, če mirno verjamejo, kar je Gospod Bog razodel, kot če se zapletajo v težka vprašanja, katerim so komaj kos modroslovci in bogoslovno izobraženi. Preprosta, ponižna, otroška vera ni sramota⁴⁴ za žensko, je njena največja odlika in prednost. Razodevanje pobožnosti v javnem življenju daje ženski poseben čar, ki ga ni mogoče opisati.

Razen kritik in jasnih navodil in groženj, ki so prihajale iz katoliškega tiska, je bilo drugih odzivov na emancipacijske težnje manj. Politične stranke so se do vprašanja opredeljevale posredno. Socialni demokrat Kristan je spodbudil ustanovitev prvega ženskega društva Veda v Idriji, Krek je pripomogel k ustanovitvi več ženskih zvez, ki so se pozneje združile v Krekovo Prosveto. Članice teh društev so na raznih zborovanjih odkrito zahtevale volilno pravico že na začetku 20. stoletja. Nasprotovanje je prihajalo predvsem iz tabora blizu časopisu *Slovenec* in iz nekaterih drugih krogov. Liberalna stranka oziroma Tavčar sta zagovarjala udejstvovanje žensk v javnosti in sta jih pozvala, naj se osvobodijo duhovniškega varuštva in nadzorovanja in naj svobodno mislijo. To je potrebno, ker so nižji sloji ženstva popolnoma v rokah duhovnikov, ki ravnajo z njimi, kakor se jim zahoče, vendar žensko gibanje postavlja tudi druge, pomembnejše zahteve. Niso pa navdušeni nad gibanjem, ker se nazori o ženskem vprašanju prehitro uveljavljajo. V *Slovenki* lahko preberemo, da je bila v tem

---

⁴⁴ Papež Benedikt XV. je leta 1917 oznanil, da je z upadom vloge cerkve upadla tudi kultura ženske. Ženska je izgubila svoj občutek sramu, zlasti ko se je začela zaposlovati v poklicih, ki so bili namenjeni moškim. Ta moralna perverzija jo je odvrnila od gospodinjstva, ki je tako v skladu z njeno naravo, da lahko le tam obdrži svoje dostojanstvo. Cf.: Offen, *op. cit.*, str. 200.

tudi slovenska inteligenca nekoliko konservativna in je kazala zadržanost in nezaupanje. V klerikalni stranki pa so imele ženske iz gibanja svoje izrazite nasprotnike. Ženski so namenili le zakon ali pa devištvo v samostanu. Drugih poti ni bilo.⁴⁵ To se zlepa ni spremenilo, saj so v *Slovencu* še leta 1933 pozivali ženske, naj se oprimejo gospodinjskega dela in materinstva, da ne bodo možem odjedale dela. Kdor odreka zaslužek, odreka pravico do gospodarske, socialne in politične enakopravnosti, pravijo ženske. V *Slovencu* so trdili, da bi bila rešena patriarhalna družina in ne bi bilo brezposelnosti, če bi ženska ostala doma.⁴⁶ Socialni demokrati so menili, da enakopravnost žensk in moških nima smisla, ker ni niti enakosti med ženskami samimi. Bogatejše nočejo imeti nič z revnejšimi. Emancipacija mora biti za vse enaka. Odpraviti je treba razredni razloček med ženskami. Žensko vprašanje se bo rešilo z razrednim.⁴⁷ Pisec s psevdonomimom Abditus je še zapisal, da pri nas ni dovoljeno pisati o seksualnosti, ker je naš narod še otrok, ki se lahko hitro pokvari. Verjeti mora v pravljice, ki jih ob zimskih večerih pripoveduje babica ob ognju. Njegovo črtico o prostituciji,⁴⁸ ki je temeljila na resničnem dogodku, so napadli, češ da je kvarna za dekleta in ženske.

Argumente proti emancipaciji je mogoče strniti v tele trditve: mlada dekleta je treba vzgajati k spolni čistosti in kreposti, duha povzdigniti nad podlost in blato, z njimi je treba ravnati kakor z mladim, občutljivim vrtičkom. Kar sejemo, to žanjemo. Zato je treba sejati le božje seme, vero in ljubezen do boga. Ko ženska zapusti družinsko ognjišče, postane soodgovorna za svetovne katastrofe, in sicer iz preprostega razloga: ker je vsemogočna, je edina zmožna vzgajati cele rodove

---

⁴⁵ *Slovenka*, št. 2, 1902, str. 55.

⁴⁶ *Ženski list*, št. 12, 1933, str. 1.

⁴⁷ *Slovenka*, št. 4, 1901, str. 82.

⁴⁸ Na to črtico so se nanašali napadi Branka, ko je nasprotoval ženski ročamosvojitvi.

ljudi, ki v primeru, če ženska zapusti družino, izgubijo vsak smisel, še več, moralno propadejo. Ton, ki ga pri tem ubirajo kritiki svobodne ženske, je norčav in ciničen, zlasti pa stigmatizirajoč. Vse, kar ženska potrebuje, da dobro opravlja svojo vlogo v družini, je vera - in nič drugega. Branje in izobraževanje pokvarita njena »izključno ženska čutila«. Z branjem jih celo izgubi. Dovoljeno je le toliko izobrazbe, da ne govori neumnosti in ne moti resnega pogovora z banalnostmi. Izobrazba namreč kvari njeno »naravno«⁴⁹ poklicanost za materinstvo, a nekaj je vendarle ne škodi, saj mora žena zabavati moža in goste. Ženske naj bodo matere, ker bistvenega k javnim službam ne morejo prispevati. Ženska je najtesneje povezana z vero, je uporabnica cerkvenih storitev in skrbi za versko življenje doma. Ker je telesno in umsko šibkejša od moškega (razume pa vse, kar je verskega), telo-um pa sta pred čustvom-srcem, je za delo v javnosti nesposobna in hkrati podrejena. Ker dvojna morala ženske in moške narave ne razume kot dveh enakopravnih narav, je ženska predmet zlorab, pred katerimi jo varuje le krščanstvo z načeli pravičnosti, ljubezni in svobode. Bolj ko bo širila ta načela, bolj bo varna pred zlorabami. Vera je torej njena eksistenčna nuja. Če preneha verovati in uporabljati verske storitve, neha vzgajati v veri otroke in siliti moža k obredom, potem sama sebi koplje grob, za kar pa je odgovorna le ona in nihče drug. Taka besedila so pogosto spremljale bolj ali manj prikrite grožnje, kakšna strahovita kazen bo zadela tiste, ki bodo opustili vero.⁵⁰ Naravno pa ni le materinstvo, temveč je za žensko naraven tudi

---

⁴⁹ Naravno vedno bolj dobiva podobo neomadeževane narave v okoljskem smislu, in ne notranje telesne nagnjenosti. Če primerjamo trditev s prejšnjo prisposodbo o deklici kot vrtničku, vidimo, da gre pri razumevanju naravnosti materinstva za esenco ženske fizičnosti. Gre le za telo kot del narave, ki jo vsakršni posegi zelo hitro onesnažijo, in ne za materinstvo kot notranje telesno nagnjenje, gon ali instinkt.

⁵⁰ Več o tem v prejšnjem poglavju.

zakon. Zaradi vseh teh naravnih darov pa ima ženska tudi naravno dan čut za nadnaravnost. To, da manj razmišlja, je njena srečna lastnost, ker lahko le tako z dobro voljo sprejme božjo besedo. Tudi izobraženke naj rajši mirno sprejemajo božjo besedo, namesto da modrujejo. Poleg tega ima kazanje vernosti v javnosti poseben čar. Je mar pisec hotel reči, da je v ženski, ki v cerkvi kleče moli, posebna estetika ali celo erotična privlačnost? Vsekakor je rekel nekaj zelo podobnega.

Toni, v katerih izzvenijo dokazi, da so ženske za vero in dom, so različni. Od prikritih groženj, laskanja in obljud ob zaničevanja in rohnenja. Tako so ženske krive za razpad družine, so lahkoživke, razvajene užitkarice, ki nosijo dekolteje in so svetu in sebi v pogubo, zaradi česar so v nevarnosti tudi religiozne dobrine. Dušijo ukoreninjeno religiozno občutje in doživetje. Toda cerkev je s svojimi zahtevami jasna: znova je treba vzpostaviti jasno in čisto religiozno ozračje, kar mora biti edina naloga žensk.

Nasprotniki katolikov ženske niso postavili na bistveno višjo raven. Osamosvojitve je dobra, ker s tem cerkev izgubi vpliv, vendar pa je postavljanje zahtev prehitro. Zlasti pa naj ženske ne odjedajo dela moškim. Pisci na nekaterih mestih ugotavljajo, da je trenutni položaj za žensko neznosen, zaradi česar je gibanje treba podpreti, vendar le v mejah starih vzorcev družbenega življenja.

Če pozorno beremo argumente proti gibanju, vidimo, da ne odgovarjajo na opise položaja, ki ga ženske označujejo kot neznosnega in ki je vzrok emancipacijskim težnjam. Vidimo, da argumentov pravzaprav sploh ni. Nasprotniki emancipacije ne slišijo ženskih trditev o enakih fizičnih in umskih ter psihičnih zmožnostih, o tem, da bodo svobodne lahko dale od sebe več, kot lahko dajo, če so zaprte v stanovanje in omejene na zasebno. To sploh ni pomembno. Pomembno je, da si bodo z izobrazbo pridobile kritično mišljenje in ne bodo več z dobro voljo verjele v cerkveni nauk, s službo pa bo njihov čas tako omejen, da se ne bodo več udeleževale obredov. In to je več kot

dovolj velik razlog za silovit upor proti emancipacijskim težnjam. Iz zgornjih zapisov je jasno razvidno, kaj je zajemala emancipacija in kakšni so bili odpori zoper njo. Javne polemike o tem vprašanju so potekale drugje, v institucijah, cerkvah in v drugih javnih prostorih, in so učinkovale na to, kako so se ženske začele odzivati na stigmatizacije, ki so jih bile deležne. Slog verskih besedil je bil tak, da ni težko razumeti, kako so ženske doživljale laskanja in klanjanja, ki so se jim tako zelo upirala. Naslavljanje z golobicami, nežnim cvetjem, milino, omenjanje zardelih lic, gorkega srca, povešenih oči in takoj zatem obmetavanje z anemičnimi dušami, mlačnostjo, sprevrženostjo in podobno res ne govori o odnosu, ki bi temeljil na medsebojnem spoštovanju.

Tretji spol

Ker so emancipacijo razumeli kot zavračanje materinstva, so jo hkrati razumeli kot boj za drugi ali celo tretji spol. Ženskost je konstruirana kot srce, šibkost, rahla umska omejenost, čustvenost in podobno. Če se ženske želijo temu odreči in zase zahtevajo pamet in javno delovanje, to kratko malo pomeni, da zavračajo svoj spol. Ta logika je pripeljala do razprav, kakšen je spol emancipirank. Razprava je bila dolga in zanimiva.⁵¹

Emancipacija ni ekstravagantno oblačenje po vzoru moških, oblastno, drzno, tu in tam zaničljivo vedenje in izzivanje moških, pa še kajenje povrh, je zapisala ena od avtoric. Tako emancipacijo bi bilo treba zatreti in osmešiti. Temelj emancipacije naj bo vera, vendar notranja in ne zunanja. Človek je

---

⁵¹ Zofka Kveder se je dala za naslovnico svoje knjige *Misterij žene* fotografirati v moški obleki in George Sand je bila ena od »muz« slovenskih emancipirank. Najbolj intenzivne razprave o tem so potekale na prelomu 19. in 20. stoletja.

najbolj svoboden, ko je najbolj čednosten. Čednost povzdigne duha nad gizdavost. Veliko več je zadovoljstva in zabave v znanosti, a je ne smemo uporabiti zato, da bi pridobile naslov. Častni naslov je le nameček. Seveda je imenitno končati študij na visoki šoli, vendar vse ženske ne bi smele študirati, tudi če bi bil študij splošno dostopen. Že to je nekaj, da berejo dobre knjige. Življenje je treba presojati vedno s stališča čednosti. Če jo potem ženske prenesejo v resničnost, so emancipirane. Lahko pa so ženske pri tem brezskrbne in vesele. Tudi emancipiranka naj očara okolico s svojim smehom in ljubkostjo. Treba pa se je izogibati neumnemu prilizovanju. Če bi se vse ženske tega držale, bi se tudi moški spametovali. Emancipirana, izobrazena ženska ljubi veliko bolj iskreno in zvesto in tudi kot gospodinja in mati je veliko boljša. Globoko v duši je krasen oltar in tam imajo prostor čustva in dolžnosti. Pot si je emancipiranka začrtala sama, zato po njej hodi premišljeno, varno in gotovo. Svojemu možu je desna roka in tudi vdana in ljubeča soproga. Pomaga mu z nasvetom, ga razvedri in njeni otroci niso nikoli razvajeni in razuzdani. Tudi če se ne poroči, išče zadovoljstva v svoji duši.⁵²

»Kaj hočemo?« se je vprašala ena od avtoric. Nočemo biti moški, hočemo pa biti enakopravne ženske. Hočemo dvigovati duševno raven žensk, da bi se ženska navdušila za višjo vlogo v narodu in družini, da bi današnje ponižujoče in podcenjujoče nazore o ženski, ki ji jemljejo vrednost, nadomestili s sposobnejšimi prepričanji – le tako bi lahko spoznali isto veljavo obeh spolov in njuno enakopravnost. Ženske nočemo odvajati od prirojenih dolžnosti, temveč narobe, hočemo, da bi se globlje zavedela spoznanja o teh dolžnostih. Nočemo, da bi si ženske z možem vred prizadevale za to, kar po pravici pripada možu. Prav narobe, hočemo delovati k spravljeni omejitvi delokrogov obeh spolov; nočemo, da bi žena izgubila čednostne in moralne

⁵² *Slovenka*, št. 5, 1899, str. 110.

prednosti, temveč da bi jih okrepila; nočemo je povleči v ulični boj, temveč jo povzdigniti nadenj. Emancipacijo pri nas razumemo kot boj proti prvemu in naravnemu ženskemu poklicu in kot to, da morajo moški prijeti za metle, kuhalnice in plenice. To ni upravičeno, ker bo ženska vedno rada delala v družini in se vračala v njeno varnost. Svojega naravnega poklica soproge in matere ne bo nikoli pozabila. Ne bo se pokvarila, ne bo udušila in zatrla svojega ženstva. Ženski očitajo, da hoče biti vseč moškimi – pa saj jim mora biti vseč! Vzgaja se za odvisnost, njene misli niso svobodne, narekujejo jih zapovedi in etikete. Tudi ne izbira svobodno, temveč izbere le tisto, kar je zapovedano. Za neženski velja boj za enakopravnost, za višjo izobrazbo ali za službe. Ženska fizična moč je manjša od moške, ni pa dokazano, da je duševna moč manjša, zato je naravnost barbarsko ženski dovoljevati najtežja fizična dela, onemogočati pa ji izobraževanje in duhovno delo.⁵³

Marica Bartol je zapisala,⁵⁴ da gre pri razpravah o ženskem vprašanju za številna nasprotja. Veliko je žensk, ki v svojem vsakdanjem življenju vzgajajo otroke, vzdržujejo gospodinjstvo, so računovodkinje za moža in delajo v njegovi trgovini, pozno ponoči pa še kaj preberejo ali napišejo. Zato je smešno brati pisma žensk, ki trdijo, da je ženska lahko le mati, če pa vendarle počne še kaj drugega, je njena prva vloga ogrožena. Seveda pa se taka ženska ne preobleče nekajkrat na dan, ne hodi na sprehode in v kavarne, ne sprejema številnih obiskov in ne zapravlja časa za lišpanje. Druga skrajnost emancipacije na Slovenskem pa so ženske, ki si prizadevajo, da bi bile na zunaj ekstravagantne in ekscentrične. Take ženske so na videz že tako emancipirane, da so že skoraj moški. Ker pa moški vendarle niso, so nekakšen *tretji spol*. Tudi emancipirana ženska naj ohrani žensko privlačnost, nežnost in ljubeznivost, a naj

---

⁵³ *Slovenka*, št. 10, 1900, str. 232.

⁵⁴ *Slovenka*, št. 2, 1899, str. 37.

bo hkrati odločna in samostojna. Ekstravagantne ženske se tudi izogibajo zakonu, ker bi jih ta potlačil. Vendar je to smešno, saj je to le nasproten argument tistemu, da ženska ne more delovati v družbi. Ženska zmore oboje, zakon pa ji daje sproščenost in večjo izkušnost.

Razprave o tretjem spolu so prazne, je zapisala avtorica. Ekstravagantno oblečene ženske pogosto nimajo nič z emancipacijo, to jim je le maska za razbrzdanost. Če si ostriže lase ženska, ki skrbno pazi na dom, ji tega ne bomo zamerili. Če pa se ostriže katera, ki je znana po privrženosti ženski emancipaciji, potem gorje njej. Ali je nežensko to, da emancipiranke ne nasedajo frazam, s katerimi krmijo ženske? Mogoče je nežensko to, da v možeh ne vidijo bogov.⁵⁵

Danica je za *Slovenko* recenzirala knjigo, ki jo je napisal moški in katere tema so neomožene ženske. Prisiljene so zatajiti svojo žensko naravo. Zatreti morajo v sebi seksualni čut, zanikati svoj spol – drugi spol –, razvijati se morajo v brezspolna bitja, v *tretji spol*. Življenje teh brezspolnih bitij je bilo doslej žalostno. Celibat začne iz starih tet umetno vzgajati privrženke tretjega spola. Toda popolno zrelo bitje ne more zatajiti svoje spolnosti. Zahteva seksualno zadovoljitev, ljubezen in materinstvo, če naj ženska ostane popoln, harmoničen človek. Tradicija zahteva, da ženske strogo omejujejo svojo spolnost zunaj zakona, moški pa se lahko predajajo pohoti brez posledic. Pisec recenzirane knjige pravi, da je ljubezen npravna tudi zunaj zakona, zato zahteva svobodo v spolnosti tudi za ženske.⁵⁶

O tem, da so emancipiranke nekakšni moški, so na skoraj isti način razpravljali še trideset let po začetnih burnih razpravah na prelomu stoletja. Ena od žensk je zapisala, da mlada žena ni nič več pasivna. Žensko gibanje se upira suženjstvu in zahteva svobodo. Ženske si želijo postati močne in srečne, saj

⁵⁵ *Slovenka*, št. 5, 1900, str. 74.

⁵⁶ *Slovenka*, št. 8, 1900, str. 179.

so ljudje, prežeti z ljubeznijo ne samo do otroka in moža, temveč tudi do naroda in človeštva.⁵⁷ Delitev na moškost in ženskot s pripadajočimi lastnostmi in značajem je bila ključna za vzdrževanje družbene razporeditve moči. Priznati ali sprejeti dejstvo, da med moškimi in ženskami ni nikakršnih razlik, je pomenilo hkrati odpreti družbeni prostor za oba spola. Ker pa se to ni zgodilo, je bilo treba vzdrževati trdna verovanja o razlikah, na katerih je temeljila družbena ureditev.

Govorov o tretjem spolu ali maskulinizaciji žensk je bilo več, med seboj so se razlikovali in so imeli različne pomene. Kot maskulinizacijo so razumeli prevzemanje zunanje moške podobe (obleka, kratki lasje), videza in navad (kajenje in šport), prevzemanje del, ki so jih prej opravljali samo moški in izobraževanje na področjih, ki so bila prej dostopna le moškim. S tretjim spolom so razumeli poleg naštetega tudi brezspolnost, ki jo prinaša celibat. S tem so spol povezali s seksualnostjo in reprodukcijo. Spolno je izražanje seksualnosti skozi vedenje, vloge in statuse. Če ženske – »stare tete«, ki živijo v celibatu – seksualnosti ne izražajo, potem niso ženskega spola.⁵⁸ Ženske spola torej nimajo, če so se odpovedale spolnosti in seveda materinstvu. Moški ne morejo biti tretjega spola, ker imajo v vsakem primeru pravico do seksualnosti.

»Lahke« ženske

Emancipaciji so pogosto očitali, da se zavzema za svobodno ljubezen oziroma neomejeno zunajzakonsko spolnost. Pisanje o »svobodni ljubezni« in o ženskem vprašanju zelo napadajo, so zapisale ženske. Emancipacija ima glede na

⁵⁷ *Ženski list*, št. 8, 1929, str. 3.

⁵⁸ Danica opozarja, da s pojmom »emancipacija« ne razume tega, da se hočejo ženske znebiti svojega »ženskega čustva«. Kajenje, oblastno, samovoljno vedenje, nanosnik in ostriženi lasje po njenem nikakor niso bistvo ženske emancipacije. *Cf.: Slovenka*, št. 26, 1897, str. 6.

žensko vprašanje precej širok pomen, ki ga ljudje različno razumejo. Najprej mora imeti ženska nekaj v sebi, imeti mora svoj pogled na svet, svoje prepričanje o tem, kdo je in kdo ni, kaj je prav in kaj ni. Ne sme imeti predsodkov, drugače ne more nič doseči. Naj bo značajna, odločna in energična, pogumna in vztrajna, seveda pa s tem ni mišljena »lahka« ženska, ki pod ponosom skriva razbrzdanost. Vesti se mora tako, da bo zadostila tistemu, kar je družbeno sprejemljivo in spodobno. Mlada dama nikakor ne sme sedeti med samimi moškimi na univerzitetnih predavanjih brez gardedame. Ta »ne sme« je pravi ščit nazadnjaštva in starokopitnosti. Nekatere ženske zaradi tega ne hodijo v javnost, v gledališče ali na koncert, ker nimajo obleke po najnovejši modi. Še vedno je zaželena le ženska, ki je ponižna in poslušna, javno življenje pa zahteva čisto drugačne ljudi.⁵⁹

Druga avtorica je kritizirala pisanje v časopisu *Slovenski učitelj*, ki je napačno pojasnjevalo, kaj je feminizem oziroma žensko gibanje. Zatrjevali so, da je ženska z moškim duhom prav tako nenormalna stvar, kot ženska z moškimi prsmi, kolki ali muskulaturo in brado. Emancipacijo so povezovali s spolno nebrzdanostjo brez vseh ovir, razuzdanostjo, govorno neposrednostjo in izzivalnim vedenjem in jo primerjali z razuzdanostjo rimskega cesarstva in grških heter. Pisec članka pravi, da je za razpad rimskega cesarstva kriva ženska emancipacija – da so razuzdane ženske, ki so telovadile in se bojevale v Evinem kostimu, plesale in zavajale moške, uničile državo, in da se vse to zdaj ponavlja v novi dobi. Ženske so to pisanje označile za velikansko neumnost in hinavščino.⁶⁰

Zapisale so, da klici po odpravi zakona in proslavljanje svobodne ljubezni niso znamenje propadajoče morale, temveč znamenje pripravljajoče se revolucije v javnem življenju – pre-

⁵⁹ *Slovenka*, št. 3, 1899, str. 64.

⁶⁰ *Slovenka*, št. 7, 1901, str. 187.

obrata in prenove zastarele morale. Govor proti zakonu ni usmerjen v to, da bi ga odpravili, temveč prenovili. Da se uporniki tega ne zavedajo, pričajo klici po svobodni ljubezni. Človeštvo čuti zakon kot spono in te sponse se hoče znebiti, saj zakoni niso sklenjeni iz ljubezni. Moški iščejo doto, ženske pa eksistenco. Svobodna ljubezen nikogar ne zavezuje in ne jemlje pravic in proste volje. Želja po novih »senzacijah« tudi nima nič opraviti z zakonom. Svobodne ljubezni v tem pomenu, kot jo navadno razumemo, ne moremo jemati resno kot redne oblike občevanja med spoloma. Vsak korak naprej po tej poti bi bil velikanski korak nazaj v civilizaciji.

Človeštvo potrebuje meje, zato so se nekatere avtorice vprašale, kakšna bi bila usoda otroka, ki ne bi vedel, kdo je njegov oče? V vsesplošnem »tohuvabohu«, seksualnem razvratu, bi zakrnela tudi materinska ljubezen. Zakon mora biti trden, ne pa tudi okorel. Ženska mora imeti dostop do vseh služb, da si bo lahko zagotovila obstanek. Ne bo ji treba loviti moža. Taka zveza žensko poniža na raven prostitutke. Ženska, ki vzame moža zato, da jo preživlja, do njega pa ne čuti nič, je prodala svoje telo prav tako kakor prostitutka. Če se zakonca prostovoljno poročita, tudi ločitve ni. Ko pa se bo mogoče ločiti, ženskam ne bo treba več prostovoljno prenašati muk v zakonu. Tudi moški je v zakonu, ki ni več en *a priori*, bolj pazljiv do žene, ker ve, da se lahko umakne. V državi, kjer so zakonite ločitve dovoljene, postaja zakonska zveza blažja, plemenitejša, idealnejša.⁶¹

Moderna ženska

Podobna delitev se je nadaljevala v razmejevanju med emancipirano in moderno žensko, pri čemer je slednja prikazana negativno. Ena od avtoric je zapisala, da so v nekaterih

---

⁶¹ *Slovenka*, št. 1, 1900, str. 2.

velikih mestih začeli nasprotovati današnji ženski, ki si na vse načine prizadeva, da bi bila čim bolj enaka moškemu. Pri tem moramo razlikovati dve vrsti žensk:

a. *Prave feministke*, ki se bojujejo za enakopravnost, bodisi pred zakonom ali v službi in na vseh drugih življenjskih poteh, kjer se je doslej ženska čutila ponižano in omalovaževano, to pa je šlo tudi na veliko škodo družine in občin koristi.

b. *Moderne ženske*, ki vidijo cilj enakopravnosti v tem, da je njihova zunanost čim bolj podobna moškemu in da tekmujejo z njim na številnih športnih poljih, ki nimajo s pravo duhovno in telesno kulturo nič skupnega. Tako imajo v Parizu klub kadilk, klub pilotk itn.

Proti temu delu feministk nastopa »razsodni moški svet«⁶². Prvo pobudo za ustanovitev »Zveze zoper maskuliniziranje ženske« je dal priznani francoski pisatelj Paul Valéry, ki je v spisih in člankih že dalj časa opozarjal na nevarnost, v katero take ženske peljejo svet. Pariška zveza si je prizadevala, da bi se razširila v mednarodno zvezo proti maskuliniziranju žensk, ki naj bi svetovala, naj ženske ostanejo ženske, četudi se udeležujejo v poklicih skupaj s tovariši. Za tako zvezo so se zavzemali tudi zdravniki, ki so se bali drastičnega zmanjševanja rojstev. Dekleta, ki se strastno vdajajo športu, ne čutijo več veselja do materinstva. V »Parizi« bo kmalu več takih žensk, ki bi rade letele z »aeroplanom« čez ocean, kot pa takih, ki bi bile rade nežne ljubeče žene in matere.⁶³

Razmišljanja o tej temi so bila objavljena v isti reviji že leto poprej. Avtorica je trdila, da sta se s svobodo in izobrazbo spremenili ženska zunanost in tudi ženska duševnost. Zaradi zunanjih sprememb nihče ne žaluje. Ni več steznikov, visokih,

⁶² *Ženski svet*, 1928, str. 358.

⁶³ Leta 1934 smo Slovenci dobili prvo diplomirano pilotko, Kristino Gorišek iz Stične na Dolenjskem. Obiskovala je pilotsko šolo beograjskega Aerokluba. Bila je prva Jugoslovanka, ki je samostojno letela. Izpit je delala pred vojaško komisijo. Cf.: *Ženski svet*, 1934, str. 48.

tesnih ovratnikov, vlečk. Moda je za ženske bolj zdrava, ohlapna in zato ustrežnejša. Ženske bolj svobodno same delujejo v javnosti, kar ni več nič čudnega. Vsa teža življenja je zunaj doma. Javno življenje pa človeka izčrpa in prazni, zato mora še vedno imeti dom, ki ga polni in pomirja. Vendar to velja tako za moškega kakor za žensko. Tip »dobrih žen«, tistih tihih, vdanih, ki nikdar ne mislijo nase, vedno na druge in ne morejo drugače, kakor da vselej delajo dobro, izumira. K sreči izumira z njimi tudi rod, ki je bil potreben take tihe dobrote in jo je zato cenil. Novi, šolani rod je praktičen, skeptičen, realen, željan otipljivih dobrin. Do miline in dobrote mu ni, če se ne izražata v realnih vrednotah. Ženska ne uživa nobenih ugodnosti, posebnih družbenih pravic ali viteške zaščite. Bojevati se mora sama in moški tekmeč ji pri tem ne prizanaša. Čuti, da današnje ženske, ki so samostojne in izobražene, še niso izgubile lastnosti, ki so bile za duševno in gospodarsko zasluženo žensko ustrezna obramba, ki pa novi ženski ni več potrebna. Koketnost, malenkostna zlobnost, »ohlapno razmerje z resnico«, površnost – vse to ni v skladu s srednjo in visoko šolsko izobrazbo in popolno osebno svobodo. Ali pa to kaže na to, da ženske niso za študij, da jih ta ne pogloblja, ne preobrazi? Vendar ne zato, ker ga umsko ne bi zmoгле, temveč zato, ker ne zadovoljuje njihovih naravnih nagnjenj in teženj po materinstvu.

Toda ženske niti matere ne želijo več biti, saj pretežna večina ne mara imeti lastnih otrok, ker jih ima za gmotno in fizično breme in se jih brani z vsemi sredstvi. Vendar je to le izgovor, ki ga uporablja tako nižji kakor višji sloj. Nova ženska enostavno noče več biti mati, to funkcijo bi brez ugovora prepustila varuški ali stroju, kakor to napovedujejo moderni preroki. Tudi razmerje med moškim in žensko je zato postalo zelo enostavno in ni preveč zanimivo. Je le spolno izživetje brez romantičnih primesi. Pri iskanju spolnega partnerja ženska ni več pasivna kakor prej. Pojem ljubezni je izgubil prejšnji pridih skrivnosti. Ali je vse to dekadenca ali pa preporod k novim

oblikam življenja? Feminizem stoji pred novimi problemi. Lastni otroci mu rastejo čez glavo. Bojeval se je za osvoboditev žene in njenih specifičnih kulturnih sil, da bi se svet obogatil z njimi, pa mu je pod rokami zrastel ženski rod, ki se je moškemu na ljubo odrekel samemu sebi in poskuša biti moškemu – povprečnemu moškemu – povsem enak. Ali naj se boj znova prične in v kakšni smeri? Nekateri pravijo, da bosta morala ženska in moški spet spoštovati individualnost, naloge in pravice drug drugega in se v tem spoštovanju notranje zblížati.⁶⁴

Malo pozneje so v *Ženskem svetu* objavili tudi zapise, ki so izpovedovali razočaranje nad rezultati emancipacije. Ena od aktivistk je zapisala, da so številne prvoborke za ženske pravice razočarane nad rezultati svojega boja, ker so ženske prekorščile vse dopustne meje svobode in se že bližajo razbrzdano-
sti. Številne generacije akademsko izobraženih žensk so znale ohraniti kljub študiju svojo popolno ženskost in jih študij ni pokvaril ne kot mater ne kot žena ali gospodinjo. Treba je potegniti črto med emancipacijo in med pretiravanjem v samostojnosti. Ženske usmerjajo svojo pozornost na kulturo in civilizacijo in ne na svoje osnovno delo. Zato se te generacije ne smejo skrivati za starimi borbenimi gesli: enakopravnost, samostojnost in svoboda žensk. Razbrzdanost in svoboda namreč nimata nič skupnega.⁶⁵

Odgovori žensk na nasprotovanja so bili različni. Redki so bili tisti, ki so kazali distanco in katerih avtorice se niso čutile krive spričo očitka, da so slabe matere in žene, ali pa da niso klonile pod težo zavesti, da na njih temelji prihodnost človeštva. Zapisale so, da je zanimivo, kako njihovi soljudje, ki so po naključju drugega spola kot one, spremljajo dogajanje na področju ženske emancipacije. Nekateri se norčujejo, drugi se jezijo, tretji zapovedujejo, kaj je ženska vloga, iz vseh pa veje

---

⁶⁴ *Ženski svet*, 1927, str. 363.

⁶⁵ *Ženski svet*, 1930, str. 315.

strah, da bi ženske res postale bolj samostojne. Temu se pridružujejo tudi ženske. Pri ženskah je to rezultat tisočletne tradicije in prakse. Edina razlika med moškim in žensko, ki ji je mogoče pritrčiti, je razlika v fizični moči. Vse druge razlike nastajajo zaradi razlik v vzgoji dečkov in deklic. Gre zlasti za moški egoizem in ranjeno samoljubje, saj z emancipirano žensko izgubijo brezpogojno vdanost nekoga, ki je bil od njih popolnoma odvisen.⁶⁶

Precej pesimistični so zapisi žensk, ki so si bile prizadevale za nekaj, čemur ni bilo mogoče predvideti končnega izida. Svet žensk tik pred drugo vojno je bil že zelo drugačen kakor tisti z začetka 20. stoletja, ko so bile ženske še popolnoma ujete v materinstvo in so si želele le malo več svobode, izobrazbo in službo, vlog v družini pa si niso dovolile spreminjati. A spremenile so se prav vloge. Ko so ženske dobile več svobode, so se lahko svobodneje odločale o tem, kako si bodo ustvarile lastno življenje. Razočaranja so zato lahko tudi razumljiva. Otrok je bilo manj, zakoni so se laže razdirali, bilo je več samskih mater z otroki in vsekakor več zunajzakonskih ljubezenskih ali seksualnih zvez. Prve emancipiranke svobode žensk niso povezovale s takim življenjskim slogom. Svobodna ženska ni bila tudi moderna ženska, čeprav je predpostavljala »novo« žensko. Svobodna ženska bi po njihovih predstavah lahko bila samska, vendar bi morala živeti v celibatu. Svobodno žensko so si zamišljale po vzorcih, ki so bili prav tako stereoptipni kakor tisti, proti katerim so se bojevale.

Za ljubezen ni potrebna izobrazba

V tridesetih letih 20. stoletja je izšla knjiga Lovra Sušnika o akademskih poklicih, ki je izrazito diskriminatorna do žensk. Knjiga daje smernice za izbiro poklica in opiše akademske

⁶⁶ *Slovenka*, 1902, št. 7, str. 191.

smeri. Njen namen je ljudi opozoriti na različne poklice in jih odvrniti od tega, da se množično vpisujejo le na nekaj smeri, ne da bi se pri tem ozirali na svoje duševne in fizične zmožnosti. V knjigi je poglavje, ki govori o ženskih študijih. Govori o velikem številu študentk na zahodnoevropskih fakultetah in v Jugoslaviji. V Ljubljani jih je na Filozofski fakulteti 39,55 %, v Beogradu pa 67,25 %. Načelno ni nobenih ovir, da jim ne bi priznali enakopravnosti na vseh področjih, ovire pa so v praksi, je zapisal pisec. Prevladujejo šole in fakultete, ki so prirejene za moške, žensko vzgojo pa bi bilo treba »oprostiti od nadvlade moških shem in jo metodično osamosvojiti«⁶⁷. Abstraktno, suhoparno, razumsko, neosebno in splošno učenje se ne prilega ženskemu načinu mišljenja, ki je bolj živahen, čustven, oseben in konkreten. Vseučiliški študij je težko delo, ki ženskemu zdravju škodi. Študentke so na univerzi pogosto osamljene, tarejo jih eksistenčne skrbi in razne »duševne stiske«, zlasti pa jih mučijo dvomi, če so si izbrale pravo pot. Če se poročijo, težko opravljajo poklic, če pa ne, pogrešajo domače ognjišče, saj je golo poklicno delo še za moškega težavno.

Ženske se rade pritožujejo, da jih moški v poklicih odrivajo, »sekirajo«, nadaljuje Sušnik. To se dogaja zato, ker moškimi odjedajo kruh. A tako bo, vse dokler ženske ne bodo v službah, ki niso moške in bodo same preživljale družino. Toliko časa je odpor proti splošni poklicni osamosvojitvi žensk zanj razumljiv. A takih dolžnosti se ženske še niso zavedele in se jih bodo najbrž zelo branile, to skrb vzamejo nase le, ko so prisiljene – če so, na primer, izgubile očeta ali pa moža. O praktični enakosti spolov glede pravic in dolžnosti ni govora. Žensko zato redko vodi v študij želja po izobrazbi. To pravico imajo in zaradi nje boljše vzgajajo svoje otroke. Vendar kljub »čebelični pridnosti« mnoge same uvidijo, da niso za študij. Študirajo zato,

---

⁶⁷ *Ženski svet*, 1932, str. 347.

da bi pokazale svojo moč. Ni jih na vodilnih mestih, kar izhaja iz razlik v nadarjenosti med spoloma, ki jih ni mogoče spremeniti. Pri delu so ženske manj iniciativne, bolj nemirne ali nagnjene k skrajnostim, kljub temu pa so zaradi skromnosti in pridnosti dobre za pisarniško delo. Sušnik je poudaril, da je ženska subjektivna, reproduktivna, konkretna, njen interes je bolj sintetičen kakor analitičen. Zato presega moškega v nekaterih čutih, čustvenosti, fantaziji, intuitivnosti itn. Ženska nadarjenost je moški enakovredna, ni pa istovrstna. Večina žensk študira, ker v tem vidi možnost za zaslužek, ne pa zadovoljstva. To je zanje postranski poklic in tudi službenih dolžnosti ne jemljejo preveč resno, sploh če imajo šibko voljo. Tudi boj za samostojnost je varljiv. Ko se spusti ženska v tekmo z moškim, nujno izgubi, ker mora prevladati razum, ne pa srce. Je na slabšem, kot pa v svojem elementu, v družini. Zato večina žensk instinktivno in upravičeno razume poklic le za prehodni stadij med čakanjem na zakon. Krog možnih dejavnosti za žensko je ožji kakor za moškega, ker se nanaša bolj na človeške kakor na stvarne probleme. Značilna oznaka ženske duševnosti je idejna odvisnost in nesamostojnost. Ker je nadarjenost pri ženskah redka in ker jim manjka objektivne kritične presoje, so pa pridne, potrebujemo posebne ženske višje in strokovne šole. Znanstveni predmeti naj bi se v njih umaknili tehnično-praktični izobrazbi. Če se hočejo torej ženske zares uveljaviti, si naj ne prizadevajo za enakost z moškimi, temveč naj poudarijo zlasti svojo drugačnost.

Marja Boršnik, ki je recenzirala knjigo za revijo *Ženski svet*, je temu ostro nasprotovala. Ovrгла je misel, da bi bil študij vaja za vzgojo otrok. Tako mnenje so zagovarjali pred štiridesetimi leti, pravi. O tem so tekle polemike med Mahničen in dijaškim društvom Vesna. V teh letih se je ženska kulturno toliko razvila in osamosvojila, da rezultati študijev kažejo na izenačenost, ponekod so ženske celo uspešnejše od moških. Izobražene ženske niso niti pasivne niti manj konkretne ali bolj čustvene. So kritične, samostojne in objektivne. Za to pa potrebujejo

veliko več moči kakor moški, saj jih je vzgoja usmerjala v to, da bi bile bolj pasivne in podredljive. Vse prej naštete poteze žensk lahko najdemo tudi pri moških in to v znatnem številu. Tudi moški, ne samo ženske, študirajo zato, da pridejo do kruha. Številne ženske se zavedajo, da jim bo materialna samostojnost omogočila neodvisnost. Drži, da naj ženska živi le v krogu, kjer lahko razvije svoje vrednote in naj se protin naravno ne meri z moškim v poslih, ki niso v skladu z njenim osebnim ciljem in težnjami. Vednar to ni navdilo, naj se odloči za gospodinjstvo, materinstvo in skrb za moža, temveč le opozorilo, naj dobro premisli o svojih interesih in težnjah ter najde izobrazbo, ki je res v skladu z njenim interesom. Zato mora biti vsaki ženski odprto mesto, ki ji gre po zmožnostih.⁶⁸

Med Sušnikom in Boršnikovo se je razvila polemika, ki jo je ona takole končala:

Če ženska v študiju in samostojnih poklicih – pri skupni vzgoji in skupnem delu z moškim – polagoma izgubi vse ono, kar je negativno na njej in kar jo zapostavlja za moškim (pasivnost, neoriginalnost, nesamostojnost, nekritičnost, subjektivnost itd.) in se ji pri tem širita obzorje in delokrog prek ozko začrtanih mej, v katerih se je do zadnjega časa gibala in izživljala, iz tega ne sledi, da se je izneverila svojemu spolu, ker ni nikjer zapisano, da so lastnosti, ki so bile včeraj in danes radi takih in takih okoliščin tipične za povprečno žensko, obenem tudi nepremostljiv atribut »večne ženskosti«.⁶⁹

Besede Boršnikove ne potrebujejo komentarja. Prepričanje o dveh nasprotujočih si naravah, ki tvorita celega človeka, je podlaga za delitev v izobraževanju. Trditve, da univerzitetni študij škodi zdravju in da je žensko mišljenje živahno, čustveno, osebno in konkretno, so bile podlaga za izločevanje, ki je izhajalo iz prepričanja, da ženske s študijem ne morejo doseči nič pomembnega, ker zanj kratko malo niso zadosti

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ženski svet*, 1933, str. 141.

sposobne. Zato je veljalo, da študirane ženske le zasedajo mesta, ki bi jih lahko dobili zmožnejši moški; njihov študij zato ni bil samo nesmiseln, ampak tudi moralno sporen. S temi predsodki so se ženske morale spopadati ves čas svojega boja za pravico do izobrazbe.

FEMINIZEM

Feminizem⁷⁰ kot oznako za žensko gibanje so pričele ženske uporabljati že konec 19. stoletja. O ustreznosti imena je tekla polemika zunaj gibanja in v njem vse do druge vojne. Feminizem je veljal za radikalno inačico emancipacije, čeprav ostre ločnice na začetkih gibanja pri nas ni bilo. V rabi sta bili besedni oznaki, emancipacija in feminizem, in opisovali sta enake procese. Bili sta oznaki za žensko gibanje ali pa za žensko vprašanje. Avtorica, ki se je podpisovala z imenom Leda, je pri predstavitvah feminizma v slovenskem novinarstvu zapisala, da je to najbolj nepopularna ideja, in vsak, ki jo zagovarja, naleti na najhujši odpor. Tudi časopisi, ki so si sicer vedno v laseh, imajo do ženskega vprašanja enako stališče. Enako je s katoliki in socialnimi demokrati. Krščanski listi pravijo, da je feminizem na Slovenskem proti krščanstvu, zato tudi proti slovenstvu, torej ga je treba zatreti. Socialni demokrati v svojih časopisih ravno tako zahtevajo, da se popolnoma podredi

---

⁷⁰ Izraz feminizem izhaja iz poznega 19. stoletja, in sicer iz Francije. Čeprav izvor ni docela raziskan, ga pripisujejo Charlesu Fourierju. Prva ženska, ki je sebe imenovala feministka, je bila francoska advokatinja Hubertine Auclert, ki je začela izraz uporabljati v svojem časopisu *La Citoyenne*. Na koncu 19. stoletja so začeli izraz feminizem uporabljati vse od Grčije do Kube. Cf.: Offen, *op. cit.*, str. 19. Termin so hkrati začeli vpeljevati tudi v slovenski besednjak.

njihovim zahtevam. Povejmo jim, da smo za svobodne ideje, ki temeljijo na krščanski morali, je končala Leda.⁷¹

Časopisi so se pogosto lotevali žensk podobno kakor Bleiweisove *Novice*. Kadar jim je zmanjkalo snovi, so zapolnili strani z norčevanjem iz žensk. Ena od sodelavk *Ženskega sveta* je zapisala, da jim pridejo prav tudi dovtipi o ženskah, ki si jih izposodijo od Turkov, Arabcev, Eskimov ali Hotentotov. Povsod je iz dovtipov vel stereotip o ženskih dolgih laseh in kratki pameti, o ženski jezičnosti, nečimrnosti ali nezanesljivosti. Zakon je največje zlo, ki lahko doleti moškega. Podobnih rekov na moški račun v ženskih časopisih ne najdemo. Pa vendarle imajo moški enake lastnosti. So klepetavi, ves čas so v gostilnah in kavarnah. So nečimrni, kar dokazuje sedanja moška moda. Odkar je ženska moda zavrgla vsako linijo, ki bi poudarjala ženske prsi, moška moda prav perverzno poudarja zgornji del prsi in priščipnjen pas. Zraven sodijo ošiljeni nizki čevlji z barvastimi nogavicami ali svetlimi gamašami. Prav tako najdemo pri moških zvijačnost in nečimrnost v zakonu:

Samo Adam je bil zvest, pa še to le zato, ker druge ženske ni bilo na voljo. Pa še on se je tako klavrno obnašal, ko se je bilo treba zagovarjati za skupaj povžito jabolko! Kakor paglavec, ki ga zalotijo na kraji, se je izgovarjal na ženo: »Eva me je zapeljala.« Če je kot moški tako vzvišen, zakaj ni Eve zadržal od greha? Izkazal pa se je za istega slabiča. Celó zatajil je svojo odgovornost in vso kazen usmeril na Evi-na ramena. Izdal jo je in ponižal. To je vir nereda v odnosih vsega človeštva, ker je njihov temelj odnos med moškim in žensko.⁷²

Nekaj manj kot tri desetletja po izidu *Slovenke* so se ženske ves čas ukvarjale s podobnimi temami. Vendar je tak vtis le navidezen, saj se je položaj v desetletjih bistveno spremenil. Veliko več žensk se je zaposlilo in si pridobilo izobrazbo, veliko jih je bilo samskih zaradi celibata (državne uslužbenke), tudi

⁷¹ *Slovenka*, št. 7, 1901, str. 185.

⁷² *Ženski svet*, 1925, str. 100.

zato, ker so same tako hotele. Kljub statusnim spremembam pa so se bojevale proti isti vrsti mentalitete. Tako ena od žensk pravi, da »stoji žena sama nasproti življenju brez posrednika«. Življenje samo je prineslo zahtevo, da se zdrami. Na življenje je prisiljena zreti iz obeh vidikov: tradicije in feminizma. Tradicija zahteva od nje pasivnost v javnem življenju. *Mulier taceat in ecclesia*⁷³ velja za žensko tudi v javnem življenju. Lahko je gospodinja, mati in žena, a če zunaj tega okvira spregovori lastno besedo, je to grešna »degeneracija«. Feminizem ostro nastopi proti tej ideologiji. Ženska bije plat zvona zase in za svoje pravice, za uveljavljanje v javnem življenju, pri čemer poudarja zlasti socialne zahteve in zahteve po gospodarski in politični enakopravnosti z možem. Le enakopravnost bi bila najbolj vidni dokaz priznanja žensk kot popolnih ljudi. Ženska, ki še vedno hodi po poteh tradicije, je le odsev preteklosti, feminizem pa je strašilo, ki se ga ogiba vsaj polovica žensk. Vzroke je iskati v tem, da vsak nov pojav poruši stabilnost in dezorientira množice. Zato je treba sleherni ženski pokazati, kakšen je pomen ženskega gibanja v luči kulturnega razvoja človeštva in naroda.

Avtorica nadaljuje, da obsežna literatura govori o tem, da je ženska povsem enakovredna možu, telesno in duševno. Res je, da je bil moški lovec, vendar je ženska opravljala vsa druga dela na polju in v hiši, kar je bilo fizično prav tako zahtevno. Danes moški ni več lovec in ni več potrebe, da je ženska omejena le na hišo. Razmerje ženske do življenja je treba definirati skozi razmerja do sebe, do moža, do otroka, do naroda in do človeštva nasploh. Ženska, ki živi v tradicionalnih razmerah, razmerja do sebe sploh ne more vzpostaviti, in to zato, ker ji ni dana priložnost, da bi se razvila sama iz sebe. Ni dobila izobrazbe in je postala žena in mati še v dobi, ko duševno še ni dozorela. Vzpostaviti mora torej razmerje do same sebe, imeti

---

⁷³ Ženska naj v cerkvi molči.

mora svoje stališče in ne le sprejemati ponujenih nazorov. Lastno sodbo naj si ustvari ne le o stvareh, ki se tičejo nje osebno, temveč tudi o problemih javnega, kulturnega življenja doma in po svetu. To pa ne samo zato, da bo o tem lahko govorila, temveč da bi o svojem življenju sama razsojala. Ženska, ki je vzpostavila odnos do sebe, zavrača vsako prostitucijo, tudi tisto v zakonu. Sprejemljiv je le individualni zakon. Otrok je za žensko življenje in je njen najsilnejši življenjski utrip. Poklicati ga mora v življenje šele takrat, ko je sama doživela v sebi smisel in namen življenja. Naj ji ne utira pot do otroka le želja po materinstvu, ampak zavest, da postane mati novemu rodu. Narod, ki ima kulturno visoko stoječe ženske, se bo lahko razvijal. Zato je vprašanje ženske vzgoje in njene kulture tudi vprašanje naroda. Podobno je s človeštvom, ki lahko napreduje le z ozaveščeno žensko. Ženska bo uveljavila elemente ženske duševnosti, delovala bo zlasti proti vojnam in morijam. To bo podlaga za razvijanje nove kulture.⁷⁴

Nekaj let pozneje je ista avtorica pisala, da se ženski boj za osvoboditev v ničemer ne loči od moškega. Tudi moški so se bojevali za čim popolnejšo telesno in duhovno rast. Ženska je morala nujno začeti razmišljati o svojem družbenem položaju in je ugotovila, da ji družba, v kateri živi, ne omogoča življenja, ki bi ustrezalo njeni človečnosti. Zato se je začela organizirano bojevati proti družbenemu sistemu in redu, ki jo s frazami o braniteljici rodu potiska v kot in ob stran. Dovoljeno ji je bilo delati, ni pa smela prejemati plačila, lahko je rodila otroke, ne pa odločala o njihovi usodi, njene zmožnosti pa so reducirali le na materinstvo. Če je njena narava presegala okvir, je bila proglašena za žensko drugega reda. Vendar pa se ženske zavedajo, da so v istem položaju še tisoči moških, zato mora biti boj žensk usmerjen v spremembo družbenega reda.

---

⁷⁴ *Ženski svet*, 1927, str. 81–84.

Žensko gibanje ni več boj ženske proti moškemu, temveč skupni boj za boljše in srečnejše življenje vseh.⁷⁵

Feminizem je imel sovražnike, kakor jih je imela tudi emancipacija. Eden od njih je rekel, da ženska bolj potrebuje delo, kot pa delo potrebuje njo, in ugotovil, da feminiske to rade spregledajo. Mislijo, da je namen njihovega življenja naključen, in na tej zmoti temelji zloraba njihovih moči, na tem so si postavile ideal človeške enakosti. Pravijo, da je ženska po produkciji enaka moškemu, vendar se motijo, ker tudi moške intelektualne zmožnosti rastejo in zato razlika ostaja ista. Ženske črpajo obresti rastočega kapitala, ki ga je ustvaril moški! Nespametno je zato ponujati svoje delo nekje, kjer lahko nekdo drug ponudi več. Feministke zahtevajo dostop do vodilnih mest, kamor bi lahko vnesle tudi ženske vidike. Navajajo prožnost, iznajdljivost, politični talent in upoštevanje podrobnosti, ki jih zna ženska uspešno uporabiti. Vse to pride v poštev, če je delokrog ženske ozek. Zunaj svojega osebnega prostora pa je površna in nepremišljena, nima iniciative, ne zna vplivati, moč in nasilje ji ubijeta besedo. Za vse krivice danes so krive napačna vzgoja in družbene razmere, ne pa razmerje med moškim in žensko.⁷⁶

---

⁷⁵ *Ženski list*, št. 2-3, 1932, str. 4.

⁷⁶ *Ženski svet*, 1924, str. 85.

ŽENSKOST IN MOŠKOST

Čeprav avtorji in avtorice teh besedil pogosto uporabljajo pojma ženskost in moškost, le redko definirajo, kaj z njima razumejo. Za označevanje uporabljajo metafore, kakršna je tista o glavi in srcu. Bolj konkretna so besedila takrat, ko govorijo o ženskih ali moških lastnostih in značaju. Tako lahko preberemo, da sta plemenitost in obzirnost pravi znamenji ženskega srca. Obzirnost je prirojena in se razvije ob pravi vzgoji, vendar je dvojna. Ena izhaja iz plemenitega duha in rahločutnega srca, druga ima svoj vir v »podli samopašnosti in malenkostnem mišljenju«⁷⁷. Prvo spodbujamo tako, da navajamo otroke, da so tiho, ko je gost v hiši in ko oče bere in počiva, ali pa učimo dekletce, da potrpežljivo prenaša sitnobo mlajšega bratca. Obzirnost je spoštovanje, ki se ne kaže v besedah, temveč v vedenju. Druga obzirnost pa izhaja iz stanskih pravil vedenja. To so puhlosti, napačna stališča in predsodki. Zaradi take obzirnosti se hčera ne usmerja k poklicu ali k samostojnosti. Brezobzirnost pa je bodisi v slabem ali v dobrem pomenu v celoti moška lastnost. Ženski se šteje v zlo in moškemu v dobro. Od moškega, ki veliko dela in ima veliko skrbi, ne moremo vedno pričakovati obzirnosti. Moški, ki po notranjem prepričanju dela za pravično stvar, ne sme po-

---

⁷⁷ *Slovenka*, 1897, št. 8, str. 4.

znati obzirnosti do ljudi, ki ga motijo na njegovi poti. To je brezobzirnost plemenitega junaka. Brez tega ne bi bilo napredka ali kulture.

Moška nprav je sama po sebi nagnjena k surovosti in v jezi izbruhne. Težka naloga ženske je

ubрати take strune, ki ga pomirijo. Zato ga mora žena študirati, ga opazovati v njegovem početju. Žena mora paziti, da mož nikoli ne postane nezadovoljen zaradi njene krivde, ker se bo to maščevalo njej, če bi v njem vzbudila težko potešljivo silo, ki ga dela jastreba. Možu je prirojen krepkejši značaj, ki mu brani biti krut, če zavlada v njegovem srcu čut hvaležnosti.⁷⁸

Ivanka Anžič je leta 1890 v *Slovenki* zapisala, da so ženske lastnosti, ki jih najpogosteje omenjajo ali pa se iz njih norčujejo, tele: kratka pamet, naivnost, klepetavost, hinavščina, nečimrnost. V moških je prezir do žensk zelo globoko vkoreninjen. Ženska jih zanima le, ko opravlja naravni poklic. Proglasili so jo za inferiorno bitje, ki na vsak način potrebuje varuha. Varuštvo so si vzeli, izključili so jo iz javnega življenja in potem so pisali moški zakone sami zase. Tako so nastali zakoni, ki so žaljivi in poniževalni za ženske. Ženska ne sme odločati o sebi, o svojem premoženju in svojih otrocih, poleg tega ji onemogočajo izobraževanje in dostop do služb. Lahko je le poštna uradnica ali učiteljica, vendar tudi tu ni enaka, da o volilni pravici sploh ne govorimo. Še vedno je torej izročena na milost in nemilost moškimi. Ženske se za svoje pravice ne bojujejo samo z moškimi, temveč tudi z ženskami, ki se ne zavedajo svojih pravic. Glavni argument proti ženski enakopravnosti je, da ima ženska šibkejšo telo in je zato šibkejši spol. Znanost pa je povedala, da o šibkem in močnem spolu sploh ni mogoče govoriti. Vzgoja ženski ne omogoča, da bi razvila telesno moč. Če pogledamo kmetice, vidimo, da so telesno močne in opravljajo težka dela, ki niso razdeljena po spolu.

---

⁷⁸ *Slovenka*, 1897, št. 14, str. 5.

Nasploh najdemo ženske, ki po telesni moči presegajo moške. Niso vsi moški močnejši od vseh žensk. S telesno vzgojo se ta razlika še manjša.

Avtorica nadaljuje, da je splošno mnenje, da ženske tudi duševno zaostajajo za moškimi, ker da so brez poguma. So bolehnne in vdano prenašajo trpljenje. Vendar se ženska noče več izogibati splošnemu boju ter biti moškimi za sprostitev pri naporih za obstanek. Hoče se udeležiti boja in čuti za to dovolj poguma in moči. Ženske prav tako prenašajo bolečino in imajo prav tako trdno voljo. Očita se jim slaba pamet. Ženske ne znajo delati sklepov, nanje lahko vpliva vsak, ki lepo govori, ker nimajo lastnega prepričanja. Vendar so taki večinoma tudi moški. Redki so tisti, ki mislijo s svojo glavo in imajo lastno prepričanje. Volilne pravice ženski ne dajo, ker menijo, da nima nobenega prepričanja in bi oddala glas tistemu, ki bi najlepše govoril. Čeprav ženske ne volijo, si stranke po vsakih volitvah očitajo podkupovanje in predvolilne golaže, plačane in neplačane račune, obljube itn. V zlorabljanju volilne pravice bi si ženske težko priborile prvo mesto, ker ga imajo že moški. Očitajo jim tudi klepetavost in opravlјivost. Toda kakšna je razlika med pogovorom v gostilni ali v salonu? Moški so le malo bolj kosmati, konča Ivanka Anžič.⁷⁹

V časopisih s konca 19. in začetka 20. stoletja lahko pogosto beremo literane kritike, ki so jih pisale ženske. Elvira Dolinar-Danica je raziskovala, kako slovenska književnost prikazuje žensko. Ženske so »plitve, odurne, brbljave in prešuštnе. Gorje narodu, če ima res same take ženske«⁸⁰. Dekleta so v tej književnosti vedno »ljubke, dražestne, mehkosrčne punčke. Zraven še naivne in neumne goskice. Prav te se v zakonu razvijejo v zgornje Ksantipe«. Iz nedolžnih in nevednih deklic postanejo nezveste žene, slabe matere. Nekaj od tega

⁷⁹ *Slovenka*, št. 5, 1900, str. 74.

⁸⁰ *Slovenka*, 1899, št. 3, str. 51.

je gotovo res. Ženske so duhovno premalo neodvisne. Njihovo obzorje ne sega čez domači prag ali pa jih zanima le videz. Za svetovna vprašanja in višje duševno življenje nimajo smisla. Spremeniti bi morali celotno žensko vzgojo in jo prilagoditi času in potrebam. Tako pa še vedno velja, da mora dekleta govoriti samo iz resnične potrebe in na videz dvomiti o lastnih besedah. Govori lahko le, kar je za dekleta primerno, tudi če ve več. Hčere bi morali vzgajati za samostojnost – tako kakor sinove. Danes za življenje ne zadostuje več mehkužna odvisnost. Hčerkam je zato treba vcepljati manj vdanosti in sanjarjenja in več ponosa, poguma in energije.

Študij in svobodno gibanje naj bi ženski vzela milino, nežnost in rahločutnost, je zapisala Danica. Postala bi možača, razglašajo antifeministi. Če se nekatere borke za ženske pravice res pokažejo v taki luči, je to posledica boja, ki so ga prestale. Nikoli niso dobile nobene pravice brez boja, šikanirali so jih na vse načine in jih zapirali v norišnice. Mary Wollstonecraft so rekli »hijena v spodnjih krilih«, filozofska kača. Ženske zato upravičeno postajajo ekscentrične in »drugačne«, kot smo jih vajeni. Čim bolj se bližajo cilju, tem bolj lahko ostajajo prave ženske z nežnostjo, ki jim jo je narava položila v naročje. Še vedno porabijo veliko več moči in energije, da kaj dosežejo in premostijo vse ovire, ki jim jih postavljajo moški. Vendar pa je res tudi, da po naravi sami ni vsaka ženska nežna in nima vseh ženskih lastnosti. Naravi ne moremo ukazati, kaj naj naredi, temu pa ni kos niti emancipacija.⁸¹

Tem negativnim mnenjem so se pridružili tudi moški pisci, ki so objavljali v *Slovenki*. Urednica je objavljala prispevke, od katerih se je včasih distancirala v opombah. Objavila je tudi pismo o tem, da žensko gibanje ne more biti uspešno, ker je ženska le nekakšen polovičen človek, nepopolno bitje, ker je le moški ustvarjen po božji podobi, ženska pa nima duše. Isti

⁸¹ *Slovenka*, št. 23, 1899, str. 538.

pisec je zapisal, da ni dokazano, da sta si ženska in moška narava enaki, temveč prav narobe. Ženska ima manj krvi, ki je redkejša, manjša pljuča in možgane, razlike so v lobanji, zobeh in medenici, polti in koži, tolšči, okroglosti udov, mišičju. Po odstotkih prevladujejo pri moških mišice rok, pri ženskah pa muskulatura jezika. Hkrati s fizično konstitucijo obstajajo tudi globoki razločki v duševni in moralni omiki obeh spolov. Upoštevaajoč vlogo, ki jo oba spola igrata v zgodovini, se je težko pridružiti mnenju, da ni nikakršnih spolnih razločkov v duhu in da je duševna različnost obeh spolov le posledica vzgoje.⁸²

Nekatere avtorice so bile v svojem razmišljanju podobne takim zapisovalcem. Ena izmed njih je vzrok, da hočejo sodelavke revije odtujiti žensko naravnemu poklicu, pripisala dejstvu, da ženske ne govorijo o razlikah med spoloma. Žensko kot vzgojiteljico bi lahko cenili le, če raziščemo žensko naravo v njenih temeljih.⁸³ Duševno namreč ženska reagira na vse, kar je osebnege, individualnega. Take zunanje vtise sprejema ženska hitreje in lažje. Dojema neposredno, brez umskega preudarjanja. Takoj ugotovi posebnosti in individualne značilnosti posameznih oseb. Natanko čuti posebno barvitost notranjosti človeka, mož pa to notranjost spozna le z logičnim sklepanjem. Ženska zavestno in nezavedno išče osebnost, individualnost v vseh duševnih stvareh in jo spoznava iz na videz neznatnih, redkih znamenj. S to dobro lastnostjo je združena druga, bolj slaba lastnost, in sicer manjša produktivnost, kar se jasno kaže na književnem področju. Moč ženske kot pisateljice je v prefinjenem karakteriziranju in v podrobnem niansiranju duševnega razpoloženja. V mnogovrstnosti opisov in v ustvarjalni sili pa zaostaja za možem. V vsakdanjem življenju se tudi kaže težnja po osebnosti, ki jo je mogoče prepoznati v delu za druge in z drugimi. To je požrtvovalnost, ki je

---

⁸² *Slovenka*, št. 7, 1901, str. 185.

⁸³ *Slovenka*, št. 6, 1901, str. 144.

v ženskah nesorazmerno bolj razvita kot v moških in jim je tudi, vsaj tako trdijo, veliko lažja in se najbolj jasno kaže v materinski ljubezni. Dokler skrbi velika večina žensk z ljubeznijo v srcu za srečo družin in jih varuje razpada, lahko upamo, da se bo ugodno rešilo težko socialno vprašanje. Ljubezen matere je najčistejša, najbolj nesebična lastnost človeškega srca, tako rekoč božji duh na zemlji, vse druge ljubezni so združene s samopašnim egoizmom. Obstajajo tudi slabe matere, ki otroke prepuščajo propadu, a so redke. Mati skrbi za otroka, ker jo razoroži z nedolžnim smehljanjem. Skrbi tudi za odrasle otroke, ne da bi ji bilo mar za plačilo in hvaležnost. Če jo otrok zapusti, ona pozabi, mu odpušča in ga spremlja z molitvijo in blagoslovom. Še bolj ljubi bolehne, slabotne otroke, ki postanejo središče družin. Ko taka mati umre, postane njen grob svetišče, nad katerim plavajo vera, ljubezen in upanje. Njena duša deluje dalje kot gonilna in blažilna moč v srcih soproga in otrok. To je nagonška materinska ljubezen, ki brez izjeme hoče svojim otrokom najboljše, ne izbere pa vedno pravih načinov, da bi to dosegla: »Zapis je le skromno prizadevanje, da širimo luč spoznanja v vrstah slovenskega ženstva ter mu kažemo pot, kako naj razume in izvršuje svoj naravni poklic.«⁸⁴

Še ena avtorica je nadaljevala v podobnem slogu. Ženska je pasivna produktivna energija in hotenje ženske je individualno, osebno. Moški pa je izročen javnosti, njegova produktivna energija je splošnočloveška. Ženska je zaposlena z razvojem posameznega, v kar jo sili njena materinska ljubezen, delo moškega pa je razvoj splošnega. On ustvarja ideje, postavlja človeku meje z zakoni, mu ustvarja užitke. Ženska sprejema od moškega in potem daje naprej svojemu naraščaju. Da je tako določila narava, kažejo psihološke zmožnosti in nagnjenja obeh. Ženska teži po domu, njena duševnost pa se izživi v

---

⁸⁴ *Ibid.*

otročih. Težnja po tem je tako velika, da lahko sleherni ženski le delovanje v tej smeri nudi notranje zadoščenje in mir. Šele potem je lahko usmerjena še kam drugam, če ima dovolj naravne sile. Če pa ne najde sreče v možu in zakonu, potem je prisiljena, da se zateče drugam in njeno bistvo se osredotoči v drugi dejavnosti. Vseeno pa jo preveva občutek enostranskosti in njeno delo ne more segati ne v višave in ne v globine.⁸⁵

Zanimiva sta dva zapisa, ki so ju objavili v reviji *Ženski svet* in *Slovenka*. Dragotin Lončar je veljal za zagovornika participacije žensk v javnosti in je bil reden sodelavec revije, vendar se pri definiranju ženskosti ne loči bistveno od nasprotnikov osamosvajanja. Zapisal je, da je žensko vprašanje obenem moško vprašanje. Žensko vprašanje zahteva odgovor na to, kako ustvariti take razmere med možem in ženo, ki ustrezajo naravnim, gospodarskim, socialnim, kulturnim in moralnim zahtevam. Pri razmišljanju je izhajal iz misli Lavre Marholm,⁸⁶ ki je odklanjala emancipacijo z utemeljitvijo, da je ženska izpolnjena, če je mati, žena in ljubica. Njeno pisanje je usmerjeno zoper tretji spol, ker ženska z emancipacijo in še zlasti s študijem uničuje v sebi ženstvo:

Vse njene telesne sile izsesajo možgani, žena vene in slabi in prezkodaj gine. Za te težnje je kriv mož, ki jo ima le za sredstvo. Žena se ne bi toliko upirala, če bi bil mož do nje boljši. Hoče študij in delo, ker hoče dobiti enakopravnost in dostojanstvo, do česar ima pravico le moški. Vendar so ženske zamenjale cilj s sredstvom. Iskanje svojega jaza lahko pomeni izgubo zavesti o svojih ženskih in materinskih instinktih. Žena je duševno in fiziološko prazna posoda. Nič ne ve o sebi ali o možu. Ženska ne more živeti samostojno temveč le v možu, njena vsebina je mož. Njena duša je ljubezen, ki je namenjena možu.

⁸⁵ *Ženski svet*, 1924, str. 85.

⁸⁶ Pisanje Lavre Marholm je bilo Evropi dobro znano. Po rodu je bila iz Latvije, poročena pa s švedskim pisateljem. Odločno je zavračala vsako vlogo ženske v javnosti, češ da so moderne ženske izdale lastno ženskost. Edini smisel ženskega intelektualnega naprezanja je, da pridejo ženske čim bolj v stik s svojo notranjo ženskostjo. Cf.: Offen, *op. cit.*, str. 190.

Ne živi poleg moža temveč v možu. Žena nima lastne usode, ne more je imeti, ker ne more biti sama.⁸⁷

Povsem nasprotno mnenje so povzeli v *Slovenki* po Masaryku; v primerjavi z Dragotinom Lončarjem je to pravi feministični govor. Masaryk je bil med Slovenkami eden izmed najbolj priljubljenih moških, pravi idol dobrega moža in pravega moškega. Častili so tudi njegovo ženo in pogosto prevajali njuna besedila. Masaryk je poudarjal, da dualizem med moškimi in žensko ne obstaja, čeprav v to verjamejo tako moški kot ženske. Ženski je odvzet razum, kar je zmota. Podobno za ženske pravijo, da so čustvene, moški pa surovejši. Res je, oboji imajo čustva, le da so enim dovoljena ena, drugim pa druga. Tretji razložek pa pravi, da je žena po naravi nравnejša, kar je prav tako nesmisel. Uporabljamo ga zato, da ženski dopovedujemo, da mora moža varovati in hkrati biti njegov ideal. Obstaja le fiziološki razložek. Ženska nima toliko mišic kot moški, dvomiti pa je o prepričanjih, ki pravijo, da ima slabše živce. Verjetno je to posledica obremenjenosti žensk. Uradnikovanje ne zahteva toliko napetosti kakor vzgoja štirih ali več otrok, skrb za celotno gospodinjstvo in družino. Masaryk je poudaril, da sta si moški in ženska popolnoma enaka. Dualizem nas sili v to, da smo si med seboj konkurenca. Vendar je resnica, da morajo moški prav zato, ker ženske ne delajo in jih je treba preživljati, toliko bolj konkurirati med seboj. Argument konkurence med moškimi in ženskami je zato popoln nesmisel. Vse to pa zadeva le srednji sloj. Na kmetih in pri delavstvu delata oba, brez razlik. Na primer, za zdravnice pravijo, da ne bodo kos svojemu delu. Isti ljudje pa priporočajo ženske za strežnice, ki dvigujejo in obračajo paciente. Njihovo delo je težje kakor delo zdravnika. Podobno je v literaturi, politiki ali veri in cerkvi, kjer bi ženske prav tako lahko bile duhovnice.⁸⁸

---

⁸⁷ *Slovenka*, št. 7, 1900, str. 161.

⁸⁸ *Slovenka*, št. 14, 1899, str. 332.

Dvoje polarnih struktur

Pri razumevanju moškosti in ženskosti je šlo za preprosto dilemo, ali sta dva različna kosa iste celote ali pa med njima ni razlik. To dilemo ponazarja tale slikovita metafora: ena od avtoric je zapisala, da gre pri moškem in pri ženski za dva življenjska principa, za dvoje nasprotnih smeri, »dvoje polarnih struktur«. Ženska doživlja kompleksno, moški elementarno. Kar koli ženska doživlja, je pri tem udeležena vsa, s celotno duševnostjo. Tako je njeno mišljenje prepojeno s čustvom, ne more ga izolirati. V praktičnem življenju »temu teoretičnemu dejstvu« ustreza znana resnica, da njeno razsojanje vodi čustvo, da je nepreračunljiva. En doživljaj izzove v njej cel sklop drugih doživljajev. Moški se duševno udejstvuje le z izseki svoje duševnosti in ne s celoto. Razsoja brez čustev, zato dela po načrtu, ne skače, je dosleden, ker ostaja v isti doživljajski smeri in istem okolju, ki je »dotičnemu doživljaju homogeno«. Zato je trezen v situacijah, kjer žena tega ne zmore. Vendar to, da je žena bolj čustvena od moža, ne ustreza resnici, res pa je, da moški lahko čustva loči od drugih duševnih funkcij, česar ženska ne zmore. Ženska doživlja:

centralno osebnostno. Njeno doživljanje je v brezdistančni zvezi z njenim subjektom. Njen »jaz« intenzivno sega v vsa njena doživljanja, iz jaza v bistvu ne more izstopiti, njeni doživljaji so usmerjeni in teže nazaj k njenemu subjektu.⁸⁹

Doživljanje moškega je usmerjeno navzven in isto smer imajo njegovi interesi. Končni smoter njegovega doživljanja je, da iz sebe spravi nekaj v svet. Zato je moški stvaren in ženska nestvarna, on zastopa objektivno kulturo, ona subjektivno. Doživljajska plast, ki najbolj interno oklepa človeški subjekt, je čustvena plast ali plast človekovega vrednostnega odnosa do

---

⁸⁹ *Ženski svet*, 1930, str. 359.

pojavnost in je v tesnejši zvezi z bistvom človeške individualnosti kot, denimo, mišljenjska ali intelektualna plast. Čustvena plast je pri ženski nenehno aktivna, kar nakazuje tesno zvezo med »aktivnim ženskim subjektom in njegovimi doživljaji«, pravi avtorica, ki se je podpisala z imenom Marija. Pasivnost, ki jo pripisujejo ženski, govori o tem, da sta smer in način aktivnosti v ženski psihi drugačna kakor pri moškem. Moška aktivnost je vidna, ženska pa notranja, skrita, kar dobro kažejo ženski svetniški liki. Življenjski udarci žensko uničijo, a ne zato, ker bi bila šibkejša, temveč zato, ker jo zajamejo celostno. Takoj je osebno užaljena, ker je zveza med njenim subjektom in doživljaji tako tesna. Zmožna je ustvarjati iste vrednote, ki jih moški spravlja v svet, zato je kultura lastnega subjekta njena najvišja in zavestno občutena naloga. Občuti jo kot primarno in vse drugo kulturno udejstvovanje kot sekundarno. In to tako dolgo, dokler je pristna in nepotvorjena. Poudarek subjekta pri moškem je drugačen in ima največjo vrednost v odnosu do drugih, ne do samega sebe. Deloma ima svoje korenine v političnem nagonu, ki ga moški usmerja v to, da obvladuje družbo in svet:

... subjekt ima torej v ženski strukturi drugačno vrednost kot v moški. In to je temelj tragike obeh spolov pa tudi temelj ljubezenskega razmerja, ki je v svojem jedru tragično, a zato tudi dinamično in živo.⁹⁰

Ljubezensko čustvo namreč temelji na enkratnih subjektih:

Dejanski ljubezenski doživljanj pri možu polagoma preide v latenčno stanje, v njem se ohrani podzavestna ljubezen, ne čuti nujnost po eksplicitnem dožitju ljubezenske vrednote in obogatitvi svoje duševnosti, ki se poraja iz vsakega globokega dojetja osebne vrednote drugega subjekta. Žena, ki živi v najtesnejšem stiku sama s seboj, začuti ostro, da mož nima več stika z njo, prav resnično z njo, z njenim notranjim svetom.⁹¹

---

⁹⁰ *Ibid.*, str. 360.

⁹¹ *Ibid.*, str. 361.

Diametralno nasprotno je trdila naslednja avtorica, čeprav so jo pri pisanju vodila podobna prepričanja. Ženska za vse svoje upe in želje ne najde središča v sebi, temveč v drugih – možu, otrocih, starših, prijateljih. Ker je topa za sebične užitke, ne more ustvarjati, uživati, če nima nekoga zraven sebe. Žrtvuje se za druge in je prizadeta, če ji niso hvaležni, če se čuti zapuščeno. Moški so egoistični in egocentrični. Njihova lastna dejavnost je središče sveta. Moški je zmožen samostojno živeti in uživati, zato je ravnodušen do soljudi, ki ga obkrožajo, in do njihovih bolečin. Ne prizadene ga, če se drugi z njim ne ukvarjajo ali mu niso hvaležni. Moški je zmožen živeti brez ljubezni in brez sovraštva, ne da bi se veselil in ne da bi trpel. Svojo pot lahko hodi sam, se sam orientira, ne da bi bil odvisen od tujega priznanja ali graje. Blizu so mu užitki bogastva, oblasti in intelektualnih abstrakcij. In ti dve bitji sta obsojeni, da živita drugo z drugim. Ona stavi vse na ljubezen in zaradi njegove duše je obsojena na to, da izgubi. To je neumevna disharmonija v stvarstvu. Ženske se rade poroče, ker lahko le v dobrem zakonu izrabijo in razvijejo vse svoje moči. Velikokrat pa imajo boljšo usodo od dobrih žensk tiste, ki so egoistične, ki se znajo pravočasno pripraviti za obrambo. K sreči pa moška duša po navadi ni do skrajnosti razvita, med obojimi so izjeme, ko v moškem prevladuje ženski element, v ženski pa moški.⁹²

Taka razmišljanja se kažejo tudi v vprašanju, ali je prijateljstvo med moškimi in ženskami sploh mogoče? Članki o tem so izhajali v *Vigredi*, ki je bila ženski časopis katoliške usmeritve. Da bi nanj lahko odgovorili, moramo poznati vse vrste odnosov med moškim in žensko, je zapisal avtor. Na to lažje odgovorimo, če vemo, v kakšnem medsebojnem odnosu sta ljubezen in prijateljstvo med moškim in žensko. Prijateljstvo je medsebojno nagnjenje k iskrenemu sporazumeva-

---

⁹² *Ženski svet*, 1923, str. 56.

nju in želja, narediti drug drugemu veliko dobrega. Ljubezen pa je še globlje čustvo. Duševna podobnost, sorodnost teženj in življenjskih bojev, skladnost intimnega sporazumevanja so med moškim in žensko manj pogosti zaradi razlik v spolu. Prijateljstvo ne pozna pojavov, ki so seksualnega izvora in vsebine, temveč temelji na harmoniji misli. Prijateljstvo med moškim in žensko je gotovo mogoče, ampak samo pri lepih dušah, ki ljubijo lepoto, čistost, harmonijo in so pripravljene v ta namen vse žrtvovati.⁹³

Čeprav je postavil pisec zgornjega članka prijateljske odnose v kontekst čistih duš, je vendarle rekel, da so mogoči. Zanimiv je bil odziv v časopisu, saj je bilo za katoliške predstavnike prijateljstvo med dekletom in fantom vselej nekaj nemogočega. Naslednje številke so bile zato posvečene temu vprašanju in vsi so si prizadevali mnenje pisca uokviriti v prevladujoče prepričanje. Trdili so, da se mladeniči in mladenke razlikujejo v vsem, od okostja, organov, kože, sestave krvi in telesnih sokov. Dober anatom razliko ugotovi iz koščka kože, kosti, organa ali iz krvi. Podobna je razlika v duševnosti, kjer pri moškem prevladuje razum, pri ženski pa čustva. Moški je po naravi bolj dejaven, silen, strasten in brezobziren, ženska pa trpka, mehka, uslužna in lahkoverna. Verjetnost za prijateljstvo je zato zelo majhna. Pri ljubezni pa je ravno narobe. Ovira pri prijateljstvu je gonilna sila,⁹⁴ ki jo občutita dekle in fant pri ljubezni. Prijateljstvo ni mogoče, zato pa se kot par dopolnjujeta v celoto. Gre torej za dve duši, ki tvorita celoto, pri prijateljstvu pa gre za eno dušo v dveh telesih. Zato lahko prijateljstvo iščemo samo pri sebi enakih, dekleta pri dekletih, fantje pri fantih. Razmerje med fantom in dekletom pa je skoraj vselej treba razumeti kot ljubezen.⁹⁵ Prijateljstvo med

---

⁹³ *Vigred*, 1925, str. 179.

⁹⁴ Spolna sla, strast, ki je po U. R. Heinemann največja sovražnica katoliške vere.

⁹⁵ *Vigred*, 1925, str. 206.

moškimi in žensko torej z redkimi izjemami ni mogoče. Mogoče je samo, če je spolnost pri obeh zelo obvladana, duševnost v skladju in življenjske težnje približno enake. V mladih letih to ni mogoče, temveč šele pozneje, ko mine prekipevala mladostna moč. Mlad človek ima zato samo dve poti, misli naj na zakon ali pa naj se ogiba drugega spola. Dušno lepoto namreč človek doseže šele po dolgotrajnih bojih in z nadnaravno milostjo. Če se ponudi priložnost za prijateljstvo z osebo nasprotnega spola, je zato najbolje, da takega prijateljstva dekle ne sklepa, ker ne ve, ali je ena od lepih duš, ki prijateljstvo omogočajo. Če pa že misli, da je ona lepa duša, kdo ji zagotavlja, da je to tudi moški?⁹⁶

Moško vprašanje

V tridesetih letih so začeli objavljati zapise o moškem vprašanju. Ženske so naredile zanimiv obrat, ko so ugotovile, da emancipacija ni več žensko vprašanje, temveč moško, kajti prav moški se obnašajo oblastno in egoistično. Ženske se ukvarjajo s tem, kako moške potolažiti, zmanjšati njegovo razboritost, jih zadržati doma, prikrivajo jim neprijetnosti, se jih ogibajo in varujejo otroke pred njimi. Moški bi se morali vprašati, kaj je narobe z njimi.⁹⁷

Temu odločnemu in tehtnemu zapisu so sledila številna razmišljanja o moških, leta 1930 pa jim je posvečena cela številka, na katero se je odzval »Rožencvet«, ki je bil pogost sodelavec ženskih časopisov. Zapisal je, da za grehe sodobnega moškega niso krivi samo moški, da ti grehi niso samo njihovi. Kmet in delavec se zavedata, da je poroka pogodba, v kateri sodelujeta oba. Intelektualci pa še vedno mislijo, da jih ročno delo onečašča. Vendar je krivično za take primere krivdo

⁹⁶ *Ibid.*, str. 228.

⁹⁷ *Ženski svet*, 1923, str. 187.

zvrčati na moški ali na ženski spol. Ne gre za značilnosti spola. Tudi si ne moremo očitati napak, ki so splošno človeške ali pa imajo korenine v zgodovini in ne v lastnosti enega ali drugega spola. Moški pijanec, egoist, strahopetnež, lenuh, brezbriznik, trmoglavc, nestrpnež in surovež ima te lastnosti, ker je slab človek in ne zato, ker je moški. Često jih ima tudi ženska, pa ne zato, ker je tega spola. Reči je treba, da ženski osvajanje poklicev ni ne v lastno korist in ne v korist človeštva in je prehodno. Seveda ima ženska enake zmožnosti kakor moški, o tem ni dvoma. Vendar njeno delo v proizvodnji ni več potrebno, mesto se ji kaže v porabi. Treba je razumeti vlogo, ki je vsakemu namenjena, in se podrediti zahtevam dobe, v kateri živimo. To pa ne sme biti opravičilo za gospodovanje moških nad ženskami. Gospodujejo moški, ki ne razumejo današnje dobe, in ne zato, ker so moški. Danes gospodovanja ni več. Tudi dvojna morala ni vzrok za medsebojno nerazumevanje in nespoštovanje. Moški ne razumejo žensk, ker jih nihče k temu ne navaja, in ženske ne spoštujejo, ker so tako vzgojeni, in ne zaradi značilnosti spola. Številne matere cenzurirajo knjige, ki jih sinovi lahko berejo, prestrezajo jim pisma in vohunijo za njimi. O tem je treba spregovoriti naglas. Zato je pretirano govoriti o tragiki spolov in o tem, da je ljubezensko razmerje v jedru tragično. Dejstvo je le, da bo materinstvo vselej žensko, očetovstvo pa moško, le o izpeljavi se moramo sporazumeti. Je pa ta odprta tema dobra podlaga za govor o »moškem vprašanju«, je zapisal Rožencvet.⁹⁸

Pisec je odprl celo vrsto tem. V prvi vrsti je ovrgel prepričanje o dveh nasprotujočih si značajih: domnevne značajske lastnosti enega ali drugega spola je naredil občečloveške. Prvič je prikazal identitetne probleme, s katerimi se spopadajo moški v novem svetu zaradi spremenjenih spolnih razmerij, in tudi sam odprl moško vprašanje. Hkrati pa je opozoril na težave z

⁹⁸ *Ženski svet*, 1931, str. 23.

moško socializacijo. Matere, ki sinove nadzirajo in vzgajajo v skladu s tradicionalnimi spolnimi razmerji, so realen problem, s katerim se ne spopadajo samo moški, temveč tudi ženske in matere.

Samci in samice

Ženske revije so se vedno pogosteje ukvarjale s samskimi moškimi in ženskami. Kar nekaj poklicev je bilo povezanih s celibatom, poleg tega se je bilo s samskim življenjem mogoče izogniti trdim zahtevam zakonskega življenja. Ena od avtoric je zapisala, da si ženske ne želijo lastne eksistence zato, da bi ostale samice in ker bi zadoščale same sebi, temveč zato, da bi bile kolikor toliko neodvisne:

Moški pričakujejo, da bomo sužnje in da bomo pri tem celo uživale! Če so ženske ustvarjene za ljubezen, potem se ne morejo zadovoljiti le s čutom za izpolnjevanje dolžnosti. Moški menijo, da so dela, ki vržejo le par grošev, za žensko primerna, dostojna in ohranjajo njeno ženskost, boljša pa neprimerna in jim ženskost odvzemajo. Roko na srce, koliko med vami gospoda, vas istinito verjame v tisti prizor pred rajskimi vrati, zaradi katerega je zapisano: »in on bodi tvoj gospodar!«⁹⁹

Vprašanje samstva je bilo na prelomu 19. in 20. stoletja zelo aktualno. Uradniške službe so bile za moške ugodne in življenjske razmere boljše, če so ostali samski, saj je bilo življenje v družini kljub draginjskim dokladam dosti težje. Oblikoval se je sloj moških s posebnim načinom življenja. Pogosto so pred njimi svarili ženske uslužbenke v trgovinah, gostinstvu in gospodinjske pomočnice, ki so bile »predmet njihovega poželjenja«, kot je bilo videti v poglavju o telesu in nezakonskih materah. Eden od piscev je v *Slovenki* zapisal, da so samci egoisti. Narava je ustvarila moža za ženo in narobe, ženo za moža,

⁹⁹ *Slovenka*, št. 11, 1900, str. 245.

in ta zavest je prirojena. Torej ustreza popolnoma naravnosti in nrvnosti, da težita, da bi se združila. Zato ni nič narobe, če ženske tekajo za moškimi, kakor moški tekajo za ženskami. Moškim to prija, po drugi strani pa se zaničevalno vedejo do žensk. Hudo je takrat, ko se nobena ne zaganja za kakšnim moškim. To je tudi razlog, da so moški proti ženski osamosvojitvi. Očitajo ji, da ruši priznane principe in pogublja nrvnost, ki pa je pojem, poln konvencionalnosti. Tudi moški tekajo za ženskami, celo v večjem številu, zato bi jih lahko ženske prav tako prezirale. Razlog, da jih ne, je, da moški tekajo za njimi le toliko časa, dokler ne dosežejo svojega namena. Tukaj pa je tudi razlika v duševnosti moškega in ženske. Ta razlika ni tako velika, kakor pravijo moški, in ne tako majhna, kakor pravijo ženske. Oba spola imata svoje prednosti in pomanjkljivosti. Skupaj tvorita harmonično zvezo. Na to še zlasti pozabljata zagrizeni samec in železna devica.¹⁰⁰ To so emancipiranci in emancipiranke v slabem smislu in so obojega spola, moških je celo več. Tu naj bi posegli vmes reformatorji in reformatorice in pokazali, da je najprej pomembno medsebojno spoštovanje. Združitev bo bolj plemenita, če bo vrednost obeh spolov večja, kar je pomembno še zlasti za žensko in za njeno pravico do izobraževanja. Samci, »suhe veje«, bi morali imeti nižjo plačo kot poročeni. Primer krivičnega razmerja so učiteljice, ki po krivici dobivajo manjšo plačo kot samci.¹⁰¹

Druga vrsta samstva pa je bila tista, ki so ga izkušale učiteljice, za katere je veljala zakonska zapoved celibata. Niso se smele poročiti in niso smele imeti otrok. V samstvo so bile prisiljene, če so hotele obdržati ekonomsko neodvisnost, saj so s poroko nujno izgubile službo, s tem pa tudi starostno in drugo zavarovanje. Pri tem pa je bilo zanje samsko življenje

---

¹⁰⁰ Železna devica je sinonim za samsko žensko. Ponovno se srečamo s prepričanjem, da so samice lahko le device.

¹⁰¹ *Slovenka*, št. 10, 1902, str. 253.

težje, saj je plača znašala le osemdeset odstotkov učiteljske plače moškega. Moški so bili torej samci prostovoljno, ženske pa prisilno. O ženskem prostovoljnem samstvu so več pisali šele v poznejših desetletjih, ko so se ženske za ta status same odločale. O tem je pisala *Vigred*, ki je zastopala presenetljivo liberalno mnenje. Članek je začela avtorica z ugotovitvijo, da so bile neomožene hčere včasih problem. Da ne bi ostale neomožene, so jih pripravljali na samostan. Zunaj samostanskih domov so bile »stare device« vedno predmet posmeha. To je zaničljiv naziv, ki nudi podobo

brezzobih, suhih ženščet z naočniki, slabo oblečenih, razburljivih, prepirljivih, opravljivih, dolgočasnih. Danes je ta podoba nepotrebna, saj si ženske že same zagotavljajo preživetje. V prihodnosti ne bodo zato melanholične in sitne, imele bodo svojo osebnost, plemenito in živahno neodvisnost.¹⁰²

---

¹⁰² *Vigred*, št. 10, 1935, str. 355

MATERINSTVO

Ženskam je delal težave očitek o materinstvu kot o njihovem naravnem poklicu. Slaba stran ukvarjanja z očitki je bila, da je boj žensk postal obramben. Tako je ena od avtoric menila, da je krivično in neutemeljeno, da je ženski namenjeno le domače ognjišče. Krivično je tudi prepričanje, da je ženska dosegla smisel svojega življenja s poroko. Avtorica noče zanikati, da ima ženska nasploh največ sposobnosti za ta poklic.¹⁰³ Ni pa zakon edini cilj in smoter življenja ženske, zato ne bi smela biti zunaj zakona brez vseh pravic in brez vrednosti. Za slabe zakone so krive poroke, ki so sklenjene prehitro in pri katerih se moški in ženska ne poznata dovolj, saj ne poznata ne značaja ne navad drugega. Poročajo se še vedno zaradi premoženja in stanu, v nižjih slojih pa ne razmišljajo dovolj o tem, ali bosta starša lahko nahranila številne otroke. Ženska še vedno lahko opravlja le domača dela, bere literaturo, lahko igra klavir, zabava gledališko občinstvo, je lahko učiteljica. Moški imajo predpravice, a ne zaradi posebne moške narave. Imajo jih zato, ker so moški pisali zakone. Ženske, ki same delajo in se preživljajo, ne morejo priznavati teh pravic, in prav

---

¹⁰³ Materinstvo se je začelo počasi spreminjati iz naravne nuje v poklic. Termin se je uveljavljal vzporedno z zahtevami po delu in izobraževanju in hkrati izgubljal pomen poklicanosti in dobival pomen službe.

tako ne tiste ženske, ki skrbijo za svoje sorodnike in otroke same s svojim delom. Te ženske ne morejo priznati gospodstva, od katerega ni nobenih koristi zdaj in jih tudi v prihodnje ni pričakovati. Prav tako nihče ne upošteva tega, da se mora ženska bojevati ne samo za kruh, temveč še za svojo čast in poštenje, in da je v tem boju, v katerem je že tako velikokrat premagana zaradi lastne nemoči ali pa zvijačnosti in hinavščine nasprotnika, njen nasprotnik prav moški, ki je krut in brezobziren. Padca ji namreč nikoli ne odpusti, zaradi njega jo zaničuje, zasmehuje, prezirljivo zapušča.¹⁰⁴

Iz tega teksta lahko vidimo, kako nemočne so bile ženske, ki so si želele delovati tudi javno. Zakon so utemeljevali na raznih ideologijah, ki so priklepale ženske na zasebno. Najmočnejše lahko razvrstimo takole:

1. Dvema gospodarjema ni mogoče služiti

Sintagma »služiti dvema gospodarjema« je paradigmatška. Je vzorec mišljenja, ki izhaja iz takratne družbene organizacije neenakosti in je posledica nesvobodnega položaja žensk in hkrati odseva njihov dejanski položaj. Ženske so svojo vlogo očitno razumele kot služenje možu in družini nasploh, kot neke vrste poslanstvo, ki je bilo tudi njihova osebna tragika. Služenje ni izraz svobodne volje, izbire ali enakopravne participacije, temveč podrejanja in izvajanja naročil. Naročila v našem primeru ne prihajajo od gospodarja samega, temveč so del vloge žene in matere. Ta nadzira samo sebe, tako da svojo vlogo aktivno oblikuje, ženske se nadzirajo medsebojno in si na neki način same določajo meje dopustnega in nedopustnega. Pri tem pa javnost participira tem bolj, čim šibkejši postaja notranji nadzor. Prav to se je zgodilo pri materinstvu. Ženske so tako globoko podvomile o »naravnosti« te vloge, da je to postalo splošen družbeni problem. Z razpravami o nezakon-

¹⁰⁴ *Slovenka*, št. 8, 1899, str. 182.

skih materah in splavu, civilnem zakonu in ločitvi so ženske zamajale temelje družbene organizacije, ki je bila v tedanjem času še vedno del katoliškega modela skupnega življenja.

Marica Strnad-Marica II¹⁰⁵ je zapisala, da se slovenske ženske lotevajo ženskega vprašanja prenervozno in so zato zabredle. Najlepša naloga ženstva je, da izboljša družinsko življenje. Najlepši in najnaravnejši poklic ženske je materinstvo. Vendar je veliko poklicanih, malo pa izvoljenih za ta naravni poklic, ker vzgoja ne usposablja za materinstvo. Šole se usmerjajo na »razširjanje duševnega obzorja, premalo pa se usmerjajo na srce«¹⁰⁶. Kaj možu koristi žena, ki diplomira in ima volilno pravico, ne ve pa nič o gospodinjstvu? Marica II ženskam ne odreka pravic in ne izobrazbe, misli pa, da narod bolj kakor doktorice in profesorice potrebuje dobre matere! Dvema gospodoma naenkrat ni mogoče služiti. Pri zaposleni ženski vselej trpi družina, ker hoče delodajalec dobro delo za plačilo. Čim dlje pa ženska živi svobodno in od svojega dela, tem težje se bo poročila, ker bo takrat morala biti pokorna možu. S samskim življenjem postane sebična in se je pripravljena odreči materinski sreči. Seveda je ženski potrebna izobrazba, vendar taka, ki se ozira na njeno družinsko življenje in na njen naravni poklic. Sicer je res, da je materinstvo ženski prirojeno, vendar se prirojena nagnjenja kaj lahko zatrejo že v kali, je dodala Marica II. Zato je treba za družino otroke vzgajati že zgodaj, zlasti v krščanski ljubezni in nramnosti. Poudariti pa je treba še enkrat, da imajo ženske pravico do enakopravnosti!

Mnenje, ki ga je Danica objavila malo pozneje v *Slovenki*, je bilo nekoliko drugačno: Ženska moč je v ljubezni, zato je njeno pravo delovno področje v družini, ob domačem ognjišču, vendar se mora bojevati za pravice, da si pridobi samostojnost in enak status kot moški. Naravno je, če si želi otroka. Ženske, ki

¹⁰⁵ Marica I je bila Marica Bartol-Nadlišek.

¹⁰⁶ *Slovenka*, št. 22, 1898, str. 513.

si tega ne želijo, organsko niso normalno razvite, pravi. Ženski dá pravi pečat šele njeno materinstvo. Vendar ženska ne more živeti samo od materinstva, in ne le od ljubezni. Tudi ne služijo vse ženske dvema gospodarjema. Številne se ne poročijo in niso matere, pa imajo iste težave z izobrazbo in službo. Tudi moški niso zavezani svojemu poklicu. Veliko se družijo in se ukvarjajo s športi in se zabavajo, le redki so zares predani poklicu. Kulturo premikajo le genialni ljudje, te pa najdemo med moškimi in ženskami, le da one svoje načrte težje uredničijo, ker so okupirane s šivanko in kuhalnico. Žena ni rojena za ubogljivost, temveč za svobodo. Sama naj si izbere pot, po kateri bo hodila samozavestno in s ponosom. Svojemu naravnemu poklicu se ne odreče nikoli, za to je že poskrbljeno.¹⁰⁷

2. Javno delo žensko odteguje od njenega naravnega poklica

V tridesetih letih prejšnjega stoletja so ženske že ugotavljale, kakšni so učinki modernizacije in ženskega gibanja. Moderni časi so žensko odtegnili od njenega prvotnega poklica – materinstva. Delavka in kmetica morata ročno delati, izobraženka pa v pisarni. Med svetovno vojno so sploh delale povsod. Ta ženski problem je zdaj v rokah sociologov in zakonodajalcev, je zapisala avtorica članka. Pri ženski gre za konflikt med materinstvom in željo po intelektualnem delu. Nekaterim je ta konflikt dovolj, da jim onemogoča delo v javnosti. Danes vemo, da temelji materinstvo na najglobljem nagonu prav pri duševno in umetniško izoblikovanih ženskah, da se, kot se vse nagonsko dviga z jasnejšo zavestjo, toplota čustvovanja pri takih ženskah potencira celo takrat, ko razmere onemogočijo naravno izživetje, to je, popolno predanost svojemu otroku. Parola »Otroka in dela!« ni rešitev nujnega vprašanja. S poostrenim čutom odgovornosti, ki ga je ženskam vcepila kultura, spoznavamo, da ima otrok, ki smo

¹⁰⁷ *Slovenka*, št. 25, 1898, str. 579.

mu dali življenje, pravico do obeh staršev, do harmoničnega okolja, do zakona, v katerem poskušata oče in mati vzgojiti dete v oblikovano bitje. V zahtevi po otroku in delu hkrati tiči isti egoizem, kakor v brezobzirnem izživetju¹⁰⁸ moškega, proti kateremu se zdravniki in socialni politiki bojujejo z vsemi silami, ker ogroža sodobno družbo. Če zavržemo zakon, ki je najtesnejša zveza in pomeni skupno odgovornost za otroke, je tako, kakor bi uničili najdražje proizvode stoletnega človeškega razvoja. Res je, da se ženska žrtvuje veliko bolj kot moški. V preteklosti se je žrtvovala nezavedno, v modernih časih pa zavestno. Vprašanje je le, kako daleč sme iti v žrtvovanju, da to ne postane zanjo krivica. To vprašanje je individualistično in ga prepustimo samoodgovornosti posameznih oseb. Pomembno pa je, da spoznanje o pomenu materinskih dolžnosti zahteva izobraženost in drugačno vlogo matere v javnem življenju! Ne moremo pa zatajiti konflikta, ki ga materi povzroča javno duševno delovanje, ki je nekaj prav tako elementarnega v nadarjeni ženski kakor v moškem, le da je ženska s svojim spolom bolj zavezana. Zaradi žrtvovanja, ki ga zahteva izvrševanje materinskega poklica, se ženska težje bojuje zoper neizbežni egoizem vsakega duševnega delavca. Ženska je genij ljubezni! Pri duševno genialnih ženah brez razlik vidimo poglobljeno in nadvse resno razumevanje materinstva. Iz fizičnega materinstva povprečne ženske se je razvilo duševno materinstvo, ki je žensko v notranjosti spremenilo in ji, kot pravi George Sand¹⁰⁹, podelilo drugi krst, je končala avtorica.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Težko je vedeti, kaj je avtorica mislila z »največjim brezobzirnim izživetjem«. Eden od možnih odgovorov je prostitucija, saj so se s spolnimi boleznimi ukvarjali zdravniki in politiki. Drug možni odgovor pa so ločitve in zapuščenje družine zaradi zunajzakonskih zvez.

¹⁰⁹ Sandova je bila zagovornica dveh različnih narav, moške in ženske. Enakopravnost ni istost in ne pomeni, da spola lahko opravljata ista dela. Cf.: Offen, *op. cit.*, str. 103.

¹¹⁰ *Ženski svet*, 1924, str. 277.

Očitek o tem, da bi ženska z delom zunaj družine zavrgla svoj naravni poklic, je neresničen, je zapisala druga avtorica. Kmetice težko delajo na kmetijah in imajo največ otrok. Zmorejo oboje, delo in vzgojo. Kako dobro to usklajujejo, priča to, da je iz kmetov izšlo že veliko častnih in zaslužnih mož, pa vendar imajo kmečke ženske najmanj časa za nadziranje in vzgajanje otrok. Poleg kmetic so tu še številne druge ženske, ki delajo za preživetje. Kmetic ne upoštevajo, usmerjajo pa se na tiste, ki bi delale kot profesorice, uradnice ali doktorice; te so problem. Emancipacija ni škodljiva za naravni poklic. Prav tako ne problematizirajo žensk, ki ne delajo, ves svoj čas pa porabijo za goste in koketiranje ter lišpanje, otroke pa vzgajajo služabniki. Odrekanje izobrazbe je čista sebičnost. Javno delo naj bi bilo dostopno samo tistim ženskam, ki ne morejo biti matere. Ženske naj se ne vtikajo po nepotrebnem v zadeve javnega življenja, ker to vodi »v manjše blagostanje in propadlo prosveto«. ¹¹¹ Podobno je v *Slovenki* Drofelnik pisal o ženskem vprašanju in delavki. Življenjske razmere silijo delavske ženske v tovarne k najtežjim delom. Starša se na silo odtegujeta od otrok, zato so prazne fraze, da ženska nima drugega poklica kot le materinstvo. Življenje se zaostrojuje, boj za obstanek je vse hujši. V interesu človeštva je, da se pričnejo ženske zavedati resnosti življenja. Če že imajo enake dolžnosti, potem morajo imeti enake pravice. ¹¹²

Zofka Kveder je v *Slovenki* leta 1901 zapisala, da je emancipacija osvoboditev, posledica pa je samostojnost. Ženski pri nas zapovedujejo, da ne sme zanemariti vlog matere in žene. Njene naloge so »pokornost, služenje možu, bedasto obnašanje in nesebično dojenje. Ženskam dajejo za vzor košute, kar je že boljše kot ovce, gosi in oslice«. Patriarhalno življenje danes ne velja več, pravi Zofka. Delovalo je v času družinskih gospo-

---

¹¹¹ *Slovenka*, št. 8, 1900, str. 172.

¹¹² *Slovenka*, št. 12, 1900, str. 278.

darstev, ko so vse delo opravili v družini, od tkanja blaga, varjenja piva do izdelovanja obutve, hrane in rokodelskih izdelkov. V novejšem času pa je družina zožena in delo so iz družine prenesli v družbo. Človek se zaveda svoje človeškosti. Postati želi misleče bitje, s svojo voljo, svojo sodbo, svojim prepričanjem. Ne pomagajo več apeli, naj se človeštvo vrne k svoji prvotni skromnosti, naj zmanjša svoje potrebe in vse se bo rešilo samo od sebe. Tudi delavci se še ne zavedajo pravic, strokovne organizacije, ki bi ljudi povezovala, se vzpostavljajo počasi. Ženske so bile toliko časa tlačene, da se prebujajo zelo počasi. Že po naravi čutijo bolj za družino in zato velikokrat ovirajo tudi svoje može v boju za razvoj. Bile so vzgojene za družino in ne morejo videti drugače. Vendar jih vsakdanje življenje sili v večjo samostojnost. Emancipacija žensk v materialnem smislu je del socialnega vprašanja. V iskanje dela jo silijo socialne razmere, pri tem pa jo vsestransko ovirajo. Za žensko je vsak svoboden korak boj in »vsaka manifestacija njene individualitete, ki ni sankcionirana po starih tradicijah in naziranju mas, vzbuja vseobče ogorčenje. Stremljenje po neodvisnosti se smeši, proglašá nendaravnim in nedopustnim«. Emancipacija ženske ne odtuja njenemu prvemu poklicu, narobe, emancipirana ženska ga opravlja z večjo zavzetostjo, zaveda se njegovega pomena. Ni samo roditeljica otrok, temveč je njihova vzgojiteljica.¹¹³

3. Dobre in slabe matere

Podobo dobre in slabe matere lahko prepoznamo v skoraj vseh prispevkih, posebno v tistih, ki pišejo o moderni ženski, njeni koketnosti in lišpanju ter o tem, da si najema dojilje in vzgojiteljice za svoje otroke. Preberemo lahko, da ženske, ki otroke puščajo same iz samoljubja in samopašnosti, nimajo nič opraviti z emancipacijo. Otroke začnejo zanemarjati, še preden

¹¹³ *Slovenka*, št. 3, 1901, str. 53.

jih rodijo. Hodijo na ples in opravljajo druge družabne dolžnosti. Materinske ljubezni ne čutijo niti po rojstvu, ko od dajo otroke takoj k dojljam in pestunjam. Ko otroci malo odrastejo, pa pridejo na vrsto učitelji in vzgojiteljice. V mladih srcih ostane praznina, razvijejo pa tudi prazen in ohol značaj. Vendar take matere same ne vedo, kaj izgubljajo, saj so bile takega ravnanja deležne tudi same.¹¹⁴ Mati mora biti krepotna in skrbna, zavedati se mora svoje neskončno težke naloge. Mati, ki ne doji svojega otroka zaradi lahkomišelnosti, je nestvor, ki si ne zasluži svetega imena »mati«. Ker ne ljubi svojega otroka, ne bo nikoli deležna blažene sreče, ki jo nudi materinstvo. Mati se lahko zabava le takrat, kadar zaradi tega ne trpijo otroci.

Štirideset let pozneje je bilo mnenje iste avtorice podobno, le da je bila delitev drugačna. Namesto na dobre in slabe je tedaj ženske razdelila na matere in ne-matere: Vsaka ženska, ki je rodila, še ni mati. Sodobni svet ima veliko roditeljic in malo mater. Ženska postaja rodni aparat, v vsem izenačena z moškim. Matere najlepše uspevajo na krščanskih tleh iz prečistega materinstva Marijinega. To so prave junakinje, ki jim materinstvo prinaša nesluteno srečo, ne samo njim, tudi otrokom. Mladdenke naj se ne dajo prevarati od tujih gesel, ki ponižujejo ženo v roditeljico.¹¹⁵

4. Materinstvo kot dolžnost ali kot izbira

Iz zgodovinskih zapisov je mogoče sklepati, da je materinstvo dolžnost, in zdi se, da o tem ni dvoma. V *Vigredi* so zapisali, da se z materinstvom vse spremeni. V ospredju niso več ženska in njene telesne in duševne potrebe, temveč otrok in mož. Žrtve in odpovedi niso več strašne. Kakor bi se razcvetela roža, se odpira življenje po materinstvu. Ta nova miselnost se v ženi začne prebujati takoj po Stvarnikovem »Bodi« in ob

¹¹⁴ *Slovenka*, št. 20, 1898, str. 459.

¹¹⁵ *Vigred*, št. 3, 1941, str. 65.

dokončni telesno-duhovni medsebojni obdaritvi moža in žene, ki se zgodi v materinem telesu. Ustali in poglobi se v porodnem trpljenju, ko roke sprejmejo novo nebogljeno dete. Pogloblja se ob vsem otrokovem dozorevanju in odraščanju. Materinstvo je Božja ustanova, ena najlepših in najbolj blaženih. Materinstvo, ki pa se z Božjo voljo ne ujema, je vir gorja in greha. Telo dasta otroku mož in žena, dušo pa Bog. Človeško življenje pride iz Boga v nas in nato nazaj v Boga. Človekovo sodelovanje je Bog zagotovil tako, da je v njem ustvaril spolno življenje – kot sredstvo za nadaljevanje življenja. Spolno življenje, očetovstvo in materinstvo, je torej usmerjeno v nadnaravni, Božji cilj. Njegovo središče je duša, ki je dana od Boga in ki se k njemu tudi vrne. Čim bolj se torej materinstvo podreja nadnaravnim, božjim postavam, tem popolnejše je. Zato naj ženske in dekleta pomnijo, da so lahko matere po Božji volji. Materinstvu se ne smejo odreči, razen po Božji volji.¹¹⁶ Ženska in bolečina sta združeni že od izgona iz raja: »V bolečini boš rodila otroke, v bolečini jih ženske tudi nosijo in vzrejajo.« Kakšna je šele bolečina mater, ki nimajo otrok, je zapisala avtorica. Vendar to tako močno doživljajo tudi zato, ker premalo prisluhnejo klicu Prijatelja. Samo Gospod olajša bolečino, zato ga moramo ljubiti in ga častiti.¹¹⁷

Taka, s katolicizmom obarvana razmišljanja so objavljali tudi drugi ženski časopisi. Ena od sodelavk revije *Slovenska žena* je zapisala, da poročene ženske njihovo družinsko življenje zapira v tradicionalne odnose, tudi če so zaposlene. Če pa se ženi posreči, da se v družini osamosvoji, potem trpi družinsko življenje. Življenje v družini je torej vpeto v prirojene odnose, ki jih ni mogoče zatajiti ali obiti – ali pa tega doslej še niso odkrili. Žensko v to sili razmerje do otroka in ne razmerje do moža. Tako samostojna in meščanska ženska nista nikoli enaki, ker razlika ne prihaja iz družbenih razmerij.

¹¹⁶ *Vigred*, 1937, str. 97.

¹¹⁷ *Vigred*, 1937, št. 87.

temveč iz »globlin človeškega obstoja«. Prastara določitev daje smer čustvom in odrekanju. Tragično je, če je ženska na silo odtrgana od te izkušnje, zelo dobro pa je, če se lahko sama odloči, da ne bo mati, in tako nastopi proti vsem. Včasih je bil pojem materinstva odvisen od cerkvenega obreda, po katerem je ženska šele dobila pravico biti mati, in sicer šele tedaj,

ko je kot otročnica dobila blagoslov, ki jo je zopet uradno vrnil cerkvi in človeški družbi. Danes pa je pojem materinstva svobodnejši, ker materinstvo ni več odvisno od tega, čeprav je materinstvo izven zakona še vedno obsojeno na ponižanje.¹¹⁸

Samostojne ženske pa za ceno prostovoljnega ali neprosto-voljnega celibata¹¹⁹ branijo svojo samostojnost. Od meščan-skih (poročenih) se ne ločijo samo po interesih in nazorih, temveč po svojem ravnanju glede družbe in moških in po tem, da so si življenje uredile zunaj materinstva in družine. Prav samostojne ženske so postale bojevnice za ženske pravice, je končala avtorica.

5. Materinske pravice

Zapisi so začeli razlikovati med poročenimi in neporočeni-mi ženskami. Neporočene si lahko privoščijo delo v javnosti, poročenim pa pravice ne bi smele biti dostopne, saj je njihova vloga omejena na družino. Ločiti moramo dolžnosti v javnem in zasebnem življenju, je zapisala avtorica. V javnem mora biti ženska možu enakopravna, v zasebnem pa je tiha, nesebična, požrtvovalna prijateljica svojemu soprogu. Krepke in odločne ženske potrebujejo delovanje v javnem življenju, ker morajo nekje porabiti svojo energijo. Žena, ki živi le doma in se ukvar-

¹¹⁸ *Slovenska žena*, št. 8-10, 1912, str. 213.

¹¹⁹ Samostojnost je povezana s celibatom, kot da je to nekaj najbolj nor-malnega. Kot da jim zunajzakonska spolnost sploh ne pride na misel. Ženska, ki ni poročena in ima kljub temu spolne odnose, je lahko le »lahkoživka«, te pa z emancipacijo nimajo nič opraviti.

ja z domačimi zadevami, postane čez čas zagrenjena in nejevoljna, o čemer pričajo številne histerične in nervozne ženske. Z delom zunaj družine pa se razvedri, poleg tega pa pripomore k domači blagajni, saj družine pogosto živijo v bedi. Pravi recept za srečno družino in občečloveško srečo je zato: iste pravice in svoboda za moške in ženske.¹²⁰

Eno od najbolj nujnih vprašanj, ki so ga ženske pogosto omenjale, je bilo vprašanje skrbništva: po smrti moža namreč zakon materi ne daje skrbništva nad otroci, dobi ga možki varuh. Pisale so, da mora ženska svoje naravne pravice odstopiti tujemu moškemu, ki ga sodišče določi po svoji volji. Dokler velja ženska za inferiorno bitje, ne more biti drugače. Tudi če se vnovič poroči, ne pozabi svojih otrok. O zlobnih mačehah je bilo že veliko napisanega, o zlobnih očimih pa nič, ker je mati vez med otroki in novim možem in s tem blaži nasprotja. Mačeha pa nima tistega nežnega materinskega čuta za otroke svojega moža. Njeni otroci in otroci iz prvega zakona so v nasprotju, ki ga mož ne more in ne zna ublažiti, ker je pod vplivom nove žene. In zakon prav materi odreka pravico do varuštva svojih otrok. Ženske so tudi v javnih zadevah neizkušene, ker nimajo dostopa do njih. Če bi imele politične pravice kakor moški, bi se lahko prav tako jasno odločale. Čeprav se zdi pridobitev skrbništva nekaj postranskega, pa je to lahko velik napredek v percepciji ženske in njenega položaja.¹²¹

Ena od žensk je ugotavila, da razmerje med možem in ženo še nikoli ni bilo v taki krizi. Ženska je imela nekoč ugled kot roditeljica, a je bila priznana le kot sredstvo za ohranitev rodu, ki ga je mogoče po uporabi zavreči. Počasi je možki postal gospodar situacije, zakonodajalec, tisti, ki postavlja norme, ustvarja moralo in jo ovrže, ko mu prija. Vzpostavil je dve

---

¹²⁰ *Slovenka*, št. 15, 1898, str. 337.

¹²¹ *Slovenka*, št. 20, 1899, str. 462.

morali, eno zase, drugo za žensko. Ta dvojna merila vplivajo na javno mnenje o ženski. Še pred nedavnim je bila ideal skromna in ponižna ženska, ki je služila možu in otrokom. V novejšem času jo sicer pustijo služiti in plačevati davke, vendar ji ne dajo nikaršnih pravic v javnosti. Vendar pa so taki možje tudi pri nas čedalje bolj redki. Tudi oni hočejo, da se ženske emancipirajo, kar ne pomeni nič drugega kakor to, da se gospodarsko osamosvojijo. Ženska se duhovno razvija, začne samostojno misliti in presojeti stvari okoli sebe z vidika lastnih interesov. Moški ni več gospodar, ki bi lahko s svojim delom preživel družino, zato je žensko delo nujnost. To pa spreminja tudi razmerje med možem in ženo. Jadikovanje o tem, kako so bile ženske včasih boljše matere in gospodinje, je povsem nesmiselno. Tudi moški so bili včasih bolj značajni, neomajni in so se zavedali svojih dolžnosti, danes pa »izdajajo svoje prepričanje za Judeževe groše, za družino pa so brez čuta odgovornosti«¹²². Žena mora možu vcepiti zavest, da ima ob strani sobojevnico, ki se zaveda, da so pravice enega tudi pravice drugega.

6. Dvoje trpljenj

Zaradi vseh zgornjih norm, stereotipov in celotne konstrukcije materinskosti so bila vsaka odstopanja stigmatizirana. Še posebej sta bili zaznamovani vlogi mačehe in »jalove« ženske. Prva je bila večna tujka s pripisanimi osebnostnimi potezami, ki so iz nje delale pošast, druga pa je bila tako telesno kakor duševno nepopolna ženska. Trpljenje obeh pogosto opisuje slovenska književnost, redko pa so o njih reflektirano pisale predstavnice ženskega gibanja. Znana sta le dva kratka zapisa, ki pa sta dovolj ilustrativna.

Prvi pravi, da je življenje žene brez otrok trpljenje, to ve poročena žena, ki jih nima, vendar ne po lastni krivdi. Le ka-

¹²² *Ženski svet*, 1930, str. 361.

tera prava slovenska in resnično katoliška žena bi se hotela odpovedati tej sreči? Ženske brez otrok vedo, kolikokrat jih domači in tuji ljudje neprostovoljno ali namenoma žalijo v vsakdanjem govoru in občevanju! Tako nastaja nevarnost, da vsi materinski nagoni otrde in zamro. To bolečino ublaži šele čas, za kar so potrebna dolga desetletja. Rešitev za take ženske je, da materinska čustva podarijo drugim, jih izrabijo za pomoč soljudem, zlasti otrokom brez staršev. Taki pari naj se ne zapirajo, temveč postanejo prijatelji in sodelavci. V novejšem času pa se za žensko kaže še drugo delo, denimo, v ženskih društvih, delo oskrbnic in voditeljic zavetišč, otroških vrtnaric, pomočnic in varuhinj družin in gospodinjestev itn.¹²³

Kako trpko občutijo krivico ženske, ki so mačehe, je mogoče prebrati v drugem članku. Ko se otroci učijo hvalospevov materam, se hkrati učijo mržnje do mačeh. Taka berila so celo v šolskih knjigah. O tem je treba javno spregovoriti, da se odpravi krivica do tistih, ki se tiho in skromno žrtvujejo.¹²⁴ O mačedah je pisal tudi Lenard: Slovenska ljudska pesem jo opisuje podobno kot taščo, obema pripisuje zlobnost, okrutnost, trdosrčnost in hudobnost.

Le redke ženske so bile zmožne odgovoriti na napade in so zavrnilo moralno tako zavezujoč argument, kakor je ta o materinstvu. Pravilno so ugotovile, da gre za oblastna razmerja, izgubo moči in oblasti, vendar so bile s svojo držo v manjšini. Vse preostale so v en glas zatrjevale, da je materinstvo ženski prvi poklic, za katerega je ženska najboljše usposobljena. Temu poklicu moramo dati vso prednost, tudi za ceno lastne zaslužjenosti. V okviru te ugotovitve pa so bile različne stopnje podreditev. Nekatere so odrekale materam in poročenim ženskam vsako vlogo v javnosti, druge pa so menile, da bi lahko v času, ki ga ne posvečajo otrokom in možu, vendar še imele pravico do javnega delovanja.

¹²³ *Vigred*, št. 3, 1936, str. 97.

¹²⁴ *Ženski list*, št. 6, 1928, str. 7.

V razpravi o materinstvu se je pokazalo, kako resnična je trditev, da je nadzor nad žensko reprodukcijo nadzor nad žensko nasploh. Reprodukcija je bila predmet nadzora in uravnavanja v vsej zgodovini in je globoko vtisnjena v kolektivni spomin žensk. V časih, ko reprodukcije niso uravnavali z medicinsko tehnologijo, je na nadzor reprodukcije najmočnejše vplivala katoliška organizacija ženskosti in njene reprodukcije s sistemom socialnega nadzora in kaznovanja, pozneje se je v isti nadzor vključila še medicina. Kakor je leta 1899 zapisala avtorica, je ena izmed temeljnih zmot delitev na telo in dušo in razglašanje, da je telo nečisto. Prav narobe, če je kaj nečisto, je to duh, misel, telo je materija in je vedno enako – čisto. Najprej na nekaj pomisliš, potem to narediš s telesom, pravi. Veliko se govori o ljubezni in materinskosti žene, nihče pa ne omeni moškega očetovstva. Znanost, zlasti medicinska, je povzročila številne zmote, ker je odločala o vprašanih, ki so nravna, socialna, kulturna in filozofska, ne pa samo medicinska, in je napačno poučevala o spolnem življenju.¹²⁵

V tistem času so torej prepoznavali isto ideologijo, ki se je iz vere nadaljevala v različnih znanostih, še zlasti v medicini, ki je imela moč poseganja v človeško telo, kar je bilo usodno za ženske, ker je omejevalo njihovo svobodno voljo. Rezultata teh posegov sta bila z vedno večjo osveščenostjo dva. Prvi, ki se je dogajal v manjšem obsegu, je bilo prostovoljno materinstvo,¹²⁶ drugi pa so bile odločitve samskih žensk, da kratko malo ne bodo imele otrok, s čimer so se izmaknile nadzoru in obdržale svobodno voljo odločanja o sebi. Obe odločitvi sta bili enako radikalni in sta odsevali željo po večji osebni svobodi in svobodni volji pri ravnanju z lastnim telesom.¹²⁷ V okolju, kjer

¹²⁵ *Slovenka*, št. 14, 1899, str. 332.

¹²⁶ *Cf.* poglavje o telesu in nezakonskih materah.

¹²⁷ Nekatero ženske ali heteroseksualni pari se še danes odločajo, da ne bodo imeli otrok, zato da lahko obdržijo nadzor nad lastnim življenjem, kar se kaže v nizki nataliteti povsod tam, kjer je bilo žensko gibanje dejavno dlje

sta bila formalni in neformalni nadzor močna, sta bili ti dve odločitvi edini mogoči, saj sta bili intimni, osebni in vanju ni bilo mogoče posegati s tehnologijo. V odločitvah so sicer posegali z javno moralo in drugimi družbenimi pritiski, vendar je nastanek ženskega gibanja, zlasti njegov vpliv na spremembe mentalitet, dajal dovolj moči za upiranje družbeni organizaciji materinstva, ker je legitimiral svobodno voljo.¹²⁸ Razprave na prelomu stoletja moramo zato razumeti zlasti kot dekonstrukcijo te organizacije, ki pa ni bila enostavna, saj je bila obremenjena z močnimi moralnimi in etičnimi kodami: materinstvo je namreč enačeno z ženskostjo; je najlepši in najnaravnejši poklic; je ženski prirojeno; ženska moč je v materinski ljubezni; ženske, ki si materinstva ne želijo, niso organsko normalno razvite; ženski dá pravi pečat šele materinstvo; odrekanje materinstvu je egoizem in sebičnost; šele izobraženost povzdigne žensko v pravo mater; razmerje do otroka prihaja iz globin človeškega obstoja ženske in določa smer njenim čustvom in odrekanju; življenje v družini je zato vpeto v prirojene odnose, ki jih ni mogoče obiti ali zatajiti.

Ženska je ženska le tedaj, ko je mati.

časa. Če to povežemo s sedanjo politično razpravo o neplodnosti, lahko predvidevamo, da se bodo ženske v naslednjih letih ponovno težje odločale za rojstvo otroka, saj je težnja po nadzoru reprodukcije močna. Trditev postavljam kot hipotezo.

¹²⁸ Spomnimo se argumentiranja zahteve po splavu, ki so ga v tridesetih letih prejšnjega stoletja zahtevale kot pravico do razpolaganja z lastnim telesom.

ŽENA IN GOSPODINJA

Gospodinjstvo je bilo eno najpomembnejših tem vse do druge svetovne vojne. Materinstvo je bilo sveto, nadnaravno, najgloblje bistvo ženske, gospodinjstvo pa je bilo najbolj naražen poklic, ki je ženski imanenten. Na gospodinjstvu in materinstvu temeljita vsa ideologija in ekonomija podreditve. Kako resen je bil ta poklic za ženske, pričajo razne organizacije gospodinj, ki so imele lasten časopis, ter številne knjige in izobraževalni tečaji, celo šole, ki so jih ustanovljali zato, da bi ženske gospodinjstvo opravljale čim bolj vestno. Vsa organizacija je temeljila na prepričanju, da lahko le vestna gospodinja doma obdrži svojega moža. Brez tega je njun zakon vnaprej izgubljen in za njegov razpad je krivo izključno pomanjkanje gospodinjskih spretnosti žene. Pri razpravah o gospodinjstvu so ženske odprle vrsto zanimivih tem. Dve zgodbi, objavljeni v reviji *Ženski svet*, dobro opišeta vsakdanje realnosti, s katerimi so se ženske kot gospodinje in delavke v tistem času spopadale.

Prva zgodba: »Mož je državni uradnik in ima 2000 din mesečnih dohodkov, včasih še več, vendar o tem ne govori. Za gospodinjstvo, za hrano, kurjavo, perilo, razsvetljavo in druge stroške da 1000 din, ostalo ima zase. Imam tri otroke. Perem, ribam, cepim drva, delam od jutra do noči, in ker je tretje dete staro štiri mesece, vstajam tudi ponoči. ... Vsak 1. v mesecu je zame najtežji dan. S solzami v očeh sem prosila moža in mu dokazovala, da ne morem shajati, posebno, ker moram iz tega

denarja še odplačevati dolg, ki sva ga naredila za nakup pohištva. Naveličala sem se prošenj in pustim, kakor je. ... Kljub temu, da možu nikdar ne tožim o starih časih, ga ne pripravim do tega, da bi ostal doma in mi delal včasih malo družbe. Kadar že sam nima denarja za tobak ali vino, ostane doma, vendar gre spat. Da gre ženi, ki si je prej sama služila svoj kruh (bila sem uradnica), tako življenje na živce, je umljivo. Posledice tega čutim sama najbolj. Ke moram štediti, tudi po 14 dni ne pridem do večerje. Ker sem slabotna, ne prenašam žgancev ali fižola. Zadnje dete sem zaradi napora rodila prej in je slabokrvno, ker nimam sredstev, da bi mu kupila primerne hrane in sem vezana samo na mleko. Hudo mi je, da ga obtožujem, ker ga imam rada.«¹²⁹

Druga zgodba: »Poročila sem se mlada, mati, ki je bila sama zelo sramežljiva, me ni nikoli poučila o zakonu. S prvim otrokom so se začele eksistenčne težave. Mož je bil državni uradnik z nizko plačo. Rodila sem drugega otroka in komaj smo shajali. Zaposlila sem se, delala polnih 21 let nepretrgoma. Med tem sem rojevala otroke, ki so zbolevali in umirali. Po vojni sem službo izgubila. Otroci so šli za kruhom, mož pa v pokoj in sedaj čita liste, hodi v kavarno in si dobi znanca za razgovor. Jaz pa sem delala celo življenje preko svojih moči in namesto, da bi danes uživala sadove svojega truda, sem ostala brez vsega. Še vedno delam od jutra do mraka, s pospravljanjem stanovanja, kuhanjem in likanjem in z vsem, kar je treba v hiši, dokler ne bom cepnila nekega dne na tla kot izmučen fijakarski konj. Ženska je obsojena na suženjstvo. To kolo ženskih dolžnosti se vrti že od nekdanj in se bo vrtelo do konca sveta. Žena in mati, ki ljubi svojo družino, ne sme in ne more drugače kot žrtvovati se zanjo do zadnjega svojega vzdih, s svojo zadnjo kapljo krvi!«¹³⁰

---

¹²⁹ *Ženski svet*, 1926, str. 265.

¹³⁰ *Ženski svet*, 1927, str. 121.

Taka je bila realnost, ki so jo živele ženske. Tragična in hkrati usodna, saj je bila ujetost ženske v ta položaj celostna in zapletena. Razloge lahko prepoznamo iz zapisov, ki so se vrstili ves čas do druge vojne. Na prelomu 19. stoletja so bile ženske prepričane, da je gospodinjstvo pomembno, ker zagotavlja družinsko zadovoljstvo. Če je gospodinjstvo zanemarjeno, se mož začne odvrčati od doma in od žene. Vendar je to hkrati zahtevno delo, zato moramo dekletom zagotoviti potrebno izobrazbo. Doto, ki jo dobi mož skupaj z ženo, lahko nevestna žena zapravi s slabim gospodinjstvom.¹³¹ To mož opazi in se odvrne od nje. Mož je steber in počelo družbenega življenja in zato je prva naloga vsake žene, da ga zadovolji. Mož ji postane hvaležen, to pa je neprecenljiv dar, ki ga je prejela žena iz rok Stvarnika. Res so možje včasih tudi nehvaležni, vendar jim žene tega ne smejo očitati. Tako bi pokazale le svoj egoizem, svoje samoljubje. Očitane je strup, ki pomori vse njene prejšnje napore. Vendar iz tega ne sme izhajati, da je žena služkinja možu.¹³²

Dve leti pozneje je bil objavljen članek, v katerem beremo, da se emancipirana ženska zaveda svojih dolžnosti, zato se ni bati, da bi se vloge moških in žensk zamenjale. Ženska sama je preveč navezana na domača opravila in je prenatalna, da bi prepustila, da jih izvršujejo ali nadzirajo moški. Moderna ženska¹³³ porabi svoj čas ob oknu in s svojim psom, emancipi-

---

¹³¹ Dote torej niso razumeli kot ženin denar, ki ga prispeva v skupno gospodinjstvo, temveč kot plačilo možu. Marta Verginella piše o oporočnih praksah na Primorskem, kjer so ženske razpolagale s svojo doto dolga desetletja in so začele te pravice izgubljati šele na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Cf.: Marta Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja*, Analles, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 1997.

¹³² *Slovenku*, št. 14, 1897, str. 5.

¹³³ Sintagmo »moderna« ali »nova« ženska so v evropskem feminizmu uporabljali večpomensko, podobno kot v slovenskem gibanju. Novo žensko so povezovali s tretjim spolom, neodvisnostjo, samskostjo in nematerinstvom, pa tudi z lezbijstvom, kar v našem emancipatornem govoru povsem umanjka. Cf.: Offen, *op. cit.*, str. 195.

rana pa porabi svoj prosti čas za gospodinjstvo. V krajšem času naredi toliko, kolikor moderna žena v celem dnevu. Ženska hoče biti le ženska, a popolna in plemenita. Ni strahu, da bi se navzela moških lastnosti. Moderna koketa ostane koketna tudi v zakonu – zapravlja moževo premoženje. Emancipirana ženska pa se zaveda resnosti zakona in želi biti popolna. Poroči se iz ljubezni in odgovorno izpolnjuje svoje dolžnosti kot mati in soproga. Otroci so ji neizrekljiv dar, za katerega neumorno živi noč in dan. Vanje usmeri vse svoje zmožnosti in znanja. Na dan prava, plemenita ženska emancipacija!¹³⁴ Prava ženska ima pomirljive besede za moža, ki ga žalijo v poklicu in ji nesrečen zaupa svojo zaskrbljenost. So pa tudi ženske, ki mu takrat začnejo očitati lenobo, nesposobnost in nevednost ali pa ga podpihujejo proti tistim, ki so krivi za njegove skrbi. Prava žena v njegovih potezah bere žalost, izvabi iz njega izpoved, ga mirno posluša in sočutno sprašuje.¹³⁵

Dvajset let pozneje se podobno pisanje nadaljuje. Gospodinja dela od ranega jutra do poznega večera za družino, ne le z rokami, temveč tudi z razumom in s srcem. Mora jo prehraniti, obuti in obleči, ohraniti zdravo, oskrbeti čisto in udobno stanovaње, da se počutijo drugi zadovoljno in prijetno. Voditi mora domačo ekonomijo, zato je gospodinjstvo težak in odgovoren poklic. Zanj bi morale ženske opraviti posebno preizkušnjo, da bi lahko podpirale tri vogale v hiši. V prvi vrsti mora biti gospodinja dobra kuharica, ki kuha z ljubeznijo, veseljem in razumom. Slaba pa kuha z nejevoljo in brez glave. Potem je pomembno, da varčuje in štedi. Druga lastnost dobre gospodinje je snažnost in redoljubnost. Gospodinja, navajena snage in reda, ima oči po vseh kotih. Le v snažnem stanovanju je doma družinska sreča. Znati mora negovati bolnika in njena najlepša vloga je vloga vzgojiteljice.

---

¹³⁴ *Slovenka*, št. 21, 1899, str. 488.

¹³⁵ *Slovenka* št. 16, 1897, str. 7.

Vzgoja je nekaj tako vzvišenega, da ni mogoče zadosti pisati o tem. Za vse to so potrebne gospodinjske šole.¹³⁶

Že sama zunanost govori brez besed o ženi in pove, kdo je in kaj je. In za ta pogled, za te besede je dolžna žena odgovor ne samo sebi, dolžna ga je svetu, ker je njena družina del družbe. Tiha obsodba zbudi njeno vest, ki v dobrem primeru dviga, v slabem pa razjeda še tisti košček duše, ki je nagnjen k dobremu. Ker je usoda družine odvisna od nje, je ona v svojem življenju vredna spoštovanja ali pa ne. Zato mora biti krepostna, srčno čista in sveža, da lahko črpa iz svojega srca in čustev. Ona daje življenje, ki ga ne živi sama, temveč ga daje živeti drugim. In dokler ona daje, drugi pa sprejemajo, mora skrbeti za svojo srčno vzgojo. Za dnevne malenkosti, ki razdirajo družino, je kriva ravno srčno nevzgojena žena. In ko postane mati, ugasne v njej tisti »jaz, ki misli nase, ki misli zase, ki dela zase«. Poleg tega mora biti fizično in duševno dobro ohranjena za moža, dovzetna za vsako njegovo razpoloženje. Biti mora mati, in to vsej družini.¹³⁷

Leta 1926 so v reviji *Ženski svet* naredili obširno anketo o gospodinjstvu. Odgovorov je bilo veliko in so govorili predvsem o enem problemu; spraševali so, kako obdržati moža doma:¹³⁸

1. Ženske nikoli ne naredijo prav: če preveč skrbijo za red, odženejo moža od hiše, a odženejo ga tudi, če čistijo premalo. Če varčujejo, so skope, če ne varčujejo, so razsipne. Če vključijo otroke v delo, so slabe matere, če ne, so preveč popustljive. Sinove bi morale vzgajati v plemenitosti do žene, vendar ne v metle, ki naj vse delajo. Mož naj ostane poglavar družine, to je v naravi. Ženske bi izgubile vso privlačnost, če bi imele moža v oblasti. Prav boj krepi duha in dela ženo iznajdljivo. Hčere se

¹³⁶ *Ženski svet*, 1923, str. 15.

¹³⁷ *Ženski svet*, 1925, str. 46.

¹³⁸ *Ženski svet*, 1926, str. 345–349.

poročajo brez znanja o gospodinjstvu, potem pa se pritožujejo nad možem. Učijo naj se gospodinjstva in še nekaj glasbe – to je dovolj. Mož zahteva postrežbo in zabavo, zato naj mu oboje nudi ženska doma. Danes pa damice, histerične frajlice, ne vabijo več moža, temveč ga lovijo.

2. Problem je, kako prikleniti moža na dom. V skledi išče moč in krepčilo za želodec, v stanovanju pa za dušo. Okrepčila za dušo pa ne more dati ženska, ki toži, je nervozna, jadikuje in pridiga. Prav tako ne naveže moža na dom žena, ki zahteva preveliko priznanje za svoj trud, in ne taka, ki vzdržuje stanovanje tako lepo, da se nikamor ne sme stopiti. To moža žene od doma v kavarno. Da moža prikleneš na dom, se moraš v svoj položaj vživeti, kajti dober zakon zahteva žrtve. Možu ugaja ženina dobra volja, čeravno včasih bolj navidezna, ne pa pretirana skrb in mrko gledanje in glasno »tugovanje« za preteklimi časi o tem, kaj je bila in kaj bi lahko postala. Ženino veselje daje možu veselje do življenja in pogum za prihodnost.

3. Dobra gospodinja ne dela od zore do mraka in leže utrujena spat. Ima si pravico vzeti tudi prosti čas. Zakonski mož bo tak, kakršnega bo žena dopustila. Od žene je odvisno, ali ima raj ali pekel. Mož ne vežeta na dom ne bogatstvo in ne udobno stanovanje. Zadostuje mu že divan za počitek in pisalna miza za njegove »private« in knjige. Delo naj žena opravi, medtem ko moža ni doma. Treba je pohiteti, potem bo žena imela čas za daljše pogovore z možem. Žena naj se ne dela, da je učena, naj pa razume vse teme, četudi jo dolgočasijo.

4. Danes hčera ne vzgajamo več za gospodinjstvo, temveč za delo. Starši naj poskrbijo, da se bo hči zaposlila in bo preskrbljena sama od svojih rok. Za gospodinjstvo niso potrebna posebna znanja. Ko je treba, bo že vsako dekle vedelo, kaj storiti. Od zaposlene hčere ne moreš zahtevati, da bo delala poleg službe še doma. Bo pa mati poskrbela, da hčer pošlje od hiše izvežbano in dobro pripravljeno, če se bo poročila.

Zadnje pismo je bilo edino, ki se je uprlo prevladujoči gospodinjski ideologiji, če ne v svoji generaciji, pa vsaj za pri-

hodnje. Prevladujočemu vzorcu ženske, katere glavni smisel je zabavati moža in skrbeti zanj – žena mora moža ves čas zadovoljevati na vseh področjih, četudi pri tem popolnoma zataji svoje hotenje in želje –, se včasih pridružijo le za malenkost drugačna mnenja. Avtorice so pisale, da je žena gospodinja, vendar ne pasivna. Če služi možu, ima hkrati tudi pravico do glasu. In sicer ima ženska lastnost, ki je moški nimajo: je domiselna in to marsikdaj pride prav možu, ko je v težavah. Zato ima žena pravico, da se vmešava v moževe posle ali moške pogovore. Prav tako je razumna kot moški, zato je žaljivo, da mora v moški družbi mirna in tiha sedeti in le poslušati, ker se zanj ne spodobi govoriti o stvareh, ki so zunaj kroga njene-ga naravnega poklica. Tudi doma sta lahko prava prijatelja mož in žena le takrat, ko se pogovarjata o vseh stvareh, tudi poklicnih. Zato naj možje ne izključujejo svojih žensk iz pogovora, žene pa naj se ne pustijo izključevati.¹³⁹

Reflektiranje gospodinjstva je bilo del emancipacijskih teženj ob koncu 19. stoletja. Marica II je zapisala zgodbo o srečanju s kmetom, ki je svoje domače okoliščine takole opisal:

Ko gledam doma svojo gospodinja, kako mora biti zjutraj prva na nogah, zvečer gre poslednja v posteljo, povsod mora biti navzoča, zdaj v kuhinji, zdaj na polji, in s kakšno potrpežljivostjo prenaša vse težave, mislim si pač večkrat, žena, žena, kako si uboga, vrhu tega pa še moraš biti možu pokorna.¹⁴⁰

Še posebno je zanimiv zadnji stavek citata, ki podreditev razume kot nekaj, kar ni odvisno od moškega in ženske. Podreditev zapoveduje vera, ki se ji nihče ne more upreti, niti ženske niti moški, četudi sicer menijo, da je to krivično. Individualna usoda posameznika je v celoti v božjih rokah. Moški podrejajo ženske zato, ker jih morajo, in ne zato, ker bi si tega sami želeli. Čeprav je težko verjeti, da gre za resnične

¹³⁹ *Slovenka*, št. 3, 1898, str. 59.

¹⁴⁰ *Slovenka*, št. 23, 1898, str. 534.

dileme, pa mnenje vendarle odseva logiko, kako ženske razumejo svoj položaj, ki ga dobro ilustrira na začetku opisana zgodba. Vdanost v položaj je dokončna, je usoda, ki se dogaja neodvisno od človekovih želja in hotenj. Je nenapisan zakon, ki se mu ne smemo upirati, kajti upor zahteva kazen. V svojem odzivu na to zgodbo Danica ugotavlja, da napredek ni možen prav zato, ker se mu ženske upirajo bolj kakor moški. »Moderne pepelke« pospravljajo in loščijo cele dneve in ne privoščijo miru ne sebi in ne drugim. Ker je zaradi obiskov treba paziti na čistočo, je življenje v stanovanju zelo neudobno. Moški morajo sedeti samo na določenem stolu, ne smejo počivati na divanu in ne smejo storiti ničesar, kar bi porušilo red. V taki hiši se odtujujejo vsi, saj se ne smejo prosto gibati. A s takim delom izgublja mičnost tudi žena. Namesto loščenja stanovanja naj matere pozornost raje usmerjajo na svoje otroke. Gospodinjstva danes so taka, da ima vsaka družina svojo kuhinjo in kuharico. To je nesmiselno, predrago in neracionalno. Lahko bi imelo več gospodinjstev skupno kuhinjo, ki bi jo vzdrževali tako, da bi dajali denar v skupno blagajno. Vendar se pri nas to verjetno ne bi obneslo, saj morajo možje jesti tisto, kar skuha žena, ženske pa bi se kaj hitro med seboj sprle. Najprimerneje bi bilo, če bi se združilo pet do deset družin, ena izmed žensk bi vodila kuhinjo, najeli bi kuharico, ki bi z dekle prevzela vso kuhinjo. Lahko bi raznašali jedila po hišah ali pa bi vsi jedli v skupni kuhinji. To bi omogočilo ženskam, da začnejo bolj razmišljati o sebi in o svojem delu in angažmaju.¹⁴¹

Na članek je odgovorila neka učiteljica. Zapisala je, da predsodki o učiteljicah izvirajo iz mnenja, da učiteljice niso sposobne za gospodinjstvo. Vendar je delovno področje žensk res domače ognjišče, zato so Daničine beseda navadna »bedastoča« in protislovje. Taka predlagana ureditev bi le podpirala žensko lenobo. Gospodinja je časten poklic in ženske so na to

¹⁴¹ *Slovenka*, št. 10, 1899, str. 228.

lahko ponosne. Taki predlogi navajajo le na to, da je možem boljše ob parfimiranih gospicah kakor ob ženah, ki dišijo po sestavinah iz kuhinje. Zato predlog o skupnih kuhinjah ni drugega kot vabilo, naj ženske doma lenarijo in skrbe za svojo toaleta, da bi vzbujale zavist drugih žensk in ugajale njihovim soprogom v skupnih jedilnicah. Tu bi ne zmanjkalo nezvestih src. Ženska nprav je taka, da ne bi želele k skupni mizi z eno in isto bluzo vsak dan. Sploh pa, kaj naj dela taka žena doma, ko odpošlje otroke v šolo? Naj v postelji počaka na moža? Pametni moški svet bo dal več prednosti ženskam, ki poleg znanstvenih opravljajo še gospodinjska dela. Vsaka pametna ženska privošči svojemu možu, da se za kakšno uro razvedri s prijatelji v kavarni.¹⁴²

Danica je videla v tem odgovoru zlasti to, da jo je avtorica prepoznala kot učiteljico, in se je zbala, da bodo moški zdaj te nazore pripisali njej in z njo vred vsem učiteljicam:

Kaj naj svet misli o učiteljicah, če me napadate na tak način. Sicer pa ne bom razlagala članka, če ga ne znate čitati sami. V vseh člankih se dosledno borim za žensko svobodo in enakopravnost, pri tem pa mislim, da se vse ženske najbolje počutijo doma ob ljubljenem možu in otrocih, vendar enakopravne. Tudi vaše sumničenje, da bodo potem ženske le prevzemale može drugih žensk, je navadna obsodba. Ženska, ki je zadovoljna ob svojem možu, lahko povsem svobodno občuje z vsemi moškimi na svetu, brez da bi omajala svojo zvestobo. Če pa je zvesta samo zato, ker ji manjka priložnosti, potem pa je mož tako ni nikoli zares imel in je zato ne more izgubiti. Poleg tega sama v Slovenko pošiljam tudi kuhinjske recepte, ker kuham z veseljem.¹⁴³

Prava tragika je bila poleg zavezanosti materinstvu potemtakem tudi zavezanost gospodinjstvu. Gospodinjstvu je bilo namreč prav tako težko ubežati kot materinstvu. Dihotomnost razumevanja moškega in ženske kot dveh polarnih struktur je

¹⁴² *Slovenka*, št. 12, 1899, str. 273.

¹⁴³ *Slovenka*, št. 14, 1899, str. 316.

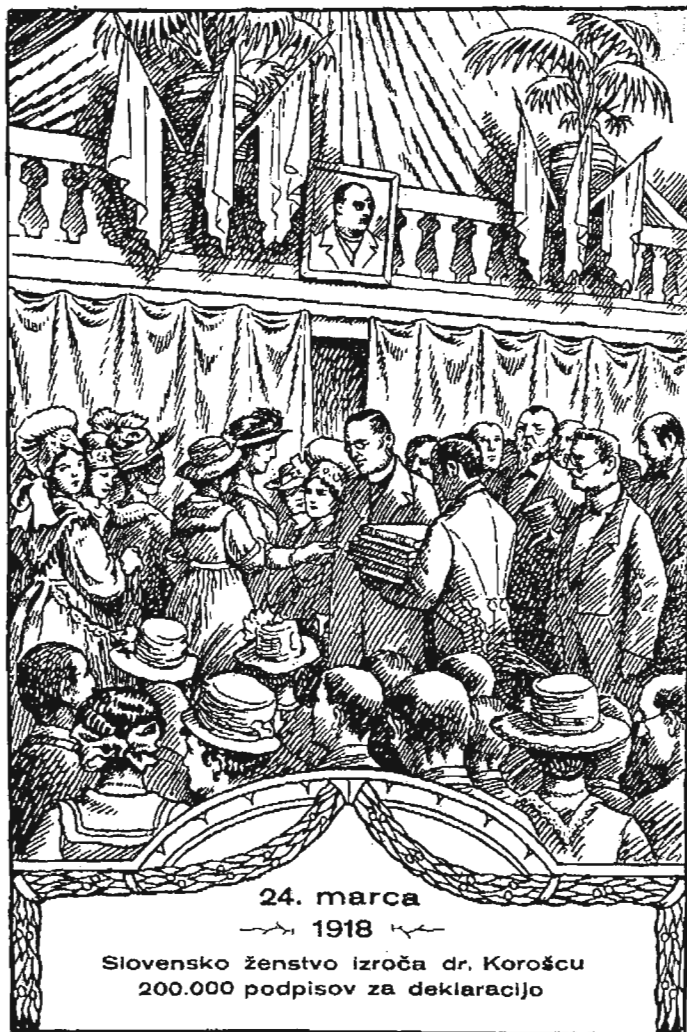

vnaprej onemogočala vsako participacijo moškega v gospodinjskem delu. To je bilo žensko delo, ki je po eni strani moralo biti opravljeno, po drugi pa so po kakovosti opravljenega dela merili gospodinjino ženskost. Ker je bilo delo zunaj gospodinjstva ženskam srednjega sloja nedostopno, je bilo gospodinjstvo njen dejanski poklic, ne le poklicanost. Zato so bile pobude o plačilu dela zares lahko del zahtev v okviru ženskega vprašanja. Če ženska dela doma ves dan in je to njeno osnovno delo, potem si zanj zasluži plačilo. Argument je bil podprt tudi s tem, da so táko delo od ženske zahtevali in ji s tem onemogočali, da bi se zaposlila zunaj hiše. Če so vse poti ven zaprte, potem naj bo delo plačano kot zapovedana oblika ženskega delovanja. Če je gospodinjstvo ženski naravni poklic – torej mesto instinktivnega, pristnega ali naravnega –, potem ga nima smisla plačevati. Ženska ga dela zato, ker ga mora, ker gre za njeno notranje nagnjenje, ker tako izraža ljubezen, za ljubezen pa ni plačila. To je bil najpomembnejši argument številnih žensk in moških, ki so zagovarjali žensko vezanost na dom. Ženske so zato imele največjega sovražnika v lastnem prepričanju. Njihovi možje so namreč jemali njihove domače napore kot del njihove ženskosti, kot nekaj, kar po svojem bistvu morajo početi, ker jih v to silijo notranji goni. Potemtakem ni bilo nikakršnih razlogov za hvaležnost, plačevanje ali participacijo. Gospodinjstvo = ženska. Ženske pa so po drugi strani na svoje delovanje gledale kot na žrtvovanje in tragika tega žrtvovanja je bila, da ga nihče ni prepoznal, neznan ali ženske zaradi tega celo cenil in spoštoval. Kaj šele, da bi jo za delo tudi plačeval. Odtod toliko pesimističnih in obupanih zapisov. Položaj pa je žensko hkrati silil, da se popolnoma podredi in se ne upre, saj je bila od podretitve odvisna njena eksistenca. Težko si je zamisliti, da bi ženski iz prve in druge zgodbe zmogli dovolj moči za zahteve, saj sta bili z vsem svojim bitjem vključeni v boj za preživetje, ki je bil za obe ponižujoč in sramoten. Omeniti velja tudi razpravo o zapeljevanju drugih moških, ki se je razvila med Danco in njeno oponentko v

razpravi o vrsti komune, in trditev, da prijateljstvo med moškimi in žensko ni mogoče. Mogoče ni zato, ker je vselej navzoča »gonilna sila«, torej spolna sla ali strast. To, kar spola najbolj loči in hkrati privlači, je torej seksualnost, ki je iz odnosa ni mogoče izločiti, hkrati pa je ni mogoče nadzirati. Zaradi tega prepričanja se prava konkurenca dogaja znotraj spola in ne med spoloma. Ženske ogrožajo druge ženske, ker so potencialen objekt moževе želje. Moža pa ne smejo izgubiti, saj bi s tem izgubile eksistenco in hkrati svojo pozitivno podobo ženske. Ženska, ki ji je mož ušel z drugo žensko, ga ni znala obdržati in je zato slaba žena. Da jo je mož zapustil, torej govori o njej in ne o njem. Pri izgubi moža gre zato za dvojno izgubo in krizo, za preživetveno in identitetno hkrati. Moški namreč izbira, ženska pa je izbrana.

Poklic gospodinje se je – kakor vsi drugi poklici – z desetletji sofisticiral in postajal vse bolj kompleksen. Zahteve po znanih iz umetnosti kuhanja, pospravljanja, pranja in likanja ter vseh preostalih domačih delih so bile vedno večje, poleg tega ob koncu 19. stoletja ženske še niso imele na voljo raznih gospodinjskih aparatov. Ker se je njihov ugled meril po videzu družinskih članov in hiše, so morale svoje delo opravljati z vso resnostjo in predanostjo. K temu pa ni sodilo le delo v hiši, temveč tudi zabavanje mož in vzgoja otrok. Moža je bilo namreč treba obdržati doma. Pogovarjati se nista mogla dosti, ker so ženske veljale za umsko omejene, tudi čustvovala nista skupaj, ker se moškemu to ni spodobilo. Zavedati se moramo tudi, da govorimo o uradniškem sloju žensk. Delavke se z umetnostjo gospodinjenja niso ukvarjale, ker so bile same zaposlene, poleg tega so bile zahteve po gospodinjstvu zanje pravi cinizem glede na razmere, v katerih so živele delavske družine. Ženske iz premožnejših slojev pa niso nič počele same, temveč so zgolj organizirale delo služkinj, zato njih problematika zadeva drugače. Brezizhodnost položaja je bila toliko večja, ker ženske niso imele socialnih pravic, zato niso imele nobenih avtonomnih dohodkov ali upanja na preskrbljeno bodočnost.

Krog so lahko pretrgale šele tiste ženske, ki so lahko živele od svojega dela in bile intelektualno dovolj ozaveščene o položaju gospodinje.

Leta 1918 so ženske v enem mesecu zbrale 200.000 podpisov v podporo Majniški deklaraciji in tako prispevale k sajenu ideje o samostojnosti dobesedno 'od vrat do vrat'.

VZGOJA

Vloga vzgojiteljice je še zadnja vloga, ki so jo ženske imele kot del svoje ženskosti. Je nedeljivi del materinstva, ki hkrati odloča o tem, ali ženska sodi med slabe ali dobre matere. Poleg tega je vzgojiteljstvo veljalo za del nadnaravnih ženskih sposobnosti. Avtorji in avtorice so pisali, da ima mati kot vzgojiteljica neomajno moč nad človeško družbo v нравnem, duševnem in telesnem smislu. Noben drug poklic ne more tako odločilno vplivati na kakovost človeštva kakor materinstvo. Mati je umetnica, ki iz voska ustvarja božjo podobo. Mati je povzročiteljica prvih vtisov, ki so za otroka odločilni za vse življenje. Prav ona je središče otrokovega čustvovanja, in je hkrati otroku nezmotljiva avtoriteta.¹⁴⁴ Tolikšna oblast v rokah ženske, ki je ne zna uporabiti, je nevarno orožje. Spoznanje o tem, kako velik pomen ima naravni poklic žene kot matere, ni prirojeno, še manj pa je prirojena moč, s katero bi mati vselej ravnala v skladu z njim. Vse to ni instinktivno, temveč je posledica razvite inteligence. Da bi mati vzdrževala avtoriteto, si mora pridobiti znanje o tem, kaj je vzrok in kaj posledica, in nekaj samostojnosti duha. Mati mora vsekakor razumeti javno življenje, ker mora najti povezavo med zunanjim svetom in otrokovo individualnostjo.

---

¹⁴⁴ *Slovenka*, št. 6, 1901, str. 146.

Govor o vzgoji lahko prevedemo v govor o socializaciji. Ženske so v svojih besedilih že kmalu prepoznale razliko med biološkimi danostmi in značilnostmi, ki so pridobljene s kulturo. V to so umestile tudi govor o vzgoji. Čeprav so menile, da vloga matere kot vzgojiteljice ni le ena najbolj cenjenih, temveč je hkrati tudi ena najbolj zavezujočih vlog, so kljub temu brez zadržkov priznale, da ima mati odločilni vpliv na prihodnost svojih otrok, in to na oba spola. Razlike v vzgoji, ki so jih same opazile, so opisale takole: Deklica lahko joka, deček pa ne, ker mu to škodi. Deček ima vselej boljšo nego kakor deklica. Ko je malo starejši, ima že premoč nad sestricami. Ko hodi v šolo, mu mora sestra snažiti čevlje, pospravljati za njim knjige in zvezke, pripravljati v torbico šolske reči, čeprav hodi tudi sama v šolo. Mar deček nima prav tako dveh rok kot deklica? Vzgoja bi morala biti za oba enaka. Starši dajo z razliko v vzgoji sinu vedeti, da je več od sestre, njo pa ponižujejo, ji nalagajo težko delo in najnižja opravila. Če sinovi vidijo, da oče doma zmerja mamo, bodo tudi sami zmerjali svojo ženo. Nič drugačni tudi ne bodo, če bodo postali intelektualci. Tega ne more prikriti laskanje, klanjanje in poljubljanje roke. Ženske med vojno so dokazale, da lahko nadomestijo može tako pri ročnem kakor pri intelektualnem delu na vseh mestih.¹⁴⁵

O ženski vzgoji zato ne bi smelo biti govora, je nadaljevala avtorica. Kadar govorimo o ženski vzgoji, lahko govorimo le o krivični, napačni vzgoji in o njenih posledicah. Že dečki lahko opazijo, da uživajo prednost pred sestrami. Dečke učijo, da so moški že po naravi več vredni. V prepirih slišimo, kako starši pritiskajo na deklico, naj bo pridna, ponižna in pokorna. Naj odneha. »Tudi če te udari, potrpi,« pravijo. Dečka sicer učijo, da se ne sme tepsti, ker da to počnejo le suroveži, ne rečejo pa mu, naj bo ponižen ali ubogljiv, potrpežljiv. Zato medu, da te čednosti niso zanj, temveč za deklice. Taka vzgoja deklico

¹⁴⁵ *Ženski svet*, 1930, str. 394

duševno uniči. Ko deklice odrastejo, lahko postanejo »čudne, furjaste, sitne in nervozne«. Če bi jih vzgajali enako kakor brata, bi se spori med njima poravnali. Ne bi šlo za rivalstvo, kdo je zmagovalec, temveč le za pravičnost. Tudi v šolah pri učenju ročnih del se godi krivica: Deklice in učiteljice ostajajo zaradi tega dlje v šoli, poleg tega pa ročna dela niso za vsako deklico. Vse pa z njimi oviramo, da ne morejo razvijati svojih telesnih in duševnih zmožnosti. Medtem ko deček skače zunaj, na svežem zraku, deklica sedi sključena v zatohlem prostoru in mora delati nekaj, kar ji je zoprno. Učiteljice deklicam nala-gajo delo in ne smejo zapustiti prostora, dokler ga ne končajo. Deklice starši vzgajajo na kmetih v pridne delavke in jih spodbujajo, naj se čim prej poročijo. Zanje ni počitka, temveč poleg kmečkih del opravljajo še domača, kajti pridna ženska ne sme počivati. Deklice ne vejo, da se jim godi krivica, mislijo, da je to njihova usoda. V mestu je podobno z deklicami iz delavskih družin. Komaj zapustijo šolo, že gredo na delo. V boljših družinah je vzgoja deklic usmerjena le na dom, vzgajajo jih doma ali pa v samostanih. Domača vzgoja bi morala biti za deklice in dečke ista, pozneje bi morali oboji imeti iste možnosti, ki bi jih pripeljale do celega človeka z glavo in srcem. Telesnega razvoja deklic ne bi smeli ovirati in ne kvariti njihovega zdravja.¹⁴⁶

Sinovi se že zgodaj odtujujejo materi, je zapisala naslednja avtorica. Odtujevanje se začne, ko sin sleče krilce in si obleče prve hlače. Takrat se mati začne ukvarjati s hčerko, ki jo uči gospodinjskih in ročnih del, ji šiva obleke doma, hči pa je ves čas ob materi. Sin se s prvimi hlačami začne družiti in raziskovati zunanji svet. Deklice so varovane, da ne bi prišle v stik s slabo družbo, za dečke pa je vseeno. Deklice so odgovorne za vsak svoj korak, dečki pa se svobodno gibajo. Vendar to izhaja iz predsodkov. Mati naj govori s sinom o svojem življenju

---

¹⁴⁶ *Slovenka*, št. 3; 1902, str. 65.

in o temah, ki bodo zanj pomembne v prihodnosti. Do prijateljev naj ne bo obsojajoča, temveč naj poskuša razumeti odraščajoče fante. Le tako bo razvijala sinovo človekoljubnost. S takim odnosom veliko pripomore k sinovemu odnosu do žensk. Če mu pokaže, da je ženska lahko dobra prijateljica, potem žensk ne bo sodil po enem kopitu.¹⁴⁷ Da bi ženske lahko vplivale na spremembe, si morajo prisvojiti šolo in pouk nasploh, ker je neenakopravnost treba iztrebiti pri koreninah. Deklice in dečke naj vzgajajo za enakopravnost, srednje in visoke šole so namreč pravo vzgajališče »možatosti«.¹⁴⁸

Pedagogi pa so bili drugačnega mnenja. Deklice so pridne, vse se nauče na pamet in imajo lepo pisane zvezke. Fantje pa ne poslušajo, kar naprej ugovarjajo, nimajo sicer visokih ocen, ne rabijo pa navodil in dispozicij. Deklice niso ustvarjene za znanost, ker je zanjo potreben dvom! Hodijo v parih, so prijazne in vpljudne druga do druge, so srečne v prijateljstvu in klepetajo in šepetajo, dečki pa imajo vselej vodjo, ki jih spodbuja in je general enotni vojski. Odsevajo podobo javnosti, kjer posamezni pari, ki jih družijo sentimentalno prijateljstvo, ne veljajo veliko, pomembne pa so skupine, ki delujejo po načelih.¹⁴⁹

Vzgoja deklic mora biti prav zaradi tega usmerjena v zavest o samovrednosti, so zapisale ženske avtorice. Ženska mora nastopati kot polnovredno in notranje zgrajeno bitje. Ne gre za izenačevanje moških in žensk, temveč za približevanje človeka človeku. Žena hoče bolj naraven in splošno človeški odnos med možem in ženo, zato mora biti tudi njena vzgoja usmerjena v človečnost. Hči je dalj časa pod vplivom matere, njun odnos je razsežnejši zaradi enakosti spolov in ga ne dopolnjuje vzgoja v življenju, v svetu. Mati mora v prvi vrsti reševati vprašanje vzgoje deklet, ki je najpomembnejša točka v mo-

¹⁴⁷ *Slovenka*, št. 5, 1897, str. 24

¹⁴⁸ *Slovenka*, št. 8, 1900, str. 173

¹⁴⁹ *Slovenka*, št. 6, 1900, str. 100

dernem ženskem gibanju. Mati se mora precej zatajevati, da si dopusti – ona, ki čuti duševno pomanjkljivost –, da jo hči preraste, a ta žrtev je nujna zahteva nove dobe. Prav tragično je gledati dandanes boj v srcu marsikatero mlade deklice, ki je spoznala ničnost, praznino, nesmiselnost svojega življenja in ga hoče zapustiti in svobodnejše uporabljati svoje duševne moči, a jo ozkosrčna mati drži v železnih okovih.¹⁵⁰ Otroci naj postanejo svobodni in samostojni ljudje, zato jih moramo vzgajati k samostojnosti, odgovornosti in samozaupanju. Ljudje, ki znajo že zgodaj rabiti svojo voljo, jo preizkušati in brzdati, bodo lahko z njo razpolagali. Zato dela napako vsak, ki svoje otroke sili v odvisnost, utesnjuje njihovo voljo in hromi njihovo samostojno odločitev. Otroci morajo tvegati in poskušati.¹⁵¹ Zelo pomembno je, da z otroki odprto spregovorim o spolnosti. V svoji nevednosti so otroci izpostavljeni življenju zunaj družine. Tako sinove kot hčere moramo poučiti, in sicer odprto, po resnici, in ne s pripovedovanjem zgodbic.¹⁵²

Trideset let po prvih zahtevah o tem, da morajo biti dečki in deklice deležni enake vzgoje, je izšla knjiga, ki govori zase in ne potrebuje posebnega komentarja. To je knjiga J. Kalana iz leta 1929 z naslovom *Slovensko dekle. Kažipot našim mladencam*. Isti avtor je izdal tudi knjigo *Fantič, le gor ustan*. V kito slovenskega dekleta naj bi bile vpletene štiri rože: lilija (ki velja za znak nedolžnosti, čistosti, brezmadežnosti), vrtnica (zaradi podobnosti z ognjem in krvjo je simbol ljubezni), vijolica (je podoba ponižnosti) in šmarnica (je čistost in ponižnost). Pisec sprašuje:

Ali si tudi ti bralka lepa? Povej, kaj te veseli, in povem ti, kakšna si! Veselijo te kravice v hlevu, veseli te šivanka in kuhalnica, veselijo te cvetice v lončku ali na vrtu, veselijo te dobre knjige in časniki, družba prijateljc, s katerimi se pametno pogovarjate in morebiti na-

¹⁵⁰ *Ženski svet*, št. 12, 1933, str. 257.

¹⁵¹ *Ženski list*, št. 6, 1932, str. 4.

¹⁵² *Ženski list*, št. 4, 1935, str. 2.

smejete. Veseli te petje in krasno zvonjenje, veseli te božja služba nasploh. Morebiti pa te veseli kaj drugega? Aha, poznam te, ti si bolj na hopsasa! Najprej te veseli lepa obleka, morebiti te srbijo pete, muzika iz gostilne te vabi, rada pogledaš po fantih in srečna si, če te kateri nagovori. Imaš svojega izvoljenega, morebiti ponoči na okno potrka in ti mu odpreš? ... Pravijo, da ženske ne smemo vprašati, koliko je stara, ker se vsaka boji biti stara. ... Vedno moraš imeti namen svojega pota, kamorkoli greš. Če imaš namen, potem tudi veš, če greš prav. Če imaš četrto ure do cerkve, ne boš šla že celo uro prej od doma! Ko te vprašam, kam želiš priti, je jasno, v nebesa želiš priti, neskončno blažena želiš biti. ... Dokler je človek nedolžen, je zanj vse veselo. Ves svet se mu smehlja, ptički veselo pojo, rožce mu ljubko cveto, solnčece se mu smeje gorko. Človeku pa, ki je nedolžnost zgubil, se vse to – zagreni. Nič več ga ne veseli. ... nedolžnost! Oj, velika beseda! V tej besedi, dekle, je vsa tvoja sreča. ... Pa verjeti moraš, kar ti vera pove: Bog, sam veliki Bog je zaljubljen v dušo, ki je njemu podobna. Kajti njena lepota je odsev neskončne lepote božje same. Ali slišiš?! Če si v milosti božji, te ima Bog tako rad, da je zaljubljen v tebe! ... Čudovito – in vendar resnično! Poslušaj, kaj pravi: Vsa si lepa, prijateljica moja, golobica moja, lepotička moja! Ali imaš še zaklad, ki ti daje to lepoto? Ga zvesto hraniš? Kdo ima krstno nedolžnost? To moraš vedeti. Kdor vsaj smrtnega greha še ni nikoli storil. Malih grehov se pač noben človek ne more popolnoma varovati, tako silno smo ljudje slabemu podvrženi. Vendar le smrtni greh nedolžnost uniči. To je kača, ki dušo smrtno piči. ... Vam mladim ljudem je ena kača še posebno nevarna. To je kača, ki vse mlade ljudi s posebno strastjo zalezuje. Ali jo poznaš? Če ne veš, kaj mislim, potem ti moram povedati. To je nečista kača. Ta jih največ piči. Ah, ta ne prizanese popolnoma nobenemu človeku, posebno v mladosti ne. Težak je boj z njo. Nečisto poželenje, to je najobčutljivejša rana na telesu človeštva. Nečistost ima ravno to nesrečno lastnost, da se vsaka, prostovoljno zagrešena, šteje za smrtni greh. Za smrtni greh mora biti popolnoma radovoljno, to je popolno spoznanje in popolno privoljenje. Smrtni greh je vsako nečisto meseno veselje, ki si ga človek popolnoma radovoljno privoli, naj bo to v besedah, dejanjih, občutkih ali dejanju. Če hočeš ostati čista, potem se greha ogibaj od daleč. Ples je nevaren zato, ker se mladi med sabo zamikajo. Ko se ponoči ali na jutro vračajo domov, je cvetje večkrat poteptano, lilija pomendrana. Tudi med dekleti so tice, ki

same letajo za fanti. Take brezvestne dekline imajo na vesti strašne fantovske grehe. Take dekline so prave kače. Dva se morata ljubiti med sabo, toda to, kar se prodaja pod ljubezen, je v resnici strast, meseno poželenje!¹⁵³

*

*   *

Za razumevanje spolnih razlik ni pomembno samo to, kako spol razume neka kultura, temveč tudi to, kako vpliva na identitete ljudi oziroma kako ljudje v neki kulturi mislijo sami sebe. Še posebno pomembno je, koliko so ženske svojo identiteto lahko oblikovale kot suvereni in avtonomni subjekti,¹⁵⁴ koliko svobode so imele pri samodefiniranju in kaj jih je pri tem omejevalo. Bistveni del ženske identitete je vzpostavitev črnosa do sebe kot spola. Izid je odvisen od tega, kako vidi posameznica sebe kot žensko v odnosu do moških, do žensk ali do sveta v celoti, in od tega, ali svojo ženskost vzpostavlja na prepričanju o spolnih razlikah ali spolni enakosti.

Spolno razliko so obvladovala oblastna razmerja, jo označila za manjvredno, naravno in tako upravičila podreditve in razvrednotenja. V tem smislu je spolna razlika tudi vir nesoglasij v ženskem gibanju. Ženske, ki trdijo, da je razlika (razen biologije) konstrukt, ustvarjen za podreditev, so izpostavljene kritiki, da zatirajo svojo ženskost, da bi si pridobile položaj v moškem svetu. Ženske, ki zagovarjajo esencializem in so zagovornice spolne razlike, pa so izpostavljene kritikam, da so sprejele prevladujoči vzorec moškosti in ženskosti in so prav tako zapletene v prevladujoča oblastna razmerja, ki jih določa moški spol. Razlike v prepričanjih o tem, kaj ženska je, so podlaga razlikam med feminizmi, to pa pomeni razlike v vsebini

---

¹⁵³ Janez Kalan, *Slovensko dekle. Kažipot našim mladenkam*, Tiskarna sv. Cirila, Maribor, 1929.

¹⁵⁴ M. Ule uporabi tudi sintagmo »lastnik lastne osebe«, ki je sinonim za osvobojeni subjekt moderne. Cf.: *op. cit.*, str. 30.

in načinu uresničevanja zahtev. Genealogije spolnih subjektivacij so zato različne in njihovo reflektiranje je odvisno od odgovora na vprašanje, kaj je sploh problem? Problem je bil tudi v slovenski zgodovini ženskega gibanja oziroma ukvarjanja z ženskim vprašanjem definiran različno. Poglejmo, kako.

Žensko vprašanje se je v naši zgodovini izoblikovalo že zgodaj, v tridesetih letih 19. stoletja. Najprej so ga postavili redki slovenski intelektualci,¹⁵⁵ ki so s potovanj prinesli nove ideje in hkrati sami izkusili, kakšne so prednosti navzočnosti žensk v javnosti. Hrepenenje po partnerstvu, ki ne bi bilo le zadošitev družbenih konvencij, je postajalo vedno bolj legitimno. Odpiranje ženskega vprašanja je bilo znamenje za sprememljeno družbeno ozračje, ki je že omogočalo tematiziranje svobodnejših oblik življenja. Nanašalo se je zlasti na *kulturno participacijo izobraženek*, ki bi stale ob boku moškimi izobražencem. Nekoliko pozneje se je začelo žensko vprašanje navezovati na *narodno vprašanje*, ki je postalo osrednje s pomladjo narodov leta 1848. Ženske so polovica naroda in boj bo bolj množičen, če bodo v njem sodelovale tudi one. Očitno je tudi, da so ženskam pripisovali nekaj družbene moči, kar se je kazalo zlasti v misli, da je o narodnem vprašanju treba prepričati ženske, ki bodo o tem prepričale svoje može.¹⁵⁶ Da pa bi to

---

¹⁵⁵ O ženskih zahtevah iz tistega časa ne vemo nič, kar še ne pomeni, da jih ni bilo. Znani sta vsaj dve imeni, ki ju je predlagal Vraz za vključitev v prvo žensko društvo. Potemtakem lahko domnevamo, da sta bili obe aktivni v javnem življenju, pa tudi dovolj izobraženi, da sta postali referenčni osebi.

¹⁵⁶ Josip Mal piše: »V soboto, ko je bil običajni tržni dan, je že ljubljanska policija opazila, da so se nekateri Slovenci živahno razgovarjali s kmeti. Naslednjega dne, v nedeljo ob petih, je bil v redutni dvorani javen shod, na katerega so vabili tudi s tiskanimi objavami. Policija poroča, da so bili poslušalci večinoma dijaki, uradni list je pisal, da so se Ljubljančani udeležili shoda v izredno obilnem številu, mnogo je bilo tudi žensk iz nižjih slojev in nekaj kmetov. Govorniki so razpravljali o političnih zahtevah Slovencev, budili slovensko zavest ter pozivali žene in dekleta, naj v narodnem smislu vplivajo na svoje

lahko dosegli, je bilo treba ženskam dopustiti izobraževanje in nekakšno obliko javnega delovanja. Hkrati je začelo žensko vprašanje pri nas dobivati tudi svoje prve nasprotnike. Ženskemu vprašanju so postavili jasen okvir dovoljenega, in to je bilo izobraževanje, ki naj omogoči plemenitenje naroda in javno delovanje v okviru narodnega vprašanja. Konsenz o tem je bil dosežen, razhajanja pa so se začela pri vprašanju neodvisnosti žensk, ki je postalo problematično. Javno delo je bilo dovoljeno le, če je bilo delovanje ženske še vedno pod nadzorom moškega. Njena neodvisna pozicija in s tem avtonomno delovanje pa nista bila več zaželena in sta postala, denimo, tarča posmeha *Novičarjev*. Ženska je v javnosti začela kazati avtonomno podobo, s pojavom meščanstva pa so se porušila tudi klasična slojevska razmerja. Mesarjeva hči si je privoščila bele rokavičke in obleko prav takega kroja, kakršno je nosila predstavnica višjega sloja, in je tako onemogočila, da bi se slojevska pripadnost prepoznala že na prvi pogled. Tudi Bleiweisova skrb, ki se je kazala v norčevanju iz ameriških »babelic«, da bodo ženske celo zahtevale od moških varovanje otrok, je bila preroška. Nekaj let pozneje so ženske začele resno razpravljati o očetovstvu. Vloga ženske v javnosti torej ni bila sporna, vse dokler se vanjo niso vmešale zahteve žensk po pravicah, neodvisnosti in samostojnosti in dokler ženske niso izoblikovale zahtev po spremenjenih družbenih razmerjih.

Oblikovale so se vsaj *tri vrste* ženskega vprašanja, ki so zaznamovale naslednjih nekaj desetletij. *Prvo* je zastopal pisec članka v *Danici Ilirski*, ki je zagovarjal spolno razliko, dve različni naravi, dva nasprotujoča si pola, ki šele skupaj tvorita konsistentno celoto. Delitev po njegovem izhaja iz katoliške

---

može in zaročence. Tako toplo so jim govorili, da se je marsikatero žensko oko orosilo. Naslednji teden je na shod prišlo zopet več žena in kmetov. Ker ga ni bilo, pravi policija, da so ženske spraševale po gospodih, ki so prejšnjo nedeljo »pridigali«, kmetje pa po tistih, ki so prinesli nove postave.« Cf.: Mal, *op. cit.*, str. 730.

doktrinarne delitve na srce in glavo, ki je podlaga verovanju, da šele heteroseksualni par tvori celoto, zato ga razumejo kot naravno tvorbo. Zunaj para samostojno lahko preživi le moški, ki je vendarle racionalno, čeprav nepopolno bitje, zato je superioren, ženska pa je brez razuma, zato je inferiorna. Kot bitje brez razuma ni zmožna preživeti sama, kajti čustvena odprtost jo odpre za vse posvetne zmote, ki jih zaradi pomanjkanja razuma ni zmožna prepoznati, kaj šele se jim upreti. Potrebuje stalen nadzor, ki ga najprej izvajajo starši, nato mož in pozneje moški otroci. Samska ženska je zato večno nepopolno bitje, razen če se poroči z Jezusom in gre v samostan. Vdove, device in samice so tri kategorije, v katere posega katoliška cerkev. Žensko vprašanje znotraj tega koncepta se nanaša na krivično razumevanje ženskega pola celote. Zagovornice spolne razlike, ki temelji na krščanskih prepričanjih, se zavzemajo za enakopravnost obeh polovic celote oziroma obeh »polarnih struktur«. Zahtevajo pravico do izobraževanja, vendar le do tistega, ki oplaja njihovo ženskost, zaznamovano z materinstvom in gospodinjstvom. Zahtevajo, naj se gospodinjstvo vrednoti kot delo, ki je cenjeno in tudi plačano. Svoje vprašanje bo ženska razrešila tudi tako, da si bo pridobila ustrezen status v družini, ki bo enakovreden statusu zaposlenega moža. Da bi bilo to mogoče, se mora šolanje bolj usmeriti na vzgojo »srca«, kaj pa to zares pomeni, ostane docela nejasno, saj so v nadaljevanju zahteve omejene le na učenje gospodinjstva in ročnih del. V enem od prejšnjih člankov lahko preberemo, da le emancipirana ženska zares živi le za dom in moža in se popolnoma zaveda svojega materinstva, in zapis se konča z vzklikom: »Na dan prava, plemenita emancipacija!« Kaj ta v tem kontekstu pomeni, je popolna neznanka, saj se zahteve s tem tudi končajo. Žensko vprašanje zajema le zahtevo, da bi morale biti ženske bolj cenjene in spoštovane v enakih družbenih razmerjih in oblikah vsakdanjega življenja kakor moški. Vendar je bilo tako le na prelomu prejšnjega stoletja, skozi naslednja desetletja pa so ostale le še zahteve, da se morajo

ženske držati svojih »naravnih« vlog, debata okrog razlike med spoloma pa se je vse bolj zaostrovala in postajala vse kompleksnejša. To vrsto bi lahko imenovali tudi »žensko vprašanje v okviru katoliške hierarhije«.

Druga vrsta ženskega vprašanja se je navezovala na prvo toliko, kolikor so ženske pri svojih zahtevah povedale, da izhajajo iz krščanskega nauka in zato sprejemajo svojo »naravno« vlogo, vendar emancipacijo razumejo bistveno drugače. Izhajajo sicer iz spolne razlike in omenjajo nekatere značilnosti žensk, kakršni sta, na primer, ljubezen in ustvarjenost za dom, ki ju omenjata tako Elvira Dolinar kakor Zofka Kveder. Vendar moramo tako pisanje jemati z zadržkom, saj zagotavljanja, da se emancipiranke ne bodo odrekle vlogi matere, praviloma spremljajo celi spisi o samostojnosti, neodvisnosti in pravicah. Razumeti jih moramo v kontekstu prevladujočih mentalitet tistega časa, v katerih zavrnitev temeljnih krščanskih postulatov ni bila do konca mogoča. Dokaz je, na primer, knjiga o ženskah, ki jo je leta 1922 objavil Leonard Lenard. Avtor je v besedilo nekajkrat vpletel pomen katoliške cerkve, vendar jo je takoj v naslednjem stavku že neusmiljeno kritiziral.¹⁵⁷

Predstavnice te vrste emancipacije ne vidijo žensk in moških kot dveh polov celote, temveč prav narobe. Ženske zmognosti popolnoma enačijo z moškimi, nekaj distance imajo le do mišičevja in z njim povezane moči, vendar ugotavljajo, da se bo tudi ta razlika zmanjšala, ko se bo uveljavila telovadba. Ženski pripišejo jasno misel, razum in razsodnost in že na prelomu stoletja zahtevajo svobodno razpolaganje z lastno osebo. Avtorice besedil poudarjajo ljubezen in materinstvo kot sinonima za ženskost in zagotavljajo, da ne bodo zanemarile svo-

---

¹⁵⁷ Položaj bi lahko primerjali z ravnanjem nekaterih intelektualcev po vojni, ki so v svoje knjige vpletali odlomke zaželene politične literature, ker se jim je zdelo, da si bodo s tem zagotovili izid knjige.

jih dolžnosti do doma in družine, s čimer se hočejo uvrstiti v prevladujoče javno mnenje oziroma v javno moralo, saj ves čas ohranjajo distanco med ženskami, ki so privržene domu, in modernimi ženskami, ki so sinonim za spolno svobodne ženske. Tako držo je mogoče razumeti kot način samozaščite, saj je bilo vztrajanje pri zahtevah do lastne svobode dovolj radikalno, da so bile te ženske tarča cele vrste očitkov javnosti, ki so se najbrž konkretizirali v otipljivih posledicah.

V to vrsto emancipirank so potemtakem sodile tiste ženske, ki sebe niso doživljale kot binarni pol, temveč kot celotno osebnost z vsemi pripadajočimi lastnostmi in značilnostmi, verjele so pa v pristno žensko naravo, ki pa je bila nedefinirana. Vendar pa je treba razlikovati tudi med verovanjem v posebno naravo in med zavedanjem o ženskih dolžnostih kot o nedeljivem delu ženske vloge v zasebnem življenju. Zavedanje o posebni naravi se je pogosto prepletalo z zavedanjem dolžnosti do svojega »poklica«. To vrsto lahko imenujemo »emancipacija, ki temelji na krščanstvu«.

Tretja vrsta ženskega vprašanja je zavrnila spolno razliko in govorila o ženskih pravicah kot o človekovih pravicah. Najpogosteje se je navezovala na feminizem, razvijati pa se je začela v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, čeprav je bilo nekaj besedil objavljenih že na koncu 19. stoletja. Gre za reflektirane pozicije, kjer govor o ženski naravi ali njenih dolžnostih do družine in moža ne omejuje več ženske svobode. Kako jasno so ženske prepoznavale logiko, ki se je skrivala za nasprotovanji, pokaže velikokrat uporabljena zgodba o Adamu in njegovi hipokriziji, saj vso krivdo za greh prevali na Evina ramena, čeprav je njegov delež pri krivdi enak. Sem sodijo razmišljanja o virih neenakosti, ki niso le strukturni, temveč izhajajo tudi iz socializacije dečkov in deklic. Značilno za to razmišljanje je, da so ženske svojo prikrajšanost hotele prihraniti hčeram. Zahtevale so, da mora pri vzgoji deklic in dečkov vladati popolna enakost, kar se mora nanašati tudi na

šolsko izobraževanje, ki delitev po spolu še zlasti podpira. Ta stališča so bila že feministična.

Najpogostejši argument zoper žensko gibanje na Slovenskem je bil, da bo emancipirana ženska izgubila svojo naravo, jo zatajila in spremenila značaj.¹⁵⁸ Ta skrb je bila povsem upravičena. Ženske, ki so se zavedale družbenega in osebnega položaja, so res spreminjale tudi svoj značaj. Postajale so bolj odločne, močne in samozavestne. Tudi svoje prejšnje naloge so začele konceptualizirati v okviru svoje svobodne pozicije. Tako je, na primer, Elvira Dolinar poleg feminističnih besedil objavljala v *Slovenki* tudi kuharske recepte, ker je kratko malo rada kuhala. Nasprotovanja so se vrstila ves čas ženskega gibanja od sredine 19. stoletja naprej in so bila ves čas bolj ali manj enaka, z manjšimi spremembami, ki so nastale, ker se je razvijal govor o ženskah. Poleg cele vrste katoliških besedil, ki so pokrivala spekter od poveličevanja žensk, junakinj ljubezni, srca, materinstva in gospodinjstva do odkritih groženj in poniževanj žensk, se je oblikovalo še nekaj drugih očitkov. Prvi očitek je, da hočejo ženske postati moški oziroma tretji spol,¹⁵⁹ da gre za »maskulinizacijo« žensk. Logika argumenta izhaja iz prepričanja o dveh nasprotujočih si spolih, ki tvorita celoto. Če torej ženska postavlja zahteve po drugačnih lastnostih ali položaju, kakršni so ji pripisani, potem se bojuje za to, da bi postala moški. Ženske so hitele zagotavljati, da so rade ženske, da svoje ženstvenosti nočejo izgubiti in da se zavedajo svojih dolžnosti. Pri tem so poudarjale, da imajo pravico do vseh lastnosti, ki so pripisane moškim, saj je delitev po spolu nepravilna in ni utemeljena v realnosti. Drugi očitek pravi, da so emancipi-

---

¹⁵⁸ Podobne skrbi najdemo že pri Mahniču v prejšnjem poglavju.

¹⁵⁹ Termin tretji spol so pogosto uporabljali za označevanje žensk po vsej Evropi. Eden od pomenov je zajemal izmenjave značilnosti, ki so pripadale enemu ali drugemu spolu. Spol je imel jasne meje in tista, ki je meje prekočila, je bila označena za tretji spol. Zanje se je uporabljal tudi pojem »virilna ženska«; uporabljala ga je, na primer, Alma Sodnik.

ranke ženske s pretiranimi, blaznimi zahtevami, možače, grobe, bojevite in neženske. Podobne očitke slišimo tudi danes: te pridevnike marsikdo pripisuje zastopnicam feminizma. Tretji očitek pravi, da dvema gospodarjema ni mogoče služiti. Očitek je najbolj neposredna vez s suženjskim položajem, ki so ga ženske imele dolga stoletja, in hkrati brez olepšav reflektira dejanski položaj ženske v tradicionalnem zakonu, ki izhaja iz načel katoliške vere. Pokornost, ponižnost in požrtvovalnost so ženske lastnosti, ki ohranjajo srečen in uspešen zakon. Četrtri očitek, ki prispeva k razvrednotenju emancipirank, emancipiranke označuje za »lahke« ženske, prave zastopnice svobodne ljubezni, ki jo razumejo kot vsesplošno razuzdanost. Ker prijateljstvo med moškimi in ženskami ni mogoče – ker ženska nima enakih sposobnosti kot moški, zaradi česar se nimata kaj pogovarjati in je edina vez med njima spolna sla in strast –, so ženske, ki zagovarjajo sodelovanje obeh spolov na enakopravni podlagi, v bistvu zagovornice svobodne in vsesplošne spolnosti. Tudi s tem očitkom so si ženske dale precej opraviti in so ga s težavo ovrgle. Zadnji, morda najmočnejši očitek pa se je nanašal na materinstvo: emancipirane ženske so tiste, ki se hočejo obrniti stran od te svoje najpomembnejše in najsvetejše vloge, otrok si sploh ne želijo več, če pa jih že imajo, jih zanemarjajo. Očitek je praviloma naletel na plodna tla, saj so bile ženske zapovedi materinstva tako zavezane, da jih je zadel v živo. Obramba pred njim jim je pogosto jemala zalet in zmanjševala njihov domet v zahtevah.

Najsilovitejša nasprotovanja ženskemu gibanju so prihajala iz cerkvene hierarhije oziroma iz katoliških skupin in organizacij, k odporu pa so prispevali tudi drugi, na primer politične stranke. Te niso bile izrazito proti, pa tudi niso dajale posebne podpore. Nekatero so se sicer spogledovale z ženskim gibanjem, kot, denimo, socialni demokrati ali Krekov tabor, vendar niso prispevale k temu, da bi ženske dobile politične pravice. Ženske pravih zaveznikov niso imele, zato pa so imele številne nasprotnike in nasprotnice. Nasprotovanja so se kaza-

la tudi v zapisih, ki so prispevali k razvrednotenju in so jih pisale ženske. Ena od njih je žensko primerjala s prazno posodo, ki sama zase nič ne pomeni in je v bistvu sploh ni. Živi lahko le *v moškem*, on ji daje energijo za življenje, iz njega črpa moč in znanje za vzgojo otrok in ne nazadnje za svoj obstoj.

Ženske so si bile med seboj velikokrat nasprotnice. Omejeno mnenje je odsev najbolj radikalnih protiženskih mnenj. Manj silovita so bila mnenja predstavnic prvih treh vrst emancipacije oziroma feminizma, ki jim je bila skupna sovražnica tako imenovana *moderna* ženska: one so se bojevale za dostop do javnega delovanja, moderna ženska pa si je javnost kar sama vzela, vendar ne v smislu pridobivanja pravic. Moderne ženske so veliko hodile ven, kadile in pile, strigle so si lase, se oblačile po moško ali po najnovejši modi in so bile trn v peti tako tradicionalistom kot emancipirankam. Te se z moderno žensko niso hotele identificirati, ker je bila sinonim za slabo mater in gospodinjo, za žensko torej, ki ni služila svojemu možu in otrokom, zato je ni bilo mogoče povezati z vzvišenimi ideali, ki so bili pripisani ženskosti. Argument emancipirank pa je bil prav ta, da ženska s svobodo ne bo izgubila tudi svoje ženskosti in se bo svojih dolžnosti zavedala. Če bi emancipiranke sprejele moderne ženske kot del gibanja, bi torej zanikale lastni argument. Pri tem pa ni šlo za globok odpor do modernosti, temveč so nasprotniki moderno žensko razglasili za negativno označevalko razlik, za dokaz razvratnosti, kakršen je spremenjena vloga družine in ženske v njej. Da bi ženske, ki so sodelovale v ženskem gibanju, lahko v javnosti preživele, so tako označevanje sprejele in ga hkrati ovrgle. Moderne ženske pa so imele veliko opraviti z ženskim vprašanjem, čeprav niso imele nič z geslom »osebno je politično«. V javnosti so podirale tabuje in spreminjale kulturo, širile so meje možnega in dostojnega in tako vplivale na spreminjanje javne morale. Tega niso pripadnice ženskega gibanja nikoli sprejele za del svoje doktrine, moderno žensko so zavračale in napadale dolga desetletja, čeprav so same počasi sprejemale

novo podobo. Striženje se jim ni več zdelo problematično in tudi nova moda je imela svoje velike prednosti, saj so opustile steznike, kroji pa so bili ohlapni, kar je pomenilo tudi simbolno osvoboditev ženske od spon in vezi, o čemer je pisala Marica Bartol.

Ženske seveda niso bile enotna kategorija in niso vse izkušale istih zatiranj. Na vse so vplivale zakonodaja in omejitve v javni participaciji. Nedvoumno pa so kmetice od nekdaj opravljale najtežja dela na kmetijah, delavke so delale v kovačijah, v žebeljarski industriji, rudnikih in povsod drugod. Ženske iz premožnejših slojev so svojo vlogo razumele popolnoma drugače, saj so imele dostop do boljše izobrazbe in udeležbe v javnosti. Pisateljice in prve aktivistke so bile, denimo, v veliki večini privilegirane, ker so imele za delovanje čas in znanje. Na razlike so začele opozarjati že na koncu 19. stoletja, njihova stališča pa so se zaostrila z nastankom Zveze služkinj in pozneje z ustanovitvijo *Ženskega lista delavskih žensk in deklet*.

Da bi zajeli čim večji spekter pomenov, je pomembno, da vemo, kako je bila konstruirana ženskost, kaj je torej zavezovalo žensko. »Ženskost« je pomenila:

1. da je ženska srčna, čustvena, čutljiva, ljubezniva, mila, dobrovoljna, dobra; nežna golobica; bisteroumna in gorkega srca; skromna, pridna, požrtvovalna; kot deklica je ljubka, dražestna in mehko-srčna; da išče osebnost in individualnost v odnosih; da je pasivna;

2. da je ženski um živahen, čustven, oseben in konkreten; da študij škodi ženskemu zdravju; da ima ženska čebeljo pridnost za učenje, a da je manj umsko nadarjena; da ima redkejšo kri, manjša pljuča in možgane; da ima večjo muskulaturo jezika in manj mišic na rokah; da je manj produktivna; da ji študij škodi, ker možgani izsesajo vse njene telesne sile; da je duhovno odvisna; je šibka, ne more stati na svojih nogah, je duševno in fizično slabotna; da ima ženski um malo kulturnega in več barbarskega; da je rojena za suženjstvo, ker njena narava to določa;

3. da je ženska prejemnica vsega dobrega, pa tudi vseh nadlog v življenju; da opravlja domača dela od ranega jutra do poznega večera

in se pridno suče po hiši; da celi rane, tolaži z njej lastno milino besede in pomiluje; da bdi nad otročiči podnevi in ponoči; da je njeno celo življenje posvečeno otrokom in možu; da podpira tri hišne vogle; da tolaži moža, ko ta napove boj polovici sveta; da dela, česar mož ne zmore; da govori, kjer mož obmolkne; da iz žalosti dela veselje in iz pomanjkanja obilnost, iz preprirov prijaznost; da spravi, kar on spre, da je jug, ko je on burja, da kot nežna golobica z ljubeznijo in krotkostjo zmaga, kjer možka hrabrost preneha; da je varuhinja doma; da ji razodevanje pobožnosti v javnosti daje poseben čar;

4. da je ženska neumna goska in lovača moških; da je ženska v javnosti mlačna, anemična duša, brez čuta in brez življenja; da je lahkoživka in nesmiselna dama, da je željna užitkov; da je lahka ženska; da je maskulinizirana in tretji spol; da ima kratko pamet, je naivna, klepetava, hinavska in nečimrna; da je plitva, odurna, brbljava in prešuštna, in da je nestvor, če ne doji svojega otroka.

V besedilu bi najbrž našli še kakšno žensko značilnost. Naštete lastnosti kažejo zlasti dvojno ali mnogotero naravo ženske. Ena je tista, ki je povezana z materinstvom in gospodinjstvom, druga pa tista, ki je povezana z javnim delovanjem. Z obema pa so se morale soočiti udeleženske ženskega gibanja. Pri spopadanju z njima so bile same kot javne osebe izpostavljene natanko istim očitkom, zato je povsem razumljivo, da so občasno privolile v žensko vlogo, ki jim je bila dodeljena. A če so sebe opredeljevale kot matere in gospodinje, to še ni pomenilo, da so povsem zatajile kot bojevnice ženskega gibanja. Pomenilo je le, da si niso mogle dovoliti zahtevati več, kot je bilo v nekem času mogoče. Tudi če so zares verjele v svojo domnevno naravo, so njihove zahteve po izobraževanju, zaposlovanju in drugih pravicah, zlasti po pravici do razpolaganja z lastno osebo, dovolj kredibilne. Materinstvo, gospodinjstvo in samskost so namreč teme, ki so ženske najbolj zaposlovale.

Materinstvo je bilo vsekakor ena najmočnejših zavez, ki so jim bile ženske predane po izbiri ali pa po sili, in hkrati področje, ki je bilo najmočnejše družbeno regulirano. Nadzor nad žensko reprodukcijo je bil najučinkovitejše sredstvo za podređitev ženske. Reprodukcijo so nadzorovali z medicinskimi

posegi in močnimi družbenimi normami in vrednotami, oboje skupaj pa je soustvarjalo kulturo materinstva. Materinstvo kot prva in najpomembnejša vloga je bilo v prvi vrsti korektura ženskega slabega značaja. Povedano drugače, dekleta do poroke značaja sploh ni imela, bila je preprosto vrt, ki ga obdelujejo drugi. Ženska je vse dobre pridevnike dobila s poroko, poglobila pa jih je z materinstvom, vse slabe pridevnike pa je pridobila z javnim delovanjem. Materinstvo ni bilo služba, temveč služenje, ki so ga povezovali s trpljenjem, vdanostjo in predanostjo in hkrati ženske prepričevali, da je to najnaravnejši, najvišji in najlepši poklic. Ženske so ostro delili na dobre in slabe matere in čedalje glasneje poudarjali dolžnosti do materinstva. Zaničevanje mačeh in žensk, ki niso mogle imeti otrok, je bilo bolj kot tem ženskam namenjeno vsem drugim v opomin. Ženske matere nikogar več niso zanimale. Takoj ko so bile poročene in so začele rojevati, so bile prepuščene same sebi in svoji usodi, ki jo lahko rekonstruiramo iz nekaj navedenih zgodb. Še posebno so bile zaznamovane ženske, ki so imele otroke in so hotele hkrati tudi delati – tarča očitkov pa niso bile tovarniške delavke, temveč uradnice in izobraženke. Zanje so uporabljali poniževalne oznake. »Nestvor« so rekli ženski, ki ni dojila otroka in je bila zato tudi izobčena iz svete združbe mater.

Celotna ideologija materinstva je bila močno podrejena katoliški veri in njeni organizaciji vsakdanjosti, ki je temeljila na materinstvu kot dolžnosti in ne kot izbiri. Vsa svetost in nadnaravnost sta izhajali iz vere in ljubezni do »Stvarnika«. Mati je bila ena izmed vlog v organizaciji vsakdanjega življenja, ki je omogočala delovanje katoliške cerkve. Ženske so zato morale najprej sekularizirati svojo materinsko vlogo, da so potem lahko do svojega materinstva postavile manj zavezujoč odnos. Sekularizirale so ga z zahtevo do splava, legitimiranjem nezakonskih mater in otrok in ne nazadnje z zahtevo po civilni poroki in razvezi. Kljub vsemu pa jim je težave povzročalo prepričanje o naravni poklicanosti za materinstvo. V kolek-

tivnem in tudi profesionalnem spominu narava pogosto nastopa kot materinski instinkt, ki ostane do konca nepojasnen. Nepojasnjena pa je tudi narava kot ostanek božje poklicanosti, ki se reflektira v argumentu o materinskem instinktu.

Materinstvo pa je imelo še eno funkcijo, bilo je znamenje ženske telesnosti. Nosečnost in materinstvo sta vidni znamenji spolnosti, spolnost pa je stvar strasti in spolne sle. Noseča ženska je kazala posledice spolne sle, kar je pomenilo, da jo je tudi izkusila. Zunanje znamenje sle in telesnost materinstva sta bila v katoliški veri podlaga ali dokaz za razvrednotenje, saj je bila po mnenju U. R. Heinemann sla državni sovražnik številka ena, telesnost materinstva pa absolutno podrejena umu in zaničevana. Pri moških zunanji, telesni odsevi spolnosti niso vidni. Ker mora novoveški subjekt svoje gone nadzirati,¹⁶⁰ simbol gonov pa je spolnost, je nosečnost pomenila hkrati žensko divjaškost, barbarizem, pomenila je, da ženska ni nadzorovala svojih gonov. Če potemtakem od ženske zahtevamo, da je mati, to hkrati pomeni, da jo silimo, naj pokaže svojo nečlovečnost – če je nadzor gonov meja človečnosti. Nosečnost je vselej znova dokaz, da ženska ni človek. Ženska je bila v tem smislu razdružljiva ali, kot pravi eden od piscev, primitivna in barbarska, prazna posoda, vrt, ki ga vodijo naravni zakoni ali goni, drugi pa ga obdelujejo. Ženska torej ni imela nič opraviti s kulturo.

Nekoliko drugačno usodo so imele *samske ženske*. Kot izpraznjeni spol, device, nespolna bitja, možače ali tretji spol niso bile ženske. Ženske namreč vodijo goni, so noseče, lahko dojijo in so matere, vse to je bilo enačeno z žensko kot spolom. Samske ženske niso imele zunanjih znamenj spolnosti, ker niso bile noseče. V tem smislu so bile podobne moškim, ki prav tako navzven ne kažejo svoje spolnosti. Tem ženskam je bilo

---

¹⁶⁰ Cf.: Ule, *op. cit.*, str. 28.

dovoljeno več kot materam oziroma skoraj toliko kot moškimi. Vendar jih niso več uvrščali v ženski svet.¹⁶¹ Samske ženske so bile zato konstruirane kot nespolna bitja, zlasti pa kot neženske. Tako se je lahko ohranjala ista konstrukcija ženskosti, kakor je veljala vse dotlej. Vse te oblike rešitev nam kažejo na neskončno fleksibilnost kategorije spola; gospodstvo je za svojo ohranitev vselej najdevalo nove rešitve oziroma jih je najdevalo vsaj toliko časa, dokler se samske ženske niso same uvrstile med ženske in zahtevale zase tudi spolnosti.

Gospodinje in žene so bile še zadnja vloga, ki je ženske vezala na zasebno in je bila pomemben del konstrukcije ženskosti, pa ni imela kaj dosti opraviti z naravo. Bila pa je čisto pravi poklic, za katerega so ženske zahtevale plačilo in zavarovanje, na koncu pa tudi pokojnino, če že ne upokojitve.

Gospodinjstvo¹⁶² je bilo ena najbolj nadziranih zaposlitev

---

¹⁶¹ Zanimiv je primer albanskih »prostovoljnih devic«, žensk, ki se preobrazijo v drugi spol, ko v družini ni več moškega. Prevzamejo moško obleko, vedenje in pripadajoča dela in so kulturno sprejete kot popolnoma enakovredni moški. Potreba po simbolni spremembi spola nastane zaradi materialnih razlogov, potreben je moški hranitelj družine. Transformacija je popolna, te ženske opravijo tudi krvno maščevanje, če je treba. Pojav fascinira iz več razlogov. Kaže na fleksibilnost »performativnega« spola ali spola navzven. Ženske postanejo popolnoma podobne moškimi in jih po ničemer ni mogoče ločiti od njih ali jih identificirati kot ženske. Njihove fotografije in zgodbe najdemo v knjigi Antonie Young *Women who become men: Albanian Sworn Virgins*, Berg Publisher, 1999. Še bolj je zanimiva »rešitev«, ki jo je našla za svojo ohranitev patriarhalna kultura. V nobenem primeru se namreč ne more zgoditi, da bi družinsko ekonomijo vodila ženska. Žensko je treba spremeniti v moškega in tako dokazati, da ženske ne zmorejo voditi družine, zagotoviti, da je moški v vsakem primeru glava družine. Ko spol ohranja pozicije moči, je fleksibilnost njegovega razumevanja lahko neskončno raztegljiva. Z žensko-moškim nima nihče težav, dobi attribute moškosti in je kot moški priznana, dobesedno »čez noč«.

¹⁶² O gospodinjstvu je napisala odlično knjigo Ann Oakley. Piše tako, kot da bi za analitični material uporabljala revije in dokumente iz slovenske zgodovine. Vloga gospodinje je bila dodeljena le ženskam, pomenila je ekonomsko odvisnost, ni bila priznana kot delo in je bila osnovna vloga ženske. Gospodinjstvo je kompleksen problem, ki sam zase potrebuje toliko

žensk. Nadzirali ga niso moški, temveč ženske same, saj so ga »gradile« kakor vsak drug poklic. Razvijale so doktrino, oblikovale teorijo, ustanavljale šole in prirejale tečaje ter ocenjevale strokovnost opravljanja tega poklica. Njihov moto je bilo prepričanje, da že po zunanosti družinskih članov prepoznamo dobro ali slabo gospodinjjo. Kar koli so ženske počele, da bi poklic uveljavile, v očeh njihovih mož je bilo gospodinjstvo le opravilo, ki so ga ženske opravljale zaradi svoje narave, in ne zato, ker bi se žrtvovale zanje in za otroke. Najpomembnejša tema spisov o gospodinjstvu je, kako moža obdržati doma. Ženske so razvijale strategije, delale psihološke analize, dajale nasvete in s tem prispevale k nadaljnjim poniževanjem. Materinstvo je bilo mesto podreditve, gospodinjstvo pa je bilo mesto razvrednotenja. Zato so prvi spisi o skupnih kuhinjah, o večji sproščenosti in manjši disciplini v gospodinjstvu prava osvoboditev, ki pa v tedanjem družbenem kontekstu niso imeli prihodnosti.

---

raziskovanja, kot ga je opravila avtorica v Veliki Britaniji. Cf.: Ann Oakley, *Gospodinja*, Založba / *cf., Ljubljana, 2000, str. 11.

Fotografija je bila posneta leta 1929 in jo lahko primerjamo z večino fotografij današnjih deklic, ki jih igrače še vedno socializirajo v lepe gospodinje in matere.

Gospodinjstvo je bilo težak in tehnično zahteven poklic – da je
le mož zadovoljen in plašč cel!

IV. REFLEKSIJA KOT POGOJ NOVIH IDENTITET

Navedeni zapisi so le drobec tistega, kar je bilo dolga desetletja in stoletja prepuščeno pozabi. V arhivskem materialu, drugih zapisih in v osebnih spominih ljudi se skrivajo zgodbe, ki bi lahko taka razmišljanja dopolnile ali pa nanje odgovorile na nov, drugačen način. O tem, da je zgodovina žensk bogata in je ni mogoče omejiti na knjigo ali dve, pričajo številni zapisi, ki v zadnih letih prihajajo na knjižne police. Avtorice se ukvarjajo predvsem z javnim delovanjem žensk, participacijo v civilnodružbenem prostoru, s proizvodnjo in porabo ter ženskimi vlogami v zapletenih družinskih razmerjih. Lotevajo se njihove moči, odvisnosti in neenakosti ter konceptov, ki definirajo ženskost. Številne avtorice in redki avtorji so se začeli z obujanjem ženske preteklosti ukvarjati iz podobnih razlogov kakor jaz. Sedanjost namreč ni ločena, samostojna časovna enota, je kontinuum razumevanj, znanj in vednosti. Vsako prepričanje ima svojo zgodovino, tako kakor ima zgodovino vsak koncept. Iz nečesa nastane in se skozi čas v nekaj spremeni. Postane del mišljenjske matrice in del kolektivnega spomina, ki je – v današnjem govoru o ženskah – podprt predvsem s procesom pozabljanja in ne s procesom spominjanja.

Pozabljanje povzroča praznine, ki onemogočajo razvoj kolektivnih mentalitet in identitete, hkrati pa vzdržuje razmerja moči, zato je obvladovanje spominjanja in pozabljanja zelo

pomembna naloga. Pozabljanje ohranja obstoječe ideologije, povezane z razumevanjem ženskosti. Ustvarja se navidezna družbena kohezivnost, ki temelji na neenakostih. Te so videti »naravne«, so del osebnih značilnosti, ki izhajajo iz »biološke« sestave telesa, zato so možni zdrsi iz kulture v naravo, iz biologije v družbeno konstruiranost in narobe. Dober primer je trditev, da so ženske bolj zavezane čustvom, domu in skrbi za druge zato, ker imajo maternico. Ta jih bistveno opredeljuje in definira kot matere, vendar le v primeru, če so poročene. Maternica jih ne opredeljuje takrat, ko si želijo imeti otroka same. Take želje so del njihove osebne patologije, egoizma in drugih možnih slabšalnih pridevnikov. Kaj torej definira žensko kot mater, njena maternica ali življenje v heteroseksualni družini? Konceptualizacija ženskosti je bila v vsej zgodovini nujno nekonsistentna

Razkrivanje takih konceptualnih nelogičnosti nas pripelje do spoznanja, da podreditev, zaničevanje in izključevanje niti ne potrebujejo pojasnila, saj se opirajo na razmerja moči. Izključuje tisti, ki ima moč, in to, da ima moč, ga postavlja v položaj, na katerem razlage kratko malo niso potrebne. Te so potrebne takrat, ko se moč zamaje, vendar tudi takrat pravica do interpretacije pripade močnejšemu. Obujanje spomina – popisovanje preteklosti, dogodkov, kronologij, biografij in drugih virov – daje veliko možnosti za reinterpretacijo in pomaga pridobivati moč, s katero je mogoče konkurirati prevladujočim prepričanjem. Z obujanjem spomina namreč dobimo nabor informacij in znanj, ki so bila izpuščena. Z njihovim popisovanjem spodbujamo osebne spomine mnogih, ki so bili v preteklosti dejavni, a tudi njihovih potomcev, ki so zgodbe poslušali, pa jim niso pripisovali potrebne teže. Dovolimo torej spominjanju, da učinkuje na razumevanje sedanosti.

Odgovor na vprašanje, zakaj so bile ženske iz zgodovine izpuščene, ni preprost. Velik del resnice je v razvredotenju, ki je skozi čas povzročilo zgodovinske manke. Kako naj bi ženske

kot intelektualno brezvredna bitja ustvarjale nekaj tako pomembnega, kot je zgodovina? Vendar ta argument deluje le na daljša časovna obdobja. Literatura nam pokaže, da so nekoč zapisovali in vrednotili tudi dejanja žensk. Iz 11., 12. in 13. stoletja se nam je ohranilo vse polno zapisov o grofih in groficah, vemo, kaj in kdaj je darovala grofica Hema, poznamo lastnino, s katero je razpolagala in jasno nam je, kakšno je bilo njeno življenje po smrti moža. Za 16. in 17. stoletje – čas reformacije in protireformacije – je tudi znano, katere ženske so se upirale, kako so bile obsojene in kdaj izgnane. Če bi brskali po arhivih še malo globlje, bi morda našli tudi imena žensk, ki so vodile svobodne skupnosti v času verskih sekt od 14. pa vse do 16. stoletja. Mogoče bi našli celo podrobnosti iz njihovega delovanja, čeprav je to le malo verjetno, saj so v času protireformacije take sekte zatrli in podatke verjetno uničili. Nekatere knjige z začetka 20. stoletja govorijo o pisateljicah povsem enakovredno kakor o njihovih moških kolegih, ženske so bile iz literature izrinjene pozneje, njihov prispevek so razvrednotili šele novodobni literarni kritiki. Podobno je s participacijo v javnem življenju: v starejši literaturi je o tej temi najti veliko več podatkov, celo knjige. V neki določeni dobi so torej participacijo žensk cenili prav tako kakor participacijo moških, razvrednotenje se je zgodilo šele takrat, ko so začeli selekcionirati podatke. Ostali so le tisti, katerih glavni akterji so bili moški, ženske dogodke in imena pa so praviloma izpuščali. Drug in pomemben del odgovora pa je ta, da so ženske odpirale teme, ki so bile temelj družbenega konsenza in so se jih izogibali politiki z leve in z desne. Če so bili boje s cerkvijo za oblast, so ji za tolažbo prepustili nadzor nad javno moralo, ki je bila v obojestransko korist. Proizvajanje greha ima namreč svojo družbeno funkcijo v ločevanju normalnega in patološkega. Ženska narava je bila grešna že v raju, v realnem življenju pa so jo razne profesionalne prakse definirale kot patološko in vnaprej neprimerno za vsakršno nastopanje v

javnosti. Kot patološko so jo definirali predvsem zato, da so ohranili osnovno razvrstitev ženske in ji odvzeli razum.

Ženska telesnost se je v zgodovini kazala na več načinov. Najprej so bile ženske objekti umetnosti podobe, ki prikazujejo želeno podobo ženske; v zgodovinskih knjigah jih srečujemo kot ilustracije dogodkov, kjer so glavni akterji moški. Če jemljemo to kot identifikacijski model za ženske, so te poistene s podobo, »z odsevom v ogledalu« in s pomenom, torej s tem, kakšne naj bodo videti in kako naj dogodek razumejo. Kulturne reprezentacije ženskega telesa so identitetni modeli. Odnos družbe do ženskega telesa namreč definira ženskost. Opredeljuje ga želja po nadzoru reprodukcije, ki narekuje celo vrsto disciplinskih praks, ki podredijo žensko telo kot nosilca reproduktivnosti. Pomembno vprašanje je, kako podrediti žensko, da bi si prisvojili reprodukcijo? Proces pa je mogoče definirati tudi obratno: če nadzorujemo žensko reprodukcijo, nadzorujemo žensko v celoti. Vendar pa ves odnos ni le v nadzoru reprodukcije. Disciplinske prakse so namenjene ustvarjanju krotkih teles, s katerimi je mogoče upravljati in jih zaposliti tako, da se morajo nenehno ukvarjati s svojim preživetjem in položajem. Za obe trditvi lahko najdemo v slovenski zgodovini več dokazov. Ženske so se pričele osvobajati šele takrat, ko so se zmogle spopasti z vlogo matere in svojim lastnim materinstvom, ki je bilo tesno povezano s pojmom naravnega. *Ženska narava* je pojem, ki se vleče skozi vso zgodovino in je večpomenski. Najpogosteje je sinonim za predkulturnost ali pa nekulturnost, je vse tisto, kar ostane, če odstranimo razum in mišljenje. Ženske so pogosto enačili z živalmi: ker je ženska narava primitivna in jo vodijo nagoni, ki jih ženska zaradi pomanjkanja razuma ne more nadzorovati – nosečnost –, zanjo velja isto kot za divjaška plemena oddaljenih kultur, ki so povezane z vsem, kar je živalsko ali nečloveško, torej povsem primitivno in nagonsko. Potrebna sta najmanj dva pogoja, da se taka primitivna narava vsaj nekoliko socializira. Prvi je zakon, s katerim ženska pridobi skrbnika, ki o

njej odloča, ona pa mu hvaležnost vrača s služenjem ali suženjstvom – to se kaže v zahtevah po pokornosti, ponižnosti, požrtvovalnosti in trpljenju. Drugi pa je materinstvo, ki je »mehanizem za aktiviranje srca«, tega centra za čustva, skrb, predanost in je nekakšen regulativ ženske primitivne narave. Ženska lahko dobi dobro naravo le z materinstvom v zakonu, obdrži pa jo tako, da je odstranjena iz zunanjega sveta, ki je večna nevarnost za njeno srce. Ženska z javnim delovanjem pridobiva kulturo, ki pa radikalno spreminja njeno naravo. Divjaškost in primitivnost sta esenci njene biti, ki nista razumljeni kot konstrukta, temveč kot prvinskost oziroma prediskurzivnost.

Katoliška cerkev žensko naravo zaokroži tako, da vpelje Evin greh kot znamenje njene primitivnosti in nagonskosti. Kača Evo zapelje, ker ta nima razuma, ki bi ji omogočil, da spregleda zaroto. Vpelje pojem čistosti kot sinonim za seksualno vzdržnost, ki je najvišja moralna vrednota, nosečnost pa je dokaz, da je ženske ne morejo doseči. Nečistovanje je opravičljivo le s pogojem, da je storjeno v zakonu, kjer ženska plačuje ceno za svojo grešnost s služenjem in trpljenjem. Z metaforo o srcu katoliška cerkev označuje nedosegljivi ideal materinstva, ki ga opisuje vedno nezemeljsko, nadnaravno in tako zelo izmišljeno, da je neuresničljivo in je zato vedno znova dokaz za žensko grešno naravo. Cerkev ne misli zares, da je ženska zavezana srcu, temveč prav narobe, ves čas dokazuje, da srca nima, saj nikoli ni zares dobra mati. Vendar je cerkvena konstrukcija ženske narave nekonsistentna in polna protislovij. Če katoliška cerkev zares izhaja iz prepričanja o ženski primitivnosti in pomanjkanju tako razuma kakor čustev, odkod potem takšen strah pred ženskami? Ženskam so namreč pripisovali neverjetno moč, nadnaravne sile za uravnavanje, obvladovanje sveta: so edine, ki svoje moče lahko prepričajo v kar koli, imajo jih v oblasti; vedno zmorejo dovolj zdrave pameti, da ravnajo bolj racionalno kakor njihovi možje. Žensk

se je treba zaradi teh moči bati in ukrotiti jih je mogoče le tako, da jih vežemo na dom in materinstvo ter jim odvzamemo vse pravice. Če se to krotenje ne posreči, potem človeštvu ni več pomoči, ker se potem pokaže ženska »prava« narava. To pa sta njena moč in razum, pa seveda njena razvratnost, pohotnost in kar je še seksualnega v fantazijah cerkvenih dostojanstvenikov, zapisanih celibatu. To temeljno protislovje med strahom pred močno, modro žensko in njeno zvedenostjo na živalskost je stalno navzoče v odnosu cerkve do žensk in se kaže v zgodovini vse od pobojev čarovnic, zaničevanja in kaznovanja nezakonskih mater, pa do svetniških podob Marije in spreobrnjenih grešnic. Znan pa je še en pogled na žensko naravo, ki ga zagovarja, denimo, Mahnič. Ženske so po naravi mile, nežne in pokorne, vendar je njihova druga narava stalno latentno navzoča. Sproži jo najmanjši poseg v žensko življenje in takrat izbruhne v vsej svoji moči. Da se ta poseg ne zgodi, moramo žensko čim bolj izolirati od vsakršnih nevarnih dražljajev. Še najuspešneje to storimo, če jo zapremo v dom med otroke in moža, ki jo tako zelo zaposlijo, da ne more niti pomisliti na kaj drugega. Do skrajnosti je taka ideologija pripeljana v koncipiranju gospodinjskega poklica.¹ Ženska narava je torej lahko vse ali pa nič, odvisno od tega, kaj nam v nekem trenutku bolj ustreza. Delitev oblasti in družbene moči vsekakor izhaja iz razvrednotenja in zanikanja razuma, kar je znanost bogato podprla z raznimi odkritji in raziskovanji. Hkrati pa je že od začetka jasno, da mit o ženski naravi lahko preživi le toliko časa, dokler ženske nimajo dostopa do javnosti in do pozicij moči. Pomembno je, da se ženska narava *ne* veže na njeno biologijo, ki je taka, kakršna pač je, temveč na njene domnevne karakterne lastnosti in duševne, mentalne zmožnosti, ki jih je dosti lažje koncipirati, ker so skrite in zato abstraktne. Prav javno delovanje pa vpliva na žensko naravo,

---

¹ Cf. poglavje o seksualnosti.

začnejo se spreminjati lastnosti žensk in izkaže se, da ženske zmorejo toliko kolikor moški.

Spol se pokaže kot podobno raztegljiva kategorija kakor narava. O tem, kdo je ženska in kdo moški, ne odloča biologija (telesne različnosti) enega ali drugega, temveč njun družbeni spol – to, kar velja za ženskost, in tisto, kar je prepoznano kot moškost. Ženska se telesno lahko loči od moškega, vendar ji to še ne zagotavlja pripadnosti ženskemu spolu, prav narobe, spol s tem sploh ni določen. O tem zelo nazorno govorijo razprave o maskulinizaciji žensk, o moških ženskah in o tretjem spolu. Ženske zelo hitro izgubijo značilnosti svojega spola, dovolj je že to, da delajo predolge korake ali kopljejo po vinogradu. Učiteljice so virilne, kadar so stroge, se prepirajo ali pokažejo odločnost. Takrat se vedejo kakor moški in jih zato tudi razumejo kot moške. Ne gre za to, da ženske »moških« del ne bi zmogle, gre za to, da taka dela ne pritičejo njihovemu vedenju in značaju, z njimi izgubljuje svoje specifično ženske lastnosti, kot pravi Alma Sodnik. To je vsekakor res. Vsi, ki trdijo, da ženska spreminja svoj značaj z vstopom v javnost, s telovadbo in politiko, poklicem in aktivizmom, imajo prav. Res ga spreminja in to tudi ves čas reflektira. Ženske same vedo, da bodo s krepitvijo svojega položaja v javnosti postale močnejše, bolj samozavestne in odločne. Problem nastane takrat, ko naravo povežejo s telesno in duševno strukturo spola. Ženske z vstopom v moški svet namreč nikakor ne morejo izgubiti značilnosti svojega fizičnega spola. Ta zmota kaže predvsem to, kako se prepletata narava in biologija, kako abstraktni in nedoločni pojem narave zdrsni v povsem določeno biološko telo. Podobno tudi materinstvo postane biološka potreba ženske. In prav iz te zmote izvira najostrejša ločnica med normalno in patološko žensko. Biološki spol naj bi silil ženske v njihovo ženskost, čeprav se vsi argumenti nanašajo na njeno naravo kot na izključno nebiološki pojem. Zato, na primer, sociobiološka prizadevanja veljajo za seksistična in rasistična, ker družbeno

pojavnost spola ali rase zvajajo na domnevne biološke mehanizme, kjer so nujno neuspešna. Težko je, denimo, povezati dejstvo, da imajo ženske maternico, z njihovo željo po otroku. Če pa to naredimo, potem nujno označimo ženske, ki te želje nimajo, za deviantne, za nepravne ženske. Prav ta enačaj so naredili na koncu 19. stoletja in so vse ženske, ki niso imele tipično ženskih lastnosti (ki so bile, ne pozabimo, arbitrarne), označili za moške, za virilne ali pa za tretji spol. Ženske so postale moški že s tako malenkostnimi potezami, kakršne so napačen korak, pogled ali gesta, ali če niso bile dovolj sramežljive, boječe in celo, če so bile preveč pametne.

Ženske pa postanejo moški tudi tako, da ne izražajo *spolnosti*, so neseksualne – na primer, »stare tete«. Najpomembnejši konstitucijski element ženskosti je njena spolnost, ki se izraža s pojmi, kakršni so milina, gracioznost, sramežljivost in uslužnost, ki so podprti tudi z modo. Mejo dopustnega pri izražanju seksualnosti so ženske lahko zelo hitro prestopile. Po eni strani so jo morale upoštevati, če niso hotele obveljati za moške s kratkimi lasmi ali cigareto in moško obleko, po drugi strani pa so jim kaj hitro rekli kokete in spogledljivke ali lahke ženske, zagovornice svobodne ljubezni. Naloga žensk je nadzorovati lastno spolnost in tudi spolnost moških. Pomembno je, da so prve učiteljice zaposlili zato, ker duhovniki niso hoteli poučevati deklic, ker je bilo to »neprimerno«. Iz istega razloga so delili razrede na fantovske in dekliške in pozneje še diferencirali učno snov. V skupnih razredih so bili dečki zaradi navzočnosti deklic preveč nemirni, s tem pa ni bila mišljena skupna igra, temveč spolne želje dečkov. Ideologija dveh polarnih struktur, ki sestavljata celoto, je vseobsegajoča in se kaže tudi v prepričanju, da prijateljstvo med moškim in žensko ni mogoče, ker je med njima vedno seksualna želja. Moški lahko gleda na žensko le kot na potencialni objekt svoje seksualnosti, dvomiti pa je, da je veljalo tudi narobe. Nadzor nad seksualnostjo je ženska naloga iz vsaj dveh razlogov. Najprej zato, ker naj bi bil to ženski interes, saj ženske nosijo vse posledice

padca, potem pa zato, ker ženske zapeljujejo moške, kot je Eva zapeljala Adama v raj. Po drugi strani pa je spolnost njihova zakonska dolžnost. V nekaj zapisih lahko preberemo, da žena moža ne sme prikrajšati za spolni odnos, temveč mu mora biti na voljo, ker je to njena naloga, ki spada k »poklicu« zakonske žene.

Narava, spol in spolnost so bili trije koncepti, s katerimi so se morale ženske spopasti, ko so začele boj za pravice in osvoboditev. Iz teh treh konceptov so namreč izhajali njihovi vsakdanji statusi, prepovedi in zapovedi in hkrati oblikovali njihovo vsakdanje življenje, njihove izkušnje in dožemanje sebe kot človeških bitij. V zahtevi po izobraževanju in delu se kaže zavest o pomembnosti ekonomske samostojnosti, ki jo ženske lahko dosežejo le z večjo izobrazbo. Dokler so bile materialno odvisne od sedanjih ali prihodnjih mož, je bila osvoboditev nemogoča, po drugi strani pa je bila poroka jamstvo za preživetje, saj niso imele nikakršnih pravic, ki bi jim omogočale dostojno preživetje. Omejen je bil dostop do izobrazbe in do dela, dedovanje in lastninska pravica sta bili omejeni, bile so pod skrbništvom moža in niso imele pravic do političnega delovanja in združevanja, kar jim je onemogočalo vpliv na spremembe zakonodaje. Če so ostale samske, so bile odvisne od dobre volje sorodnikov. Na kmetih so postale stare tete in so imele status hišne pomočnice, varuške otrok in deklince za vse. V mestih so postale delavke pri slabo plačanih delih ali pa javne uslužbenke, zapisane celibatu ali izgubi vseh pravic iz dela. Nekoliko boljši status so imele vdove, ki so lahko naprej opravljale moževo obrt ali pa živele od pokojnine. Gospodinjske pomočnice, natararice, trgovke in nameščenske pri zasebnikih so bile tarča mladih ali starih javnih uslužbencev, ki se niso poročali, ker je bilo samsko življenje veliko bolj ugodno od zakonskega. Tudi za morebitne otroke jim ni bilo treba skrbeti, saj očetov ni nihče preganjal zaradi dolžnosti do otrok. Zanje so bile v celoti odgovorne ženske, ki so bile zaradi tega deležne javnega sramotenja ter izgube službe ali bivališča.

Država je moške prisilila plačevati alimente šele v začetku 20. stoletja, pa še te je bilo težko iztožiti in pozneje iztržiti.

Zakon je bil zato za ženske edina oblika življenja, v kateri niso bile izpostavljene javnemu moraliziranju, preganjanjem, zasmehovanjem in obtožbam. Nekatere ženske so temu rekly zakonito prostituiranje, saj se mnoge niso poročile iz ljubezni, temveč iz nuje. Vse to ni veljalo za moške in ženske iz nižjih slojev, ki se zaradi pomanjkanja premoženja niso smeli poročati, ker jim je to prepovedovala zakonodaja. Živeli so v zunajzakonskih skupnostih, ki so bile tarča obsojanja in brezpravnosti ter izkoriščanja. V bedi je živela cela družina in otroci so morali začeti z delom v tovarnah in rudnikih že zelo zgodaj.

Ženske so v zakonih, ki so jih sklepale iz potrebe, jemale zakon kot poklic. Zakonska zveza je bila njihova zaposlitev, ki je bila podprta s šolanjem in pridobivanjem spretnosti ter zahtevami po plačilu, zdravstvenem zavarovanju in pokojnini. Te zahteve so bile izrazito nefeministične, saj so ženske z njimi pristajale na svojo vlogo, ki jih je omejila na zasebno in legalizirala njihov suženjski status. Pa vendarle so bile v takratnem emancipacijskem kontekstu smiselne. Vloge gospodinje se namreč niso mogle kar tako znebiti. Nekatere so se z njo v popolnosti identificirale, druge so jo jemale kot poklic, tretje pa so se ji upirale. Prve so trdile, da je to ženska dolžnost, ki je ne morejo zaračunavati, ženska je gospodinja po božji volji in po svoji naravi, taka je njena usoda in zato je tudi trpljenje nedeljivi del njenega življenja. Druge so izhajale iz prepričanja, da je to vloga, ki jo od njih zahtevajo in pričakujejo. Če se same zanjo žrtvujejo in nanjo pristajajo, ker nimajo drugih možnosti, potem naj bo to poklic kakor vsi drugi – torej plačan in nagrajen z drugimi pravicami iz dela. Taka zahteva že kaže na preseganje prepričanja, da je gospodinjstvo odsev ženske narave in njen nedeljivi del. Ženske, ki so zahtevale plačo in zavarovanje, so možem sporočale, da njihovo delo ni samoumevno in ga ne opravljajo zato, ker ga hočejo, temveč zato,

ker ga morajo. Niso hotele več opravljati hotelskih storitev brez plačila. Zahteva je bila povezana z ohranitvijo njihovega dostojanstva in z večjo zavestjo o tem, kaj so pravice in kaj dolžnosti. V tem smislu je bila zahteva pomemben del ženskega gibanja, čeprav ni bila feministična. Vendar so nekatere ženske že takrat zavračale status gospodinje in jemale zakon kot skupnost dveh enakopravnih ljudi, ki sta skupaj zato, da jima je lepo in dobro. Zahtevale so enakopravno participacijo obeh in to so povedale tako, da so odprle temo moškega vprašanja. Veliko več so privoščile svojim hčeram kot pa sebi, saj so kar nekajkrat zapisale, da je hčere in sinove treba vzgajati za preseganje dihotomij, medsebojno spoštovanje in enakopravnost. Vzgajati jih je treba torej za življenje, ki bo drugačno od njihovega.

Materinstvo je bila še ena vloga, ki je bila tesno povezana z razumevanjem narave, spola in seksualnosti in hkrati vloga, polna protislovij, čustveno obremenjena in brez možnosti za refleksijo iz distance. V vsem času, ki ga zajema raziskovanje, ne najdemo niti enega samega zapisa, ki o materinstvu ne bi govoril kot o najvišji in najbolj primarni poklicanosti ženske. Nasprotniki ženskega gibanja so samo zapisali, da emancipiranke in feministke odklanjajo materinstvo, in že so te opustile svoje zahteve ali znižale njihovo raven ter se začele opravičevati in dokazovati, da kljub zahtevam še vedno ostajajo zveste materinstvu. O materinstvu kot najbolj svetem ženskem poklicu so se izrekale tudi tiste, ki otrok sploh niso imele. Prav te kažejo, kako težak, če že ne tragičen je bil položaj žensk brez otrok. Težko je bilo še zlasti za poročene ženske, ki so morale prenašati očitke, obrekovanja in poniževanja, o čemer govori nekaj zapisov iz pričujočega dela. Nič lažja ni bila usoda samskih žensk, ki so si želele otroka in ga zaradi javne morale niso mogle imeti. Zato je vest o prvih ženskah, ki so materinstvo jemale kot pravico in ne kot dolžnost, pravi preboj v razumevanju lastnega telesa in materinskih pravic. Te ženske so si vzele materinstvo kljub temu, da so bile nezakonske mater-

izpostavljene neverjetni krutosti katoliške cerkve. Brez pravic in dostojanstva, izrinjene in zaničevane, so se morale prebijati skozi življenje, kot so vedele in znale. Če dodamo še prepoved splava, zaposlitve in izgon iz bivališč, postanejo detomori sicer krut, vendar razumljiv način preživetja. Ravnanje z nezakonskimi materami se je začelo spreminjati zato, ker so si v tridesetih letih prejšnjega stoletja začele ženske zunajzakonsko materinstvo izbirati po lastni volji, kar kaže na velik napredek v prevladujoči mentaliteti. Težko bi sicer verjeli, da so bile sprejete z odobravanjem, vendar so znale poiskati dovolj osebnih mehanizmov, da so se nasprotovanjem uprle. Tako je umevanje materinstva kot pravice tisti prelomni trenutek, ko je v javni morali postala pomembna pravica otroka do očeta. Otroci pred tem niso nikogar preveč zanimali. Cerkev je z njimi ravnala prav tako kruto kakor z nezakonskimi materami. Izganjala jih je iz cerkve, jih izkoriščala v sirotišnicah, jih črtala iz rojstnih knjig in jih z nenavadnimi imeni zaznamovala za vse življenje. Otroci so postali pomembni šele takrat, ko materam niso bili več v breme, temveč v veselje. Takrat je prvič postal pomemben tudi oče, ki so ga prej razumeli le kot vzdrževalca družine, drugih obveznosti pa ni imel ne do žene ne do otrok. Še zlasti je to veljalo za samske moške, ki so se izognili vsem dolžnostim in skrbi za otroke. Oče je postal pomemben šele takrat, ko so bili v temeljih ogroženi bistveni elementi organizacije cerkvenega delovanja – heteroseksualna družina, kjer je mati gospodinja in oče gospodar. V enostarševskih skupnostih namreč patriarhalni vzorec ni bil več nujno prevladujoč.

V tem, kako se je razvijal govor o materinstvu, se razkrije kar nekaj protislovij. Katoliški pisci so ves čas prikazovali materinstvo kot temeljno poslanstvo ženske, njen prvi poklic, dolžnost in nedeljivi del njene narave. Takoj zatem so označili za legalno le eno obliko materinstva, to je materinstvo v zakonu. Vse druge oblike materinstva so bile vredne zaničevanja. Materinstvo kot del ženskosti potemtakem ni bilo ce-

njeno. Ko so rekli, da je ženska najprej mati, niso mislili nič dobrega, le ugotovljali so, kaj ženska je. Ženska ni imela niti enega samega atributa svetega materinstva zunaj heteroseksualne družine, ki je bila postavljena kot norma. Zakonska zveza je bila regulativ ženske narave, a tudi materinstva. Kljub temu pa so ženski-materi hkrati pripisovali neverjetne moči, nadnaravne sile, ki so znamenje njene izjemne inteligence, stabilnosti in zmožnosti uravnavanja z življenji moških. Protislovje se pokaže tudi pri tem, kako so obravnavali mačehe. Pri bioloških materah za dobro materinstvo ni bil zadosti domnevni materinski nagon, zanj je bil potreben še zakon. Pri mačedah pa je bilo prav narobe. Za njihovo dobro materinstvo ni bila dovolj zakonska zveza, temveč jim je manjkalo čustvenih vezi, nagona, ki ga pridobiva mati v procesu nosečnosti in poroda. Podatki kažejo predvsem na to, da je iskanje smiselnega, konsistentnega koncepta materinstva vnaprej obsojeno na neuspeh. Mati je vse in nič, dobra in slaba, močna in šibka. Njene dobre strani se kažejo le v zakonski zvezi, vse druge osebne značilnosti pa se pokažejo v drugih oblikah bivanja. Gre za značilne disciplinske mehanizme, ko za normo postavimo nedosegljivo in to moralno močno označimo, potem pa v skladu s tem idealom ocenjujemo in razvrščamo vsakdanje življenje, ki postane predmet presoje javne morale in pravnih norm.

Z vsemi temi mehanizmi so se spopadale ženske, ko so zahtevale pravico do splava. S to zahtevo so prvič reflektirale svojo materinsko vlogo, jo dekonstruirale in razkrile celo vrsto mehanizmov, ki so jim jemali možnost razpolaganja z lastnim telesom. Še zlasti so razkrile delovanje katoliške cerkve, s katero je bil boj za pravico najtrši, poln žaljivih zmerjanj in označevanj, prepovedi in groženj. Hkrati je bil to boj, v katerem se je prvič tudi pokazalo, kako so različne stroke, še zlasti pa pravo in medicina, prevzele katoliške koncepte za izhodišča svojih doktrin. Narava je postala biologija, ženska pa oseba, ki potrebuje skrbništvo in patronat. Podobno kot splav je tudi

celibat tema, ki govori o spolnosti. Spolni odnos in užitek nista nič deviantnega in patološkega, patološke so prepovedi, ki izhajajo iz konstruktov o nadnaravni in nadčutni ljubezni ter o zunajzemeljskem in angelskem materinstvu. Oboje naj bi bila »prava« in najvišja oblika čutenja. Kdor ju doseže, se otrese vseh zemeljskih grehov in skušnjav. Ženske so v takih opredelitvah videle predvsem sovrašтво in zaničevanje sebe samih in svojega materinstva. To sovrašтво se je v vsakdanjem življenju reflektiralo v toleranci do nasilja in v predpostavki, da je trpljenje ženski imanentno. Vsa ta razkritja so dala ženskam moč in podlago za njihove zahteve po spremembi položaja. Najprej so zahtevale pravico do splava, razumevanje materinstva kot pravice in ne kot dolžnosti, potem pa še civilni zakon, razvezo, skrbništvo nad otroci, pravico do rapolaganja z lastnino, skratka, vse pravice, ki jih imajo moški.

Celibat je treba razumeti v okviru razcepa med umom in telesom. Seksualna vzdržnost namreč govori, da je um prevladujoč, njegova moč pa se kaže v tem, da zatira tako temeljne nagone, kakršen je spolni, ki pa je seveda sinonim telesnosti. Celibat duhovnike oddaljuje od množice vernikov in jih postavlja v položaj nosilcev vednosti. Ljudje verjamejo duhovnikom, ker so koncipirani kot čisti razum, ki ni omažeževan s tako pritlehnimi goni, kakršen je spolnost. K ohranjanju tega mita pripomore še organizacija njihovega življenja in njihova zunanja podoba. Skromno opremljene celice v samostanih, dolge obleke in črna barva zakrijejo vso telesnost. Vse skupaj jim daje mandat, da zastopajo »čisto resnico«. Ženske zato nikoli ne morejo postati duhovnice v katoliški cerkvi. Kako bi vendarle ženske, ki so skozi vso zgodovino koncipirane kot čista telesnost, nerazsodnost, čustvenost, subjektivnost in grešnost, lahko kar nenadoma postale nosilke vednosti? To ni mogoče – jasno povedo cerkveni dostojanstveniki tudi danes. Podobno tudi ni mogoče, da bi se duhovniki poročali in imeli otroke. Tako bi le pokazali svojo telesnost. Vprašanja o ženskih duhovnicah in porokah duhovnikov

lahko postavljamo le takrat, ko se temeljev spolnih delitev ne zavedamo, ko nam temelji katoliške ideologije niso jasni. Podobno je tudi s kontracepcijo in kondomi. Podrejanje žensk je cerkev utemeljevala ravno na zaničevanju nezakonskih mater in otrok. S kaznovanjem in discipliniranjem je uveljavljala svojo moč in jo krepila s strahom pred kaznijo za greh. Cerkev je torej nezakonske matere potrebovala, da si je lahko z javnim kaznovanje podredila množice. Splav in kondomi ji tako strategijo vnaprej onemogočajo. Če bi sprejela te novosti, kaj bi od nje sploh še ostalo?

Binarno delitev med umom in telesom je katoliška cerkev razumela in še razume dobesedno: če imaš eno, nimaš drugega – in narobe. Pa vendarle drži, da so k delu povabili žensko, učiteljico, čeprav so ji s celibatom »izpraznil« spol. Podobno bi lahko danes storili z ženskimi duhovnicami, pa tega ne storijo, ker ni nikakršne potrebe. Kaj pa bi se zgodilo, če bi za službo zmanjkalo moških kandidatov? Bi se zatekli v prav tak pragmatizem, kakršen je deloval pri učiteljicah? Odgovor je še toliko bolj zapleten, če se zavedamo, da moški, ki nastopi duhovniško službo, stopi v mogočno institucionalno hierarhijo, ki je pri učiteljskem poklicu ni. Vsekakor pa je delitev na um in telo del odgovora na to, zakaj je bil boj učiteljic proti celibatu tako dolgo neuspešen.

Boj žensk za osvoboditev je bil hkrati boj za pravice do človečnosti, za samospoštovanje in dostojanstvo kot temelje humanizma. Če kdo trdi, da nimaš razuma, te ponižuje; tako poniževanje pa bistveno vpliva na razumevanje sebe in oblikovanje lastne identitete. Če te nenehno ponižujejo, težko obdržiš lastno vrednost, ki daje temelje vsakdanjemu življenju in preživetju. Da so si ženske lahko vrnilo dostojanstvo, so morale najprej v temelje zamajati ideologije in moč prevladujočih institucij, ki so bile v tistem času predvsem institucije katoliške cerkve. To so lahko storile le tako, da so svojo vero ločile od institucije. Kot katoličanke so se pričele bojevati za pravico do razuma, odločanja o lastnem telesu, za statuse nezakonskih

mater, mačeh in samskih žensk. Zahtevale so sekularizacijo oziroma ločitev države od cerkve. Civilne poroke, razveze, pravica do premoženja, dostop do služb in možnost živeti od svojega dela so bile temeljne zahteve, ki naj bi ženskam omogočile samostojnost in neodvisnost. Hkrati pa so bila to področja osnovne dejavnosti cerkve, in prav dejavnost na teh področjih je cerkvi omogočila preživetje in nadzor nad vsakdanjim življenjem ljudi. Nadzor nad rojstvi, porokami in smrtjo je narekoval organizacijo delovanja institucije, ki je spremljala ljudi vse življenje. Prekinitev tega kroga je bistveno onemogočila njeno delovanje. Država je prevzela nadzor nad matičnimi knjigami, porokami in smrtjo, nad šolstvom in zaposlovanjem. Prva je civilno oblast vpeljala za kratek čas prav ženska, Marija Terezija, skupaj s sinom Jožefom; cerkev je potem oblast znova prevzela, vendar je bilo seme dvoma že zasejano. Boj Marice Nadlišek-Bartol z Mahničem, ustanovitev revije *Slovenka* in pozneje drugih ženskih časopisov, možnost javne zaposlitve, ustanovitev prve feministične založbe Belo-Modre knjižnice in številnih ženskih društev, boji delavk, meščank in intelektualk – vse to je prispevalo k sekularizaciji in vzpostavitvi civilnih institucij. Zapisi, v katerih so se morale ženske opredeliti kot verujoče, če so hotele ohraniti vsaj nekaj miru pred napadi in sovraštvom, so postali s časom vse redkejši. V zadnjih predvojnih desetletjih je bil razcep med redki-mi katoliškimi ženskimi društvi, ki so bila popolnoma podrejena cerkveni hierarhiji, in množičnim civilnim ženskim gibanjem že tak, da sodelovanje ni bilo več mogoče. Vednar je to že tema za nova raziskovanja.

LITERATURA

- Bonnie S. Anderson, Judith P. Zinsser, *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*, 2 zv., Penguin Books, London, 1990.
- Milica Antic Gaber (ur.), *Naše žene volijo*, Urad za žensko politiko, Ljubljana, 1999.
- Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća, Beograd, 1998.
- Eva Bahovec Dolar (ur.), *Ženska seksualnost: Freud in Lacan*, Analecta, Ljubljana, 1991.
- Eva Bahovec Dolar (ur.), *Od ženskih študij k feministični teoriji*, ČKZ, Ljubljana, 1993.
- Simone de Beauvoir, *Drugi spol*, Delta, Ljubljana, 2001.
- Tony Bilton, Kevin Bonnet, Pip Jones, David Skinner, Michelle Stanworth in Andrew Webster, *Introductory Sociology*, Macmillan Press Ltd., Houndmills, 1996.
- Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- Rosi Braidotti, »Koncept spolne razlike«, *Delta* 2-3, let. 4, str. 59-71, Ljubljana, 1998.
- Bewerly Brown, Parveen Adams, »Žensko telo in feministična politika«, *Problemi* 3, m/f, let. XXVI, str. 16-22, Ljubljana, 1988.
- Joseph Bristow, *Sexuality*, Routledge, London, 1997.
- Gary Browning, Abigail Halcli, Frank Webster (ur.), *Understanding Contemporary Society: Theories of the Present*, SAGE Publications, London, 2000.

- Judith Butler, Joan W Scott. (ur.), *Feminist Theorize the Political*, Routledge, London, 1992.
- Jean Cazeneuve, *Sociologija obreda, Škuc/FF*, Ljubljana, 1986.
- Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering*, University of California Press, Berkely, 1978.
- Lewis A. Coser (ur.), *The Heritage of Sociology. Halbwachs: On Collective Memory*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1992.
- Nick Crossley, *The Social Body: Habit, identity and desire*, SAGE Publication, London, 2001.
- Artur C. Danto, *The Body/Body Problem*, University of California Press, Berkely, 1999.
- Teum van Dijk, *Ideology, a Multidisciplinary Approach*, Sage Publications, London, 1998.
- Srečo Dragoš, »Ženska narava v (slovenskem) katolicizmu«, prvi del, *Naši razgledi*, št. 15, 14. avgust, Ljubljana, 1992, str. 486-487.
- Srečo Dragoš, »Ženska narava v (slovenskem) katolicizmu«, drugi del, *Naši razgledi*, št. 16, 28. avgusta, Ljubljana, 1992, str. 526-527.
- Srečo Dragoš, »Ženska narava v (slovenskem) katolicizmu«, tretji del, *Naši razgledi*, št. 17, 11. septembra, Ljubljana, 1992, str. 562-565.
- Marjan Drnovšek, Drago Bajt (ur.), *Slovenska kronika XX. stoletja, 1900-1941, Nova revija*, Ljubljana, 1995.
- Georges Duby, Michelle Perrot, *A History of Woman: From Ancient Goddesses to Christian Saints*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- Georges Duby, Michelle Perrot, *A History of Woman: Silences of the Middle Ages*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- Georges Duby, Michelle Perrot, *A History of Woman: Renaissance and Enlightenment Paradoxe*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1993.
- Patricia Fara, Karolyn Patterson, *Memory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Mark Featherstone (ur.), *The Body Social: Social Process and Cultural Theory*, Sage, London, 1991.
- Michel Foucault, *Vednost-oblast-subjekt*, Krt, Ljubljana, 1991.

- Michel Foucault, *Zgodovina seksualnosti. Skrb zase*, Založba ŠKUC, Ljubljana, 1993.
- Michel Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, Delavska enotnost, Ljubljana, 1984.
- Paul de Gay, Jessica Evans, Peter Redman, *Identity: a Reader*, Sage Publications, London, 2000.
- Margaret Gilbert, *On Social Facts*, Princeton University Press, New Jersey, 1989.
- Roberta Gilchrist, *Gender and Material Culture: The Archeology of Religious Women*, Routledge, London, 1994.
- Jacques Le Goff, *History and Memory*, Columbia University Press, New York, 1992.
- Ervin Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday Anchor, New York, 1956.
- Michael Haralambos, Martin Holborn, *Sociologija: Teme in pogledi*, DZS, Ljubljana, 1999.
- Donna J. Haraway, *Opice, kiborgi in ženske*, ŠOU, Koda, Ljubljana, 1999.
- Ute Ranke Heinemann, *Katoliška cerkev in spolnost*, DZS, Ljubljana, 1992.
- Tim Ingold (ur.), *Companion Encyclopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life*, Routledge, London, 1994.
- Luce Irigaray, *Jaz, ti, me, mi*, ZPS, Ljubljana, 1995.
- Vlasta Jalušič, *Dokler se ne vmešajo ženske*, Krt, Ljubljana, 1992.
- Chris Jenks (ur.), *Core Sociological Dichotomies*, Sage Publications, London, 1998.
- Maca Jogan, *Ženska, cerkev in družina*, Delavska enotnost, Ljubljana, 1986.
- Evelyn Keller, *Reflections on Gender and Science*, Yale University Press, New Haven, London, 1995.
- Vera Kozmik (ur.), *Neseksistična raba jezika*, Vlada RS, Urad za žensko politiko, Ljubljana, 1995.
- Olga Kunst Gnamuš, »Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo«, *Jezik in slovstvo*, Slavistično

- društvo Slovenije, št. 7, letnik XL, Ljubljana, 1994/95, str. 255-263.
- Jacques Lacan, *Ecrits: A selection*, prev. A. Sheridan, Tavistock Publications, London, 1977.
- R. Lenček, »O zaznamovanosti in nevtralizaciji slovnične kategorije spola«, *Slavistična revija*, Slavistično društvo Slovenije, št. 1, letnik 20, Ljubljana, 1972, str. 55-65.
- Gerda Lerner, *Why History Matters: Life and Thought*, Oxford University Press, New York, 1997.
- Vesna Leskošek, »Med nevtralnostjo in univerzalnostjo uporabe moškega slovničnega spola«, *Časopis za kritiko znanosti*, št. 200-201, let. XXVIII, str. 409-426, Ljubljana, 2000.
- Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda: II del*, Mohorjeva družba, Celje, 1993. (Ponatis prve izdaje, ki je izhajala v 10. zvezkih od leta 1928 do leta 1939).
- Mirjam Milharčič Hladnik, *Zbrana dela Angele Vode: Značaj in Usoda: II. knjiga*, spremna študija, Krt, Ljubljana, 1999.
- Jerry D. Moore, *Visions of Culture: An Introduction to Anthropological Theories and Theorist*, Altamira Press, London, 1997.
- Tjaša Mrgole Jukič, *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes*, Zgodovinski arhiv, Ptuj, 1998.
- Ann Oakley, *Gospodinja*, Založba / *cf., Ljubljana, 2000.
- Karen Offen, *European Feminisms, 1700-1950*, Stanford University Press, Stanford, 2000.
- Michelle Perrot (ur.), *Writing Women's History*, Blackwell, Oxford, Cambridge, 1984.
- Breda Pogorelec, *Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb*, tipkopis za izposajo v knjižnici Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1997.
- Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja*, Globus, Zagreb, 1982.
- Sašo Radovanovič, *Bog se usmili uboge grešne duše: Amen*, Pomurska založba, Murska Sobota, 1997.
- Tanja Rener, »Kam si šla, oj kje si ...«, *Problemi 9*, št. 269, let. XXIV, Ljubljana, 1986, str. 16-19.
- Jacqueline Rose, *Ženskost in njena želja*, Analecta, Ljubljana, 1996.

- Barbara Katz Rothman, *Recreating Motherhood: Ideology and Technology in a Patriarchal Society*, W.W. Norton & Company, London, 1989.
- Naomi Schor, Elizabeth Weed, *The Essential Difference*, Indiana University Press, Indiana, 1994.
- Barry Schwartz, Yael Zerubavel, Bernice M. Barnett, »The Recovery of Masada: a Study in Collective Memory«, *Sociological Quarterly*, JAI Press Inc., let. 27, št. 2, London, 1986, str. 147.
- Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York, 1988.
- Joan Wallach Scott (ur.), *Feminism & History*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1996.
- Meta Sluga (ur.), *Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979.
- Bonnie G. Smith, *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice*, Harvard University Press, Cambridge, 1998.
- Marko Stabej, »Seksizem kot jezikovnopolitični problem«, *XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, zbornik, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, str. 57–68, Ljubljana, 1997.
- Liz Stanley (ur.) *Feminist Praxis: research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology*, Routledge, London, New York, 1990.
- Rudi Supek, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, ITRO »Naprijed«, Zagreb, 1987.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, Društvo Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana, 1997.
- Sonja Štular, Družbena konstrukcija spolne identitete, *Teorija in praksa*, št. 3, let. XXXV, Ljubljana, 1998.
- Branka Todorović, *Slovnična kategorija spola*, diplomska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Oddelek za slovanske jezike in književnost, 1999.
- Gregor Tomc, »Teze o telesu«, v: *Subkulture v devetdesetih*, ŠOU, študentska založba, Ljubljana, 1999.
- Jože Toporišič, »K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku«.

- Slavistična revija*, Slavistično društvo Slovenije, št. 1-4, letnik 29, Ljubljana, 1981, str. 79-94.
- Mirjana Nastran Ule, *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 2000.
- Mirjana Nastran Ule, Tanja Renner, Vlado Miheljak, Slavko Kurdija, *Predah za študentsko mladino*, Urad RS za mladino, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 1996.
- Ada Vidovič Muha, »Prvine družbene prepoznavnosti žensk prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti«, *XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik. Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, str. 69-79, Ljubljana, 1997.
- Sergej Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana, 1961.
- Peter Vodopivec, »Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: Prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848-1900)«, *Zgodovina za vse*, št. 2, let. I, Celje, 1994.
- Marta Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja*, Analles, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 1997.
- Sabina Ž. Žnidaršič, »Nezakonske matere: objektivno gledano je lahko tudi malo veliko«, *Delta*, št. 1-2, letnik 3, Ljubljana, 1997, str. 57.
- Susan Wendell, *The Rejected Body: Feminist Reflections on Disability*, Routledge, New York, 1996.
- Donn Welton (ur.), *The Body*, Blackwell, Oxford, 1999.

VIRI

Knjige:

- Marja Boršnik, Eleonora Kernc, *Izbrano delo Zofke Kvedrove*, Belo-Modra knjižnica, Ljubljana, 1939.
- Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Prosvetna zveza, Ljubljana, 1928.

- Fran Erjavec, Pavel Flère, *Starejše pesnice in pisateljice*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1926.
- Anton B. Jeglič, *V boj za srečno in veselo krščansko življenje!* Družba sv. Mohorja, Prevalje, 1921.
- Minka Govekar, *Slovenska žena*, Splošno žensko društvo, Jugoslave Express Reclame Company, Ljubljana, 1926.
- Janez Kalan, *Slovensko dekle: Kažipot našim mladenkam*, Tiskarna sv. Cirila, Maribor, 1929.
- Leonard Lenard, *Slovenska žena v dobi narodnega preporoda: Kulturno-zgodovinska skica*, Tiskarna sv. Cirila, Maribor, 1922.
- Anton Mahnič, *Rimski katolik*, Peti tečaj, str. 317–321, Gorica, 1893.
- Alma Sodnik, *Smernice za vzgojo deklet*, Ljudska visoka šola, III. zvezek (letnica izida neznana).
- Ljudmila Šlibar, *Lepodržne vaje za mladino in ženo*, Belo-Modra knjižnica, Ljubljana, 1930.
- Janez V. Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske*, Svet knjige, Ljubljana, 1984.
- Z. Zahor, *Spol-ljubezen-materinstvo: Za deklški naraščaj do 14 let*, Umetniška propaganda, Ljubljana, 1920.

Časopisi in revije:

Jadranka, 1922, let. 1 (izhaja samo eno leto).

Novice:

»En večer na gori nad Soderšico«, št. 39/1851, str. 196.

»En večer na gori nad Soderšico«, št. 40/1851, str. 203.

»Še nekoliko od zamaknjene na gori«, št. 42/1851, str. 213, 214.

»Še nekaj od zamaknjenih«, št. 50/1851, str. 255.

Slovenka. Glasilo slovenskega ženstva. Od leta 1897 do leta 1902.

Slovenka. Glasilo slovenskega ženstva. 1919, let. 1 (izhaja samo eno leto)

Slovenska žena. Glasilo slovenskih žena. 1912. let. 1 (izhaja samo eno leto)

Vigred. Ženski list. Od leta 1923 do leta 1941.

Zarja. Glasilo slovenske ženske zveze v Ameriki. 1938, št. 7; 1920, št. 3.

Zgodnja Danica:

»Beseda od zamaknjenih«, št. 22/1849, str. 171, 172.

»Nekaj od zamaknjenih«, št. 47/1851, str. 192, 193.

»Nekaj od zamaknjenih«, št. 48/1851, str. 195, 196.

Ženski list. Glasilo slovenskega socialističnega ženstva. 1913, let. 1 (izhaja samo eno leto)

Ženski list. Glasilo Zveze delavskih žen in deklet. Od eta. 1924 do leta 1935.

Ženski svet. Glasilo ženskih društev Julijske krajine. Od leta 1923 do leta 1941.

Tipkopisi in drugi dokumenti:

Minka Govekar, »Mati in izobrazba«, rokopis v njeni zapuščini, Arhiv RS, referat za dislocirano gradivo II, Kongresni trg 1, AKC. ŠT. 252/69, mapa A I-VII.

F. Petrič, »Ali je gospodinjstvo poklic?«, tipkopis v zapuščini Minke Govekarjeve, Arhiv RS, referat za dislocirano gradivo II, Kongresni trg 1, B VIII-XIII.

S. C. »Nekoliko k ženskemu vprašanju«. Tipkopis v arhivu Splošnega ženskega društva, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 285/ fasc. 1, šk. 1.

Alojzija Štebi, »Žena spada v hišo«, tipkopis v zapuščini Minke Govekarjeve, Arhiv RS, referat za dislocirano gradivo II, Kongresni trg 1, AKC. ŠT. 252/69, mapa C XIV-XVI.

Arhivi:

Enota Arhiva RS na Trdinovi ulici, fond Nagodetovi procesi, mapa XIX – Angela Vode, mapa XXI – Pavla Hočevar.

Arhiv pri Inštitutu za novejšo zgodovino, osebni fondi Angele Vode, Minke Govekar in Pavle Hočevar.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond Splošnega slovenskega ženskega društva, LJU 285.

Arhiv pri Slovenskem šolskem muzeju, osebni fond Angela Vode, fasc. 196.

Kazalo

PREDGOVOR	5
I. ŽENSKA PRETEKLOST KOT CENZURIRAN SPOMIN	7
Spomin in pozaba	14
Raba jezika	21
II. TELO	27
RAZCEP MED UMOM IN TELESOM	31
Področja izključitve	34
Nespodobnost izobraževanja	41
Med normalnim (biološkim) in patološkim (naravnim)	47
Konceptualiziranje ženskega telesa	52
Družbene konstrukcije in kulturne reprezentacije	57
Krepitev telesa	62
ŽENSKO TELO V SLOVENSKI ZGODOVINI	69
Suženjstvo	71
Nezakonske matere in detomorilke	74
Splav	83
Celibat	99
Zakonska zveza	107
Domače nasilje	111
Razporoka, ločitev in razveza	117
Civilni zakon	121

Prostitucija	124
Zamaknjene device	130
Samostani in sirotišnice	136
III. SEKSUALNOST	139
ŽENSKO VPRAŠANJE	143
»OSVOBOJA«	150
Pravica do javnega življenja	155
NASPROTNIKI EMANCIPACIJE	160
Tretji spol	170
»Lahke« ženske	174
Moderna ženska	176
Za ljubezen ni potrebna izobrazba	180
FEMINIZEM	185
ŽENSKOST IN MOŠKOST	190
Dvoje polarnih struktur	198
Moško vprašanje	202
Samci in samice	204
MATERINSTVO	207
ŽENA IN GOSPODINJA	222
VZGOJA	234
IV. REFLEKSIJA KOT POGOJ NOVIH IDENTITET	257
V. LITERATURA in VIRI	273

DOSLEJ IZŠLO

Zelena zbirka:

1. Zoran HOČEVAR: *Šolen z Brega* (nagrada Kresnik '98!)
2. Nenad VELIČKOVIĆ: *Gostači*
3. Oskar WILDE: *Zločin lorda Arthurja Savila in druge zgodbe*

Rdeča zbirka:

1. Paul VEYNE: *So Grki verjeli v svoje mite?*
2. Massimo MONTANARI: *Lakota in izobilje*
3. Michel FOUCAULT: *Zgodovina norosti v času klasicizma*
4. Georges VIGARELLO: *Čisto in umazano*
5. Mary DOUGLAS: *Miselni slogi*
6. Immanuel WALLERSTEIN: *Utopistike. Dediščina sociologije*
7. Pascal DIBIE: *Etnologija spalnice*
8. Marshall SAHLINS: *Ekonomika kamene dobe*
9. Boris GROYS: *Celostna umetnina Stalin*
10. Immanuel WALLERSTEIN *et al.*: *Kako odpreti družbene vede*
11. Denis de ROUGEMONT: *Ijubezen in Zahod*
12. Louis ALTHUSSER: *Izbrani spisi*
13. Anthony GIDDENS: *Preobrazba intimnosti*
14. Jef VERSCHUEREN: *Razumeti pragmatiko*
15. Jeleazar Mojsejevič MELETINSKI: *Bogovi, junaki, ljudje*
16. Sigmund FREUD: *Spisi o umetnosti*
17. Norbert ELIAS: *O procesu civiliziranja, I.*
18. Norbert ELIAS: *O procesu civiliziranja, II.*
19. Roland BARTHES: *Fragmenti ljubezenskega diskurza*
20. Zygmunt BAUMAN: *Tekoča moderna*

Lila zbirka:

1. Virginia WOOLF: *Lastna soba*
2. Ann OAKLEY: *Gospodinja*
3. Sabina Ž. ŽNIDARŠIČ: *Ora et labora - in molči ženska!*
4. Virginia WOOLF: *Tri gvineje*
5. Vlasta JALUŠIČ: *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*
6. Vesna LESKOŠEK: *Zavrnjena tradicija*

Oranžna zbirka:

1. Vito FLAKER: *Odpiranje norosti*
2. Rastko MOČNIK: *3 teorije. Ideologija, nacija, institucija*
3. Albert MRGOLE: *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci*
4. Borut BRUMEN: *Sv. Peter in njegovi časi*
5. Darja ZAVIRŠEK: *Hendikep kot kulturna travma*
6. Vito FLAKER: *Živeti s heroinom, I. Družbena konstrukcija uživalca v Sloveniji*
7. Vito FLAKER: *Živeti s heroinom, II. K zmanjševanju škode*
8. Beti ŽEROVC: *Rihard Jakopič - umetnik in strateg*
9. Darja ŠTERBENC ERKER: *Quid lacrimis ...*

Rumena zbirka:

1. Lev S. KLEJN: *Sprevrnjeni svet*

Žepna zbirka:

1. John BERGER: *Rabe fotografije*
2. Rem KOOLHAAS, Saskia SASSEN, Chris ABEL, Marc AUGÉ: *Mestomorfoze*
3. CRITICAL ART ENSEMBLE: *Elektronska državljanska nepokorščina*
4. Paul ZIFF, Nelson GOODMAN: *Umetnina: Kaj je to?*
5. Max IMDAHL: *Delavci se pogovarjajo o moderni umetnosti*
6. Oliver MARCHART: *Neoizem - avantgarda in samozgodovinj enje*
7. Charles HARRISON: *Modernizem in konceptualna umetnost*
8. Luther BLISSETT: *Velika umetniška potegavščina*
9. Viktor MISIANO: *Kulturna protislovja tusovke*

Zbirka EXTRA:

1. David ŠALAMUN: *Dobrodošli v Dializiju*
2. Rosi BRAIDOTTI *et al.*: *Feminizem/mi za učetnice/ke*

Vesna
Leskošek
ZAVRNJENA TRADICIJA

ZALOŽBA / *cf., Lila zbirka

UREDNIŠKI ODBOR
Bogdan Lešnik, Rastko Močnik, Tanja Rener,
Zoja Skušek, Marko Štuhec, Igor Zabel, Alvina Žuraj

Urednica Zoja Skušek
Pomočnica urednice Alvina Žuraj

OBLIKOVANJE
Rajko Vidrih

DTP
TiM

TISK
Collegium graphicum, Ljubljana

Izid knjige sta finančno podprla
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije
in Mestna občina Ljubljana.

ISBN 961-6271-50-4

9 789616 271509